UNIVERSITATEA DE STAT DIN MOLDOVA

Cu titlu de manuscris
CZU: 165.74:[316.77+37](043.3)

BOGATU EUGENIA

PERSPECTIVE PRAGMATISTE ÎN COMUNICARE: INTERPRETĂRI SEMIOTICE

631.01 ONTOLOGIE ŞI GNOSEOLOGIE
631.04 FILOSOFIA ŞTIINŢEI ŞI TEHNICII

Teză de doctor habilitat în filosofie

Consultant ştiinţific: E. Saharneanu SAHARNEANU EUDOCHIA
doctor habilitat, profesor universitar

Autor: Eugenia Bogatu

CHIŞINĂU, 2025

© BOGATU EUGENIA, 2025

CUPRINS

Adnotare 6

Introducere 9

Capitolul 1

FUNDAMENTE CONCEPTUAL-METODOLOGICE ALE PRAGMATISMULUI CLASIC 30

1.1. Stadiul actual al cercetărilor cu privire la pragmatism: aspecte teoretice 30

1.1.1. Charles Sanders Peirce, contribuţii semiotice la un pragmatism integrator 30

1.1.1.1. Realismul epistemologic, esenţă a pragmatismului peirceian 30

1.1.1.2. Accepțiuni semiotice ale conceptelor de simbol și limbaj simbolic 45

1.1.1.3. Semnificații semiotice ale ideilor în procesul de comunicare simbolică 51

1.1.2. William James, promotor al pragmatismului psihologist 56

1.1.3. Ipostaze filosofice ale culturii și educației: John Dewey 64

1.1.4.Teoria comunicării simbolice ca desăvârșire a sinelui social: George Herbert Mead 76

1.2. Contribuții ale cercetătorilor contemporani la tema cercetării 85

1.3. Recuperări metodologice ale pragmatismului 93

1.3.1. Specificul metodei pragmatiste 93

1.3.2. Perspective ale metodologiei semiotice: de la analiza situației de comunicare la analiza structurală triadică 99

Concluzii la capitolul 1 107

Capitolul 2

DIMENSIUNI ALE PRAGMATISMULUI CONTEMPORAN: INTERPRETĂRI SITUAȚIONALE 109

2.1. Comunicarea discursiv-rațională în sfera publică 109

2.1.1. Re-contextualizarea ca strategie interpretativă: Richard Rorty 113

2.1.2. Manifestarea intersubiectivității în context public: Jürgen Habermas 121
2.2. Strategii de implementare a noului pragmatism în societatea contemporană 124
Concluzii la capitolul 2 129

Capitolul 3
ACCEPȚIUNI STRUCTURALE ALE DEMERSULUI COMUNICATIV 130
3.1. Repere definitorii 130
3.1.1 Analiza structurală a conceptului de comunicare eficientă 130
3.1.2. Textul, conţinut ale semiozei comunicative 132
3.1.3. Ipostaze pragmatice ale comunicării sociale 140
3.1.4. Contextul social și practica discursivă: o conjuncție eficientă 148
3.2. Analiza triadică a conceptului de contextualizare 154
3.2.1. Manifestarea sinelui în comunicare 154
3.2.2. Înțelegerea ca acțiune comunicativă 157
3.2.3. Efectele contextual-pragmatice ale comunicării 160
Concluzii la capitolul 3 164

Capitolul 4
CONTRIBUȚII LA UN MODEL PRAGMATIC DE COMUNICARE EFICIENTĂ 165
4.1. Dimensiuni majore ale performanței comunicative 165
4.1.1. Claritatea ideilor și rolul convingerilor în comunicare 165
4.1.2. Cadrul cognitiv în calitate de presupoziții pragmatice 169
4.1.3. Corelarea funcțională a parametrilor pragmatici ai comunicării 174
4.2. Accepțiuni eficiente ale dialogului social 178
4.2.1. Dreptatea în contextul practicilor sociale 178
4.2.2. Sensuri pragmatiste ale dezvoltării personale 198
4.2.3. Conexiunea minte, creier, corp în contextul educației pentru eficiență socială 213
Concluzii la capitolul 4 228

Capitolul 5

RAȚIUNI ACTUALE ALE PRAGMATISMULUI EDUCAȚIONAL 230
5.1. Modelarea celuilalt prin intermediul contextului pragmatic al comunicării 230
5.1.1. Rațiunea și cunoașterea pragmatică: regăsirea sensului integrator 244
5.1.2. Provocări ale educației actuale: alternativa învățământului la distanță 257
5.2. Rațiuni pragmatice ale educației sociale în Republica Moldova. Strategii de implementare instituțională 273
Concluzii la capitolul 5 287

CONCLUZII GENERALE ȘI RECOMANDĂRI...... 289
Bibliografie 299
Declarație privind asumarea răspunderii 316
CV candidat 317

ADNOTARE

Numele de familie: BOGATU
Prenumele autorului: Eugenia
Titlul tezei: PERSPECTIVE PRAGMATISTE ÎN COMUNICARE: INTERPRETĂRI SEMIOTICE
Titlul ştiinţific solicitat: *doctor habilitat în filosofie*
Localitatea: Chișinău
Anul redactării tezei: 2025

Structura tezei: introducere, cinci capitole, concluzii generale şi recomandări, bibliografie din 402 de titluri, 299 de pagini de text de bază (până la Bibliografie)
Numărul de publicaţii la tema tezei: 41
Cuvinte-cheie: comunicare, pragmatism, interpretare, semiotică, semn, comunicare simbolică, contextualizare, comunicare eficientă, dezvoltare personală, educație pragmatică, raportul minte-creier-corp, filosofie universală, filosofie pragmatistă.
Scopul lucrării: Prin recuperarea valorilor filosofiei pragmatiste clasice și contemporane, americane și europene, lucrarea are drept scop realizarea unei analize teoretice, în măsură să devină temei pentru rezolvarea unor aspecte practice din Republica Moldova, de natură filosofică și educațională, social-culturală, economică și politică.
Obiectivele cercetării: 1. studierea și analiza stadiului cercetărilor cu privire la pragmatism; 2. justificarea contribuției distinctive a pragmatismului la înțelegerea și studiul comunicării performante; 3. interpretarea principalelor concepte ale reprezentanților filosofiei pragmatiste cu privire la o viziune integratoare asupra lucrului bine făcut; 4. investigarea realismului epistemologic al pragmatismului clasic și contemporan; 5. analiza accepțiunilor semiotice ale conceptelor de simbol și limbaj simbolic; 6. analiza semnificațiilor semiotice ale ideilor în procesul de comunicare simbolică; 7. realizarea unei conjuncții eficiente între contextul social și practica discursivă; 8. identificarea rațiunilor actuale ale pragmatismului educațional; 9. evidențierea demersului pragmatic ca proces de analiză situațională; 10. evaluarea relațiilor dintre obiectivele și strategiile acțiunii pragmatice; 11. urmărirea scopurilor și a finalităților demersului pragmatic; 12. promovarea în continuare a cercetării privind pragmatica procesului comunicativ; 13. interpretarea dimensiunilor esențiale ale pragmatismului educațional; 14. determinarea unor aspecte integratoare cu privire la valorificarea pragmatismului filosofic; 15. dezvoltarea abordărilor academice contemporane de studiere a comunicării din perspectiva pragmatismului.
Noutatea şi originalitatea ştiinţifică: lucrarea este o noutate în contextul științific și educațional din Republica Moldova, urmărind posibilitatea de a aplica teoria generală a pragmatismului pentru identificarea unor soluții concrete, specifice problemelor cu care se confruntă Republica Moldova. 1. Sinteza curentă a teoriilor clasice si contemporane, americane si europene. 2. Valorificarea acestor sinteze prin aplicarea lor la cazul Republicii Moldova. 3. În mod particular, folosind aceste aspecte generale am reușit: să abordez comunicarea în contextul filosofiei pragmatiste; să interpretez contribuțiile aduse de Peirce, James, Dewey, Mead, Rorty, Habermas; să argumentez contribuțiile filosofiei pragmatiste pentru o comunicare eficientă; să precizez modul în care strategia pragmatistă contribuie la performanțele educației, ale cercetării științifice etc.
Rezultatul obținut: Lucrarea contribuie la crearea și implementarea unei noi direcții de cercetare în Republica Moldova (filosofia pragmatistă), dat fiind faptul că cercetarea de față marchează o noutate în Republica Moldova. In acest fel, pragmatismul va putea fi aplicat atât la soluționarea de probleme teoretice, proprii societății bazate pe cunoaștere din secolul XXI, cât si unor aspecte practice, cum sunt educația, dezvoltarea personală, educația pentru societate sau filosofia pentru copii. Astfel, ansamblul cercetării contribuie la elaborarea unei filosofii pragmatiste specifice Republicii Moldova, care se va preda în universitățile cu profil umanistic, cât și în cele tehnice, fiind posibil de implementat și în unități de producție în cadrul instituțiilor economice.
Semnificația teoretică: lucrarea este o noutate în contextul științific și educațional din Republica Moldova și va contribui la stimularea cercetării din domenii inter-, multi- și transdisciplinare pornind de la pragmatism.
Valoarea aplicativă: Lucrarea va fi folosită de studenți, cercetători sau publicul larg și se va putea dovedi fructuoasă în activitatea de zi cu zi, având în vedere ideile de bază ale pragmatismului. Considerarea adevărului din perspectiva utilității, a folosului general și particular, de moment și pe termen lung, arată cum pragmatismul poate contribui la fundamentarea dezvoltării durabile a Republicii Moldova.
Implementarea rezultatelor ştiinţifice: Rezultatele obținute în această cercetare au fost prezentate și promovate la manifestări științifice din țară și străinătate, la radio și TV, în cadrul unui proiect program de stat, publicare de articole în reviste academice, pregătirea și susținerea unui curs dedicat pragmatismului la Universitatea din București, precum și publicarea unei cărți.

ANNOTATION

Surname: BOGATU
Author's first name: Eugenia
Thesis title: PRAGMATIC PERSPECTIVES IN COMMUNICATION: SEMIOTIC INTERPRETATIONS
Scientific title requested: *doctor habilitate in philosophy*
City: Chisinau
Year of writing the thesis: 2025

Structure of the thesis: introduction, five chapters, general conclusions and recommendations, bibliography of 402 titles, 299 pages of basic text (up to Bibliography)
Number of publications on the topic of the thesis: 41
Keywords: communication, pragmatism, interpretation, semiotics, sign, symbolic communication, contextualization, effective communication, personal development, pragmatic education, mind-body-belief, universal philosophy, pragmatist philosophy.
Purpose of the work: The paper aims to provide a theoretical analysis that can serve as a basis for solving practical issues in the Republic of Moldova, including philosophical, educational, social-cultural, economic, and political issues, by recovering the values of American and European classical and contemporary pragmatist philosophy.
Research objectives: 1. to study and analyse the state of research on pragmatism; 2. justifying the distinctive contribution of pragmatism to the understanding and study of high-performance communication; 3. interpreting the main concepts of the representatives of pragmatist philosophy regarding an integrative vision of a job well done; 4. investigating the epistemological realism of classical and contemporary pragmatism;5. analysis of the semiotic meanings of the concepts of symbol and symbolic language; 6. analysis of the semiotic meanings of ideas in the process of symbolic communication; 7. achieving an effective conjunction between the social context and the discursive practice; 8. identifying the current reasons for educational pragmatism; 9. highlighting the pragmatic approach as a process of situational analysis; 10. assessing the relationships between the objectives and strategies of pragmatic action; 11. pursuing the goals and finalities of the pragmatic approach; 12. further promoting research on the pragmatics of the communicative process; 13. interpretation of the essential dimensions of educational pragmatism; 14. identification of integrative aspects regarding the valorization of philosophical pragmatism; 15. the development of contemporary academic approaches to the study of communication from the perspective of pragmatism.
The scientific novelty and originality of the research is represented by the possibility of applying the general theory of pragmatism to identify concrete strategic solutions, specific to the problems faced by the Republic of Moldova. 1. Current synthesis of classical and contemporary, American and European theories. 2. Capitalizing on these syntheses by applying them to the case of the Republic of Moldova. 3. In particular, using these general aspects, I succeeded in: approaching communication in the context of pragmatist philosophy; to interpret the contributions made by Peirce, James, Dewey, Mead, Rorty, Habermas; to argue the contributions of pragmatist philosophy for effective communication; to specify how the pragmatic strategy contributes to the performance of education, scientific research, etc.
Result: The paper contributes to the creation and implementation of a new research direction in the Republic of Moldova (pragmatist philosophy), given the fact that the present research marks a novelty in the Republic of Moldova. In this way, pragmatism can be applied both to solving theoretical problems, specific to the knowledge-based society of the twenty-first century, and to practical aspects, such as education, personal development, education for society or philosophy for children. Thus, the research as a whole contributes to the elaboration of a pragmatist philosophy specific to the Republic of Moldova, which will be taught in humanities universities, as well as in technical ones, making it possible to implement it in production units within economic institutions.
Theoretical significance: the paper is a novelty in the scientific and educational context of the Republic of Moldova and will contribute to stimulating research in inter-, multi- and transdisciplinary fields starting from pragmatism.
Application value: The paper will be used by students, researchers or the general public and may prove fruitful in everyday work, taking into account the basic ideas of pragmatism. Considering the truth from the perspective of utility, general and particular benefit, for the moment and in the long term, shows how pragmatism can contribute to the foundation of the sustainable development of the Republic of Moldova.
Implementation of scientific results: The results obtained in this research were presented and promoted at scientific events in the country and abroad, on radio and TV, within a state program project, publication of articles in academic journals, preparation and support of a course dedicated to pragmatism at the University of Bucharest, as well as the publication of a book.

АННОТАЦИЯ
Фамилия: БОГАТУ
Имя автора: Евгения
Тема диссертации: ПРАГМАТИЧЕСКИЕ ПЕРСПЕКТИВЫ В КОММУНИКАЦИИ: СЕМИОТИЧЕСКИЕ ИНТЕРПРЕТАЦИИ
Требуемое ученое звание: *доктор хабилитат по философии*
Город: Кишинев
Год редактирования диссертации: 2025

Структура диссертации: введение, пять глав, общие выводы и рекомендации, библиография из 402 наименований, 299 страниц основного текста (вплоть до библиографии)

Количество публикаций по теме диссертации: 41

Ключевые слова: коммуникация, прагматизм, интерпретация, семиотика, знак, символическая коммуникация, контекстуализация, эффективная коммуникация, личностное развитие, прагматическое образование, отношения разума-мозга-тела, универсальная философия.

Цель работы: Путём восстановления ценностей классической и современной прагматистской философии, как американской, так и европейской, данная работа ставит своей целью проведение теоретического анализа, способного стать основанием для решения практических вопросов в Республике Молдова философского и образовательного, социокультурного, экономического и политического характера.

Задачи исследования: 1. Изучение и анализ состояния исследований в области прагматизма; 2. обоснование особого вклада прагматизма в понимание и изучение высокоэффективной коммуникации; 3. интерпретация основных концепций представителей философии прагматизма относительно интегративного видения хорошо выполненной работы; 4. Исследование эпистемологического реализма классического и современного прагматизма;5. анализ семиотических значений понятий символа и символического языка; 6. анализ семиотических значений идей в процессе символической коммуникации; 7. достижение эффективной связи между социальным контекстом и дискурсивной практикой; 8. выявление современных причин образовательного прагматизма; 9. выделение прагматичного подхода как процесса ситуационного анализа; 10. оценка взаимосвязи между целями и стратегиями прагматических действий; 11. Достижение целей и конечных точек прагматического подхода; 12. дальнейшее содействие исследованиям в области прагматики коммуникативного процесса; 13. Интерпретация сущностных измерений образовательного прагматизма; 14. определение интегративных аспектов в отношении оценки философского прагматизма; 15. Развитие современных академических подходов к изучению коммуникации с позиции прагматизма.

Научная новизна и оригинальность исследования заключается в возможности применения общей теории прагматизма для определения конкретных стратегических решений, специфичных для проблем, стоящих перед Республикой Молдова. 1. Современный синтез классических и современных, американских и европейских теорий. 2. Извлечение выгоды из этих обобщений, применив их к случаю Республики Молдова. 3. В частности, используя эти общие аспекты, мне удалось: подойти к коммуникации в контексте философии прагматизма; интерпретировать вклад Пирса, Джеймса, Дьюи, Мида, Рорти, Хабермаса; аргументировать вклад прагматистской философии в эффективную коммуникацию; уточнить, каким образом прагматическая стратегия способствует повышению эффективности образования, научных исследований и т.д.

Результат: Статья вносит вклад в создание и внедрение нового направления исследований в Республике Молдова (философии прагматизма), учитывая тот факт, что настоящее исследование является новшеством в Республике Молдова. Таким образом, прагматизм может быть применен как к решению теоретических проблем, характерных для общества, основанного на знаниях XXI века, так и к практическим аспектам, таким как образование, личностное развитие, образование для общества или философия для детей. Таким образом, исследование в целом способствует разработке прагматической философии, специфичной для Республики Молдова, которая будет преподаваться как в гуманитарных вузах, так и в технических, с возможностью ее реализации в производственных подразделениях экономических учреждений.

Теоретическая значимость: статья является новинкой в научном и образовательном контексте Республики Молдова и будет способствовать стимулированию исследований в меж-, мульти- и трансдисциплинарных областях, начиная с прагматизма.

Ценность приложения: Статья будет использована студентами, исследователями или широкой общественностью и может оказаться плодотворной в повседневной работе, учитывая основные идеи прагматизма. Рассмотрение истины с точки зрения полезности, общей и частной выгоды, на данный момент и в долгосрочной перспективе, показывает, как прагматизм может внести свой вклад в основу устойчивого развития Республики Молдова.

Внедрение научных результатов: Результаты, полученные в данном исследовании, были представлены и пропагандированы на научных мероприятиях в стране и за рубежом, на радио и телевидении, в рамках проекта государственной программы, публикация статей в академических журналах, подготовка и поддержка курса, посвященного прагматизму в Бухарестском университете, а также издание книги.

INTRODUCERE

Actualitatea și importanța temei abordate: așa cum rezultă din capitolul *Stadiul actual al cercetării cu privire la pragmatism: aspecte teoretice*, tema este de mare actualitate nu numai în spațiul filosofiei americane, dar și în Europa, și în alte zone geografice ale lumii. Filosofia pragmatistă este relativ recentă, pentru că se află în legătură cu istoria poporului american, implicit cu apariția și dezvoltarea acestei filosofii în contextul american. Filosofia pragmatistă cu referire la aspectele ei care țin de comunicare, educație, cercetare este mai actuală ca oricând în contextul evenimentelor pe care le trăiește omenirea în prezent. Abordarea filosofică pe care o propun ține și de realitățile contextului european în care această filosofie a continuat să se dezvolte. Astfel, pe durata sec. XX și XXI, filosofia pragmatistă s-a dezvoltat și în Europa, implicit în România. Paradigma filosofică pragmatistă a devenit în timp și epistemologie pragmatistă, pentru că metodologia pragmatistă se încadrează perfect în tabloul științei contemporane. Reieșind din deducția că știința tinde să funcționeze cu sisteme conceptuale, acestea sunt alese din cadrul epistemologiei pragmatiste.

În acest mod, pragmatismul conceptual reprezintă un sistem de referință la care se raportează în întregime tabloul filosofiei și științei contemporane. Perspectiva adevărului, falsității și a modului în care acestea funcționează în știință reflectă aspecte ale logicii modale și ale pragmatismului conceptual. În cadrul epistemologiei pragmatiste se creează o conexiune directă între logică, filosofia limbajului și hermeneutica pragmatistă. Astfel, putem afirma cu certitudine că semnificația cuvintelor poate fi desprinsă doar din contextul utilizării. Iar contextul cu aspectele sale de contextualizare și recontextualizare au devenit criterii importante în hermeneutica pragmatistă, dar și în ansamblul epistemologiei pragmatiste. Aspectele de contextualizare și recontextualizare ale mediului lingvistic au devenit criterii importante în hermeneutica pragmatistă, dar și în ansamblul epistemologiei pragmatiste. O altă perspectivă care ține de eficiența epistemologiei pragmatiste se referă la filosofia minții. În acest sens, dualitatea minte-corp se axează pe conceptul de minte în calitate de categorie ontologică. Între reprezentările conceptuale și raportarea lor la un cadru empiric este un raport direct. Între reprezentările conceptuale și cadrul lor empiric se instalează o relație directă. Accepțiunea semiotică semnificat/semnificant sau/și raportul dialectic cauză-efect se regăsesc în epistemologia pragmatistă, ținând cont de faptul că aceasta a fost influențată de empirism și pozitivism.

Prin urmare, putem afirma că filosofia pragmatistă, respectiv epistemologia pragmatistă este importantă nu doar pentru America, dar și pentru întreaga lume. Această importanță ține atât de cadrul academic, științific, filosofic, implicit educațional, cât și de forma de guvernare, în special, cea democratică și aceasta rezultă din faptul că valoarea democrației ca mod de a fi al unei societăți reprezintă un efect și impact major al modului de educație pragmatist propus de filosofii clasici americani. Astfel, democrația a devenit un scop în sine cu o semnificație axiologică majoră și pentru contextul european contemporan. Drept consecință, pragmatismul a devenit în timp nu doar un fenomen de sorginte american, dar și în egală măsură european. Esența filosofiei pragmatiste rezidă în formarea unei culturi democratice, în care democrația este concepută nu doar ca mod de guvernare, ci și ca mod de viață. La rândul lui, acest mod de viață se pliază direct pe anumite modele educaționale propuse în cadrul filosofiei pragmatiste, devenite în prezent unele dintre cele mai eficiente în societățile care le-au adoptat, respectiv le-au internalizat și externalizat la nivel de mentalitate și la nivel de acțiune în contextul sferei publice. Perspectiva pragmatistă și cea rațională reprezintă organonul suprem pentru cunoaștere, comunicare, educație în registrul actual al cunoașterii contemporane. În contextul gândirii și acțiunii eficiente este necesar să primeze raționalitatea. Pragmatismul nu vede nici o diferență fundamentală între rațiunea teoretică și pragmatică, între fapte și valori. Din acest considerent, etica pragmatistă este în multe privințe o etică umanistă, punând accent pe ceea ce contează pentru noi, ca oameni.

Lucrarea este actuală, de asemenea, prin concentrarea pe relația dintre semne si utilizatori, alături de studiul relației dintre semne și, respectiv, relația dintre semne si înțeles (sens). Dimensiunea semiotică a comunicării își arată actualitatea și prin abordarea relației cu educația, prin analiza aspectelor care țin de corelația dintre minte-creier-conștiință. Această corelație asigură funcționarea eficientă a tuturor componentelor care vizează gândirea, moralitatea și acțiunea nemijlocită, la nivel individual și colectiv.

Perspectiva pragmatistă cu privire la comunicare vizează un șir de aspecte importante care se referă la convingerile oamenilor, care, la rândul lor sunt construite dintr-un algoritm logic – ipoteze, inducții, analogii, confirmări, infirmări, explicații, persuasiuni. Astfel, acest construct al convingerilor reflectă întreaga dinamică și parcurs al gândirii umane în procesul de comunicare. Accentuăm că intervine în acest proces și interpretarea pragmatistă, respectiv fenomenul contextualizării și re-contextualizării, iar fixarea convingerii și claritatea ideilor constituie o prioritate pentru filosofia pragmatistă. Pe această bază, concepția pragmatismului asupra adevărului

reprezintă o altă componentă esențială în înțelegerea eficientă a gândirii, cunoașterii și comunicării. Valoarea minții umane, eficacitatea ei, precum și dimensiunea morală și cea rațională converg în eficiența acțiunilor umane la nivel individual, precum și în contextul sferei publice. Viața rațională cu aspectele ei teoretice care țin de reflexivitate, precum și aspectele ei practice, ce țin de acțiunea eficientă reprezintă obiectivul fundamental spre care tind oamenii în evoluția lor ca ființe raționale. Toate acțiunile justificate prin procesele conștiinței umane se referă la gândirea practică, care îndeplinesc un rol aparte în spectrul filosofiei pragmatiste. În calitate de filosofie a gândirii și acțiunii eficiente, pragmatismul reprezintă una dintre cele mai optime paradigme epistemologice care ar eficientiza cunoașterea, comunicarea, educația și cercetarea în contextul realităților în care se află Republica Moldova la etapa actuală.

Problematica abordată. Lucrarea cercetează conexiunea dintre pattern-urile mentale și comportament la nivel de comunicare. Se face referință atât la filosofia clasică americană, cât și la cea contemporană. În contextul cercetării acestei filosofii pragmatiste, este abordată relația acțiune-comunicare-cercetare. Reprezentanții filosofiei pragmatiste sunt orientați să definească semnificația rațională în procesul de cunoaștere și comunicare, având în vedere că între acțiune și semnificația rațională se instituie o legătură directă și nemijlocită. Convențiile și înțelegerile generale se stabilesc în mintea oamenilor sub forma unor presupoziții și credințe care construiesc și re-construiesc schemele mentale în raport cu care noi acționăm. Ele sunt reprezentate sub forma unor pattern-uri. O mare importanță în procesul de comunicare are claritatea ideilor și prezența convingerilor, care reprezintă, de multe ori, obiectivul fundamental în algoritmul procesului de comunicare. Cadrul cognitiv are rolul de a procesa informațiile conceptuale de care avem nevoie atunci când comunicăm. Rolul cadrului cognitiv este de a stabili premisele și ipotezele de lucru ale comunicatorilor.

Noutatea și originalitatea științifică: lucrarea este o noutate în contextul științific și educațional din Republica Moldova, urmărind posibilitatea de a aplica teoria generală a pragmatismului pentru identificarea unor soluții concrete, specifice problemelor cu care se confruntă Republica Moldova. Noutatea și originalitatea lucrării este reprezentată de cercetarea și aplicarea teoriei generale a pragmatismului în contextul comunicării, educației, dezvoltării personale. Astfel, a fost realizată o sinteza curentă a teoriilor clasice si contemporane, americane si europene; au fost

valorificate aceste sinteze prin aplicarea lor la cazul Republicii Moldova; în mod particular, utilizând aceste aspecte generale este abordată comunicarea în contextul filosofiei pragmatiste; sunt evidențiate contribuțiile lui Peirce, James, Dewey, Mead, Rorty, Habermas; sunt accentuate realizările filosofiei pragmatiste pentru o comunicare eficientă; este definit modul în care strategia pragmatistă contribuie la performanțele educației, ale cercetării științifice etc.

Lucrarea investighează cunoașterea, comunicarea și educația din perspectiva filosofiei pragmatiste clasice și contemporane. Interpretarea comunicării simbolice cu referire la semnificațiile semiotice ale ideilor reprezintă unul din aspectele fundamentale ale cercetării respective. În acest cadru sunt prezentate componentele de bază ale analizei situației de comunicare din perspectivă pragmatistă la Peirce, James, Dewey, Mead, Rorty, Habermas. Sunt abordate simbolurile cu referire la conceptele care sunt determinate din acțiuni, emoții și gânduri. Este interpretat raportul dintre cunoaștere și comunicare, atât în plan individual, cât și în plan social, academic, evidențiindu-se perspectivele pragmatismului asupra procesului de cunoaștere, comunicare și educație. Este evidențiat faptul că semnificația rațională a unui simbol constă din totalitatea modurilor de conduită rațională. Este revendicat pragmatismul în calitate de epistemologie, cu implicații pentru întreg domeniul filosofic și științific, astfel, încât rolul pragmatismului conceptual în epistemologie este unul incomensurabil.

În acest context al abordării pragmatiste, instrumentalismul face recurs la concepte și teorii în calitate de instrumente utile. Din acest punct de vedere, știința funcționează cu sistemele sale conceptuale, care sunt alese din raționamente pragmatice. Perspectiva pragmatistă în abordarea acestei cercetări, implicit și cu referire la filosofia limbajului, demonstrează că semnificația cuvintelor este una veritabilă atunci când sunt folosite în contextul respectiv. Deci, contextualizarea și recontextualizarea sunt esențiale în interpretatea pragmatistă. În acest cadru de referință pragmatist, este analizată conexiunea dintre pattern-urile mentale și comportament la nivel de comunicare și educație. Modurile de conduită rațională ajung să se impună în perspectiva situațiilor ulterioare în care cunoaștem, comunicăm, convingem, acționăm și realizăm. Semnificațiile cognitive au un rol considerabil, deoarece ele comportă un caracter aproape infailibil, care transcende realitățile comune și caută să se amplaseze în majoritatea cazurilor în zona academicului, acolo unde cunoașterea are un caracter complex, și unde este organizată în raport cu un scop bine determinat. Sensul și obiectivele acestui tip de cunoaștere sunt prestabilite de cutumele de cercetare, noutățile în domeniu, limbajul conceptual valabil pentru domeniul în care se realizează această cunoaștere.

Drept confirmare este lucrarea *Reconstrucția pragmatică a filosofiei. Profilul Americii clasice* (Marga 2016), Andrei Marga elaborează o monografie istorico-filosofică în care expune viziunea sa cu privire la pragmatismul reflexiv „pe care caut să-l reprezint" – după cum afirmă Marga (Marga 2016, p. 10). Astfel, capitolul despre Peirce este centrat pe realismul pragmatic, prin prezentarea principalelor lucrări ale celebrului filosof american.

Partea mai puțin elaborată este semiotica, astfel încât caracterul novator al cercetării tezei de față este de văzut exact aici: completează cercetarea lui Andrei Marga din perspectiva laturii semiotice, a teoriei semnelor, atât în ceea ce privește partea sintactică și semantică, dar mai ales pe latura pragmatică (modul cum semnele sunt utilizate de oameni).

Scopul lucrării: Prin recuperarea valorilor filosofiei pragmatiste clasice și contemporane, americane și europene, lucrarea are drept scop realizarea unei analize teoretice, în măsură să devină temei pentru rezolvarea unor aspecte practice din Republica Moldova, de natură filosofică și educațională, social-culturală, economică și politică.

Obiectivele cercetării:

1. analiza stadiului cercetărilor cu privire la pragmatism;
2. argumentarea contribuției distinctive a pragmatismului la înțelegerea și studiul comunicării;
3. interpretarea principalelor puncte de vedere ale reprezentanților filosofiei pragmatiste cu privire la o viziune integratoare asupra lucrului bine făcut;
4. descrierea realismului epistemologic al pragmatismului clasic și contemporan;
5. descrierea accepțiunilor semiotice ale conceptelor de simbol și limbaj simbolic;
6. analiza semnificațiilor semiotice ale ideilor în procesul de comunicare simbolică;
7. realizarea unei conjuncții eficiente între contextul social și practica discursivă;
8. identificarea rațiunilor actuale ale pragmatismului educațional;
9. evidențierea demersului pragmatic ca proces de analiză situațională;
10. evaluarea relațiilor dintre obiectivele și strategiile acțiunii pragmatice;
11. determinarea scopurilor și a finalităților demersului pragmatic;
12. identificarea în continuare a noilor tendințe în cercetare privind pragmatica procesului comunicativ;
13. interpretarea dimensiunilor esențiale ale pragmatismului educațional;

14. determinarea unor aspecte integratoare cu privire la valorificarea pragmatismului filosofic;
15. dezvoltarea abordărilor academice contemporane de studiere a comunicării din perspectiva pragmatismului.

Întrebările de cercetare. Problema de cercetare este determinată de apariția unor interogații și anume - Care sunt rolurile comunicării în cadrul diferitelor tipuri de pragmatici, de ex. pragmatica comunicării, pragmatica cognitivă, neuropragmatica ș.a.? În ce mod interpretarea pragmatistă poate îmbogăți teoretizarea și înțelegerea implicită a comunicării? Care sunt contribuțiile distinctive ale pragmatismului în înțelegerea și studiul comunicării și educației?

Ipoteza și temeiul academic. Deși, în ultimii 100 de ani, gândirea pragmatistă a influențat studiile academice ale comunicării într-o varietate de moduri, doar recent abordările distinct pragmatiste în domeniul comunicării au început să se impună cu certitudine și în mod corespunzător. Cei patru filosofi clasici ai pragmatismului american – Charles Sanders Peirce, George Herbert Mead, William James, John Dewey au analizat comunicarea în variate ipostaze, ca o categorie descriptivă și cu o multitudine de semnificații. De exemplu, semiotica lui Peirce a influențat dezvoltarea și evoluția teoriilor despre comunicare din secolul XX în toate domeniile științelor socio-umane. În ultimele decenii, dezbaterile în domeniul teoriilor comunicării au revenit la pragmatism în mai multe țări. Filosofia pragmatistă nu este considerată numai ca o sursă secundară de idei și instrumente. Mai mulți cercetători evidențiază pragmatismul ca o perspectivă teoretică centrală în analiza diverselor fenomene din domeniul științelor socio-umane, dar și din alte domenii.

Astfel, **ipoteza de cercetare** vizează faptul că filosofia pragmatistă este o filosofie care abordează lucrurile în manieră dinamică, deoarece pune accent pe fapte și devenire și că această filosofie reprezintă o metodă cu ajutorul căreia se poate clarifica semnificația conceptelor, cât și validitatea lor în experiențele teoretice și practice.

Ipoteza de cercetare în cadrul acestui proiect este reprezentată și de faptul că există modele practice pe care teoria pragmatistă le propune. Astfel, putem evidenția următoarele modele: 1. elaborarea unor direcții de comunicare eficientă și de transfer persuasiv a unor valori de factură filosofică, științifică, social-economică etc; 2. configurarea unor soluții semiotice particulare de comunicare între actorii emitenți și receptori, decelarea celor mai eficiente strategii de dialog în contexte situaționale specifice, îndeplinirea obiectivă a finalităților propuse. De exemplu,

promovarea unui sistem educativ performant, având ca scop implementarea competențelor profesionale și aprecierea în conformitate cu principiul meritocrației; 3. dezvoltarea unor strategii educative orientate către implementarea creativității în toate domeniile de activitate. Aceste modele vizează corelarea dintre idee și acțiune, cu accent pe eficiența și funcționalitatea experiențelor de comunicare. Eficiența experiențelor ține atât de calitatea ideilor, cât și a acțiunilor nemijlocite. Din ansamblul acestor modele urmând a fi selectate acelea care au relevanță pentru rezolvarea unor probleme practice cu care Republica Moldova se confruntă. În situația în care problemele specifice din Republica Moldova nu pot fi soluționate cu strategiile pragmatiste cunoscute, acestea necesită a fi completate și cu alte medodologii, cum ar fi cea semiotică, inter-trans-disciplinară, euristică etc. Pentru verificarea eficienței strategiilor propuse se impune aplicarea și verificarea lor în anumite situații concrete, evidențiindu-se eficiența utilizării lor, iar în funcție de rezultatele obținute să fie optimizată strategia pragmatistă avută în vedere, în cazul în care este necesar.

Metodologia cercetării: În lucrare au fost utilizate metodele, procedeele și instrumentele specifice științelor umaniste, în special ale filosofiei şi semioticii, cu accent pe aspectele recente ale cercetării, din fenomenologie, hermeneutică și pragmatism. *Semiotic* definită şi asumată implicit din punctul de vedere al *teoriei comunicării*, aceasta din urmă se prevalează de contribuțiile lui Charles Morris, care – în primele decenii ale secolului trecut – a cercetat sensul semnelor în raport cu alte semne (*sintactica*), cu obiectele / referențialul aferent acestora (*semantica*) şi implicit cu persoanele care le utilizează (*pragmatica*).

O atare accepțiune – care determină obiectul de interes al tezei de doctor habilitat – își regăsește rădăcinile în contribuțiile pragmatismului filosofic clasic, evidențiate în mod analitic în cercetare.

Spectrul metodelor utilizate în această cercetare face parte din cadrul epistemologiei pragmatiste. Astfel, prima direcție metodologică specifică pragmatismului utilizată în cercetare a vizat clarificarea conceptelor prin analiza consecințelor lor practice, abordare prin care au fost examinate conceptele esențiale ale filosofiei pragmatiste. De asemenea, a fost aplicată metoda reflecției intersubiective, prin care ideile și principiile pragmatismului au fost discutate și evaluate în contextul cultural și comunicativ predominant est-european. În plus, s-a testat funcționalitatea limbajului în situații reale de interacțiune, în special în domeniul educațional.

Remarcăm faptul că deși metodologia pragmatistă a apărut în SUA în anul 1870, în prezent reprezintă o a treia alternativă în creștere atât la tradițiile filosofiei analitice, cât și a filosofiei continentale din întreaga lume. Metoda pragmatistă se referă în mod semnificativ la teoretizarea cercetării, a sensului și a naturii adevărului. Din cadrul metodologiei pragmatiste face parte și epistemologia pragmatistă. Acest tip de epistemologie oferă o întoarcere la experiență. Unele dintre premisele de bază ale acestei metodologii rezidă în faptul că o persoană poate și necesită să încerce să pună la îndoială toate convingerile sale în mod simultan și că testul suprem al certitudinii constă în conștiința individuală.

Epistemologia pragmatistă explorează adesea modul în care putem efectua cercetări într-un mod autocontrolat și eficient. Acolo unde epistemologia analitică se concentrează în jurul conceptului de cunoaștere, considerat ca un punct final idealizat al gândirii umane, epistemologia pragmatistă se concentrează în jurul conceptului de investigare, considerat ca fiind procesul de căutare a cunoașterii care urmează a fi perfectat. Deci, în rezultatul recursului la metodologia pragmatistă se obțin informații complexe despre capacitățile sau virtuțile pe care cercetătorii ar trebui să le posede pentru a investiga eficient și despre regulile sau principiile directoare care urmează să le adoptăm. Un exemplu reprezentativ al aplicării acestei metodologii și epistemologii este lucrarea lui Peirce *Fixarea convingerii*.

Hilary Putnam s-a referit la conceptele lui William James, Charles Sanders Peirce și John Dewey — adesea în colaborare cu Ruth Anna Putnam — și a oferit relatări perspicace despre ceea ce este distinctiv privind pragmatismul și ceea ce se poate învăța din acesta. El a identificat patru caracteristici ale pragmatismului: *respingerea scepticismului; disponibilitatea de a îmbrățișa failibilismul; respingerea dihotomiilor ascuțite, cum ar fi cele dintre fapt și valoare, gândire și experiență, minte și corp, analitică și sintetică etc.; și ceea ce el numește „primatul practicii”*. La începutul secolului al XXI-lea, el a făcut declarații ambițioase pentru perspectivele unei epistemologii pragmatiste. După ce a analizat eșecurile aparente ale proiectului iluminist original și le-a atribuit faptului că filozofii iluminismului nu au fost capabili să depășească dihotomiile fundamentale menționate mai sus, el își exprimă speranța că viitorul ar putea conține o „iluminare pragmatistă”. Înțelegerea bogată a experienței și științei oferite de pragmatiști ne poate arăta cum să identificăm o bază obiectivă pentru evaluarea și critica instituțiilor și practicilor. El este în mod deosebit impresionat de ideea că epistemologia pragmatistă, subliniind nevoia de a lua în considerare experiențele și contribuțiile altor cercetători, oferă o bază pentru apărarea valorilor

democratice Acest lucru poate fi examinat în legătură cu sugestia lui Richard Rorty conform căreia pragmatiștii insistă asupra priorității democrației față de filosofie.

O altă perspectivă a metodologiei pragmatiste este elucidată de filosoful pragmatist Robert Brandom, interesele filosofice ale căruia sunt destul de diferite de cele ale pragmatiștilor clasici, față de care este destul de critic. Părerile sale se datorează mai mult unor filosofi precum Wilfrid Sellars și Quine, profesorului său Richard Rorty și lecturilor istorice ale gânditorilor germani precum Kant și Hegel. Preocupările sale sunt în mare parte legate de semantică și filozofia limbajului. Spre deosebire de reprezentaționalismul declarat de mulți neopragmatiști, el dezvoltă o versiune a semanticii inferențialiste pentru a construi relatări despre utilizarea de către noi a cuvintelor precum „adevărat" și „se referă la", care sunt determinate de ideea că funcția gândirii și a limbajului este „a oferi o transcriere a realității".

Iar problema constă în faptul că legătura cu pragmatismul prevede că abordarea sa asupra limbajului se concentrează pe ceea ce facem cu practicile noastre de a face afirmații și de a contesta sau de a evalua afirmațiile altora. Ceea ce constituie o aserțiune este pragmatica sa normativă: care fiind cea mai mică unitate de limbaj pentru care ne putem asuma responsabilitatea în cadrul unui „joc de a da și de a cere motive". Relațiile logice sunt explicate în termeni de drepturi de a face mișcări ulterioare în acest „joc de limbaj", care decurg din angajamentele pe care le-a asumat prin afirmațiile anterioare. Brandom se alătură, de asemenea, pragmatiștilor în negarea faptului că adevărul este o proprietate metafizică substanțială care poate fi deținută de unele propoziții și nu de altele și în căutarea de a reconstrui un raport de referință care face o diferență în practică. Brandom a analizat modul în care diferitele vocabulare concepute în mod pragmatic ar putea fi traduse – sau reduse unul la celălalt, construind astfel o relatare generală a relației dintre „a spune" și „a face" pe care speră că va constitui o bază pentru reintegrarea filozofiei analitice şi pragmatiste.

*

Parcurgerea literaturii secundare prezente în bibliotecile din Republica Moldova, România, Franța și Belgia au permis o solidă documentare și familiarizare cu literatura recentă dedicată filosofiei pragmatiste.

Rezultatele obținute. Lucrarea contribuie la crearea și implementarea unei noi direcții de cercetare în Republica Moldova (filosofia pragmatistă), dat fiind faptul că cercetarea de față marchează un caracter novator în Republica Moldova. În acest mod, pragmatismul ar putea fi aplicat

atât la soluționarea unor probleme teoretice, proprii societății bazate pe cunoaștere din secolul XXI, cât si a unor aspecte practice, cum sunt educația, dezvoltarea personală, educația pentru societate sau filosofia pentru copii. Astfel, ansamblul cercetării contribuie la elaborarea unei filosofii pragmatiste specifice Republicii Moldova, care va fi predată în universitățile cu profil umanistic, precum și în cele tehnice, fiind posibilă implementarea acesteia și în unități de producție în cadrul instituțiilor economice.

Semnificația teoretică a lucrării este determinată de faptul că această lucrare este prima de acest gen în literatura de specialitate din Republica Moldova și printre puținele din spațiul de limbă română. În acest mod, cercetarea va contribui la o mai bună coordonare a specialiștilor și publicului larg ce activează în domenii diferite, dar care lucrează împreună la progresul societății bazate pe cunoaștere: teoria acțiunii (praxiologia) și teoria valorilor (axiologia) sau, din altă perspectivă, teoria socială și teoria moral-politică. Pragmatismul clasic, precum și cel contemporan, au adus contribuții însemnate la domenii extrem de largi ale cunoașterii, inițial în America și ulterior în multe țări ale lumii – acesta fiind motivul pentru care se poate considera că lucrarea aduce o contribuție însemnată la progresul societății din punct de vedere filosofico-teoretic, științific, moral și educațional. Lucrarea va contribui la stimularea cercetării din domenii inter-, multi- și transdisciplinare pornind de la pragmatism.

Valoarea aplicativă a lucrării. Lucrarea va fi folosită de studenți, masteranzi, doctoranzi, cercetători, precum și de publicul larg și se va putea dovedi fructuoasă în activitatea de zi cu zi, având în vedere valoarea și ideile de bază ale pragmatismului. Considerarea adevărului din perspectiva utilității, generale și particulare, de moment și pe termen lung, arată cum pragmatismul poate contribui la fundamentarea dezvoltării durabile a Republicii Moldova și la aderarea sa europeană. Educația și cercetarea, sau cultura și viața politică își pot identifica în această lucrare temeiuri valoroase, necesare și actuale.

Rezultatele științifice principale înaintate spre susținere:

1. Evidențierea relației dintre semn și interpretant în procesul comunicării;
2. Punerea în evidență a funcției simbolice a ființei umane;

3. Evidențierea modului în care cunoașterea autentică și comunicarea eficientă contribuie le dezvoltarea personală;
4. Determinarea comunicării ca acord al semnificațiilor acordate semnelor și simbolurilor;
5. Punerea în evidență a contribuției pragmatismului la educație;
6. Elaborarea conceptelor de manuale la disciplinele *Dezvoltare personală* și *Educație pentru societate*;
7. Elaborarea și susținerea cursului *Pragmatismul* (la Universitatea din București, Facultatea de Filosofie);
8. Implementarea și valorificarea proiectului cu titlul: *Abordarea epistemologică a dezvoltării personale și a educației pentru societate: de la strategiile transdisciplinare la finalitățile pragmatice ale societății actuale din Republica Moldova. Provocări societale* înscris în Registrul de stat al proiectelor din sfera *științei și inovării* cu cifrul 20.80009.1606.08, 2020-2023; director proiect: conf. univ. Eugenia Bogatu;
9. Configurarea strategiilor pragmatice necesare formării specialiștilor în mediul universitar - Formator în cadrul Departamentului Formare Continuă al USM - Modulul Filosofie și excelență universitară; 1. Context universitar – factor decisiv în formarea elitei științifice. Posibile interpretări filosofice. 2. Profesorul universitar – etalon al performanței educative. 3. Ipostaze valorice ale vieții academice, 9-26 iunie 2022, USM;
10. Articole publicate, capitole în volume, texte în volumele conferințelor, precum și o carte în domeniul pragmatismului.

Implementarea rezultatelor științifice. Rezultatele obținute în această cercetare au fost prezentate și promovate la manifestări științifice din țară și din străinătate, la radio și TV, publicare de articole în reviste academice, pregătirea și susținerea unui curs dedicat pragmatismului la Universitatea din București, precum și publicarea unei cărți. Rezultatele acestei cercetări au fost implementate și în cadrul proiectului pe care l-am coordonat *Abordarea epistemologică a dezvoltării personale și a educației pentru societate: de la strategiile transdisciplinare la finalitățile pragmatice ale societății actuale din Republica Moldova. Provocări societale* înscris în Registrul de stat al proiectelor din sfera *științei și inovării* cu cifrul 20.80009.1606.08, 2020-2023. Activitatea de implementare va continua și în următorii ani.

Aprobarea rezultatelor științifice. Lucrarea este supusă discuției și analizei în colectivele științifice din Universitatea de Stat din Moldova dedicate acestui scop. De asemenea, lucrarea este discutată cu colegi, specialiști din domeniu, din țară și din străinătate (Universitatea din București, Institutul de Filosofie și Psihologie „Constantin Rădulescu-Motru", Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iași, Universitatea „Ștefan cel Mare" din Suceava, Universitatea de Vest din Timișoara, Universitatea din Craiova, Université Catholique de Louvain). Rezultatele cercetării au fost prezentate la mai multe conferințe naționale și internaționale și expuse în lucrările publicate (lista lucrărilor este anexată).

Publicaţiile proprii la tema tezei:

1. BOGATU, Eugenia. Ludwig Wittgenstein – consideraţii asupra limbajului. în Tractatus Logico-Philosophicus. *Analele Ştiinţifice ale USM*. Chişinău, 2005, vol. III Ştiinţe socioumanistice, pp. 458-461.
2. BOGATU, Eugenia. Operatori retorici şi pragmatici ai discursului filosofic. *Analele Ştiinţifice ale USM.* Chişinău, 2006, vol. III Ştiinţe socioumanistice, pp.121-124.
3. BOGATU, Eugenia. Rolul filosofiei în formarea conștiinței și mentalității europene. In: *Integrarea Europeană şi tradiţiile româneşti: de la Al. S. Sturza la Em. Cioran*: materialele conferinței internaționale, 20-21 mai 2011. Chișinău: CEP USM, 2011, pp. 100-105. ISBN 978-9975-71-226-2.
4. BOGATU, Eugenia. Contribuția Uniunii Europene la solidaritatea între generații. In: *Dialogul cultural între generații și Integrarea Europeană:* materialele simpozionului internațional. Chișinău, CEP USM, 2014, pp. 69-75.
5. BOGATU, Eugenia. Specificul discursului filosofic în învățământul universitar. In: *Dialogul cultural între generații și Integrarea Europeană*: materialele simpozionului international, 24-25 mai 2013. Chișinău: CEP USM, 2014, p. 194-201.
6. BOGATU, Eugenia. Metafora ca modalitate de extindere a limbajului. In: *Filosofia și perspectiva umană:* materialele conferinței științifice consacrată Zilei Mondiale a Filosofiei, 19 noiembrie 2014. Chișinău, 2014, pp. 80-88.
7. BOGATU, Eugenia. Fenomenologia migrației. In: *Științele Socio-umanistice și progresul tehnico-științific*: materialele conferinței științifice interuniversitare, 4 aprile 2014. Universitatea Tehnică a Moldovei. Chișinău, 2014, pp. 44-50.
8. BOGATU, Eugenia. Modeling the other person by means of the pragmatic context of communication = Modelarea celuilalt prin intermediul contextului pragmatic al comunicării. In: RUSU, Marinela (coord.). In: *Etic și estetic. Modelare personală prin artă*. Iași: Editura ARS Longa, 2015, pp. 308-324. ISBN: 978-973-148-205-7.
9. BOGATU, Eugenia. Text and Textuality: a pragmatic approach = Text și textualitate: perspectivă pragmatică. In: *Perspectives in the humanities and social sciences*: *hinting at interdisciplinarity*. Second edition: From Manuscript to E-book, 29-30 May 2015. Iași:

Editura Universității "Al.I.Cuza", 2015, pp. 403-415.

10. BOGATU, Eugenia. The Limits of the Symbolical Communication. A pragmatic situational analysis = Limitele comunicării simbolice. O analiză situațională din perspectivă pragmatică. *Analele Ştiinifice ale Universităţii "Al. I. Cuza".* 2015, vol. 8 Științe ale comunicării, nr. 1, pp. 53-69. Disponibil: https://anale.fssp.uaic.ro/index.php/stiintealecomunicarii/article/view/407.
11. BOGATU, Eugenia. Sensuri multiple ale dreptăţii. In: *Tensiuni ale dreptății: între subiectivitate şi normativitate.* Cluj: Universitatea Babeş-Bolyai, 2016, pp. 185-204.
12. BOGATU, Eugenia. Pragmatism and Discursivity. In: IFTIMIE, Nicoleta-Mariana și Olivia-Cristina RUSU (edit.). *Discourse and communicative interaction.* Iași: Editura Politehnium, Universitatea Tehnică "Gheorghe Asachi", 2016, pp. 442-458.
13. BOGATU, Eugenia. Principiile metodologice ale pragmatismului. In: SAHARNEANU, Eudochia și Eugenia BOGATU (coord.). *Școala Internațională de metodologie în științele socio-umane*: conferința științifică internațională, ediția I-a 2015. Chișinău: USM, 2016, pp. 50-61.
14. BOGATU, Eugenia. Manifestarea intersubiectivității în cadrul sferei publice. In: GUMENÂI Ion și Sorin ŞIPOŞ (coord.). *Identităţi naţionale în dialog intercultural: unitate prin diversitate = National identities in intercultural dialogue: Unity through diversity*: conferinţa ştiinţifică internaţională. Chişinău: Bons Offices, 2016, pp. 296-307. ISBN 978-9975-87-084-9. Disponibil: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/Culegere_Identitati_nationale_in_dialog_intercultural_2016.pdf
15. BOGATU, Eugenia. Filosofia educației în viziunea lui John Dewey. In: *Ştiinţă, educaţie, cultură* internaţională = Наука, образование, культура: conferinţă ştiinţifico-practică internaţională, 10 februarie 2017. Comrat: Universitatea de Stat din Comrat, 2017, vol. 2, pp. 181-182. ISBN 978-9975-83-041-6. Disponibil: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/181-182_5.pdf
16. BOGATU, Eugenia. Conexiunea dintre pattern-urile mentale și comportament la nivel de comunicare. In: Marinela RUSU (coord.). *Diversitate interculturală. Cultură și societate*. Iași: Editura Ars Longa, 2017, vol. II, pp. 99-104.
17. BOGATU, Eugenia. Eficiența educației pragmatice. In: OPRIȘ, Dorin; Ioan SCHEAU și Octavian MOȘIN, (editori). *Educaţia din perspectiva valorilor*. București: Editura EIKON, 2017, tom XII: Summa Paedagogicat, pp. 154-160. ISBN 978-973-757-730-6, ISBN 978-606-711-686-1.
18. BOGATU, Eugenia și Dumitru PĂSAT. Discursul filosofic în orizontul eficienței didactice. *Univers Pedagogic*. 2018, nr. 3(59), pp. 91-99. ISSN 1811 - 5470. Disponibil: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/91-99_0.pdf
19. BOGATU, Eugenia. The Pragmatist View on the Communicative Phenomenon. *Annals of the University of Bucharest. Philosophy Series*. 2020, nr. 2, pp. 19-36. Disponibil: https://annalsphilosophy-ub.org/2024/01/the-pragmatist-view-on-the-communicative-phenomenon/
20. BAHNARU, Vasile; GORAȘ-POSTICĂ, Viorica și BOGATU, Eugenia. Pedagogia

basarabeană a identității românești, un concept de premieră în epistemologia, pedagogia și sociolingvistica română. *Akademos*. 2021, nr. 1, pp. 159-162. ISSN 1857-0461, E-SSN 2587-3687. Disponibil: http://akademos.asm.md/files/159-162.pdf

21. BOGATU, Eugenia. Înțelegerea - mod integrator de a fi al educației. In: *Integrare prin cercetare și inovare*: conferința științifică națională cu participare internațională dedicată aniversării a 75-a a Universității de Stat din Moldova, 10-11 noiembrie 2021. Universitatea de Stat din Moldova. Chișinău: CEP USM, 2021, Științe umanistice. Științe sociale. Științe economice, pp. 3-5. SBN 978-9975-152-48-8. ISBN 978-9975-158-54-1. Disponibil: https://cercetare.usm.md/wp-content/uploads/St.socioumanistice.pdf
22. BOGATU, Eugenia. The reason and the pragmatic knowledge: retrieving the integrative meaning. *Journal of Sciences.* 2022, vol. V, no 1, pp. 57-65. ISSN 2587-3490, eISSN 2587-3504. Disponibil: https://jss.utm.md/wp-content/uploads/sites/21/2022/03/JSS-1-2022.pdf
23. BOGATU, Eugenia. Finalităţi ale educaţiei pentru societate în Republica Moldova: aspecte critice şi posibilităţi de optimizare. In: *Identitate, Patrimoniu, Globalizare*: conferințele București-Chișinău, ediția a III-a, 8 aprilie 2022 Disponibil: https://filosofie.unibuc.ro/2022/04/04/conferintele-bucuresti-chisinau-editia-a-iii-a-identitate-patrimoniu-globalizare/
24. BOGATU, Eugenia. Reason, Language, Communication - Some Aspects of Pragmatic Knowledge. *Analele Universității din Craiova. Seria: Filosofie*. 2022, nr. 49 (1), pp. 103-116. ISSN 1841-8325. Disponibil: https://cis01.central.ucv.ro/analele_universitatii/filosofie/2022/Anale49_1.pdf
25. BOGATU, Eugenia. Sensuri pragmatiste ale dezvoltării personale. *Revista de filosofie*. 2022, tom. LXIX, nr. 4, pp. 539-551. ISSN 0034-8260. Disponibil: http://www.institutuldefilosofie.ro/e107_files/downloads/Revista%20de%20filosofie/2022/Rev.%20filos.,%20LXIX,%204,%202022/Sumar,%20Rev.%20filos.,%20LXIX,%204,%202022.pdf
26. BOGATU, Eugenia. Importanța științei creierului în practicile educaționale. In: *Integrare prin Cercetare și Inovare*: dedicată Zilei Internaționale a Științei pentru Pace și Dezvoltare: conferință națională cu participare internațională, 10-11 noiembrie 2022. Universitatea de Stat din Moldova. Chișinău: CEP USM, 2022, Ştiinţe umanistice și științe sociale, pp. 17-19. SBN 978-9975-62-470-1. Disponibil: https://cercetare.usm.md/wp-content/uploads/Stiinte-umanistice_17.12.2022.pdf
27. BOGATU, Eugenia. Conexiunea minte, creier, corp în domeniul educației. *Analele Universității din Craiova. Seria: Filosofie. 2022, nr. 50 (2), pp. 179-197.* Disponibil: Anale50_2.pdf
28. BOGATU, Eugenia. Considerations regarding the Ethics of scientific research in the context of doctoral education in the Republic of Moldova. *Euromentor Journal. Studies about Education*. 2023, vol. XIV, no. 1, martie, pp. 74-90. ISSN 2068-780X. Disponibil: https://euromentor.ucdc.ro/EUROMENTOR_MARTIE_2023.pdf
29. BOGATU, Eugenia. Reason, Memory and Education in Leibniz's Metaphysics. In: *Le present est plein de l'avenir, et chargé du passé*: *Vorträge des XI*: Internationalen Leibniz-Kongresses, 31 Juli 4 August 2023. Leibniz Universität Hannover. Deutschland, Hannover: Gottfried-Wilhelm-Leibniz-Gesellschaft, 2023, Band 1, pp.133-136. Disponibil:

https://repo.uni-hannover.de/items/cf685ac6-4d48-409d-9dd0-d705fe6b3532

30. BOGATU, Eugenia. Identité fluide: une recherche inter et pluridisciplinaire. In: *XXXIXe Congrès de l'ASPLF Neuchâtel*. Association des sociétés de philosophie de langue française (ASPLF), mardi 22-samedi 26 août 2023 Neuchâtel. Suisse, Neuchâtel, 2023.
31. BOGATU, Eugenia. Considerații privind etica cercetării științifice în contextul învățământului doctoral din Republica Moldova. *Analele Universității din Craiova. Seria: Filosofie. 2023, nr. 52 (2), pp. 263-276. ISSN 1841-8325. Disponibil:* https://cis01.ucv.ro/analele_universitatii/filosofie/2023/Anale52_2.pdf. 2023
32. BOGATU, Eugenia. Implicarea femeilor în educația pentru societate. Cazul Republicii Moldova. In: Ioana-Constantin BERCEAN (coord.). *Secolul XXI sub lupa expertelor: diplomație, securitate, comunicare strategică, feminism, drept și economie*. Bucureşti: Editura Institutului de Ştiinţe Politice şi Relaţii Internaţionale "Ion I. C. Brătianu", 2023, pp. 440-461. ISBN 978-630-6523-10-8.
33. BOGATU, Eugenia. Implications of Women in Education for Society. The case of the Republic of Moldova. *Romanian review of Political Sciences and International Relations.* 2024, vol. XXI, no 1, pp. 3-19. Disponibil: 3-10.qxd
34. BOGATU, Eugenia. The self's metamorphosis in the context of social experience: Pragmatic contributions. *Revue roumaine de philosophie*. 2024, tome 68, no 1, pp. 213-221. Disponibil: https://www.institutuldefilosofie.ro/e107_files/downloads/Revue%20roumaine%20de%20philosophie/Tome%2068,%20Nr.%201%EF%BB%BF,%202024/EUGENIA%20BOGATU,%20The%20self%E2%80%99s%20metamorphosis%20in%20the%20context%20of%20social%20experience.pdf
35. BOGATU, Eugenia. *Perspective pragmatiste în comunicare: interpretări semiotice*. București: Editura Universității din București, 2024. 256 p. ISBN: 978-606-16-1470-7.
36. BOGATU, Eugenia. Educația pragmatică - premisă a unei societăți prospere = Prospere pragmatic education - premise for a prosperous society. In: *Integrarea prin cercetare și inovare*: conferința științifică națională cu participare internațională dedicată Zilei Internaționale a Științei pentru Pace și Dezvoltare, 7-8 noiembrie 2024, Chișinău. Universitatea de Stat din Moldova. Chișinău: CEP al USM, 2024, pp. 311-316. ISBN 978-9975-62-687-3. Disponibil: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/311-316_12.pdf

Argumentarea problemei de cercetare: justificări necesare. Datorită, în mare măsură, ideilor dezvoltate de Charles Sanders Peirce, pragmatismul este perceput ca filosofie a adevărului și înțelesului. Prin lucrările sale, Charles Sanders Peirce arată că înțelesul a ceva este același cu efectele practice ale adaptării sale la un conținut desfășurat într-un anumit context. Raportând situația de comunicare la ideile dezvoltate de pragmatism ajungem la concluzia că înțelesul unei idei se leagă de consecințele sale practice observabile. Datorită raportării comunicării la pragmatism, constatăm că pragmatica comunicării reprezintă studiul modului după cum vorbitorii folosesc expresiile pentru a transmite un sens, sensuri convențional determinate și cum ascultătorii reușesc să

le înțeleagă. Studiul comunicării din perspectivă pragmatistă este posibil datorită contribuției filosofilor pragmatiști clasici și contemporani – Charles Sanders Peirce, William James, John Dewey, George Herbert Mead, Richard Rorty, Jürgen Habermas, Robert Craig, Cornel West, Robert Brandom.

În procesul de studiere al pragmatismului clasic și contemporan vedem cum interpretarea pragmatistă poate îmbogăți teoretizarea și înțelegerea implicită a comunicării. Astfel, caracteristicile de bază ale pragmatismului: *încrederea în caracterul nelimitat al posibilităților umane de a realiza scopuri; simțul practic accentuat; orientarea utilitaristă* – toate acestea își găsesc locul și rostul în situațiile de comunicare generate atât la nivel privat, cât și în mediul social, academic, cultural sau politic. Orientarea pragmatistă în comunicare generează noi perspective și direcții de cercetare, care la rândul lor vor fi abordate în activitățile academice ulterioare. Comunicarea din perspectivă pragmatistă ia în considerare implicațiile individuale ale comunicatorilor în diferite tipuri de practici, iar acest tip de comunicare oferă posibilitatea de a comunica dincolo de separațiile datorate temperamentelor, disciplinelor academice, cercetărilor filosofice sau altor considerente.

Pragmatismul contemporan a îmbogățit teoriile comunicării cu noi abordări complexe și utile, abordări care provoacă la o re-interpretare a situațiilor de comunicare. Astfel, contextualitatea capătă valențe puternice în cadrul abordării comunicării. Richard Rorty abordează fenomenul contingenței limbajului, ori limbajul reprezintă instrumentul de comunicare și mediere între oameni. Datorită contribuției pragmatismului contemporan am ajuns la constatarea că oamenii creează adevăruri prin crearea limbajelor în care formulează propozițiile. Prin contribuția filosofiei pragmatiste contemporane are loc în permanență o re-actualizare și re-contextualizare atât în ceea ce privește fenomenul cunoașterii cât și în cel al comunicării. O colosală importanță și pondere în cercetarea comunicării din perspectivă pragmatistă o au lucrările lui Jürgen Habermas; acest autor analizează situația de comunicare raportând-o la mai multe domenii – individual, academic, social, nu în ultimul rând vorbește despre praxisul comunicativ cotidian. La fel, analizează rolul rațiunii în cunoaștere și comunicare, abordează un șir de probleme care țin de diferite tipuri de discursivitate: teoretic, explicativ, practic. Aproape toate ideile pe care le dezvoltă în lucrările sale, Jürgen Habermas le structurează în jurul acțiunii comunicative. Astfel, cercetarea perspectivelor pragmatiste în comunicare raportată la pragmatismul contemporan a obținut valențe impunătoare datorită în mare măsură lucrărilor scrise de Jürgen Habermas. Nu în ultimul rând, cercetarea pe care

o realizăm este completată și de contribuțiile recente aduse de autori precum Robert Craig, Cornel West, Robert Brandom.

Reprezentanții filosofiei pragmatiste au analizat semnificația rațională în procesul de cunoaștere și comunicare. Între acțiune și semnificația rațională se instituie o legătură directă și nemijlocită. Convențiile și înțelegerile generale se stabilesc în mintea oamenilor sub forma unor presupoziții și credințe care construiesc și re-construiesc schemele mentale în raport cu care noi acționăm. Convențiile și înțelegerile sunt reprezentate sub forma unor pattern-uri. O mare importanță în procesul de comunicare o au claritatea ideilor și prezența convingerilor. Convingerea reprezintă de multe ori obiectivul fundamental în algoritmul procesului de comunicare. Cadrul cognitiv are rolul de a procesa informațiile conceptuale de care avem nevoie atunci când comunicăm. Rolul cadrului cognitiv este de a stabili premisele și ipotezele de lucru ale comunicatorilor. Are loc în permanență o reactualizare și recontextualizare, atât în ceea ce privește fenomenul cunoașterii cât și în cel al comunicării.

Modurile de conduită rațională ajung să ne influențeze în perspectiva situațiilor ulterioare în care cunoaștem, comunicăm, convingem sau acționăm. Semnificațiile cognitive au un rol considerabil, deoarece comportă un caracter aproape infailibil, care transcende realitățile comune și caută să se amplaseze în majoritatea cazurilor în zona academicului, acolo unde cunoașterea are un caracter complex, acolo unde este organizată în raport cu un scop bine determinat. Sensul și obiectivele acestui tip de cunoaștere sunt prestabilite de cutumele de cercetători, noutățile în domeniu, limbajul conceptual valabil pentru domeniul în care se realizează această cunoaștere.

Descrierea activităților de cercetare realizate. Analiza și interpretarea perspectivelor pragmatiste clasice în comunicare: am focusat cercetarea pe textele filosofilor clasici americani: Peirce, Mead, James, Dewey. Prin realizările filosofilor clasici, pragmatismul a contribuit la conștientizarea faptului că înțelesul este identic cu efectele practice ale adaptării sale la un conținut desfășurat într-un anumit context.

– Evidențierea contribuției contemporane a gândirii pragmatiste în raport cu dezvoltarea teoriilor comunicării: focusarea cercetării pe textele filosofilor pragmatiști contemporani - Rorty, Habermas. Pragmatismul contemporan a îmbogățit teoriile comunicării cu noi abordări complexe și utile, abordări care provoacă la o re-interpretare a situațiilor de comunicare.

– Re-actualizarea și re-contextualizarea fenomenului cunoașterii și al comunicării: prin intermediul aportului adus de studiile recente întreprinse de R. Craig, C.West, R.Brandom. În viziunea acestor autori practicile discursive sunt considerate drept centrul practicilor lingvistice.

– Determinarea fundamentelor conceptual-metodologice ale pragmatismului clasic: prin analiza semnificațiilor semiotice ale ideilor în procesul de comunicare – Peirce, realizarea unei hermeneutici a discursului religios în conștiința individuală – James, analiza comunicării și filosofiei educației în contextul lucrărilor scrise de către Dewey, dezvoltarea teoriei comunicării simbolice ca desăvârșire a sinelui social din perspectiva lui Mead.

– Analiza pragmatismului american contemporan din perspectiva unei analize situațional-semiotice: determinarea recuperărilor metodologice ale pragmatismului, cât și evidențierea strategiilor novatoare de implementare a noului pragmatism în societatea contemporană.

– Realizarea unei abordări semiotice a pragmatismului prin raportare la analiza structural-triadică: desfășurarea unei analize structurale a conceptului de comunicare eficientă. Au fost stabilite efectele contextual-pragmatice ale comunicării.

Sumarul capitolelor tezei. Repere explicative

În introducere este descrisă actualitatea și importanța temei cercetate, este anunțat scopul lucrării, sunt expuse obiectivele și ipoteza cercetării, este descrisă noutatea științifică, este expusă importanța teoretică și valoarea aplicativă a lucrării.

În capitolul I **Fundamente conceptual-metodologice ale pragmatismului clasic** sunt expuse contribuțiile filosofilor clasici care au contribuit la fundamentarea pragmatismului: Ch. S. Peirce, G. H. Mead, W. James, J. Dewey. Astfel, contribuția adusă de Ch. S. Peirce cu privire la un pragmatism integrator și anume cea a unui realism epistemologic reprezintă unul dintre aspectele fundamentale ale pragmatismului. Ch. S. Peirce a apropiat filosofia pragmatistă de empirism și pozitivism. Sunt analizate accepțiunile conceptelor de simbol și limbaj simbolic, în egală măsură sunt descrise semnificațiile semiotice ale ideilor în procesul de comunicare. Este analizată viziunea lui W. James cu privire la pragmatismul psihologist. Pentru filosoful și psihologul pragmatist cunoașterea se conectează direct la experiența veritabilă, iar înțelegerea ideilor ține de înlănțuirea de experiențe care conduc la percepții senzoriale vii. O perspectivă pragmatistă de natură epistemologică aparte este redată de contribuția lui J. Dewey cu privire la filosofia educației. Accentele pe care le pune J. Dewey în această paradigmă a educației se raportează la virtute, libertate, context, obiectivitate, autonomie. În egală măsură acesta s-a referit și la factorii care

impulsionează cunoașterea – contingența, schimbarea, continuitatea. Putem afirma că J. Dewey a reprezentat fundamentul ideatic al filosofiei pragmatiste. O contribuție esențială a adus și filosoful pragmatist H. Mead cu privire la manifestarea sinelui în contextul social. Metodologia pragmatistă și cea semiotică alcătuiesc registrul esențial în care a fost realizată această cercetare. Analiza structurală-triadică prin teoria semnului contribuie la faptul ca oamenii să se înțeleagă mai bine în procesul de comunicare.

În capitolul II **Dimensiuni ale pragmatismului contemporan: interpretări situaționale** sunt analizate aspectele discursive și raționale ale comunicării în cadrul sferei publice. Este demonstrat faptul cum argumentarea are un rol esențial în toate practicile discursive. În egală măsură este evidențiat faptul cum funcționează pattern-urile în mintea umană, respectiv cum acestea influențează formarea și expunerea argumentelor. Pe aceeași direcție cu argumentarea, o semnificație aparte acordăm contextualizării și re-contextualizării ca strategie interpretativă. În acest caz, contribuția hermeneutică a filosofului pragmatist R. Rorty este reprezentativă. Contextul individual și social determină cadrul de referință în care se proiectează atitudinile interpretului, cât și obiectul supus actului hermeneutic. Intersubiectivitatea și raționalitatea comunicațională asigură funcționalitatea procesului de comunicare în cadrul sferei publice, iar pragmatismul contemporan oferă noi perspective pentru înțelegerea spectrului de manifestări ale comunicării.

În capitolul III **Accepțiuni structurale ale demersului comunicativ** este realizată analiza structurală a conceptului de comunicare eficientă. Sunt expuse reperele definitorii esențiale pentru comunicarea eficientă. În general, comunicarea reprezintă matricea determinatorie pentru conștiințele oamenilor care comunică. O partea componentă a semiozei comunicative este textul, care este determinat atât de pragmatica semnificării, cât și de pragmatica comunicării. Din punct de vedere pragmatic textul apare în mai multe ipostaze. Eficiența demersului comunicativ este determinată de claritatea ideilor și a convingerilor expuse în procesul de semioză comunicativă. Contribuția filosofiei pragmatiste cu referire la problema comunicării este complexă și definitorie pentru interpretarea pragmatistă a posibilelor demersuri comunicative. O conjuncție eficientă din punct de vedere pragmatic este asigurată de practica discursivă și contextul social în care ea se desfășoară. La studiul demersului comunicativ participă mai multe domenii științifice – semiotica, pragmatica, filosofia limbajului. Ele asigură o abordare critică a demersului comunicativ. O conotație aparte pentru structura demersului comunicativ este redată de analiza triadică a conceptului de contextualizare. Asemenea aspecte ca manifestarea sinelui în comunicare și

înțelegerea ca acțiune comunicativă sunt esențiale pentru pragmatica demersului comunicativ. La rândul ei, comunicarea are mai multe efecte contextual-pragmatice care influențează atitudinea și comportamentul comunicatorilor în perspectiva unor potențiale situații de comunicare.

În capitolul IV **Contribuții la un model pragmatic de comunicare eficientă** m-am referit la rolul convingerilor și claritatea ideilor în comunicare. Au fost scoase în evidență perspectivele limbajului denotativ și conotativ în procesul de comunicare. În multe situații limbajul conotativ ține de un nivel mai complex al unor realități metafizice care determină evoluția registrului de comunicare. Am argumentat faptul că, datorită simbolurilor, oamenii se pot raporta la realitate datorită posibilității de a înțelege în mod creator realitatea ontică. A fost realizată analiza semiozei demersului comunicativ care include contextul, destinatarul și semnificația. Au fost analizate și spațiile mentale, implicit realitățile lingvistice care determină evoluția demersului comunicativ. A fost stabilită corelarea funcțională a parametrilor pragmatici ai comunicării cu referire la rolul acțiunii în cunoaștere și comunicare raportat la semnificația rațională. S-a explicat care este rolul cadrului cognitiv al interlocutorului pentru interpretarea enunțurilor în procesul de comunicare. De asemenea a fost analizat rolul gândirii simbolice. Au fost descrise accepțiunile eficiente ale dialogului social. Prioritate i-a fost acordată dreptății, ca una dintre caracteristicele firii umane. Conceptul în cauză a fost analizat în cadrul comunicării sociale, dar și în perspectiva lui metafizică, implicit al evoluției pe durata timpului istoric. Au fost expuse și sensurile pragmatiste ale dezvoltării personale. Contribuțiile filosofice ale lui M.Heidegger, H.Mead cu privire la manifestarea autenticității, respectiv a sinelui autentic au servit drept fundament central în abordarea conceptului de dezvoltare personală. Paradigma filosofică este apreciată drept a fi cea mai temeinică în privința căutării resorturilor teoretice și practice care favorizează cunoașterea și grija de sine, respectiv trăirea unei vieți autentice. Este analizat faptul cum se fixează convingerile în mintea umană. A fost descrisă conexiunea minte-creier-corp în contextul educației pentru eficiență socială.

În capitolul V **Rațiuni actuale ale pragmatismului educațional** a fost analizat faptul cum are loc modelarea celuilalt prin intermediul contextului pragmatic al comunicării. Au fost descrise rolul ideilor și acțiunilor eficiente. A fost analizat rolul rațiunii și cunoașterii pragmatice în contextul regăsirii unui sens integrator definitoriu pentru educație. De asemenea, în cadrul respectiv au fost evidențiate și conceptele de competență și performanță pragmatică. Experiența cognitivă, capacitatea recognițională, competența comunicațională sunt factori determinatorii pentru comunicarea eficientă în domeniul educației. Cunoașterea, comunicarea și acțiunea reprezintă o

triadă esențială pentru domeniul educației. În acest context pragmatica se raportează în mod direct la neuropragmatică. Rațiunile pragmatice ale educației sociale din Republica Moldova reprezintă un factor determinant în cadrul cercetării realizate. Educația pragmatică și cea filosofică reprezintă certitudinea fundamentală pentru o educație de calitate în Republica Moldova. Educația socială de calitate determină apariția autoeducației sociale de calitate, iar acest fapt reprezintă la modul absolut unul din obiectivele de bază ale Uniunii Europene.

Volumul şi structura tezei: introducere, cinci capitole, concluzii generale şi recomandări, bibliografie din 402 de titluri, 299 de pagini de text de bază (până la Bibliografie).

Cuvinte-cheie: comunicare, pragmatism, interpretare, semiotică, semn, comunicare simbolică, contextualizare, comunicare eficientă, dezvoltare personală, educație pragmatică, raportul minte-creier-corp, filosofie universală, filosofie pragmatistă.

Capitolul 1

FUNDAMENTE CONCEPTUAL-METODOLOGICE ALE PRAGMATISMULUI CLASIC

Orice lucrare riguroasă de cercetare științifică presupune corelarea unui anumit domeniu de interes analitic (*limbaj-obiect*) – respectiv universul pragmatismului clasic şi modern, în cazul tezei de față – cu metode de cercetare prevalente (*metalimbaj*), cum ar fi pragmatica și semiotica demersului comunicativ, metode cărora teza noastră le acordă justificare logică.

Tocmai aceste două aspecte urmează să le investigăm în capitolul de față, prin selecția unor contribuții de referință în acest sens.

1.1. STADIUL ACTUAL AL CERCETĂRILOR CU PRIVIRE LA PRAGMATISM: ASPECTE TEORETICE

Printre personalitățile de referință care au contribuit la fundamentarea pragmatismului american, cu precădere, în cadrul cercetării noastre ne-am oprit interesul la Ch. S. Peirce, G. H. Mead, W. James, J. Dewey.

1.1.1. Charles Sanders Peirce, contribuţii la un pragmatism integrator

În lucrarea *The Philosophy of Charles S. Peirce* (Oxford, Blackwell, 1980), Robert Almeder arată eșecul comentatorilor de a înțelege complet substanța concepției mature elaborate de Peirce. Unii autori au arătat că în analizele sale finale, Peirce a dat dovadă de realism, alții au pretins că a fost idealist, iar alții au susținut că a fost în ambele tabere. Printre cei care au pretins că Peirce a fost realist și idealist, opiniile au variat – o unică și valoroasă poziție și simultan o poziție inconsistentă[1].

1.1.1.1. Realismul epistemologic, esență a pragmatismului peirceian

Conform reconstrucției argumentelor lui Peirce în favoarea unui realism epistemologic, Almeder își propune să analizeze dacă, din punct de vedere intern, acest tip de realism este consistent cu afirmațiile sale privind natura percepției. Dacă teoria percepției ar fi fost mai coerentă

[1] ALMEDER, R. *The Philosophy of Charles S Peirce*. Oxford: Blackwell, 1980, p. 7.

cu afirmațiile sale despre idealism, aceasta ar putea constitui un temei solid pentru a crede că Peirce a fost, în esență, mai degrabă idealist decât realist[2]. De asemenea, un aspect important atât pentru teoria percepției, cât și pentru argumentele în favoarea realismului epistemologic, a fost convingerea sa potrivit căreia, atâta vreme cât nu există motive întemeiate de a ne îndoi de o propoziție, acea propoziție poate fi acceptată ca premisă într-o argumentare.

Plauzibilitatea realismului epistemologic se bazează în acest context pe principiul epistemologic pe care avem nevoie să îl apărăm, iar acest principiu este dependent de ceea ce susține Peirce despre natura cercetării (inquiry), semnificației și adevărului.

Almeder examinează, de asemenea, realismul logic și abordarea problematicii referitoare la modul cum Peirce îl înțelege pe Duns Scot – având în vedere că filosoful medieval a exercitat o uriașă influență asupra sa. În ce privește raportul dintre scrierile târzii și cele timpurii – ce au introdus alt set de confuzii în rândul cititorilor și exegeților – Almeder arată că a elăsat la o parte acele fragmente ce pot isca controverse; se ocupă cu precădere de concepția matură filosofic cu privire la natura cunoașterii și realității. Anul 1890 marchează, după Almeder, intrarea în epoca de maturitate; este perioada în care el se retrage din viața publică și merge la Milford, Pennsylvania. Timp de 25 de ani (până în 1914), Peirce a perfecționat, rafinat lucrările sale timpurii într-o încercare de a prezenta o imagine sistematică a filosofiei sale[3].

Claudine Tiercelin, *La pensée-signe. Etudes sur CS Peirce*, arată că Peirce este figura cea mai importantă a mișcării pragmatiste și, în general, a filosofiei pragmatiste; el a atribuit pragmatismului elanul inițial, forța și numele. Autoarea arată dificultățile de interpretare a filosofiei lui Peirce, chiar și acum, la un secol de la elaborare. Dificultățile de acces la operă sunt și astăzi mari, câtă vreme Peirce nu și-a prezentat opera în formă sistematică. Discipol al lui Kant, el a încercat să realizeze o arhitectonică, dar scriitura sa a fost mai mult un mijloc de analiză și de cercetare decât de expunere sau sinteză. Cu excepția câtorva articole ce formează o unitate, scrierile sale rămân fragmentare și nedesăvârșite[4]. Din acest motiv este aproape imposibil să se precizeze un canon de texte esențiale, în pofida ediției americane (alcătuită din 30 de volume).

Peirce propune o metodă care să ne ajute să ne facă ideile clare, deziderat cartezian, și anume fixarea convingerilor. În pofida confuziilor pe care le-a născut sintagma peirceană, metoda poate fi urmată în filosofie pentru a determina adevărata semnificație a unei concepții pe care noi o putem

[2] ALMEDER, R. *The Philosophy of Charles S Peirce*. Oxford: Blackwell, 1980, p. 7.
[3] *Ibidem*, p. 8.
[4] TIERCELIN, C. *La pensée signé. Etudes sur CS Peirce*, p. 9.

întreține cu privire la cunoaștere sau la lumea reală; nu trebuie să ținem cont de cutare sau cutare abstracție (idee, imagine, concept sau reprezentare), ci să căutăm să dezvoltăm și să asociem această concepție cu credințele, adică cu habitudini sau dispoziții spre acțiune pe care aceasta le induce; așadar, nu se vrea a se reduce gândirea la acțiune, deoarece, prin definiție, orice dispoziție de acțiune este condițională și generală, și astfel parțial indeterminată. Pentru Peirce, pragmatismul este firul spiritual al kantianismului care trebuie să recunoască legătura inseparabilă ce există între cunoașterea rațională și finalitatea rațională[5].

De asemenea, autoarea arată aspectele ce țin de ,,terapeutica pragmatismului": în acord cu dialectica transcendentală kantiană, Peirce reușește să elimine falsele probleme, să pună adevăratele (importantele) aspecte în lumină și să lucreze conceptele în așa fel încât să arate bogăția și caracterul ireductibil indeterminat, vag sau general al semnificației[6].

Concepând filosofia drept o știință pozitivă, dar nu pozitivistă (pe linia lui Compte, de exemplu), Peirce apropie filosofia pragmatistă de empirismul radical și pozitivismul logic. Unele aparențe sunt înșelătoare. Pentru un savant ca Peirce este firesc ca filosofia să se prezinte ca o știință pozitivă, uneori chiar și ca o știință experimentală, ieșită din laborator, umplută cu observații și experiențe, la fel cum este cazul, de exemplu al matematicii. Deosebirea de pozitivism se vede încă din distincția pe care o face între științele teoretice si științele practice, divizate nu pe baza obiectului sau metodei, ci pe baza binelui pe care îl au de realizat. Științele practice (de exemplu navigația) sunt destinate folosului vieții, supraviețuirii sau confortului; primele în schimb, au ca scop cunoașterea adevărului despre Dumnezeu. Filosofia se situează în sub-ramura științelor teoretice intitulate ,,științele descoperirii" – altă sub-ramură fiind cea a ,,științelor recenziilor", la rândul ei subdivizată în trei clase: matematicile, filosofia și idioscopia[7].

Autoarea subliniază rolul filosofic ca întreprindere fenomenologică și metafizică, atâta vreme cât Peirce vrea să întemeieze alianța dintre naturalism și normativism: experiența, la toate nivelurile sale (fenomenologic, normativ, metafizic), comportă aspecte naturaliste și normativiste. Aparent contradictorii, cel puțin pentru un lector obișnuit cu dihotomii în care ești protejat de iluzia de imanență, aceasta este dimensiunea primă a proiectului peircian. Astfel, experiența empirică sau psihologică reprezintă caracteristica demersului peircian: experiența filosofică nu este ea așa cum se poate prezenta oricărui om, la orice oră în aproape întreaga sa viață? Filosoful-fenomenolog va avea

[5] TIERCELIN, C. *La pensée signé. Etudes sur CS Peirce*, p. 10.
[6] *Ibidem*.
[7] *Ibidem*, p. 11.

deci de descoperit, plecând de la propria experiență, devenind propriul său fenomenolog și se va folosi de ochii lui mentali, va găsi el însuși răspunsul la problemele de care este interesat.

Claudine Tiercelin susține că filosoful pragmatist Peirce nu este un simplu filosof empirist în sens comun: maxima pragmatistă ne va invita la concepții abstracte în termeni de experiență comună la care ea se va aplica. Astfel, planul explicației filosofice este superior celui al explicației științifice (nu în sens valoric, ci în sens metodic): explicația științifică se va dedica detaliilor, caracterelor unei soluții, în timp ce filosofia are în vedere aspectul general, universal al cunoașterii și trăirii[8].

Gerard Deledalle, în *Lire Peirce aujourd`hui* (Editions Universitaires de Boeck), se preocupă de a pune în evidență teoria semnului la Peirce. Ce este un semn? Este el oare obiectul unei științe numite, create special pentru studiul semnelor? Mare parte din cariera sa, Peirce, logician, filosof, epistemolog, a dedicat-o studiului semnelor. Astfel, lucrarea *A citi azi pe Peirce* vrea să sublinieze contextul care nu (mai) este al său, nici al timpului, ci al spațiului. Parte a istoriei comparate din secolele XIX-XX, teoria ne arată o lume nouă; este o istorie critică în care partea cea mai importantă este a înțelegerii omului, operei și a unei filosofii în care regula de bază este „nu uita niciodată calea cercetării".

Deledalle prezintă în prima parte a cărții biografia și un scurt bilanț al operei. Partea a doua îl situează pe Peirce în istoria ideilor în perspectivă romanescă pentru a relua impresia de arhitectură ce pleacă de la Duns Scott și afecțiunea simplă a lui Biran. Plasarea în context european va arăta o relație interesantă cu pozitivismul logic al lui Wittgenstein, cu fenomenologia și existențialismul lui Kierkegaard și cu dialectica lui Marx[9].

Teoria semnelor este abordată în părțile a treia și a patra. Este subliniat caracterul filosofic al teoriei semnelor, al semioticii peirciene: este o teorie a realității și a cunoașterii pe care o avem prin intermediul a ceea ce noi dispunem, adică semnele. Este descrisă teoria nu atât ca știință a semnelor, ci mai degrabă ca metalimbaj, astfel încât să permită cunoașterea realității prin semne, așadar, ca metodă nu ca obiect – în acest sens, ne referim la metalimbajul funcționării semnului sau, în termenii lui Dewey, ca tranzacție continuă[10].

Studiul comparat al teoriilor semnelor este realizat în partea a patra, în care autorul pune teoria lui Peirce în context european. Semiotica lui Peirce și semiologia lui Saussure sunt abordate

[8] TIERCELIN, C. *La pensée signé. Etudes sur CS Peirce*, p. 13.
[9] DELEDALLE, G. *Lire Peirce aujourd`hui*. Bruxelles: Editions Universitaires de Boeck, 1990, p. 8. ISBN 2-8041-1410-4
[10] *Ibidem*, p. 9.

din punct de vedere al conținutului și forței filosofice. Nu este aici posibilă nici o amestecare, așadar, nu este posibilă o lucrare ce ar vrea să explice pe Peirce prin Saussure. Partea a cincea se consacră studiului epistemolog al abducției pe care se bazează teoria lui Peirce a inferenței și, în consecință, teoria sa a semnelor ca instrument de cunoaștere a realității[11].

Didier Debaise (coord), în *Vie et expérimentation Peirce, James, Dewey* (Debaise 2007) arată că lucrarea se concentrează în jurul propoziției „pragmatismul american - Peirce (1839-1914), James (1842-1910), Dewey (1859-1952) – dezvoltă o gândire a viului, în răspăr cu principalele tradiții ale filosofiei vieții (vitalism, neo-finalism, funcționalism)”[12]. Metoda pragmatistă, bazată pe o intuiție mai profundă care îi dă sens este resimțită traversând eseurile logice și cosmologice ale lui Peirce, psihologia lui James sau anchetele sociale efectuate de Dewey. Într-o formulare lapidară, se poate exprima în felul următor: orice experiență este rezultatul unei interacțiuni între viu (vivant) și mediul său[13].

Cum au atribuit pragmatiștii un sens acestei intuiții după care problemele clasice ale filosofiei ar trebui să fie re-poziționate la un nivel inferior, recentrate pe viu, în loc să urmeze nivelul ideilor și al reprezentării? Răspunsul se bazează, înainte de orice deducție, pe revendicarea pragmatismului ca moștenitor al teoriilor evoluționiste – cu alte cuvinte, încercarea de a prelungi în filosofie evenimentul produs de Darwin în științele naturale[14]. Încă din anul 1891, Peirce a solicitat un evoluționism total, sau chiar evoluționism al totului. Evoluționismul filosofic peircean se vrea a fi unul radical în condițiile în care cere să se aplice la aspecte ale realului până atunci străine. Se are în vedere un evoluționism care privește nu numai natura în întregul său, dar și teoriile pe care noi le folosim pentru a interpreta natura. În acest fel, evoluționismul este pus la baza noii filosofii a naturii care o face să iasă din modelele exclusiv fizico-matematice. Dincolo de a vedea natura în general, ca sistem omogen și ordonat, Peirce propune o multiplicitate de evoluții singulare ce se leagă, se asamblează, se conectează unele la altele, iar ulterior se separă, se bifurcă și dau naștere la linii divergente de evoluție. Rolul spontaneității este astfel foarte mare, aceasta fiind canalizată prin mediul în care se inserează o nouă ființă. Vedem, astfel, cum Peirce marchează o ruptură cu gândirea evoluționistă în sens clasic (marele lanț al ființei[15]) – bazată pe o evoluție liniară, de la

[11] DELEDALLE, G. *Lire Peirce aujourd`hui*. Bruxelles: Editions Universitaires de Boeck, 1990, p. 9. ISBN 2-8041-1410-4
[12] DEBAISE, D. (coord). *Vie et expérimentation Peirce, James, Dewey,* Paris, Vrin, 2007, p. 7.
[13] *Ibidem*, p. 8.
[14] *Ibidem*, p. 8.
[15] LOVEJOY, AO. *Marele lanț al ființei*. Trad de Diana Dicu. București: Humanitas, 1997.

ființele cele mai simple la cele mai complexe. Peirce îl numește *evoluționism fără cauză finală*, fără traiectorie continuă, adică un fel de evoluționism realizat din întâmplare și variații.

Jean-Claude Dumoncel, în studiul *L`expérience Peirce* (Experiența Peirce)[16] arată legătura ce există între transcendentalii (ființa, adevărul, binele, frumosul) și judecăți. Transcendentaliile atribuie filosofiei obiectele sale. Judecățile cu privire la aceste obiecte se divizează astfel în judecăți de valoare și judecăți de realitate. Astfel că avem, pe de o parte valori (adevărul, binele, frumosul) și respectiv realitățile, ca obiect al metafizicii. Orice metafizică a experienței are deci nevoie să se sprijine pe o fenomenologie (metamorfozată în ceea ce Peirce a numit Phaneroscopie). Fenomenologia, la rândul ei, se definește prin obiect: fenomenul universal (ce va deveni Phaneron), iar acesta este un obiect ce se fragmentează urmând categoriile: primaritate, secundaritate, terțialitate.

Diviziunea filosofiei expusă de Peirce semnifică mai întâi faptul că orice filosofie este întemeiată pe doctrina categoriilor; filosofia peirceană este fenomenologică prin metoda sa, și este totodată categorială prin obiectul său prim[17].

	Ființa	1. Primaritate: calitate (referința la un fundament) spirit
categorii	Accidente	2. Secundaritate: relație; (referința la un corelat) Materie
	Substanța	3. Terțiaritate: reprezentare sau semn; (referința la un interpretant) Evoluție

În acord cu Peirce, pentru rațiuni a căror evidență vor apărea în mod suficient, cele cinci concepții astfel obținute pot fi numite *categorii*. Deplina lor semnificație este accesibilă numai filosofiei comparate. Se știe că în istoria filosofiei, luată în totalitate, au existat în mod esențial două table de categorii, cea a lui Aristotel pentru categoriile ființei și cea a lui Kant pentru categoriile gândirii. Peirce operează în acest context o subordonare a reprezentării în raport cu ființa, deoarece

[16] DUMONCEL, JC. *L`expérience Peirce*. In DEBAISE, D. (coord), *Vie et expérimentation Peirce, James, Dewey*. Paris: Vrin, 2007, pp. 113-128.
[17] *Ibidem*, p. 114.

ființa domină întreaga coloană centrală ce indică dinainte locul celor trei categorii ale coloanei din dreapta, în care reprezentarea este redusă la o versiune posibilă, printre altele, a conținutului cazului al treilea. Printre cele cinci noțiuni selecționate, Peirce deosebește între concepții universale și concepții situate între ființă și substanță: concepțiile universale sunt numite categorii în timpul în care cele trei concepții intermediare pot fi numite accidente[18].

Aceste trei noțiuni centrale sunt numite de Peirce *triadă*, asemănător cu ceea ce va fi reținut ca primaritate, secundaritate, terțiaritate. Printre categoriile lui Aristotel, singura ce se ridică la stadiul de ființă este substanța, iar cele trei concepții centrale sunt, deci, accidentele substanței.

În lucrarea *Evolutionary love* (din 1893), Peirce pune în competiție trei modele de evoluție: *tychasm*, *anachasm* și *agapasm*, în funcție de modul în care evoluția depinde de întâmplare (*tuche*), necesitate (*ananke*) sau iubire (*agape*). Dat fiind că întâmplarea și necesitatea sunt cele două princpii admise de către Democrit, triada este de asemenea obținută prin adăugarea unui echivalent al erosului empedoclian. Categoria *tychasm* este ilustrată prin Darwin, pentru a ilustra *anachasm* este folosit sistemul hegelian, în timp ce *agapasm* are pe Lamark drept prototip. În această bătălie gigantică (gigantomachie) ceea ce are loc este o turnură evoluționistă, pe care o va da sistemului său elementul dominant: ființei din 1866 i se alătură devenirea[19].

Mutația fundamentală pe care o va cunoaște teoria categoriilor, relativ la versiunea originală din 1866 provine din această turnură evoluționistă, ce va confirma de altfel forța ontologică a categoriilor. Această mutație se fondează într-adevăr pe corespondența punct cu punct dintre cele trei categorii pe de o parte și, pe de altă parte, cele trei principii de evoluție ce pot fi astfel active la nivelul realității: întâmplarea, necesitatea și iubirea. Tocmai această tripartiție din 1893 va da cadrul de corespondență cu ceea ce avem în 1891: întâmplarea este prima, legea este secunda, tendința de a lua obiceiuri este a treia; spiritul este prim, materia este secundă, iar evoluția este a treia – arată Peirce in *Arhitectura teoriilor*.

Dumoncel arată că pe fondul acestei mutații majore, ce eliberează definitiv doctrina categoriilor de izolarea sa fenomenologică, a doua schimbare semnificativă în doctrina categoriilor va fi substituția conceptului „reprezentare” cu conceptul „semn” – acest fapt va conduce practic la transformarea întregii sale logici în semiotică (mai exact, va include logica în semiotică). Trebuie să se adauge și faptul că prin conceptul „interpretant” se introduce oarecum prin anticipație câtă vreme

[18] DUMONCEL, JC. *L`expérience Peirce*. In DEBAISE, D. (coord), *Vie et expérimentation Peirce, James, Dewey*. Paris: Vrin, 2007, p. 115.
[19] *Ibidem*, p. 116.

ceea ce se interpretează este un semn. Interpretantul din 1967 este piatra de încercare a semioticii în tabla categoriilor[20].

În acest mod, Dumoncel este îndreptățit să susțină că pragmatismul peircean este o logică a sensului ce se împarte în două propoziții principale: orice gând (pensée) este gând despre ceva; orice gând (pensée) are un interpretant. Dacă prima propoziție indică locul fenomenologiei husserliene, cea de-a doua arată locul hermeneuticii într-o logică a sensului. Cu teza sa despre un sens aflat dincolo de conținutul imediat al gândului, din 1905, Peirce se alătură conceptului „gând latent" introdus de Bergson în 1903. Dacă teza lui Peirce presupune un conținut mediat, cea a lui Bergson este un gând patent, gând manifest. Totul se petrece ca și cum fiecare din cei doi mari filosofi ar fi furnizat vocabularului lipsa celuilalt. Conținutul mediat ce lipsește la Peirce este descris ca gând latent de Bergson, iar gândul patent ce lipsește la Bergson este dat de conținutul imediat de la Peirce[21].

Se vede astfel cum semioza (*semiosis*) este relația dintre semn, obiect și spiritul interpretant, astfel că cele trei roluri din semioză sunt sintaxa (ce se referă la relațiile dintre semne), semantica (ce are în vedere relația dintre semne și obiecte) și pragmatica (ca relație dintre semne și cei care le interpretează); cu alte cuvinte, sintaxa studiază forma, semantica sensul, iar pragmatica studiază forța[22].

Relația cu empirismul poate acum să fie pusă în evidență de către Dumoncel. Dacă vom lua cazul unui index, se va putea vedea cum pragmatica (folosirea) conduce la semantică (referința). Indexul este semnul selectiv al experienței, sau un indice al fenomenului. Indicând locul indexului printre semne, Peirce a degajat din aceeași lovitură presupozițiile semiotice ale empirismului: empirismul este în gândirea-semn curentul de gândire a cărei predilecție merge către index, astfel că vechiul motto de a se salva fenomenul va fi acum modificat în a se salva indexul[23].

Vedem cum realitatea lumii trebuie să treacă prin această probă a indexului: lumea reală nu poate fi deosebită de lumea imaginației prin nicio descriere. De aici nevoia de a se folosi pronume si indicii (indices) – este ceea ce Dumoncel numește „index ontologic". Dar nu trebuie să trecem cu vederea că în panoplia de indexuri vom găsit și pe „eu" sau „acum". Pentru a putea să tragem consecințe din această observație, este nevoie să recurgem la cadrul expus în contribuția lui Peirce la

[20] DUMONCEL, JC. *L`expérience Peirce*. In DEBAISE, D. (coord), *Vie et expérimentation Peirce, James, Dewey.* Paris: Vrin, 2007, p. 116.
[21] *Ibidem*.
[22] *Ibidem*, p. 117.
[23] *Ibidem*, p. 119.

articolul „Logică simbolică” din *Dictionnary of Philosophy and Psychology*, de Baldwin: Peirce susține că o propoziție *inesse* (existența este în; vezi cazul tezei leibniziene „predicatul există în subiect”) se raportează la o stare particulară a universului ca la o stare prezentă. O asemenea propoziție este complet adevărată sau complet falsă. Dar problema este de a se ști dacă nu cumva este de preferat să presupunem un univers general și să admitem că o propoziție obișnuită semnifică faptul că este uneori adevărată sau că este posibil ca ea să fie adevărată. Tocmai în acest cadru se va putea înțelege temeiul conceptual după care o metafizică a experienței va da loc prin esență unei metafizici evoluționiste în care ființa va fi tocmai devenirea[24].

Dumoncel poate susține întemeiat că teoria lui Peirce se îndepărtează de cadrele obișnuite ale gândirii, și este nevoie să fie explicate datele de intrare ale unui dublu joc, așa cum deducem din literatură. Din perspectivă clasică, va fi suficient să ne reamintim de *Candid*, al lui Voltaire, îndreptat împotriva celebrei teze leibniziene a lumii noastre ca cea mai bună dintre toate lumile posibile. Din perspectivă modernă este suficient să se ilustreze cu *Le jardin aux sentiers qui bifurquent*, de Borges. Avem în acest context un fel de dublet (le doublet) al lui Borges cu cele două părți principale, paralela indicilor și paralela lumilor. Importanța filosofică este dată de faptul că suntem conduși exact la punctul în care se situează speculația principală a lui Peirce, adică punctul de întâlnire dintre pertinența ontologică a indicilor și noțiunea de lume posibilă, ce strâng laolaltă două concepte capitale ale metafizicii: pe de o parte, ideea de lume, și, pe de altă parte, conceptul de posibilitate, de modalitate[25].

Putem pleca, arată Dumoncel, de la o listă cu trei elemente. *Eu*, *acum* și *aici*, pe care o putem numi indexul de ancorare. *Acum* servește drept model. La obiectul său, punctul capital este că trecutul nu mai este, iar viitorul nu este încă. Într-o metafizică evoluționistă este lucrul cel mai puțin important. Într-un sens al verbului „a fi” numai prezentul este situat în ființă și toate celelalte instanțe nu au decât o existență pe care o putem numi expulzată din ființă. Tot la fel, durerile trecute sau viitoare nu au pentru prezent aceeași greutate ca durerile prezente, durerile altui om nu au pentru mine aceeași greutate ca și durerile mele. In acest sens, celălalt este expulzat din locul eului, așa cum vedem ilustrat la Borges sau Russell. Opoziția aici-acolo, jos-sus, cu trimitere la pământ sau cer ne pune pe un limbaj aparent religios, dar care este o simplă carență de vocabular. Cerul de care se vorbește aici nu este lumea de dincolo a religiei, ci este cerul ideilor.

---

[24] DUMONCEL, JC. *L`expérience Peirce*. In DEBAISE, D. (coord), *Vie et expérimentation Peirce, James, Dewey.* Paris: Vrin, 2007, p. 119.
[25] *Ibidem*, p. 120.

În disputa dintre realism și nominalism, Peirce a dovedit arbitrajul cel mai laconic și cel mai implacabil. În acord cu nominalismul radical, să presupunem că ideile nu sunt decât cuvinte. Pentru a răspunde la întrebarea „ce este un cuvânt?", trebuie deosebit între o abordare *type* si alta *token*: putem scrie „câine", dar cuvântul „câine" este un *type* comun pentru toate *token* de „câine". Russell a arătat excelent acest aspect: cuvântul „câine" este un universal, la fel cum este câinele[26]. Pe linia aceasta, cabalitate (generalul termenului „cal") este *type* comun pentru toate *token* de cal, așa cum cuvântul „câine " este universalul comun pentru toate exemplarele pe care le putem vorbi sau scrie.

Se poate ajunge astfel la abordarea lumii inteligibile, a cărei existență este recunoscută. Pentru antici, cum este și cazul lui Platon, lumea inteligibilă este lumea ideilor. În schimb, pentru moderni, dominați de statura lui Leibniz, se are în vedere țara posibililor sau spațiul lumilor posibile. Una din aceste lumi este desigur lumea reală, dar există și alte lumi care sunt numai posibile, și pe care le putem numi lumi potențiale. Toate lumile potențiale sunt, oarecum expulzate din real, așa cum toate instanțele trecute sau viitoare sunt expulzate de realitatea proprie unui timp prezent, sau cum toate celelalte euri sunt expulzate din locul eului. Așa este analogia ontologică dintre lumi, euri și momente, ce nu va fi expusă ca atare decât de către Prior, în lucrarea *Worlds, Times and Selves* (Lumi, timpuri și euri) și care, la Peirce, dresează planul din spatele căruia se apleacă întreaga sa metafizică[27].

Atunci când Peirce ne spune că o propoziție fără modalitate (de exemplu, „Socrate se plimbă") se raportează la o stare singulară a universului, ca moment prezent, asta înseamnă că, într-o propoziție la prezent, nu este afirmat decât adevărul său în momentul prezent, astfel că afirmarea adevărului său în trecut au viitor este de conceput ca o modalitate[28].

Pentru Peirce irealitatea trecutului sau viitorului nu se reduce la faptul că nu mai este, respectiv, că nu este încă – așa cum vedem, de exemplu, la o parte din filmul ce rămâne rulat pe bobina superioară și care nu a fost încă proiectată pe ecran. De exemplu, la alegerile la care se opun doi candidați, X și Y, există viitoruri posibile în care X este ales și viitoruri posibile în care Y este ales. Dar asta înseamnă că electorii au ales între lumile posibile în care X este ales și lumile posibile în care Y este ales. Lumea ideilor lui Platon a surplombat lumea sensibilă, fără să fie intersectată intre acestea două. Dar multiplicitatea de viitoruri posibile în timp contribuie de asemenea la

[26] DUMONCEL, JC. *L`expérience Peirce*. In DEBAISE, D. (coord), *Vie et expérimentation Peirce, James, Dewey.* Paris: Vrin, 2007, p. 121.
[27] *Ibidem*, p. 122.
[28] *Ibidem*.

multiplicitatea lumilor situate într-un spațiu intemporal al posibilului. In mod invers, timpul face să se penetreze țara posibililor în țara realului[29].

Conform lui Dumoncel avem în acest caz o paradigmă a secvenței categoriale primaritate-secundaritate-terțiaritate. Între lumile posibile, nu sunt decât relații de primaritate cum sunt asemănarea sau diferența - indiferente față de diferența dintre neant și ființă. Secțiunile conice exprimă, în acord cu Deleuze, un model simultan în diferențele lor considerabile și în ,,circumstanțele lor comune" - ce se asemănă ca atare. În lumea reală, survin relații de secundaritate, cum este coexistența, ce implică desigur, inițial existența. În fine, odată cu fluxul posibililor în timp se țes relațiile de terțiaritate așa cum este, de exemplu, succesiunea. Dumoncel poate să conchidă pe bună dreptate că Peirce apare drept un precursor al logicii modale a lumilor posibile, atribuită lui Kripke. Prin felul de a trata modalitățile temporale, se include metafizica evoluționistă și îi construiește o șarpantă logică[30].

În lucrarea *Loqigue de la conception. Figures de sémiotique générale d`après Charles S. Peirce* (Logica concepției. Figuri de semiotică generală la Peirce), Bernard Morand arată[31] cum logica și semiotica, două căi urmate de Peirce, ar putea bulversa un cititor neprevenit. Punerea în relație poate fi cu atât mai provocatoare cu cât, în rare excepții, informaticianul nu se percepe drept semiotician și că abordarea inversă este la fel de corectă. Punctul comun constă în chestiunea concepției, fie că este luată în sens obișnuit pe terenul filosofiei, fie în sensul unei concepții tehnice pe terenul științei inginerești, fie chiar în sensul unei teorii a concepției pe terenul logicii. În aceste cadre, punctul de plecare al analizei făcute de Morand a fost cel al concepției logice (logiciels), din punctul de vedere al ingineriei sistemelor informatice și a învățăturii sale.

Observații cu caracter practic sunt efectuate în primul capitol al cărții, centrate pe sarcina de realizat într-un mediu de întreprizăă marcat de o serioasă dependență de tehnologiile disponibile precum și pe evoluțiile lor. În acest domeniu ritmul este deosebit de rapid, se produc schimbări la intervale scurte și adesea imprevizibile. Autorul demonstrează că tendințele importante sunt totuși decernabile, putând explica anumite transformări profunde ale felului de a gândi obiectivele, metodele și instrumentele de lucru. În interiorul acestor două tendințe, se pot decela două puncte

[29] DUMONCEL, JC. *L`expérience Peirce*. In DEBAISE, D. (coord), *Vie et expérimentation Peirce, James, Dewey.* Paris: Vrin, 2007, p. 124.
[30] *Ibidem*, p. 124.
[31] MORAND, B. *Loqigue de la conception. Figures de sémiotique générale d`après Charles S. Peirce.* Paris: L`Harmattan, 2004, p. 5.

emergente în mod particular. Primul punct privește caracterul de cooperare al acestor activități în sânul echipelor în care ierarhizarea și diviziunea funcțiilor se pot estompa. Meseria generică de a dezvolta a luat loc în mod progresiv vechilor meserii specializate de șef de proiect, analist sau programator. În același timp în care tehnologia demultiplică complexitatea activității, informaticienii de întreprindere se confruntă cu un alt tip de cooperare cu mediul lor, și anume cu utilizatorii sistemelor informatice – astfel că imaginea tradițională de a da ordine (a fi comanditar) s-a transformat în cea de partener. Un număr de competențe tehnice, anterior făcând parte din domeniul strict al informaticianului, au fost transferate spre utilizatori (cum este de exemplu, a crea o bază de date). Imaginea informaticianului, aflat față în față cu o mașină și programele sale, se mișcă progresiv spre cel de moașă, ascultător simultan de multiple locuri de muncă (multiple ordinatoare). Problema comunicării a fost făcută să irupă în informatică, dar într-un fel care merge dincolo de caracterul tehnic al aplicațiilor internetului sau al rețelelor locale de întreprindere.

Alte aspecte emergente privesc instrumentele de muncă precum și instrumentele de operare. În locul micilor comunități de lucru impregnate cu propria lor cultură de întreprindere, adesea modelată de prioritățile constructorilor de materiale, evidențiem azi standarde și norme de lucru a căror vocație este deja planetară[32].

Fasonarea fenomenelor ne-ar putea lăsa în perplexitate: există în acest mediu ceva legat de știință, iar dacă da, ce? Morand răspunde pozitiv, cu condiția să permită plasarea la un nivel corect: activitățile inginerului informatician sunt laboratorul viu în care această știință, nedenumită încă, se realizează; este un laborator în care eprubete sau microscoape poartă nume bizare ca XML, Java, HTTP, UML etc[33].

Abordarea este utilă pentru inginer în calitate de om de știință, astfel că știința în chestiune, ce constituie legătura lipsă dintre formarea conceptelor și informația prin semn este, după Morand, tocmai logica. Lucrarea își propune să trateze ce tip de logică se are în vedere în cazul sistemului peircian[34].

Tematica semioticii științifice, elaborate de Peirce, este baza lucrării lui Morand, ce pune în evidență profunda actualitate a acestei gândiri în punctul în care aprecierea unor autori ar putea mărturisi o anumită eroare. Explicația ține de faptul că în secolul XX filosofii care s-au aplecat

[32] MORAND, B. *Loqigue de la conception. Figures de sémiotique générale d`après Charles S. Peirce.* Paris: L`Harmattan, 2004, p. 6
[33] *Ibidem*.
[34] *Ibidem*, p. 7.

asupra lui Peirce nu au fost urmați îndeaproape de logicieni. Actualitatea sistemului logic, pe care el îl numea semiotică, face din ea un candidat serios la dezvoltarea generală a logicii la începutul secolului XXI. Tocmai ideea de noutate a acestei întreprinderi este subliniată în lucrare: Peirce este văzut mai puțin ca un precursor, și mai mult ca un gânditor ale acestui domeniu. Deși ideile sale sunt centrate pe chestiunea semnului și a relației sale cu informația, autorul vrea să sublinieze conexiunile cu lingvistica și cu științele cognitive în ansamblul lor[35].

Într-un capitol separat, Morand prezintă abordarea logică a semnului, într-o încercare de a arăta actualitatea și importanța acestei logici (considerate desuete în opinia unor logicieni contemporani). Calificată drept logică naturală, logica peirceană este asemănătoare logicii propozițiilor și predicatelor. Dar raportul de interacțiune pe care îl întreține cu filosofia sa îi conferă o semnificație ce nu va mai fi accesibilă dacă este privită prin intermediul ideilor acceptate în domeniu și măsurată la capătul curentului logicii pozitive ce a dominat întregul secol XX. Peirce nu a fost un logician al obiectelor, ci un logician al modului de a fi, adică al metodei. El este mai puțin un logician al structurilor exacte, deși procedează la clasificări determinate prin relații de ordine, decât un logician al formelor proceselor. Analiza propoziției îl interesează în mod esențial în capacitatea sa de a lumina tipul de alăturare a propozițiilor pentru a se forma argumente, adică pentru a da seamă de validitatea raționamentelor și a gradului de forță argumentativă. Dacă nu neglijează logica claselor, asta nu intervine decât după logica relațiilor. Am putea chiar spune că Peirce este un logician experimental, un fel de oximoron, dar a cărui rațiune ține de concepția sa filosofică a adevărului, cunoscută sub numele de pragmatism. Sistemul logic peircean se rezolvă în articularea unei logici ce merge până la Aristotel și scolastici. În timp ce raționamentul deductiv a fost studiat în forma sa silogistică încă din antichitate, revoluția științifică din secolul XVII (Galilei, Kepler, Newton) au deschis un nou câmp al logicii, si anume inducția. Astfel Peirce este condus spre a inventa o a treia formă, și anume logica ipotezei sau abducția[36].

In *Truth, rationality, and Pragmatism. Themes from Peirce* (*Adevăr, raționalitate și pragmatism. Teme din Peirce*), Christopher Hookway arată că Peirce a avut preocupări din zone largi ale cunoașterii, de la filosofie la matematică, de la logică la etică și estetică. Cel mai bun mod de a evidenția o unitate a gândirii în acest vast șantier filosofic este să pornim de la caracterizarea lui ca fiind drept logician. Contribuțiile lui în domeniul logicii formale au fost extensive și seminale, iar

[35] MORAND, B. *Loqigue de la conception. Figures de sémiotique générale d`après Charles S. Peirce.* Paris: L`Harmattan, 2004, p. 8.
[36] *Ibidem*, p. 8.

importanța lor a fost adesea recunoscută. Cu toate acestea, logica în sensul lui Peirce a inclus mult din ceea ce filosofii contemporani au inclus în epistemologie și filosofia limbajului. A avut un interes puternic pentru standarde normative, reguli și metode, ce ne ghidează atunci când avem cercetări, când încercăm să rezolvăm probleme și să ajungem la credințe bine explicate. Aceste standarde ne fac să avem control rațional, sau autocontrol logic, pentru a cerceta într-un fel responsabil și eficient[37].

Un aspect major al operei peirciene a fost descrierea standardelor normative, astfel că autorul va urmări și va explica modul în care utilizarea acestora este rațională, pentru a arăta că o cercetare corectă și responsabilă ne va conduce la adevăr. Studiile din logică arată în ce constă autocontrolul și explică cum este acesta posibil. Chiar și acele scrieri care nu se ocupă direct cu chestiuni de acest gen au fost preocupate de modul cum putem fi încrezători că aceste standarde normative sunt obiective. Teoria semiotică a fost o parte a logicii sale; dar studiul fenomenologic al categoriilor și investigațiilor sale despre standardele de etică și estetică formează o parte a unui context mai larg în care întrebările despre adevăr, corectitudine sau obiectivitate pot să fie adresate. Încercarea lui Peirce de a dezvolta un sistem de metafizică științifică și ambițiile sale de cosmologie evoluționalistă au fost văzute ca solicitând legitimitatea acestor norme de cercetare rațională. Astfel că, dacă trebuie să înțelegem concepțiile logice peirciene nu va fi eficient să se ia în calcul discuțiile despre reprezentare, raționare deductivă și inductivă si metodologie[38].

Hookway propune o abordare în care aspectele sunt investigate în dezvoltarea gândirii peirciene, cum s-au schimbat aceste idei și ce l-a stimulat pentru a adăuga noi ingrediente acestui mixaj. Autorul este interesat de ceea ce a rămas nerezolvat în 1870, în perioada când a elaborat cea mai faimoasă lucrare *Fixarea credinței*. Se argumentează despre tensiunile importante din gândirea sa atunci când a produs aceste lucrări, astfel încât să fim pregătiți să apreciem rolul ideilor care devin proeminente în următoarea decadă[39].

Pragmatismul este o formă de empirism care folosește mult mai bogat înțelegerea experienței decât este familiară din lucrările lui Hume sau empirismul logic. Această imagine este foarte clară la Willian James: empirismul său radical susține că numai lucrurile ce sunt dezbătute de filosofi vor fi lucruri definibile în termeni obținuți din experiență; astfel, universul direct posedă pe drept cuvânt o structură concatenată sau continuă. Teoria peirceană a categoriilor suportă o imagine similară. La

[37] HOOKWAY, C. *Truth, rationality, and Pragmatism. Themes from Peirce*. Oxford: Clarendon, p. 1.
[38] *Ibidem*, p. 2.
[39] *Ibidem*, p. 3.

ambii gânditori, pragmatismul ne încurajează să clarificăm ipotezele prin a examina ce diferență ar face adevărul lor pentru mersul următor al experienței și de a elimina ceea ce este cognitiv gol.

O idee centrală la Peirce – la fel ca și la James – este abordarea filosofică a adevărului, concepută ca o explicație a diferenței practice sau experiențiale pe care ar produce-o dacă un lucru ar fi adevărat. Potrivit lui James, adevărul este ceea ce este benefic sau satisfăcător pentru credință, ori ceea ce este convenabil („expedient") în modul de a crede. În mod similar, pentru Peirce, adevărul este un semn (sau o marcă) al corectitudinii unei propoziții, întrucât cercetătorii implicați într-o anchetă rațională ar trebui să ajungă, pe termen lung, la un acord asupra acceptării respectivei idei. Cu toate acestea, el nu prezintă ceva detaliat, extins și nici nu își apără propria poziție[40].

Nu este de mirare faptul că mulți comentatori au avut dificultăți în a înțelege poziția lui Peirce; unii au interpretat teoria sa drept o teorie coerentistă a adevărului, nicidecum una pragmatistă; alții au considerat-o un fel de retorică a corespondenței cu realitatea. Hookway aduce argumente că poziția lui Peirce nu este pusă in dificultate dacă vom lua notă de trăsăturile speciale posedate de clarificările pragmatiste ale conceptelor și ipotezelor. Pragmatiștii opun ceva ce este caracterizat de ei drept „teoria copy a adevărului" și este astfel nesurprinzător că au respins versiunile clasice ale teoriei corespondenței; o propoziție adevărată este un fel de reprezentare iconică a realității. Propozițiile și teoriile ne dau diagrame sau hărți ale lumii înconjurătoare și ar fi lipsite de valoare cognitivă dacă nu ar face astfel[41].

În lucrarea Charles S. Peirce`s Evolutionary Philosophy (Filosofia evoluționistă a lui Peirce), Carl R Hausman prezintă cele două obiective ale cărții astfel: de a oferi o introducere în studiul operei pierciene și de a aborda unele aspecte mai complexe și mai problematice, cu asumpția că aceste probleme pot fi înțelese în termenii unei concepții filosofice mai largi și coerente[42].

Câtă vreme Peirce a prezentat lucrurile într-un fel ipotetic, și mai puțin categoric, arătând o anumită angajare spre failibilism, Hausman aduce argumente care să ajute la explicarea ideilor celebrului părinte al pragmatismului. Considerat realist, Peirce a dat loc și la multe nedumeriri sau critici. Legat de realismul evoluționist peircean se află ideea creativității – generarea de noi și inteligibile componente ale realității.

[40] HOOKWAY, C. *Truth, rationality, and Pragmatism. Themes from Peirce*. Oxford: Clarendon, p. 4.
[41] *Ibidem*, p. 5.
[42] HAUSMAN, CR. *Charles S. Peirce`s Evolutionary Philosophy*. New York: Cambridge University Press, 1993, p. VII.

1.1.1.2. Accepțiuni semiotice ale conceptelor de simbol și limbaj simbolic

Domeniul întregii gândiri și cercetări este reprezentat de simboluri, viața gândirii și a științei este viața inerentă simbolurilor. Limbajul simbolurilor este însăși esența gândirii. Conștiința este uneori folosită pentru a semnifica acel *Eu gândesc,* sau unitatea în gândire; unitatea nu este însă nimic altceva decât consistență sau recunoașterea acesteia[43]. În cazul în care ne referim la comunitatea științifică atunci putem afirma că accentul trebuie pus pe fenomenul colaborării între cercetători, adică o minte, universul ei simbolic are întotdeauna nevoie să facă recurs la alte minți și, respectiv, la universul lor simbolic. Acest lucru nu exclude fenomenul libertății absolute, căci numai prin intermediul acestei modalități se ajunge la creativitate. Dominația absolută în domeniul gândirii, inclusiv și asupra lumii simbolurilor reprezintă un rău în sine care duce la stagnare, uniformizare și degradare a tot ce include în sine o manifestare absolută și deplină a spiritului uman atât la nivel individual, cât și la nivel de comunitate științifică. În același timp este necesar și absolut indispensabil existența unui acord cu privire la utilizarea termenilor, un acord care să vizeze majoritatea simbolurilor, dar acest acord nu trebuie realizat prin intermediul impunerii, el trebuie să fie obținut numai prin puterea principiilor raționale. Acest lucru vizează și comportamentul oamenilor în aspectul comunicării simbolice. A determina ce efecte practice, sau ce relevanță practică au conceptele pe care le folosim, susține Peirce, este tocmai maxima pragmatismului.[44]

Întotdeauna trebuie să pornim de la semnificațiile acordate de celălalt în limbajul pe care îl folosește, apoi aceste semnificații le confruntăm cu ale noastre pentru a ajunge la un acord comun, anume de la acest acord pornește medierea în comunicare, precum și evoluția firească a dialogului între oameni. Odată ce nu se stabilește această regulă în mod tacit, atunci de cele mai multe ori oamenii ajung să comunice ca într-un *dialog al surzilor* unde toți vorbesc, însă nimeni nu ascultă, sau și mai rău, absolut nimeni nu este înțeles în procesul de comunicare, lucru care se întâmplă și din cauza limitelor limbajelor individuale. În cazul comunicării sunt necesare și importante aceste două elemente – receptarea și înțelegerea adecvată a mesajului locutorului, dacă este imposibil de realizat acest lucru atunci comunicarea ajunge la un eșec inevitabil. Una dintre problemele esențiale ale comunicării este reprezentarea coerentă a referentului (real sau imaginar), construirea unei schematizări (unui *model al situației*)[45].

---

[43] HAUSMAN, CR. *Charles S. Peirce`s Evolutionary Philosophy*. New York: Cambridge University Press, 1993, p. 105.
[44] PEIRCE, CS. *Convingeri și idei.* Trad. Martin ZICK. București: ALL, 2011, p. 203.
[45] ROVENȚA-FRUMUȘANI, D. *Analiza discursului*. *Ipoteze și ipostaze*. București: Editura Tritonic, 2012, p. 83.

Orice simbol este de fapt un lucru viu, dacă avem în vedere „viața” conceptelor: determină acțiuni, emoții, gânduri etc.: „întreaga semnificație intelectuală a unui simbol constă din totalitatea modurilor generale de conduită rațională care, în funcție de toate împrejurările și dorințele posibile, ar decurge din acceptarea simbolului”[46] Corpul simbolului se schimbă încet, dar semnificația sa se dezvoltă inevitabil, încorporează noi elemente și le părăsește pe altele mai vechi. Acest lucru este firesc să se întâmple, reprezintă o primă condiție a evoluției termenilor științifici. Semnificațiile noi atribuite trebuie să fie în raport cu timpul și cu procesul firesc al unei metamorfozări a termenilor, inclusiv a simbolurilor. Este aproape imposibil să se tindă la o exactitate absolută a simbolurilor, exactitatea absolută nu este ușor nici măcar de conceput, cu atât mai puțin de realizat. Sistemele de expresie diferită prezintă deseori și un mare avantaj. Este evidențiat elementul de noutate prezent în acest sistem, precum și o mai mare flexibilitate, diversitate a nuanțelor pe care le regăsim în limbaj și care se datorează în mare măsură tocmai acestor sisteme de expresie diferite. „Având ca obiect de studiu semioze cu o doză mai mare sau mai mică de "realitate", semiotica se constituie prin excelență ca știință a semnelor pe care omul le construiește și le grupează în limbaje semnificante, prin intermediul cărora el își mediază procesul cunoașterii lumii exterioare și interioare lui”[47]. Înainte de a introduce un simbol trebuie să examinăm dacă el se potrivește conceptului și dacă va fi adecvat în orice ocazie, dacă nu se interferează cu vreun termen existent și dacă nu poate să ducă la vreun inconvenient prin faptul că s-ar interfera cu expresia vreunui concept care ar putea să fie introdus ulterior în domeniu. Atât semnul, cât și simbolul ajung să țină locul pentru un anume obiect. El ține locul acestui obiect nu în toate privințele, ci cu referire la un fel de idee. Atunci când ne referim la idee avem în vedere o anumită stabilitate și coerență pentru un anume interval de timp, adică să aibă un conținut asemănător – se are în vedere un fapt constant, universal valabil pentru lumea ideilor – capacitatea de a avea aceeași idee și nu o idee nouă în fiecare moment al unui interval de timp fizic. Stabilitatea și coerența în universul ideilor creează o anumită rezonanță cu lumea ideilor platoniciene.

Rostul oricărei inteligențe științifice este de a crea semne care odată utilizate să contribuie la apariția altora și, mai ales, la nivelul ideilor – un gând să producă un alt gând nou. „... gândirea constă în esență în operarea cu semne”[48]. Dacă un semn, simbol este altceva decât obiectul său,

[46] PEIRCE, CS. *Convingeri și idei.* Trad. Martin ZICK. București: ALL, 2011, p. 203.
[47] STĂNCIULESCU, T. *La început a fost semnul. O altă introducere în semiotică*. Iași: Performantica, 2004, p. 83.
[48] WITTGENSTEIN, L. *Caietul albastru*. Trad. Mircea DUMITRU, Mircea FLONTA și Adrian-Paul ILIESCU. București: Humanitas, 2005, p. 54.

trebuie să existe, fie în gândire, fie în exprimare, o explicație sau un raționament ori un context care să arate cum, după care sistem sau pentru care motiv semnul reprezintă obiectul sau ansamblul de obiecte pe care-l reprezintă: „... nu există absolut nici un element al conștiinței unui om care să nu aibă ceva care să-i corespundă în cuvânt, iar motivul este evident: cuvântul ori semnul pe care îl folosește omul este omul însuși”[49]. Ideile care sunt atribuite simbolurilor sunt o manifestare a procesului de gândire umană, ele ajung să constituie o sumă de reprezentări pe care le creează mintea umană. Reprezentările pe care le creăm survin în urma contactului dintre lumea noastră senzorială și cea exterioară nouă. În virtutea propriei noastre sensibilități la nivelul organelor de simț, dar și a sensibilității generate de mintea și sufletul nostru, ajungem să ne formăm aceste reprezentări despre lumea obiectuală. În rezultatul interferenței acestor factori rezultă propria noastră percepere asupra lumii, datorită ei ajungem să fim inspirați pentru a elabora idei noi și, respectiv, semnificații noi atribuite simbolurilor. Putem afirma că este un proces infinit în această înlănțuire cauzală. Semnificațiile și reprezentările pe care le elaborăm, atribuindu-le universului simbolic sunt de natură subiectivă, prin intermediul lor noi ajungem să ne reprezentăm propria noastră natură umană din perspectivă senzorială, precum și din perspectivă intelectivă. „Individuația și identitatea reprezintă două fețe ale aceleași monede”[50]. Cele mai complexe reprezentări și atribuiri de acest tip rezistă timpului fizic, se perindă istoric, unele pe durata unor milenii întregi, se datorează acest fapt importanței valorice a sistemului de idei elaborate, și ceea ce la început este individual devine în timp un bun valoric și simbolic al întregii omeniri. Cu alte cuvinte timpul este din acest punct de vedere cenzorul principal care apreciază și găsește un loc anume pentru ceea ce se elaborează în comunitățile științifice.

Simbolul prin caracterul său reprezentativ și creativ își determină interpretatul. Am putea afirma că întreg universul în care trăim este un univers al simbolurilor, din considerentul că un cuvânt, o frază, o carte scrisă reprezintă un bun simbolic. Interpretatul ajunge să își proiecteze propria sa lume subiectivă atunci, când încearcă să înțeleagă rostul si semnificațiile simbolurilor. Cu cât universul interpretatului este mai complex, mai flexibil în procesul de interpretare cu atât sunt mai mari șansele unei interpretări complexe. Orice simbol trebuie să denote un obiect individual și trebuie să semnifice o însușire. Un simbol autentic este un simbol care are o semnificație generală. Însuși cuvântul simbol are foarte multe semnificații. Ajungem la elaborarea ideilor tot prin

[49] PEIRCE, C., S. *Semnificație și acțiune*. Trad. Delia MARGA. București: Humanitas, 1990, p. 106.
[50] BOERSEMA, D. *Pragmatism and Reference*. London: MIT Press, 2008, p. 167.

intermediul semnelor. Aceste semne mentale au o natură mixtă; părțile lor care sunt simboluri se numesc concepte. Astfel un simbol nou se poate dezvolta doar din simboluri.

Odată ce există, simbolul se răspândește în comunicarea dintre oameni, „... simbolicul este prin excelență o funcție de comunicare, de socialitate”[51]. Prin intermediul întrebuințării și experienței semnificația simbolului se dezvoltă. Cu cât mai multe recursuri se fac la un simbol cu atât semnificațiile simbolului ajung să se dezvolte calitativ, să cunoască noi și noi dimensiuni, astfel și comunicarea prin intermediul simbolurilor devine una mai bogată în nuanțe. Universul conotativ al comunicării se dezvoltă în mod special din recursul la simboluri care au un grad de complexitate foarte înalt. Paralel cu aceasta am putea afirma că o anumită realitate nu poate fi reprezentată de un singur simbol, de ex. comunicarea gestuală nu reprezintă un simbol care are o semnificație universală pentru toate persoanele[52].

Cu cât o comunicare este mai săracă în conținut cu atât gradul de utilizare al simbolurilor de către participanții la situația de comunicare va fi unul scăzut. Ei se vor limita la a delimita fragmentele de realitate de care sunt interesați doar prin prisma limbajului denotativ. Acest lucru se întâmplă din considerentul că foarte mulți oameni sunt interesați doar de latura imediatului sezorial, sau după cum spunea S. Kierkegaard – sunt aruncați în imediatul senzorial. Conștiința umană dispune de două moduri de a-și reprezenta lumea – un mod direct, în care lucrul însuși pare prezent în minte, ca în percepție sau în simpla senzație. Celălalt indirect, atunci când, dintr-un motiv sau altul, lucrul nu poate să se prezinte sensibilității umane. În toate cazurile de conștiință indirectă, obiectul absent este re-prezentat conștiinței de către o imagine. Imaginile prin intermediul cărora reușim să redăm un șir de trăiri, de ex. amintiri, diverse experiențe ale vieții noastre care s-au sedimentat în conștiință, reprezintă o sumă de simboluri care condensează în ele toată gama de emoții care le-au generat. „Realitatea obiectului reprezentat este dată de ceea ce se vede, se aude sau se simte efectiv, toate acestea se datorează percepției”[53].

Datorită imaginației simbolice se ajunge la crearea unei realități simbolice prin care ajungem să definim întreaga realitate. Important este să avem acces la această realitate, accesul în cauză fiind favorizat de capacitatea ființei umane de a face hermeneutică. O imagine simbolică are fără încetare nevoie de a fi re-trăită, adică să fie re-înțeleasă, re-interpretată. Simbolul, ca orice imagine, într-o anumită măsură este influențat de regionalismul semnificației și riscă să se transforme de multe ori

[51] DÂNCU, V., S. *Comunicarea simbolică. Arhitectura discursului publicitar*. Cluj-Napoca: Dacia, 1999, p. 21
[52] MEAD, GH. *The philosophy of the act*. Chicago: The University of Chicago Press, f.a., p. 55.
[53] MEAD, G.H. *Mind, Self and Society.* Chicago: The University of Chicago Press, 1934, p. 48.

într-o imagine care are ca funcție o recunoaștere socială, o segregare convențională. Am putea spune că se are în vedere un simbol redus la puterea sa sociologică.

În contextul social, simbolurile ne comunică o informație, de cele mai multe ori recursul la simboluri din perspectivă socială se face cu scopul realizării unui beneficiu – al cumpărării și vânzării. La etapa actuală, ca niciodată sunt prezente simbolurile și utilizate în domeniul marketingului. Deseori, în cadrul mesajelor de publicitate simbolurile sunt utilizate cu un scop bine definit – de a influența potențialul cumpărător, influență care presupune implicit și determinarea de a-l face să acționeze, adică în final să cumpere. Lucrul acesta este atât de evident inclusiv prin prezența tezei – scopul scuză mijloacele. Astfel simbolurile în societatea contemporană ajung să realizeze cele două aspecte care se regăsesc și în modul de a fi al omului contemporan – aspectul metafizic și cel consumatorist. Suntem conștienți de importanța imaginilor simbolice în viața mentală datorită contribuției unor domenii, cum ar fi – psihologia, etnologia și altele. Aceste domenii reamintesc ființei umane că o întreagă parte a reprezentării sale se află în inconștientul individual și cel colectiv. De exemplu, în psihologie imaginea, fantasma, este simbolul unei cauze conflictuale care a opus într-un trecut biografic foarte îndepărtat – în general în primii cinci ani ai vieții – libidoul și contra-pulsiunile cenzurii. Imaginea este din acest punct de vedere întotdeauna semnificativă pentru un blocaj al libidoului, adică pentru o regresiune afectivă. Din perspectivă freudiană imaginea se află între două traumatisme: traumatismul adultului care provoacă regresiunea nevrotică și traumatismul copilăriei care fixează imaginea la un nivel biografic de perversitate. Cert este că viziunea freudiană asupra imaginii nu este singura viziune și nici în totalmente absolută și obiectivă.

Trebuie de atras atenția științifică asupra mai multor lucruri: specificul imaginilor, mecanismul prin care se asociază simbolurile și căutarea sensului mai mult sau mai puțin ascuns al imaginilor. Abia în cele din urmă să se evidențieze sensul și logica care reunește mai multe simboluri în cadrul unor imagini. În societățile unde lipsește progresul tehnologic, absența preocupărilor tehnocratice este suplinită de imaginarul care se manifestă din plin în aceste societăți. „Ceea ce menține "deschise" culturile este așadar prezența imaginilor și a simbolurilor; în orice cultură, australiană sau ateniană, situațiile-limită ale omului sunt perfect revelate datorită simbolurilor pe care le susțin culturile respective”[54]. Viața cotidiană, obiceiurile, relațiile sociale, toate acestea sunt supraîncărcate de simboluri, sunt caracterizate din plin de un întreg univers de valori simbolice. În aceste societăți

[54] ELIADE, M. *Imagini și simboluri*. Trad. Alexandra Beldescu. București: Humanitas, 1994, p. 215.

oamenii comunică foarte mult prin intermediul simbolurilor, simboluri care au o natură vie, complexă și care reprezintă din plin felul de a fi al acestor oameni. În societățile tehnocratice oamenii la fel comunică prin intermediul simbolurilor, numai că aceste simboluri au o altă natură, una în care se reprezintă realizările civilizației contemporane și în care persistă din plin latura consumeristă.

***

În sinteză, un autor care arată o imagine oarecum dual a sistemului peircean este Thomas Goudge, care în lucrarea *The thought of CS Peirce* (Toronto, University of Toronto Press, 1950): descrie faptul că ar exista două orientări filosofice divergente, un empirism dualist. De asemenea, Justus Buckler, in *Charles Peirce`s Empiricism* (New York, Octagon Books, 1966) sugerează că există două curente ale gândirii lui Perice: ar exista un aspect empirist și altul metafizic ce apar drept incongruente. Manley Thompson (*The Pragmatic Philosophy*, Chicago, Chicago University Press, 1953) arată că gândirea lui Peirce stă pe un conflict intern – mai ales dacă se au în vedere ideile târzii. Fără să se preocupe de aspectul arhitectural al operei, Thompson ratează înțelegerea relației intime, profunde dintre realism și evoluționism. O concepție curentă se observă la Murray Murphey (în lucrarea *The Development of Peirce`s Philosophy*, Cambridge, Harvard University Press, 1961) în care arată temele abordate de Peirce – cea mai importantă fiind schimbarea ce apare în concepția logică. Deși încrederea în general contrastează cu ideea că există două sisteme de gândire la Peirce, deoarece diferențe din gândirea sa sunt văzute în lumina evoluției, dezvoltării gândirii, abordarea sa nu are greutate câtă vreme nu vizează arhitectonica sistemului.

Există, în literatura secundară, lucrări ce arată unitatea gândirii, dar fără să bazeze această unitate pe un curent ce evoluează: James K. Feibleman (*An Introduction to Peirce`s Philosophy*. London: George Allen and Unwin, 1960) și Charles Knight (*Charles Peirce*. New York: Washington Square Press, 1965). Feibleman arată existența unui sistem în filosofia lui Peirce, astfel că lucrarea sa este valoroasă prin faptul că arată comprehensiv filosofia peirceană, colecționând citate din diverse arii și subiecte[55].

Alte lucrări tratează aspecte particulare ale filosofie lui Peirce: WB Gallie. *Peirce and Pragmatism*. New York: Dover Publications; Rescher, N. *Peirce`s Philosophy of Science*. Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1978; Raposa, ML. *Peirce`s Philosophy of religion*. Bloomington: Indiana University Press, 1989; Skagestad, P. *The Road of Inquiry: Charles Peirce`s*

[55] ELIADE, M. *Imagini și simboluri*. Trad. A. BELDESCU. București: Humanitas, 1994, p. 215.

Pragamtic Realism. New York: Columbia University Press, 1981; Colapietro, V. *Peirce`s Approach to the Self*. Albany: Suny Press, 1989; Misak, CJ. *Truth and the End of Inquiry: A Peircean Account of Truth*. Oxford: Clarendon Press, 1991.

În concluzie, faptul că omul nu este considerat nici desăvârșit, nici model – cum vedem în modernitate, face ca poziția pragmatistă să marcheze o încercare de a depăși modernitatea în sens clasic. Acest interes major pentru evoluționism este de observat și la James și Dewey.

1.1.1.3. Semnificații semiotice ale ideilor în procesul de comunicare

Datorită dimensiunii simbolice omul ajunge să se îndepărteze de imediatul lumii obiective. Simbolurile ajung să ne medieze comunicarea cu semenii noștri. Universul simbolurilor reprezintă o înlănțuire complexă a formelor de comunicare și de interacțiuni subiective. Odată create simbolurile, dispun și de o semnificație, care la rândul ei are o condiție de intenționalitate. Între semnificație și intenționalitate există un raport de interdependență. Unele simboluri posedă un număr infinit de semnificații. În cazul fiecărei semnificații se găsește o anumită intenție. Numărul de simboluri care a fost creat de la începuturi și până în prezent este reprezentat de un șir de domenii, cum ar fi – mitologia, religia, filosofia, arta, știința. Simbolurile țin de substanța vieții spirituale, le putem camufla, denatura însă niciodată nu le vom putea elimina complet din cultura umană. În general, gândirea simbolică nu este valabilă doar pentru oamenii de creație, ea e consubstanțială ființei umane, precede limbajul și gândirea discursivă. Simbolul reprezintă cele mai profunde aspecte ale realității. Prin intermediul imaginilor și simbolurilor se dezvăluie cele mai subtile și mai profunde modalități ale ființei umane. Studierea comunicării simbolice ne îngăduie să cunoaștem mai bine omul, esența sa individuală, personalitatea lui, neafectată în totalitate de evoluția evenimentelor istorice și politice. Relevanța imaginabilă asupra conduitei vieții este ceea ce accentuează Peirce atunci când se referă la semnificație și simbol.[56]

Prin intermediul comunicării simbolice, omul încearcă să scape de condiționarea sa istorică și politică, mai ales când aceste schimbări de natură istorică și politică nu coincid cu libertățile lui interioare, cu voința, idealurile și valorile sale. Drept exemplu în acest context poate servi cazul Republicii Moldova, atunci când aspirațiile personale sunt suprimate de cursul evenimentelor de natură istorică și politică. Încercând să se elibereze de condiționările istorice, omul încearcă să-și regăsească limbajul primordial care se datorează, în mare măsură, prezenței imaginilor și

[56] PEIRCE, CS. *Convingeri și idei.* Trad. Martin ZICK. București: ALL, 2011, p. 179.

simbolurilor. Astfel, datorită simbolurilor și imaginilor, toate năzuințele, aspirațiile sale în calitate de forțe, vor propulsa ființa umană dintr-o lume determinată și condiționată istoric și politic într-o lume a spiritului, mai plină de sens în comparație cu realitatea mărginită a determinărilor istorice.

Fiecare domeniu de activitate umană presupune o interacțiune a mai multor simboluri, care reprezintă o hartă a minții umane. Ca să avem acces la înțelegerea corectă a acestei hărți trebuie să avem acces la fenomenul de-codării simbolurilor. Pre-codarea și de-codarea presupun un limbaj comun care vine să acționeze cu aceleași instrumente în cazul utilizatorilor. Dacă în cazul pre-codării are loc atribuirea unui sens sau a mai multor sensuri prin intermediul reprezentării unui fragment de realitate, atunci în cazul de-codării are loc prin atribuirea unui sens în dependență de contextul în care are loc această atribuire. „În aceste condiții, se poate înțelege că faptul de a vedea într-un simbol două aspecte contrarii este în sine perfect legitim și că de altminteri considerarea unuia dintre aceste aspecte nu exclude nicidecum considerarea celuilalt, deoarece amândouă sunt deopotrivă adevărate într-o anumită privință și, datorită corelării lor, existența le este cumva solidară”[57]. Cele mai complexe realități, adevărurile cele mai înalte, uneori greu de comunicat până la imposibil pot deveni posibile de comunicat prin intermediul simbolurilor. Prin intermediul simbolurilor ființa umană se transpune în cadrul realităților metafizice. Aceste realități metafizice reprezentate în și prin intermediul simbolurilor transcend timpul fizic, depășind inclusiv și condiția fizică a realității obiective. Putem afirma că omul pe parcursul vieții sale fizice își mediază comunicarea sa cu semenii prin intermediul simbolurilor. Dacă prin recurs la un exercițiu de imaginație am încerca să vedem cum ar arăta viața umană fără simboluri atunci am conștientiza că ar fi aproape imposibil să ne imaginăm acest lucru. Deci, simbolurile sunt parte integră, ele atribuie sens și conținut vieții umane.

Simbolul reprezintă o trimitere a sensibilului de la figurat la semnificat, dar el poate fi în anumite situații și inaccesibil prin natura semnificatului, care fiind parte componentă a simbolului denotă profunzimea, puterea simbolului sau dimpotrivă, efemeritatea și superficialitatea, rigiditatea unor simboluri. „Semnificativitatea trebuie înțeleasă ca o categorie de ființă: a fi "semnificativ" înseamnă a fi dat sau a fi prezent în modul unei "semnificări" determinate”[58]. Sunt simboluri care poartă în sine valoarea sacralității din diferite perspective și pentru diferiți oameni. În cele mai dese

[57] GUENON, R. *Domnia cantității și semnele vremurilor.* Trad. F. MIHĂESCU și D. STANCA. București: Humanitas, 2008, p. 235.
[58] HEIDEGGER, M. *Ontologie. Hermeneutica facticității.* Trad. Ch. FERENCZ-FLATZ. București: Humanitas, 2008, p. 93.

situații a nu înțelege semnificația acestor simboluri sau a le atribui un semnificat eronat poate să reprezinte un act de profanare a sacrului. Semnificația atribuită simbolurilor se află adânc înrădăcinată în mentalul uman. Atât mentalul individual, cât și cel colectiv ajung să se intercondiționeze reciproc creând în acest sens mentalitățile individuale și cele colective care au o anumită atitudine; respectiv dezvoltă un anumit tip de comportament la nivelul comunicării simbolice. Simbolurile ajung să ordoneze într-un anume mod existența umană, să-i atribuie un sens. „Toate ființele umane poartă în ele ceva de felul unei mulțimi de cuvinte, de care fac uz pentru a justifica acțiunile, opiniile și viețile lor”[59]. Rostul simbolurilor pentru oameni este vădit, dacă le-ar fi luate de exemplu simbolurile religioase pentru un grup de oameni pentru care principala concepție despre lume ar fi cea religioasă; atunci am conștientiza că acestor oameni li s-a luat totul, li s-a distrus chintesența naturii umane. În acest mod simbolicul se transpune într-o altă realitate – cea a conștiinței umane, ascunsă cumva de anumiți cenzori care nu permit recursul la utilizarea simbolurilor în forma lor directă, ontică. Exemplu în acest sens ar servi regimul sovietic, atunci când odată cu instaurarea lui au fost nimicite foarte multe biserici, lăcașe de cult, foarte multe simboluri religioase odată cu distrugerea spațiului, unde ele aveau o reprezentare adevărată, au fost distruse prin ardere și alte modalități. Oamenii au încercat cum au putut ei să protejeze unele din aceste simboluri ascunzându-le în propriile case, chiar și acolo ele trebuiau camuflate ca cenzura sovietică să nu le descopere. „Trebuie să ținem cont că indivizii au nevoie de contexte pentru a-și putea menține identitățile”[60]. Or, descoperirea acestor simboluri urma să fie pedepsită prin diferite forme – oamenii puteau să-și piardă serviciul, copiii care frecventau biserica erau defăimați la școală. Acest exemplu este o dovadă vie a faptului că simbolurile religioase în perioada sovietică erau considerate a fi drept un atribut al antiputerii sovietice. Tot ce intra în contradicție cu ideologia sovietică era considerat un impediment major pentru realizarea "viitorului luminos al socialismului - comunismul". Până la urmă mașinăria sovietică chiar dacă a distrus multe lăcașe de cult, atribute religioase, simboluri religioase nu a reușit să distrugă semnificația acestor simboluri care se află în mentalul individual și colectiv al oamenilor. „Nu se poate nega nici faptul că o credință fermă și imutabilă duce la o pace deplină a minții”[61].

Acest lucru denotă faptul că semnificatul atribuit unor simboluri se păstrează în mințile oamenilor, se transmite din generație în generație, el transcende timpul. Acest lucru este posibil

[59] RORTY, R. *Contingență, ironie, solidaritate*. Trad. C. STEFANOV. București: All, 1998, p. 133.
[60] HABERMAS, J. *Etica discursului și problema adevărului*. Trad. M. ROȘIORU. București: ART, 2008, p. 40.
[61] PEIRCE, C S. *Convingeri și idei.* Trad. M. ZICK. București: ALL, 2011, p. 28.

datorită inconștientului colectiv. Simbolurile sunt o reprezentare a ceva, acest ceva ține, nu în ultimul rând, de un sens ascuns, de un secret, până la urmă simbolul este epifania unui mister. Prezența misterului presupune întotdeauna o atribuire de sensuri care se află în mintea celui care ajunge să interpreteze simbolul. Dincolo de sensul constant, de bază, întotdeauna se proiectează asupra simbolului o sumă de alte semnificații de ordin secundar. Or, sensul unui simbol întotdeauna se află în mentalul individual și colectiv. Simbolul este o trimitere a sensibilului de la figurat la semnificat, dar el este prin natura însăși a semnificatului indescifrabil în totalitate. După cum spune Paul Ricoeur, orice simbol autentic posedă trei dimensiuni concrete: el este totodată *cosmic* (adică împrumută configurația din lumea exterioară care ne înconjoară), *oniric* (adică își are rădăcinile în amintirile, gesturile care ies la suprafață în visele noastre și constituie, după cum a explicat Freud, biografia noastră personală), și *poetic*, în sensul că simbolul apelează și la limbaj. „În analiza viselor inconștientul se servește, mai ales pentru a reprezenta complexele sexuale, de un anume simbolism care, uneori, diferă de la o persoană la alta, dar care are și trăsături generale și se raportează la anumite tipuri de simboluri, așa cum noi le regăsim în mituri și în legende”.[62]

Prin facultatea sa simbolică omul nu aparține doar lumii superficiale a linearității semnelor, lumii obiective, ci și lumii simbolice, a creației simbolice continue prin nesfârșitul proces de metamorfozare a ființei umane. Funcția simbolică reprezintă în om locul de reunire a tuturor contrariilor. Această funcție ar ține laolaltă sensul conștient care percepe și detașează cu precizie realitățile obiectuale și, totodată, imaginile care țin de semnificant. Exteriorizând în simboluri semnificațiile care se află atât în conștientul uman cât și în inconștient, oamenii ajung să se înțeleagă mai bine pe ei înșiși, cât și să înțeleagă mai bine mecanismul care realizează conexiunea dintre lumea lor lăuntrică, precum și sfera lumii publice. Or, antagonismul cel mai mare, conflictul cu intensitatea cea mai mare se realizează anume din această perspectivă, a luptei duale care vine și din incapacitatea de a comunica celorlalți propriile temeri, propriile nevoi, aspirații, într-un cuvânt trăiri. Insuficient de înțeleși în sfera publică, oamenii ajung să își limiteze sfera comunicării simbolice până la limita imposibilului. Prezența simbolurilor din această perspectivă ar face și mai mult ca oamenii să își marcheze la nivel simbolic propria sferă de acțiune, propriul traseu existențial, propria comunicare.

Sfera comunicării simbolice este determinată inclusiv de latura pragmatică a comunicării umane. Iar „pragmatica reprezintă studiul modului după cum vorbitorii folosesc expresiile pentru a

[62] FREUD, S. *Opere*, vol 4. Trad. Vasile Dem ZAMFIRESCU. București: Editura Științifică, 1996, p. 58.

transmite un sens, modalități de multe ori explorate, dar uneori ignorate, și cum ascultătorii reușesc să înțeleagă aceste sensuri”[63]. Deficiența funcției simbolice creează un dezechilibru ce distruge principiul de individualitate în două feluri posibile: fie precum în cazurile studiate de psihanaliză – prin dominarea pulsiunilor instinctive care nu mai reușesc să simbolizeze conștient energia ce le animă și în acest caz omul, ajunge să se izoleze de lumea reală și să ia o atitudine asocială, impulsivă și compulsivă, fie în cazurile mai puțin studiate, în care echilibrul este rupt în favoarea conștiinței clare și asistăm atunci la un dublu proces de lichidare – foarte frecvent în societățile de tip hiperaționalist – lichidare a simbolului care se micșorează până la semn, lichidare a persoanei și a energiei sale constitutive metamorfozate într-o ființă mai mult mecanică animată doar de rațiunile contextului social existent.

Este foarte important ca în cazul simbolului semnificantului să îi corespundă un semnificat instaurativ, o energie creatoare. „Dacă Logosul este Gândire în interior şi Cuvânt în exterior, şi dacă lumea este efectul Cuvântului divin rostit la originea vremurilor, întreaga natură poate fi considerată ca un simbol al realității supranaturale”[64]. Această energie creatoare este capabilă să favorizeze apariția unei comunicări eficiente și productive, care predispune oamenii la creație, la acțiuni eficiente. Sensurile comunicării de multe ori trebuie căutate în resorturile capacității umane de a utiliza simboluri și a face recurs la ele. Atunci când ființa umană este capabilă de a accede către o utilizare a unui limbaj conotativ, atunci și capacitățile ei de a face recurs la o comunicare simbolică sunt infinit mai mari în raport cu ale persoanelor care dispun doar de resursele limbajului denotativ și fac recurs doar la acest tip de limbaj. Posibilitățile limbajului conotativ sunt infinite, simbolurile utilizate în cadrul acestui tip de limbaj dispun de o complexitate majoră. Decodarea acestor simboluri nu este simplă, dimpotrivă implică un grad înalt de înțelegere și atribuire de sensuri multiple acestor simboluri. Un simbol dezvăluie întotdeauna, în orice context, unitatea fundamentală a mai multor zone ale realului, care ajung să se condenseze în posibilitățile și resursele de utilizare ale unui singur simbol. Am putea afirma că într-un simbol se regăsește un fragment al realității ontice. „Descriptive și emblematice, semnele țes un substrat de permanență, continuitate a persoanei, o cheie de lectură a acesteia, ceea ce i-a permis lui Peirce să afirme că tot ce a investigat a fost analizat ca semn”[65]. Recursul la simbolurile care comprimă într-un mod anume realitatea se realizează prin intermediul descifrării și înțelegerii acestei realități simbolice. Subiectul uman care

[63] KORTA, K. *Critical pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011, p. 148.
[64] GUENON, R. *Simboluri ale ştiinţei sacre*. Trad. M. VALSAN. București: Humanitas, 1997, p. 18.
[65] ROVENȚA-FRUMUȘANI, D. *Semiotică*, *societate*, *cultură*. Iași: Editura Institutul European, 1999, p. 18.

ajunge să realizeze această interpretare se supune în permanență actului de recunoaștere și înțelegere adecvată a lumii simbolurilor. Înțelegerea neadecvată a sensurilor realităților simbolice generează deformarea atât a lumii semnelor și simbolurilor, cât și a lumii fizice. De aici rezultă și inadecvarea care poate apărea în procesul de comunicare, erorile în transmiterea informațiilor, precum și influențele nefaste care pot apărea în diferite contexte și situații atât de natură privată, dar și de natură socială. „Semnul-gând reprezintă obiectul său sub aspectul sub care acesta este gândit”[66].

Cele mai mari erori care pot apărea în procesul de comunicare umană survin în rezultatul atribuirii unor sensuri eronate cuvintelor care sunt transmise de celălalt în procesul de interacțiune la nivelul unei situații comunicaționale.

1.1.2. William James, promotor al pragmatismului psihologist

Potrivit lui James, așa cum rezultă din *Principiile psihologiei*, fundamentul reconstrucției prevăzute de pragmatism este nu numai filosofia naturii, ci mai ales psihologia. Sistemul nervos, ca și toate organele, a evoluat de la strămoșii noștri, iar emoțiile sunt comparabile cu ceea ce, la Darwin, este considerat a fi specia: emoțiile nu sunt strict individuale, deci nu trebuie considerate drept entități psihice eterne și sacre; considerate imuabile, va fi imposibil să le abordăm în mod adecvat pentru a le vedea caracteristicile, funcțiile și efectele lor în mod separat. În schimb, privite ca fiind produse de cauze mai generale (așa cum, în evoluționism, speciile sunt considerate produse ale eredității și variațiilor), categorizarea lor ar deveni mai puțin importantă[67].

În viziunea lui Dewey, ideile evoluționiste sunt prelungite în analizele pe care el le acordă organismului social. Vedem astfel o aceeași critică a unui evoluționism liniar, câtă vreme dacă toate adaptările organice sunt înzestrate pur și simplu cu variații constante și la eliminarea celor care sunt nocive în lupta pentru existență, nu mai avem un apel posibil la o cauză inteligentă care să le conducă și să le pre-ordoneze. Un asemenea evoluționism nu este în contradicție cu empirismul, pe care pragmatismul îl revendică, având în vedere că implică respingerea cauzelor finale în profitul unor efecte benefice. Noi nu știm dinainte, *a priori*, ceea ce va provoca asemenea variații, dacă ele se vor putea manifesta, dar știm că trebuie să ținem cont de specificitatea interacțiunilor care sunt aici angajate[68]. În studiul *La connaissance est-elle un mod d`existence?* (Este cunoașterea un mod de

[66] PEIRCE, CS. *Semnificație și acțiune*. Trad. D. MARGA. București: Humanitas, 1990, p. 84.
[67] DEBAISE, D (coord), *op. cit*., pp. 10-11.
[68] *Ibidem*, p. 11.

existență?), Bruno Latour[69] arată că, la Muzeul de istorie naturală din New York, a fost impresionat de paralela dintre evoluția cailor și evoluția științei despre cai, adică datorită reacțiilor asimetrice pe care le suscită studiile științifice. Obiectele au o istorie, adică se schimbă de-a lungul timpului, așa cum, de exemplu, Newton este un eveniment ajuns la gravitație, Pasteur este un eveniment ajuns la microbi. Istoria științelor este istoria cunoștințelor despre lume, dar nu ale lumii – în primul caz timpul este esențial, în al doilea caz nu mai este esențial. Din acest punct de vedere, muzeografii au permis vizitatorilor să vadă paralela, trăsăturile comune dintre mișcarea lentă a diferitelor rase de cai ce luptă pentru a supraviețui și procesul lent, ezitant prin care savanții au reconstituit evoluția cailor în cursul istoriei paleontologiei[70].

De ce spunem că evoluția animalelor este un fenomen substanțial pe drept cuvânt, dar nu considerăm istoria științelor drept un fenomen la fel de substanțial? De ce este greu de înțeles cunoașterea (savoir) drept un ansamblu ce evoluează spre ceva ce rămâne imobil și nu are istorie? Autorul își propune să de-epistemologizeze și să re-ontologizeze activitatea științifică, câtă vreme în cele două cazuri evidențiază problema timpului. Producerea și rectificarea cunoștințelor ar trebui să fie lucrul cel mai simplu din lume; spunem lucruri, rectificăm, ne înșelăm, suntem corectați de alții etc. Dacă la orice propoziție incertă vom adăuga timp, instrumente, colegi și instituții, vom obține o certitudine. În acest context, William James se amuza de cei care vor să sară anumite etape de la reprezentările fragile și schimbătoare la o realitate anistorică și invariabilă. A pune problema cunoașterii în acest mod este cel mai bun mijloc de a o face complet obscură. Soluția pe care el o propune, fără să fi putut să se sprijine pe studii științifice sau de istoria științelor, a constat în a sublinia mijloacele simple și evidente de care noi dispunem[71].

Conform lui James a spune că ideea pe care o am despre câinele meu, de exemplu, este în raport cognitiv cu un câine real înseamnă că, așa cum este efectiv constituită țesătura experienței, ideea este capabilă să ne conducă la o înlănțuire de experiențe, din punctul meu de vedere și care, din aproape în aproape ajunge în cele din urmă la percepții senzoriale vii. Vedem cum acest relativism de bun simț cere o cunoaștere suficientă a țesăturii experienței veritabile, o înțelegere a ideilor, a înlănțuirii de experiențe. Astfel că, se poate spune, nu există nici o breșă în teoria

[69] LATOUR, B. *La connaissance est-elle un mod d`existence?* In Didier Debaise (coord), *Vie et expérimentation Peirce, James, Dewey.* Paris: Vrin, 2007, pp. 17-44.
[70] *Ibidem*, p. 18.
[71] *Ibidem*, p. 19.

cunoașterii umane.[72] Argumentul lui James în favoarea cunoașterii este că aceasta nu trebuie să fie înțeleasă drept raport între ideea de câine și câinele real printr-o operație de teleportare, ci drept înlănțuirea de experiențe brodate în materialul vieții așa cum este luat odată cu timpul. Obiectul și subiectul nu sunt ingrediente ale lumii, ci sunt etape succesive pe drumul de-a lungul căruia cunoașterea este rectificată – nu există salt, ci avem de-a face cu un proces continuu[73].

Bruno Latour face o analiză comparativă cu teoria lui Fleck, tocmai pentru a sublinia originalitatea concepției: Fleck a reușit să se distanțeze de metafora vizuală și să o înlocuiască prin schimbarea progresivă a unei mișcări necoordonate la o mișcare coordonată. El dorea ca metafora dansului comun pe o melodie la care noi ne ajustăm tot mai bine să înlocuiască metafora accesului asimptomatic la adevărul lucrurilor. Metafora vizuală ar face ca știința să fie de tipul *veni, vedi, vici.* Același argument este folosit de James: cunoașterea este luată pe aceeași traiectorie ca ceea ce este cunoscut. Dar scara nu merge de la spirit la obiect între două puncte de ancoraj; merge mai degrabă de la percepții vagi la o percepție directă, trecând printr-un număr nedefinit de etape intermediare[74].

James ajunge să atribuie un sens contraintuitiv metaforelor cunoașterii: este o diferență de poziționare; numai atâta vreme cât percepțiile se dezvoltă, adică sunt echipate, colectate, ajustate, coordonate, ele devin de asemenea directe, în timp ce percepțiile inițiale ajung să apară drept vagi. Atât pentru Fleck, cât și pentru James, adevărul este un eveniment, iar emergența unui cal în natură este tot la fel; emergența științelor în genealogia cailor deopotrivă. Elementul cheie trebuie să fie descris în felul următor: cunoașterea este un vector; ideile sunt aici și trebuie să fie luate în serios în măsura în care sunt începutul unei înlănțuiri de experiențe; rectificările și revizuirile succesive nu sunt deloc aspecte periferice, ci substanțiale ale traiectoriei de învățare; rectificarea colegială este determinantă; instituționalizarea este de asemenea determinantă – devenirea familiară, punerea în cutia neagră a noutății în instrumente, ajustări, standardizare, obișnuința cu stările de lucruri etc; percepția directă a scopului și nu a punctului de pornire a procesului de producere a faptelor, care, după pragmatiști, sunt scopul provizoriu al vectorului în toate chestiunile de corespondență între propoziții și stări de lucruri ce pot fi ridicate deși nu putem răspunde decât în mod retrospectiv, cu condiția ca *Denkkollektiv* (Gândirea colectivă) să fie menținută neîntrerupt[75].

---

[72] LATOUR, B. *La connaissance est-elle un mod d`existence?* In Didier Debaise (coord), *Vie et expérimentation Peirce, James, Dewey.* Paris: Vrin, 2007, p. 21.
[73] *Ibidem*, p. 22.
[74] *Ibidem*, p. 24.
[75] *Ibidem*, p. 27.

Latour arată că face aceste comentarii despre Fleck, James și studiul științei pentru a ne reaminti cuvintele lui John Searle, ce spunea că știința nu ridică nicio chestiune epistemologică. Dacă prin „epistemologie" vom desemna disciplina ce încearcă să înțeleagă cum facem noi legătura dintre reprezentări și realitate, singura concluzie de tras de aici este că această disciplină nu are loc să fie, căci noi nu putem niciodată să facem această legătură – nu pentru că nu am putea cunoaște nimic în mod obiectiv, ci pentru că nu există nicio distincție de făcut între cele două. Fosila nu există, este un artefact datorat unei poziționări a procesului de învățare. Noi ne imaginăm un punct deasupra unui abis, în timp ce activitatea de cunoaștere arată dintr-o mișcare de-a lungul unei înlănțuiri de experiențe în care au loc numeroși termeni, fiecare din ei fiind de fapt nu un obiect, ci un eveniment. Altfel spus, activitatea științifică nu ridică vreo chestiune epistemologică crucială. Toate chestiunile interesante privesc conținutul științei și condițiile de coabitare cu noile entități pe care ele tind să le producă[76].

Am putea folosi, sugerează Latour, o metaforă a trenului sau a metroului pentru a defini ceea ce înțelegem prin corespondență, câtă vreme un metrou nu schimbă linia fără chei, culoare etc pe care traseul i le permite. Din acest punct de vedere, Fleck și James susțin adevărul corespondență în timp ce respingeau cu putere o teorie a saltului periculos. In acord cu această nouă metaforă, progresăm în cunoaștere atunci când trecem de la o linie dreaptă simplă, izolată, săracă echipată la o rețea complexă de stații bine echipate ce permit stabilirea de corespondențe numeroase. În consecință, a progresa în cunoaștere înseamnă a se trece de la o rețea săracă, simplă, rea, la o rețea bogată, complexă, bună[77].

Care este relația cu rațiunea? Avem susținut în aceste poziții un fel de scepticism al rațiunii? După Latour, răspunsul este negativ. Întrebările despre scepticismul epistemologic au nevoie să fie puse în contextul unor versiuni succesive alături de subiect, dar ele nu vor înceta să ajungă la obiectul însuși. Mai exact, deoarece nu este loc pentru mișcarea paralelă și temporală a faptelor, încât obiectul se găsește izolat în sine și pentru sine. Dacă ne-am schimbat atât de des reprezentările obiectului, astfel că obiectivul lor nu a mișcat mai puțin lumea, suntem obligați să admitem slăbiciunea spiritului uman: nu vom ști niciodată cu certitudine, vom rămâne mereu prizonieri ai prezentărilor noastre, după cum susține pragmatismul[78].

---

[76] LATOUR, B. *La connaissance est-elle un mod d`existence?* In Didier Debaise (coord), *Vie et expérimentation Peirce, James, Dewey.* Paris: Vrin, 2007, p. 28.
[77] *Ibidem*.
[78] *Ibidem*, p. 29.

Vedem cum problema scepticismului ridică mai ales o problemă cu privire la poziționare: eroarea de a fi propus pentru cunoaștere (savoir) un asemenea obiectiv. Epistemologia a dat vergele adversarilor pentru a fi lovită; producția de cunoaștere în dimensiunea sa temporală nu constituie nicidecum o cale inferioară, un răspuns necesar care ar trebui să se substituie unei căi mai elevate și absolute, dar din nefericire, inaccesibilă. Singurul mod de a avea acces la cunoaștere (savoir) este de a ne angaja în una din aceste traiectorii, de a însoți fluxul experienței. Din noaptea timpurilor, nimeni nu a încercat să sară de la un enunț la o stare de lucruri corespondentă fără să ia în calcul timpul, fără să treacă la o succesiune de interpretări permanente, continuu conectate între ele. Ca să fim siguri, un enunț trebuie să fie antrenat din aproape in aproape, cum ar spune James, într-o înlănțuire de experiențe ce ajung la un termen provizoriu. Acest termen provizoriu permite, prin substituirea datelor senzoriale, o judecată retrospectivă a subiectului ce nu exista la început decât în mod virtual. Dar nici un enunț nu a fost vreodată judecat adevărat pe temeiul pur și simplu că îi corespunde o anumită stare de fapt[79].

Dar dacă nu există un sens de a califica cunoașterea în afara timpului, de ce timpul a fost îndepărtat din ecuație? De ce considerăm noi că a adăuga timp, rectificări, instrumente, oameni și instituții ar putea constitui o amenințare pentru sanctuarul și condițiile de adevăr ale științei în timp ce acestea îi sunt un fel de materie primă? În cazul exemplului cu Muzeul de istorie, vizitatorii sunt ei oare agasați dacă află că au existat paleontologi de combătut, că fosilele au o valoare monetară, că reconstituirile au fost frecvent modificate, că noi nu știm cu certitudine, că putem numai specula cu privire la fiziologia animalelor dispărute, că ne este imposibil să testăm o dată pentru totdeauna aceste ipoteze? Desigur că nu. Cu cât avem mai multe fosile, cu atât vor fi mai interesante, vii, robuste, realiste reprezentările pe care noi le avem despre ființele respective; de ce să fim mai puțin robuști, mai puțin realiști a propos de aceste reprezentări atunci când ele se multiplică, când echipamentul lor este făcut vizibil, sau când mulțimea paleontologilor este făcută vizibilă?[80]

Latour mărturisește că i-ar plăcea să dezlege altă enigmă, nu cea despre capacitatea noastră de a produce o cunoaștere obiectivă certă, ci pe cea care ridică întrebarea: cum am putut să ne îndoim de capacitatea noastră de a cunoaște în mod obiectiv? Limita constructivismului provine din dificultățile noastre de a ne focaliza pe cele două aspecte ale construcției raționale (faptele sunt săvârșite) cu aceeași atenție: fie ne concentrăm pe aspectele intermediare, obișnuite umane, practice

[79] LATOUR, B. *La connaissance est-elle un mod d`existence?* In Didier Debaise (coord), *Vie et expérimentation Peirce, James, Dewey.* Paris: Vrin, 2007, p. 30.
[80] *Ibidem*, p. 30.

și contingente (faptele sunt construite), fie insistăm pe elementele finale, extraordinare, non-umane, necesare și irefutabile (faptele sunt stabilite). Să ne reamintim că enigma nu este „cum am putea cunoaște în mod obiectiv o anumită stare de fapt aflată la distanță?" ci „în ciuda evidentei calități a traiectoriilor noastre de învățare, cum ne-am angajat producția de obiectivitate într-un impas ce face cunoașterea misterioasă?" Reformularea pe care o propune Latour este în felul următor: „trebuie să avem o trăsătură inerentă producției de obiectivitate, o trăsătură ce ne supune tentației de a angaja această activitate inocentă. Naturală și mai degrabă de simț comun, într-un impas ce ar părea productiv, dar pentru alte temeiuri, fără alt raport cu obiectivitatea *per se*"[81].

Este necesar să admitem că se întâmplă ceva în raport cu o stare de fapt atunci când este angajată într-o traiectorie de învățare. Câinele la care se referă James, fosilele paleontologiei, microbii lui Pasteur, toți sunt angajați într-un proces de transformare; ei se angajează pe un drum nou, putând circula de-a lungul înlănțuirii de experiențe. Această transformare se află rău codificată prin epistemologie ca înțelegere (comprehension) de către un subiect cunoscător. Abia acum putem vedea de ce: schema saltului peste abis nu este capabilă să detecteze nici o transformare importantă în obiectul cunoscut. Se înregistrează în spirit retroactiv ceea ce sosește odată cu cunoașterea noastră sigură: obiect și subiect corespondent; acestea sunt acordate pe același aer, direct perceput.

Acum suntem capabili să detectăm sursa artefactului creat de către o asemenea viziune: iar consecința, subiectul cunoscător, ca punct de plecare al unui misterios pod ce conduce la ceva ce va fi deja un obiect ce așteaptă să fie cunoscut în mod obiectiv[82]. Acesta este motivul pentru care atunci când subiectul cunoscător pare să aibă o istorie, o mișcare, sau a fi subiectul unei serii de revizuiri și rectificări, obiectul însuși – viitorul „lucru în sine" – nu se mișcă deloc. Decurge de aici deschiderea unei breșe, apoi a unui abis pe care un număr mare de volume întregi de epistemologie au încercat să le umple: un termen se mișcă, iar altul nu se mișcă. Subiectul se înghite (engouffre) în spațiul astfel deschis. Dar dacă geneza faptului este un eveniment, această mare de evenimențialitate trebuie să fie partajată atât prin descoperitori (decouvreurs), cât și prin descoperiri[83].

Latour arată că pentru a sesiza această diferență într-un sens ce nu ar reproduce același dispreț ca si epistemologia, este important să observăm cum obiectul se deplasează înainte de a fi sesizat prin traiectoriile cunoașterii. Cum poate să sară și să latre un câine înainte ca James să

[81] LATOUR, B. *La connaissance est-elle un mod d`existence?* In Didier Debaise (coord), *Vie et expérimentation Peirce, James, Dewey.* Paris: Vrin, 2007, p. 32.
[82] *Ibidem*.
[83] *Ibidem*, p. 33.

încerce să fie sigur că ideea sa de câine nu este pe cale să corespundă câinelui? Cu alte cuvinte, care era modul de viață al microbilor înainte ca Pasteur să ne angajeze pe drumul microbiologiei?

Dacă se va răspunde că erau aici, *an sich*, așteptând să fie cunoscuți, se deschide din nou un interval, o breșă pe care nici o sumă de ingenuitate nu va reuși să o umple vreodată. Pe de altă parte, dacă se va spune că datează din clipa în care filosofii și savanții le-au desemnat, am fi expuși vântului relativismului, în sens peiorativ, și riscăm să ne instalăm fără întârziere într-una din multiplele poziții idealiste. Or, în schema continuă, ceva trebuie să fi sosit deja în țesătura experienței pentru ca entități multiple pe care le considerăm acum să se poată mișca în aceeași direcție. Ca să reluăm metafora lui James, am putea să ne întrebăm ,,care este textura țesăturii comune?" Este clar că un caracter cel puțin este comun tuturor firelor: vectori ce se aliniază în una și aceeași luptă pentru existență[84]. Toate ființele, inclusiv caii sau microbii, luptă pentru a subzista într-o ecologie delicată, subtilă și mereu schimbătoare. Este desigur evident că există o diferență uriașă între a înainta și a regresa. Oricare ar fi definiția științei, putem fi de acord că o asemenea traiectorie trebuie să aibă o înclinație diferită, adică trebuie să fie compusă din segmente diferite de ceea ce se întâmplă unor oseminte de fosile, transportate, etichetate, clasate etc. odată ce paleontologii s-au încrucișat pe drumul vechilor cai. După scenografia schițată conform primei scheme (cunoscătorul și cel cunoscut), ar fi fost absurd, iar acum devine aproape un fel de simț comun[85].

În viziunea lui Latour, trebuie să existe o nuanță între a fi un cal și a avea o ușoară fracțiune a existenței de cal făcută vizibilă în cadrul unui muzeu; se poate chiar afirma că și caii beneficiază de un mod de existență atunci când erau în viață, un mod care a vizat reproducerea și satisfacerea de sine, după cum se exprimă Whitehead, și că la intersecția cu paleontologii, anumite fragmente de oase la milioane de ani mai târziu, au intrat într-un mod de existență odată ce fragmentele lor antice ar fi prinse cu ace, ca să spun așa, pe calea cunoașterii paleontologice – primul mod poate fi numit subzistență, iar al doilea referință[86].

Filosofii au aflat de la Whitehead că după descrierea științei realizată de James, ar fi din nou posibil de a se deosebi cele două moduri de existență mai degrabă decât de a fi confundate. Autorul celebrelor lucrări *Proces și realitate* și *Conceptul de natură* a apelat la expresia ,,bifurcarea naturii" pentru a numi această confuzie dintre modul de a supraviețui al unui cal și modul de transport de

[84] LATOUR, B. *La connaissance est-elle un mod d`existence?* In Didier Debaise (coord), *Vie et expérimentation Peirce, James, Dewey.* Paris: Vrin, 2007, p. 33.
[85] *Ibidem*, p. 34.
[86] *Ibidem*, p. 34.

oseminte pe traiectoriile cunoașterii paleontologice. Noi am confundat, după el, modul de a cunoaște ceva și felul în care acest ceva este transportat în spațiu si în timp. Astfel că, poate el să conchidă, ceea ce este știut este astfel printr-un subiect, și nu corespunde unei întrebări interesante. Whitehead nu se opunea faptului că noi am putea cunoaște în mod obiectiv, ci a subliniat cu putere ideea că știința (science) nu formulează nici o întrebare epistemologică interesantă[87]. Materia reprezintă refuzul gândirii de a merge dincolo de caracteristicile spațiale și temporale și de a ajunge la conceptul pur al unei entități individuale, spune Whitehead in *Conceptul de natură*. Spațiul și timpul sunt importante proceduri de gândire pentru modul de existență al producției de cunoaștere, urmând traiectorii ce merg, de exemplu, de la cariere arheologice la muzee, dar nu trebuie să fie confundate cu tipurile prin care entitățile individuale au tendința de a supraviețui. El reușește să ne scoată din impasul in care teoria cunoașterii a angajat producerea de certitudine[88].

Bruno Latour arată că schimbarea de orientare cu privire la rolul obiectului și subiectului cunoașterii are, pe lângă pierderi, numeroase aspecte pozitive: acum avem posibilitatea de a pune in evidență traiectoria lungă si costisitoare ce conduce la producția unei cunoașteri obiective. In prezent, alegerea este clară: cititorul (ascultătorul, publicul) poate să aleagă singur calea de urmat: preferați să vă focalizați pe obiect și subiect cu imensul pericol de a deschide o falie misterioasă între cele două, adică celebrul aici pe pământ cu riscul ca scepticii nu se grăbesc în acest interval? Sau preferați să atenuați accentul dat prezenței contestabile a subiectului și obiectului și să subliniați drumurile practice ce favorizează producția de cunoaștere obiectivă? Iată ceea ce ne oferă relativismul: o alegere clară între ceea ce puteți câștiga și ceea ce pierdeți după cadrul de referință pe care îl veți fi ales[89].

Bruno Latour arată că se oferă o soluție nouă la dificultățile arătate mai sus: cvasi-imposibilitatea, după anii de epistemologie, dar mai ales de studii de știință, de a se focaliza într-un fel satisfăcător simultan pe aspectele obișnuite, umane și discursive ale științei și pe aspectele non-umane, non-fabricate și obiective ale acestei activități. In ce privește imposibilitatea, motivația este următoarea: alegerea unui cadru de referință impropriu în care nu am putea întotdeauna pune la punct în mod simultan, in cinematografie, după două secole de la apariție, atunci când se toarnă un dialog între două personaje. Dacă se acceptă perspectiva propusă de cel de-al doilea cadru, cele două

[87] LATOUR, B. *La connaissance est-elle un mod d`existence?* In Didier Debaise (coord), *Vie et expérimentation Peirce, James, Dewey.* Paris: Vrin, 2007, p. 36.
[88] *Ibidem*, p. 37.
[89] *Ibidem*, p. 41

elemente sunt sesizate împreună: devine perfect adevărat să spunem că știința nu este faptul oamenilor, chiar dacă este nevoie, pentru a se cumula validitatea adevărului științific, de mult efort pentru a transporta o fosilă de la o cavernă la un muzeu, de mulți colegi pentru a rectifica ceea ce ați spus despre asta, de mult timp pentru a atribui semnificație datelor și de o instituție foarte bine dotată[90]. Osemintele au fost culese într-un mod de existență total diferit față de mijloacele pe care le au ideile de a se ține în spiritul nostru și decât modurile pe care le au caii de a galopa pe marile câmpii.

Latour subliniază cu putere eroarea celor care cred că știința obiectivă, ca fiică a curiozității umane primordiale, poate trasa o linie epistemologică directă între Lucy (strămoașa noastră) și telescopul Hubble. Este nevoie de o interpretare realistă a științei împotriva pretențiilor absurde ale epistemologiei ce nu are ca o consecință decât de a ne conduce la scepticism. Vedem cum autorul dorește să aducă o soluție la o veche problemă prin a reconecta cu greutate ontologică traiectoriile de învățare în loc de a le considera, așa cum se face adesea în „science studies", ca o altă și mai bună interpretare față în față a spiritului cu obiectul. Exact la fel a procedat Galileo Galilei atunci când a revizitat metafora după care cartea naturii este scrisă în termeni matematici – dar se are în vedere o carte în care mișcările, progresul naturii este binevenit, transportat, calculat, fabricat pentru a funcționa după modalități inedite[91].

1.1.3. Ipostaze filosofice ale culturii şi educației: John Dewey

Daniel M Savage (in *John Dewey`s Liberalism.* Carbondale: Southern Illinois University Press, 2002) evidențiază să prezinte nu o altă abordare interpretativă și critică, alăturată unor studii de exegeză, ci să utilizeze filosofia lui Dewey pentru a justifica o concepție a liberalismului bazat pe auto-dezvoltare încât, deși rămâne adevărat atât față de litera cât și spiritul operei, aplică gândirea sa la unele probleme pe care el nu le-a abordat explicit[92].

Punctul de pornire este dat de faptul că Dewey a examinat multe idei centrale din dezbaterea liberal/comunitariană din teoria politică ca și cum nu ar exista. Aceste aspecte de dualism ar putea fi reduse la o distincție principală: presupusa dihotomie dintre o comunitate construită în jurul concepției particulare de „viață bună" pe de o parte, și o societate care este preocupată numai cu

[90] LATOUR, B. *La connaissance est-elle un mod d`existence?* In Didier Debaise (coord), *Vie et expérimentation Peirce, James, Dewey.* Paris: Vrin, 2007, p. 41
[91] *Ibidem*, p. 42.
[92] SAVAGE, DM. *John Dewey`s Liberalism.* Carbondale: Southern Illinois University Press, 2002, p. 1.

protejarea drepturilor și libertăților individuale, pe de altă parte. Filosofia lui Dewey studiază multe probleme pe care filosofii din domeniul teoriilor politice le derivă din aceste pseudo-probleme. Interesul imediat al cărții este de a determina dacă perspectiva lui Dewey a fost luată în considerare și, pe temeiuri corecte, a fost respinsă de gânditorii contemporani, sau dacă Dewey nu cumva oferă o a treia perspectivă ce a ajutat la indepărtarea aspectelor problematice din impasul curent.

În abordarea contemporană, există, desigur, o serie de liberali și comunitarieni ce au lucrat sau au dezvoltat perspective ce au intenționat să dizolve dihotomia presupusă dintre libertatea individuală și viața bună. O parte din acești gânditori, fie că sunt sau nu conștienți, depind de argumentele deweyene. Astfel, lucrarea lui Savage oferă o imagine din perspectiva lui Dewey cu privire la relația dintre cadrele liberale și conceptul tradițional de viață bună. Dewey nu a încercat să reconcilieze cele două imagini opuse; mai degrabă, el a văzut libertatea și comunitatea convergente, în sensul că libertatea este un principiu universal și imuabil deoarece este un mijloc pentru a face bine, legat prin spațiu și prin timp.

În acest context, conceptul central folosit de Savage este autonomia – deși Dewey nu a susținut explicit o teorie (un sistem) dedicat autonomiei. Analiza este efectuată prin luarea în calcul a mai multor părți componente. Primele capitole ale lucrării cercetează astfel libertatea în relație cu virtutea, contextul, obiectivitatea și respectiv autonomia. Pe baza lor se justifică, în capitolul cinci, abordarea liberală, pentru ca, în capitolul final, să se arate importanța concepției liberale pentru evoluția culturală sau dezvoltare.

Dewey a oferit o justificare a liberalismului bazat pe dezvoltarea de sine ca opusă justificării (dominante) bazate pe drepturi (sau contractualistă); în acest sens, concepția sa liberalistă este un model bazat ideal în sensul că justifică liberalismul ca central pentru o teorie particulară a vieții bune. Teoriile bazate pe respectarea drepturilor, în contrast, încearcă să prezinte o concepție a dreptății ce este neutră printre concepțiile competitoare ale adevărului - așa este de exemplu, John Rawls, *Teoria dreptății*. Considerată minimalistă, teoria lui Rawls se întreabă despre ceea ce este cel mai puțin de asertat, și despre ceea ce trebuie să fie asertat. Teoriile care justifică libertatea pe baze neutre nu interpretează valorile liberale ca reprezentând o concepție particulară a binelui; în schimb, promovează liberalismul ca pe un cadru neutru în care o pluralitate de concepții despre bine pot coexista pașnic[93].

[93] SAVAGE, DM. *John Dewey`s Liberalism.* Carbondale: Southern Illinois University Press, 2002, p. 2.

În contrast, modelul lui Dewey de liberalism bazat ideal este partizan atunci, când arată că principiile liberale sunt superioare celor oferite în culturile alternative. Concepția lui Dewey despre cultură și implicit despre educație este funcțională în sensul că toate culturile au funcție de a performa și pot fi judecate prin capacitatea lor de a performa mai bine sau mai puțin bine decât alte culturi. Dewey a crezut că instituțiile sociale, politice și economice pot fi evaluate pe baza abilității lor de a adapta cerințele individuale la viața bună, adică pentru auto-dezvoltare. Acest lucru se întâmplă, deși instituțiile și normele evoluează de-a lungul timpului, având în vedere că sunt contingente. Astfel, liberalismul se dovedește cel mai bun mediu social pentru acest tip de cercetare culturală sau dialog. Principiile liberale, cum ar fi: exprimarea liberă, critica reflexivă, individualitatea, imparțialitatea, sunt valoroase, așa cum vedem teoretizat la Mill, tocmai pentru că ne fac capabili să alegem în mod inteligent între bunuri competitoare. Principiile liberale asigură instituțiile, regulile și normele să evolueze de-a lungul timpului ca să atingă acele nevoi mereu schimbătoare ale membrilor societății[94].

Daniel Savage arată cum concepția lui Dewey despre autonomia individuală și apărarea liberalismului conține fundamentul pentru principiile morale și politice. Deși Dewey abordează pe larg încercarea de a repudia căutarea certitudinii, tocmai absența unor bunuri absolute face necesară o metodă generală de cercetare și un proces general de creștere.

Baza argumentării pentru natura ipotetică a cunoașterii se află în anumite trăsături ale naturii: contingența, schimbarea, continuitatea și individualitatea calitativă ce caracterizează lumea fenomenală. Deși Dewey repudiază căutarea certitudinii atunci când sarcina cercetării este esența unui lucru particular, nu există nici o îndoială că el a gândit că există o singură metodă generală de cercetare: necesarul este condiționat de contingent, crede Dewey, sau legi nedatate, luate în ele însele, cum sunt toți universalii, exprimă un conținut dialectic; ultima lor implicare este aplicarea – acestea sunt metode, astfel că aplicate ca metode ele vor eficientiza curgerea precară a unor situații unice, singulare. După ce oferă mai multe citate argumentative, Savage poate să susțină că Dewey poartă această metodă generală în teoria sa, a sinelui și a filosofiei politice. Ca atare, metoda generală ne spune ceva ce este independent de legea pozitivă[95].

Ca să vedem fundalul teoriei, Savage arată că la Dewey există o unitate naturală între virtute și o concepție de autonomie ce este bazată pe noțiunile liberale de voluntarism și individualitate,

[94] SAVAGE, DM. *John Dewey`s Liberalism.* Carbondale: Southern Illinois University Press, 2002, p. 3.
[95] *Ibidem*, p. 4.

libertatea și virtutea sunt aflate în armonie, la celebrul pragmatist american[96]. Pentru a pune în evidență concepția despre construcția sinelui, Savage argumentează că identitatea, și, astfel, o căutare a vieții bune, cere atât noțiunea liberală de autonomie, cât și noțiunea comunitariană de context cultural. Acesta din urmă furnizează punctul de plecare pentru a căuta viața bună prin înzestrarea indivizilor cu orientare morală. Auto-dezvoltarea solicită virtutea sociabilității, ce poate fi înțeleasă ca antiteza unui individualism atomizat ce ar concepe indvidualul ca fiind pur artificial legat de comunitate. Cultura nu poate dovedi un scop fix pentru această cercetare; astfel, cel care alege (chooser) nu este numai alegător liber (free chooser), sau autonom, dar și alegător moral și inteligent (adică contextual). Savage arată cum concepția lui Dewey despre sine, cuplată cu noțiunea de autonomie, arată puternica unitate dintre libertate și context[97].

Savage poate aborda în acest context problematica creativității, spontaneității, proprii lumii vii. Dincolo de a fi un accident, cum este cazul mutațiilor din evoluționismul darwinian, virtutea creativității individuale este importantă atât pentru cerințele individuale de viață bună, cât și pentru creșterea evoluționistă a culturii. In teoria artei, creativitatea este demonstrată pe baza interacțiunii dintre subiectivitate și obiectivitate. În timp ce pura obiectivitate nu prezintă nici un spațiu pentru inovație, pura subiectivitate este prin definiție idiosincratică și deci incomunicabilă. Noțiunea liberală de individualitate (unicitatea, creativitatea) nu prevede o noțiune subiectivă de bine, ci dimpotrivă, este compatibilă cu faptele obiective și normele intersubiective. Elementele obiective din mediul nostru (fapte, tehnologii, instituții etc.) constrâng interpretările noastre subiective ale acestora, în timp ce interpretările subiective transformă modul în care noi percepem fenomenele obiective. Libertatea este, astfel, compatibilă cu obiectivitatea prin faptul că interpetările noastre nu sunt complet determinate de lumea externă – mai degrabă, cele două au o influență reciprocă una asupra celeilalte.

Conform pragmatismului instrumentalist, ideile sau interpetările pot sau nu pot primi eventual consimțământ comun (verificare intersubiectivă) bazată pe experiență, adică, bazată pe consecințele pe care le au ideile noi și interpetările atunci când le punem în practică. În acest fel, semnificația lor comună este un produs al dialogului[98]. Tot la fel, deciziile politice ale comunității trebuie să fie produsul dialogului dintre participanți autonomi. Legitimitatea deciziei trebuie să se întemeieze pe rezultatul unui proces continuu de reflecție și deliberare publică. Vedem cum

[96] SAVAGE, DM. *John Dewey`s Liberalism.* Carbondale: Southern Illinois University Press, 2002, p. 12.
[97] *Ibidem*.
[98] *Ibidem*.

democrația participativă, promovată de Dewey, reconciliază libertatea și autoritatea în două tipuri: va baza autoritatea comunității în libertatea indivizilor la credințe politice existente în raport cu alternative critice și politici imaginative competitoare; în al doilea rând, prin instituționalizarea unei metode de luare a deciziilor în care verificarea este bazată pe experiența intersubiectivă a comunității ca întreg. Autoritatea comunității este prin urmare bazată pe metoda de luare a deciziilor care solicită participarea unor indivizi autonomi. Deciziile au caracter autoritar tocmai pentru că se folosesc de o metodă de auto corectare pentru a se ajunge la ele.

Toleranța, pluralismul și libertatea sunt puse de Savage la baza culturii liberale și politice, astfel că apărarea liberalismului este nu numai compatibilă cu ele, dar chiar prevede, conceptele comunitariene ale virtuții, contextului cultural, democrației participative și autorității politice[99].

Roberto Grega, în lucrarea *Pensée, expérience, pratique. Essai sur la théorie du jugement de John Dewey* (Gândire, experiență, practică. Eseu despre teoria judecății la Dewey) arată că întrebarea despre natura gândirii și natura cunoașterii se regăsesc de-a lungul întregii opere deweynene. Într-o epocă în care filosofia este deposedată din ce în ce mai mult de ceea ce îi aparține, un astfel de proiect ar putea apărea unora drept eșuabil sau pierdut în considerații aplicate cu privire la noi discipline științifice (cum ar fi neuroștiințe, științe cognitive, pragmaticile limbajului și gândirii etc). Dar opera lui Dewey orientează spre o a treia cale, simultan mai ambițioasă și mai filosofică. Pe de o parte, pragmatistul american a anticipat revoluția cognitivă, dovedind o abordare experimentală a studiului gândirii și cunoașterii. Pe de altă parte, proiectul său mărturisește o ambiție specific filosofică. Investigația structurilor logice ale gândirii și cunoașterii devine astfel punctul de plecare al unei întreprinderi ce se întinde progresiv la natura omului, la raportul omului cu societatea, la transformarea modalităților prin care omul interacționează cu mediul social și natural. El pune să funcționeze o teorie a logicii ce se situează contra curentului cu privire la evoluțiile pe care le înregistrează această disciplină în secolul XX, așa încât chiar și utilizarea termenului ,,logică" pentru această anchetă ar putea părea deplasată. Punerea în lucru a unei ,,logici experimentale" este suficientă pentru a desemna proiectul său de logică, recunoscând că această ultimă acțiune are foarte puțin de-a face cu ceea ce acest termen semnifică în filosofie după revoluția operată de logica formală a secolului XX[100].

[99] SAVAGE, DM. *John Dewey`s Liberalism.* Carbondale: Southern Illinois University Press, 2002, p. 13.
[100] GREGA, R. *Pensée, expérience, pratique. Essai sur la théorie du jugement de John Dewey*. Paris: L`Harmattan, p. 7.

Ancorată în practicile umane, filosofia lui Dewey recunoaște faptul primar al înrădăcinării în spațiul și timpul unei civilizații, al unei epoci sau situații ce sunt in evoluție și acceptă provocarea pe care acest raport la context îl comportă. Rezultă în așa mod punerea în chestiune ale acestor concepții despre gândirea inclusă în repetiția formelor vechi ce privilegiază permanența asupra schimbării, ființa stabilă asupra devenirii, contemplarea asupra acțiunii[101].

Proiectul deweyan de reînnoire a filosofiei dă loc necesității de a reconstrui categoriile fundamentale ale gândirii și cunoașterii. Departe de orice întreprindere reductivă a filosofiei la critica culturii, pragmatismul lui Dewey înscrie inactivitatea filosofică într-o sarcină critică de reconstrucție a teoriei logice și a epistemologiei. Fiind cufundat în noile proceduri de cercetare științifică, în formele schimbătoare ale participării politice și în structurile materiale ce apar din revoluția industrială, Dewey efectuează reînnoirea acestor discipline, plecând de la considerații de ordin practic. Recunoscând diferența esențială ce separă formele cognitive ale simțului comun cu cele ieșite din știință, pragmatistul american identifică paradigma lor comună în condițiile naturale, antropologice și sociale ce sunt la baza evoluției speciei umane[102].

Proiectul unei noi teorii a gândirii se lovește inevitabil de necesitatea de a se construi un cadru antropologic de referință, ce va servi de temei pentru teoria sa a gândirii și a cunoașterii. Vedem cum studiul structurilor gândirii și cunoașterii se istoricizează, în timp ce istoria se transformă în istorie a formelor politice și sociale, de modele economice de producție și a trăsăturilor epistemologice ale formelor de producție a cunoștințelor și de fixare a credințelor. Începând cu aceste prelungiri, Dewey este condus să perceapă filosofia înțeleasă în sens tradițional de cercetare care vizează aflarea legilor universale ale gândirii ca nefiind decât rezultatul nevoii de auto-asigurare urmat de o castă de profesioniști ai intelectului. Dominată de această nevoie, filosofia ar fi transformată într-o cercetare tot mai îndepărtată de viața reală, devenind o conversație autoreferențială fără ascendent asupra vieții politice, științifice, educative, sociale, etice sau estetice ale unor comunități la care, totuși, filosofii sunt membrii participanți. În polemica împotriva unei concepții de profesionalizare care nu ar putea decât să dăuneze filosofiei, Dewey demonstrează continuitatea cu o lungă tradiției a antiprofesionalismului în filosofie, începută, de exemplu, în America cu câteva generații mai înainte, prin Emerson, și ale căror ecouri le regăsim azi la Rorty, Cavell, West sau Shusterman[103]. Dewey se îndepărtează de proiectul reducerii filosofiei la critica

[101] GREGA, R. *Pensée, expérience, pratique. Essai sur la théorie du jugement de John Dewey*. Paris: L`Harmattan, p. 8.
[102] *Ibidem*, p. 8.
[103] *Ibidem*, p. 8.

culturii, câtă vreme abordează reconstrucția filosofiei nu atât prin intermediul criticii sociale a funcției sale, ci prin intermediul unei reconstrucții originale a nucleului său dur, adică teoria gândirii și cunoașterii[104].

Începută prin această analiză logico-epsitemologică, cercetarea lui Dewey, critica culturii, în caz că se vrea a se pune în lumină acest aspect, este prezentă numai ca instanță secundă, ca o consecință a interogației ce vizează concepțiile curente ale gândirii și cunoașterii. În forma sa enunțată, proiectul nu se caracterizează nici prin mișcarea de inversare ce ar conduce filosofia mai aproape de esența sa originală, nici printr-o întoarcere la simțul comun și la exercițiul său universal și obișnuit. Mai degrabă, se evidențiază un efort de reconstrucție a formelor gândirii, așa cum sunt ele puse în operă de practicile gândirii cele mai evoluate. În practicile științifice experimentale, Dewey crede că a găsit răspunsul la întrebarea mai generală a raportului dintre gândire și lume, a rolului pe care acțiunea și practica îl joacă in acest context. Această formă de relație, cu succes evolutiv incontestabil, devine pentru Dewey paradigma pentru a defini natura gândirii ca atare, sau cel puțin în valoarea sa de mediere instrumentală, numită de Dewey inteligență. În inima acestui proiect, și in raport esențial cu aceste interogații, el a dezvoltat o reflecție despre dimensiunile practice ale vieții umane, interogând gândirea și cunoașterea în funcție de raportul lor cu lumea concretă a acțiunii, a sociabilității și a intențiilor ce definesc domeniul practicii[105].

Raportul dintre noetică și practică este definit de Dewey în cadrele unei antropologii care datorează mult evoluționismului, dar care se eliberează rapid de acesta pentru a dobândi întreaga amploare a unei antropobiologii filosofice. Dacă concepția logico-epistemologică datorează mult cunoștințelor științifice ale epocii sale, ea determină, la rândul său, consecințe epistemologice importante, căci se află la baza oricărei reflecții politice, sociale sau pedagogice. Această întrepătrundere dintre ancheta logico-epistemologică și atenția constantă acordată problemelor contemporane ale societății reprezintă sensul profund al întreprinderii filosofice realizate de Dewey, consideră Grega[106]. Acest cadru constituie orizontul de inteligibilitate și de ambiție culturală mai vastă al întreprinderii deweyene și are consecința că întregul său program de filosofie aplicată marilor probleme sociale, politice, economice și educative trebuie să fie înțeles și explicat începând cu rețeaua logico-epistemologică a gândirii. Legătura dintre aceste două niveluri se face prin medierea teoretică a următoarelor trei dimensiuni teoretice.

---

[104] GREGA, R. *Pensée, expérience, pratique. Essai sur la théorie du jugement de John Dewey*. Paris: L`Harmattan, p. 9.
[105] *Ibidem*, p. 9.
[106] *Ibidem*, p. 9.

Prima dimensiune este de ordin antropologic: întreaga gândire deweyană, fie că ne referim la logică, epistemologie, pedagogie sau politică, este ancorată într-o paradigmă antropobiologică. Antropologia devine, astfel, un cadru esențial de referință. Definind natura omului și calitatea interacțiunilor sale cu mediul, antropologia pune coordonatele fundamentale pentru teoria gândirii și cunoașterii[107].

A doua dimensiune vizează natura activă a gândirii: în viziunea lui Dewey, gândirea este, înainte de orice, o formă de acțiune dotată cu o putere de intervenție și de transformare; ea este considerată drept modalitatea propriu-zis umană a raportului dintre organism și mediu.

A treia dimensiune, strâns legată de primele două dimensiuni, constă în primatul atribuit practicii în explicațiile filosofice ale naturii gândirii, cunoașterii, semnificației și mai general ale raționalității[108].

Aceste trei axe permit ordonarea totalității gândirii deweyene, căci o traversează în mod complet, astfel încât întregul travaliu depus în lucrarea lui Grega este organizat pornind din considerarea lor. Dacă gândirea activă constituie obiectul tematic al cărții lui Grega, celelalte două dimensiuni sunt tratate la un nivel diferit – în sensul teoriei gândirii ca acțiune[109]. Autorul începe de la degajarea imaginii gândirii, apoi sunt examinate câteva teorii filosofice recent revendicate de moștenirea deweyană (Rorty, Shusterman, West). Intenția autorului este de a se arăta că fără o recunoaștere adecvată a locului ocupat de reflecția sa logică și epistemologică, se ajunge la o subestimare a rolului filosofiei lui Dewey în cadrele filosofiei universale. Autorul vrea să determine condițiile unei moșteniri în filosofia de azi. În acest context, Grega abordează analiza teoriei judecății, în special, in ceea ce privește raportul său cu concepția lui Dewey despre gândire ca anchetă (ca cercetare). În capitolul următor se analizează concepția cu privire la judecata practică și se prezintă teoria unității de elemente practice și logice în judecată. Se arată, prin urmare, noutatea introdusă de Dewey în teoria judecății și importanța filosofică a noțiunii de act. Se introduce apoi noțiunea de „situație" ca o categorie fundamentală a teoriei gândirii și sunt discutate aspectele cele mai importante ale interpretărilor acestei problematici. Pe aceste baze, se analizează în capitolul următor structura logică a judecății ca moment esențial al teoriei gândirii. În capitolul următor, se

[107] GREGA, R. *Pensée, expérience, pratique. Essai sur la théorie du jugement de John Dewey*. Paris: L`Harmattan, p. 10.
[108] *Ibidem*.
[109] *Ibidem*.

reia teoria judecății în raport cu noțiunea deliberării și cu concepția lui Dewey cu privire la raportul dintre mijloace și scopuri[110].

Peirce a avut câteva lucruri perspicace de spus despre pedagogie care anticipează „învățarea bazată pe anchetă" și „predarea condusă de cercetare" de astăzi. Figura uriașă în filosofia educației este, desigur, Dewey, care a fundamentat-o și a stabilit-o ca o sferă separată de studiu când și-a asumat pentru prima dată catedra de Filosofie la Universitatea din Chicago în 1894. Cariera lui Dewey a coincis cu o perioadă în care populația Americii de Nord a crescut rapid, industrializându-se și urbanizându-se, transferând educația din casă în instituții publice, iar ideile sale au avut un impact enorm. Multe dintre sugestiile sale derivă din viziunea sa despre democrație ca nu doar un sistem de vot, ci ideea că fiecare instituție societală ar putea fi concepută pentru a promova dezvoltarea maximă a fiecărui cetățean. Privite din acest punct de vedere, modurile tradiționale de școlarizare prin care profesorii oferă un set de fapte aprobate (adesea sancționate de angajator) pentru ca copiii să le memoreze sunt considerate despotice. În schimb, accentul ar trebui să se pună pe a le permite copiilor să se dezvolte din interior, în conformitate cu interesele și capacitățile lor actuale, și să devină elevi pe tot parcursul vieții, deși Dewey critică în egală măsură anumiți teoreticieni educaționali romantici, „centrați pe copil", ai vremurilor sale pentru că neglijează să dirijeze sau să ghideze interesele copilului în orice direcție anume. De asemenea, merită să fie remarcat faptul că Dewey vede educația ca fiind în primul rând un proces social, nu individual, deoarece, după cum s-a menționat, el vede formarea identității umane ca fiind iremediabil de socială.

Rezultatul este o „pedagogie centrată pe rezolvarea de probleme" care ține de epistemologia pragmatistă înțeleasă ca teorie a cercetării pentru structura sa. Profesorul începe prin a facilita contactul cu un fenomen care se dovedește cu adevărat derutant pentru elevi, apoi îi ghidează printr-un ciclu de anchetă care (dacă totul merge bine) rezolvă situația problematică spre satisfacția tuturor prezenților. Acest ciclu de anchetă include ca etape: articularea problemei și a întrebărilor la care ar trebui să se răspundă în rezolvarea acesteia, colectarea datelor, sugerarea ipotezelor care ar putea rezolva problema și testarea sau evaluarea în alt mod a acelor ipoteze. Deschiderea clasei către o astfel de gândire „vie" generează o imprevizibilitate care poate fi o provocare de gestionat pentru profesor, dar dacă nedeterminarea reală a situației problematice poate fi depășită cu succes, recompensa va fi că elevii au învățat nu doar cum să știe, dar cum să gândească. În această privință,

[110] GREGA, R. *Pensée, expérience, pratique. Essai sur la théorie du jugement de John Dewey*. Paris: L`Harmattan.

Dewey a susținut că scrierile sale despre educație au rezumat întreaga sa poziție filozofică. Pentru Dewey, toată filosofia era filosofia educației.

De numele lui Dewey se leagă contribuții fundamentale în mai toate științele spiritului. În acest sens, fără a epuiza o analiză spectrală, necesită să subliniem aportul său în planul filosofiei (pragmatismul), pedagogiei (progresivismul), eticii (meta-etica: cognitivismul empirist), logicii (instrumentalismul), psihologiei (funcționalismul), esteticii (naturalismul estetic), axiologiei (meta-axiologia: cognitivismul empirist). Afirmația lui Hegel în Fenomenologia spiritului (*Întregul este adevărul)* își găsește astfel și în opera lui Dewey un exemplu din cele mai edificatoare, exercițiul inteligenței sale analitice desfășurându-se în mai multe domenii. Opera reprezentanților filosofiei pragmatiste redă caracterul multiplu și uneori contradictoriu al filosofiei pragmatiste, a cărei matrice se împlinește în forme specifice in diferite contexte. Unii autori disting între pragmatismul biologic, psihologic, ontologic, logic, pedagogic. Astfel, referindu-ne doar la principalii reprezentanți ai orientării, putem aprecia că filosofia lui Peirce este *pragmaticismul,* cea a lui W.James *empirismul radical,* cea a lui F. C. S. Schiller *umanismul.* În filosofia lui Dewey sunt de consemnat, de asemenea, etichete din cele mai diverse: empirism naturalist, behaviorism epistemologic, naturalism pragmatic, naturalism experimental, contextualism, atributul ce o caracterizează cel mai adesea, dată fiind proeminența laturii epistemologice, fiind însă acela de instrumentalism.

Prin influența generală și vastitatea scopului, Dewey a reprezentat fundamentul ideatic al pragmatiștilor. El a unificat interesele de laborator ale lui Peirce, interesele psihologice ale lui James și orientarea socială a lui Mead; mai mult, a aplicat sistemul său de gândire la probleme ale oamenilor de natură practică. Finețea observațiilor, bogăția exemplelor, calitățile, contrastele și nuanțele formulărilor, originalitatea afirmațiilor sale caracterizează opera pe care am considerat-o drept autentic clasică. Dewey a afirmat că indivizii vor fi totdeauna centrul și încoronarea experienței, dar ceea ce este realmente individual în experiența lor vitală depinde de natura și mișcarea vieții sociale. – O ființă umană sănătoasă într-un mediu uman sănătos, reprezintă un principiu al lui Dewey. „Nu există nimic în natura inerentă a deprinderii care să împiedice metoda inteligentă să devină ea însăși o deprindere; și nu există nimic în natura emoției care să împiedice dezvoltarea unui atașament emoțional intens față de metodă”[111].

Natura umană nu este deci o adaptare pasivă a relațiilor interne la relațiile externe, ea posedă un caracter activ intențional. Situația semnifică contextul implicațiilor unei experiențe căci, după

[111] DEWEY, J. *Trei scrieri despre educație.* București: Editura Didactică și Pedagogică, 1977, p. 220.

cum observă filosoful american, nu avem niciodată experiențe și nici nu ne formăm niciodată judecăți în legătură cu obiecte și evenimente izolate, ci numai în conexiune cu un întreg contextual. A trăi în lume echivalează, în mod concret, cu faptul de a trăi într-o serie de situații. În scrierile sale, Dewey abordează problema experienței ca fiind definitorie în procesul de cunoaștere și înțelegere a realității. Filosoful menționează că experiența constă în anumite tipuri de relații active care se stabilesc între o ființă și mediul ei, în interacțiunile dintre ființa umană și mediul în care conviețuiește cu semenii săi. Experiența este în viziunea lui Dewey o tranzacție, care la rândul ei este o situație în devenire continuă, calitativ unificată, în care se distinge un organism și un mediu. Am putea conchide că experiența este o tranzacție situațională în cursul căreia un organism se adaptează la un mediu pe care îl transformă. „Încercați să comunicați cuiva o experiență oarecare – în toată plenitudinea și precizia ei – în special dacă aceasta este ceva mai complicată și veți constata că propria voastră atitudine față de experiența trăită se schimbă, altfel nu vă rămân decât vorbele inutile și exclamațiile”[112]. Natura umană nu reprezintă un gen de adaptare pasivă a relațiilor interne la relațiile externe, ea posedă un caracter intențional. Filosoful apreciază rolul contextului în experiențele educaționale, căci nu avem niciodată experiențe și nici nu ne formăm judecăți în legătură cu obiecte și evenimente izolate, ci numai în conexiune cu un întreg contextual. A trăi în lume echivalează, în mod concret, cu faptul de a trăi într-o serie de situații. Procesul vieții constă în interacțiunea ființei vii cu mediul înconjurător, această interacțiune este permanentă și inevitabilă. Principiul continuității, continuumul experențial și principiul interacțiunii nu sunt demarcate unul de altul, ci se controlează și se unesc. În cadrul educației un mare rol îl are spiritul individual, adică inițiativa individuală a persoanei. Experiența individuală și experiența societății în general au atribute comune, însă nu se are în vedere o identificare completă. Întotdeauna ideile și concepțiile noi au la origine individul. În cadrul societăților tradiționale nu vor permite abaterile de la normă și obicei, ele tinzând să suprime orice deviere și să asigure uniformitatea. Societățile netradiționale vor aprecia mult mai mult realizările individuale, vor ști să identifice mijloace pentru a le promova.

Experiența este cumulativă și creatoare. Ea dă naștere inteligenței. La rândul ei, inteligența permite reflectarea scopului și a cauzalității. Experiența umană are un caracter reflexiv și inteligent fiind echivalentă pentru Dewey cu gândirea. „Gândirea care nu este legată de o creștere a eficienței acțiunii și de o cunoaștere mai profundă despre noi înșine și despre lumea în care trăim, este doar

[112] DEWEY, J. *O introducere în filosofia educației.* București: Editura Didactică și Pedagogică, 1972. p. 7.

parțial o gândire concretă”[113]. Valoarea unei experiențe este dată de înțelegerea raporturilor sau a continuităților către care ea ne conduce. Experiența vizează și cunoașterea, care ne permite să adaptăm mediul nevoilor noastre și ne permite să adaptăm scopurile și dorințele noastre situației în care trăim. Teoria pragmatică a inteligenței relevă faptul că funcția gândirii este de a proiecta scopuri noi și mai complexe, eliberând experiența de rutină. Orientarea gândirii către evidențierea unor noi modalități de acțiune, de căutare a noi oportunități în depășirea rutinei ordinare care se instalează de multe ori în mintea umană, pentru că în cele mai multe cazuri oamenii obișnuiesc să gândească, să acționeze în virtutea unor stereotipuri. Experiența este un proces, cunoașterea reprezintă un produs. Pentru Dewey, ca și în cazul filosofilor antici, Platon și Aristotel, calea spre excelență este cea a practicii și a educației. Dewey ajunge la concluzia că filosofia nu este altceva decât teoria educației în aspectele sale cele mai generale. Pentru mulți filosofi pragmatismul reprezintă o filosofie creată din experiența în cadrul educației. Pentru Dewey școala reprezintă un laborator social ce aplică ideea de experiență și control social la nivelul individului și societății. Educația este pentru Dewey o dezvoltare în, prin și pentru experiență. În cadrul experienței umane, Dewey acordă gândirii un loc central: prima nevoie a oricărei persoane este în prezent capacitatea de a gândi; puterea de a înțelege probleme, de a pune fapte în legătură cu ele, de a utiliza idei și de a fi încântat de ele. În rezultat, principalul scop al educației este dezvoltarea unei metode critice de gândire.

Dewey consideră că problema metodei poate fi redusă în ultimă instanță la problema ordinii de dezvoltare a capacităților și intereselor copilului. „Exprimată în funcție de atitudinea individului, specificul unei bune metode constă în: anticiparea justă, flexibilitatea interesului intelectual sau voința bazată pe receptivitatea de a învăța, unitatea scopului și acceptarea responsabilității consecințelor activității, incluzând gândirea”[114]. Ceea ce numește el rațiune, reprezintă la origine legea acțiunii ordonate sau eficiente. O mare importanță acordă simbolurilor în educația copiilor, care sunt o necesitate pentru dezvoltarea mentală. Reprezentarea constituie instrumentul de bază al instruirii. Ceea ce copilul reține din orice materie studiată sunt numai reprezentările pe care el și le formează cu privire la aceasta. Dewey consideră că dacă am putea să formăm numai deprinderi corecte de acțiune și gândire în raport cu binele, adevărul și frumosul, majoritatea emoțiilor nu ar mai constitui o problemă. Educația reprezintă o reglementare a procesului de participare la

[113] DEWEY, J. *O introducere în filosofia educației.* București: Editura Didactică și Pedagogică, 1972. p. 133.
[114] *Ibidem*, p. 156.

conștiința socială. ”Întrucât educația este un proces social și există mai multe tipuri de societate, un criteriu pentru manifestare critică și activitate constructivă pe tărâm educativ implică un ideal social aparte”[115]. Caracterul specific al adevăratei vieți umane constă în faptul că omul trebuie să se creeze pe sine însuși prin propriile sale eforturi voluntare; el trebuie să facă din el însuși o ființă cu adevărat morală, rațională și liberă.

Natura experienței poate fi înțeleasă numai arătându-se că ea cuprinde un element activ și unul pasiv, combinate într-un mod specific. „Când experimentăm ceva, acționăm asupra unui lucru, facem ceva cu acest lucru; apoi suportăm sau suntem supuși consecințelor. Acționăm asupra unui lucru și acesta la rândul lui acționează asupra noastră, realizându-se, astfel, o combinație de natură specială”[116]. Măsura valorii unei experiențe rezidă în înțelegerea raporturilor sau a continuităților către care ea ne orientează. Experiența cuprinde cunoașterea. Din punct de vedere intelectual, separarea intelectului de activitatea directă cu lucrurile generează atribuirea unui rol exagerat anumitor experiențe în dauna raporturilor sau a conexiunilor. Orice percepție și orice idee este un sens al consecințelor, al funcțiilor și cauzelor unui lucru. Judecata este implicată în percepție, altfel percepția este doar o expresie senzorială și nu recunoașterea rezultatului unei judecăți anterioare, cum este cazul obiectelor cunoscute.

1.1.4 Teoria comunicării simbolice ca desăvârșire a sinelui social: George Herbert Mead[117]

Una dintre cele mai importante schimbări în domeniul științelor umane o constituie trecerea de la subiectul psihologic la subiectul social. Datorită acestei schimbări de paradigmă ființa umană a ajuns să fie analizată, în mare măsură, datorită raportării sale la societate. Pe întreg parcursul vieții lor, oamenii reușesc să se regăsească în nenumărate conjuncturi și interrelaționări cu semenii lor. Datorită contextului social se pot vedea și percepe caracteristicile individuale, dar și cele de grup ale persoanelor care interacționează în cadrul sferei publice. Manifestările sociale ale oamenilor se pot distinge și prin recurs la capacitatea lor de a se cunoaște pe sine. Omul ajunge la experiența de sine prin confruntarea cu ceilalți, prin jocul de interacțiuni cu familia, școala, cultura, grupul din care face parte, cu alte cuvinte, prin intermediul comunicării.

[115] DEWEY, J. *Fundamente pentru o știință a educației.* București: Editura Didactică și Pedagogică R.A., 1992, p. 72.
[116] *Ibidem*, p. 123.
[117] BOGATU, E. The self’s metamorphosis in the context of social experience: Pragmatic contributions. *Revue roumaine de philosophie*. 2024, tome 68, no 1, pp. 213-221.

Un filosof aparte, care a analizat într-o manieră foarte interesantă manifestarea sinelui în contextul social a fost Mead, filosof american care a trăit și a activat în perioada anilor 1863-1931, apreciat drept un democrat radical.[118] Acest filosof ne-a oferit în lucrările sale o profunzime analitică și o precizie științifică în domeniul unei filosofii a actului social. Sociologii Universității din Chicago – unde Mead a predat filosofia – au evidențiat contribuțiile originale aduse de profesorul Mead în domeniul a ceea ce ei numeau psihologie socială. Pe lângă aportul său considerabil în domeniul filosofiei și psihologiei sociale, filosoful în cauză a mai contribuit și la dezvoltarea antropologiei. Contribuțiile sale au fost orientate deci, spre domeniul psihologiei și filosofiei sociale, în egală măsură spre istoria intelectuală și filosofia științei, precum și realizările în formularea unei filosofii a actului social (cu temporalitatea sa emergentă și cu conceptul său asupra perspectivelor).

Filosofia lui Mead face parte din behaviorism și pragmatism.[119] Ca toți cei ce fac parte din aceste curente, Mead este în același timp psiholog și este mai mult decât filosof în sens tradițional. Paradigma sa filosofică are în centru explicația interacționistă a genezei limbajului și a spiritului uman. În viziunea lui Mead, sinele se construiește progresiv, el apare și se dezvoltă în experiența și activitatea socială. Experiența de cunoaștere și re-cunoaștere a propriului sine necesită în permanență o raportare la ceilalți, o înțelegere a mecanismelor și proceselor de interrelaționare. Contextul experienței sociale dezvoltă cadrul eficient de manifestare a tuturor posibilităților și resurselor umane. Întreg potențialul uman ajunge să se realizeze în acest nemijlocit context social. Am putea afirma că înțelegerea adecvată a propriului sine depinde în mare măsură anume de manifestarea lui plenară în cadrul sferei publice.

Omul se conștientizează nu în mod direct, ci doar indirect, plasându-se din diversele puncte de vedere ale celorlalți membri ai grupului social sau din grupul generalizat al întregului grup social căruia îi aparține. „A trăi decent a fost aproape tot timpul mult mai preocupant decât a modela estetic un stil de viață”[120]. Capacitatea ființei umane de a se studia din diverse puncte de vedere ale celorlalți, prezenți în cadrul sferei publice, este importantă și reprezintă o măsură care tinde spre o apreciere obiectivă. În prezent nu mai este posibilă studierea omului în mod izolat, decât cu riscul de a-l priva de o dimensiune esențială a realității sale: la toate nivelurile, ființa umană este fundamental

[118] MEAD, G.H. The philosophical basis of ethics (1908). In: G.H MEAD. *A Reader,* edited by Filipe CARREIRA da SILVA, Routledge, London, 2011. pp. 213-220.
[119] MEAD, GH, *A Behavioristic account of the significant symbol* (1922). In: G.H. MEAD. *A Reader*, edited by Filipe CARREIRA da SILVA, Routledge, London, 2011, pp. 65-69.
[120] MARGA, A. *Reconstrucția pragmatică a filosofiei*, Vol. I, Iași: Polirom, 1998, p. 41.

comunicantă. În acest context putem accentua faptul că forma enunțării nu exprimă gândirea autonomă a subiectului, întrucât constituie o adaptare impusă de circumstanțe exterioare.

Mecanismul dezvoltării conștiinței de sine are la bază asumarea unor roluri ale celuilalt, care implică limbaj și comunicare. Nu activitatea mentală este cea care organizează expresia, ci, dimpotrivă, expresia organizează activitatea mentală, modelând-o și determinându-i orientarea. „Orice model mental este, desigur, și un semn, iar modelarea nu este o caracteristică indispensabilă doar a lumii umane, ci ea este atotprezentă în întreaga lume organică, unde de fapt s-a dezvoltat”[121]. Substanța veritabilă a limbii nu este constituită dintr-un sistem abstract de forme lingvistice, nici de enunțarea monologală izolată, nici de actul psiho-fiziologic al producerii ei, ci de fenomenul social al interacțiunii verbale, realizate prin enunțare. Interacțiunea verbală constituie, astfel, realitatea fundamentală a limbii. Oamenii, în calitate de ființe care comunică, își proiectează propriul sine în limbajul lor individual. Astfel, limbajul devine centrul principal de analiză a tuturor manifestărilor umane. Nu este posibil de înțeles natura umană în absența limbajului care o reprezintă. Expresia lingvistică enunțată definește starea de fapt a realităților subiective umane.

O contribuție aparte în analiza sinelui au adus-o filosofii reprezentativi ai pragmatismului. Pentru ei cunoașterea sinelui uman a fost unul dintre obiectivele de bază în cadrul filosofiei pragmatiste pe care au dezvoltat-o. „Pragmatismul convertește în principii metodologice supoziții teoretice, fiind o teorie a activității mentale autonome, care reduce realitatea la câmpul experienței subiective”[122]. Gândirea filosofică americană are un concept comun însemnat - viața. În cazul dat viața, în calitate de sens de trăire nemijlocită, de evoluție fără odihnă, reprezintă esența acestei filosofii. Viața este considerată ca realitate profundă, ca o năzuință spirituală, liberă și creatoare, de a stăpâni materia. Mead a insistat asupra originii sociale a spiritului, precum și asupra caracterului social al actului. În filosofia socială, tezele lui Mead au fost atât teoretice, cât și practice. Pentru Mead, de o importanță deosebită a fost furnizarea unei psihologii sociale, care să ofere programe de reconstrucție a personalității și a societății. Iar aceste deziderate au conferit psihologiei sociale, dezvoltate de Mead, un loc aparte în dezvoltarea științelor sociale în Statele Unite ale Americii. În acest context, putem identifica, printre altele și influența concepției lui Peirce asupra teoriei lui Mead a spiritului și a evoluției sinelui. Ambii au fost de acord că o filosofie presupune și o semiologie, o teorie a cunoașterii ca sistem de semne; amândoi au subscris schemei triadice potrivit

[121] SEBEOK, Th. A. *Semnele: o introducere în semiotică.* București: Humanitas, 2002, p. 187.
[122] CÂMPIAN, A. *Din istoria gândirii americane*. *Filosofia comunicațională a lui George Herbert Mead în context pragmatic.* Cluj-Napoca: Napoca Star, 2004, p. 178.

căreia subiectul răspunde obiectului prin medierea interpretantului, care transmite sensul (înțelesul) experienței. În cadrul grupului social ființa umană are posibilitatea să descopere prin intermediul procesului de comunicare conștiința semenilor săi. A fi în permanență conștient de cine sunt ceilalți, de propriile reprezentări, acest lucru orientează la înțelegerea și mai eficientă a propriului sine și a propriei conștiințe.

Conștientizarea permanentă a faptului că celălalt este prezent în câmpul tău mental, adică al propriei conștiințe chiar și atunci când celălalt nu este prezent fizic, generează ideea că raportul dintre propriul sine și sinele celuilalt este inevitabil. Această dualitate reprezintă un tot întreg. Nu avem cum în cadrul vieții sociale să facem abstracție de prezența celorlalți. Ei sunt ca o oglindă unde sinele individual se reflectă. Deci, în mare măsură suntem întotdeauna și o parte din ceea ce sunt ceilalți la care ne raportăm în permanență pe parcursul experiențelor noastre de comunicare. „Adevărul trăiește, de fapt, în cea mai mare parte, pe baza unui sistem de credit. Gândurile și convingerile noastre ”trec” atâta timp cât nimeni nu le refuză”[123]. Putem spune că în procesul de comunicare noi îi provocăm pe ceilalți să ne răspundă conform propriului nostru sistem de comunicare. Adică, acționăm cumva și în mod inconștient când prin intermediul gesticii, ritmului vorbirii, tonului vocii îl influențăm pe celălalt. Atunci când ne raportăm la ceilalți, ajungem într-un final să ne asumăm din rolurile celorlalți. Prin asumarea rolurilor celorlalți sinele individual este capabil să se întoarcă la sine și să își influențeze propriul proces de comunicare. Cu alte cuvinte comunicarea socială ne îmbogățește și ne deschide noi oportunități de manifestare. Este foarte important ca participanții la procesul de comunicare să aibă ceva de comunicat înainte de a comunica. Trebuie să existe un dat comun, de ex. niște idei comune care ar servi drept supoziție pentru declanșarea dialogului. Comunicarea dintre oameni nu poate exista în afara gândirii lor. „Gândirea nu este nimic altceva decât reacția, răspunsul individului la atitudinea celuilalt în largul proces social în care ambii sunt implicați, și ghidarea acțiunii anticipate a individului în funcție de aceste atitudini ale celorlalți pe care le poate presupune”[124]. Între comunicare, gândire și proces social există o strânsă interdependență. Atunci când persoana se raportează la sfera publică, ea își dezvoltă și propriile capacități de comunicare și gândire.

În această triadă – sferă publică, comunicare, gândire – toate cele trei componente se află în relație de interdependență. Este o reacție în lanț, o componentă le influențează pe celelalte două.

[123] MARGA, A. *Filosofia americană*. Vol. I. București: ALL Educational, 2000, p. 175.
[124] MARGA, A. (ed.). *Filosofia americană. Vol. I Filosofia americană*. Oradea: Editura Ratio et Revelatio, 2014, p. 92.

Anume, în această formă există adevărata comunicare socială, când o formă comunică altei forme o atitudine pe care cealaltă o adoptă față de o anume parte a mediului care prezintă importanță pentru ambele forme. În societatea umană au apărut forme universale ale procesului de comunicare care au la bază sistemele de semne. Datorită acestor sisteme de semne oamenii au acces în mod reciproc la experiența celuilalt, chiar și în cazul în care sunt străini de limba și cultura lui. În acest caz ne putem referi la o matrice culturală ce reprezintă resortul cognitiv al oricărei societăți, inclusiv grup social.

În abordarea realizată de filosoful american Mead cu privire la sine, gândire și societate putem face o conexiune cu ideile filosofilor clasici din Grecia Antică. Parcă pentru a-l completa pe Aristotel, Mead afirma că pentru psihologia socială, întregul (societatea) este prioritar părții (individului) și nu partea, întregului; iar partea este explicată în termenii întregului și nu întregul, în termenii părții. Iar din acest punct de vedere, abordarea lui Mead o putem considera aristoteleană. Contextul social și experiența socială îndeplinesc roluri majore în gândirea lui Mead, în sensul unei priorități cauzale în ceea ce privește influența asupra limbajului și a inteligenței. Potrivit lui Mead, o analiză asupra comportamentului uman nu poate presupune că societatea ia naștere ca rezultat al expresiei conștiințelor de sine. Până la urmă comportamentul uman și conștiința de sine se interpătrund; comportamentul ar reprezenta efectul a ceea ce gândește, crede omul despre sine, ceilalți și, în mod nemijlocit condiționează apariția de noi stări, atitudini la nivel de conștiință.[125]

Nu cunosc nici o altă formă de comportament decât cel lingvistic, în care individul să fie un obiect pentru el însuși și individul nu este un sine în sensul reflexiv, atâta timp cât nu este un obiect pentru el însuși.[126] Acest fapt oferă o deosebită importanță comunicării, din moment ce acesta reprezintă tipul de comportament în cadrul căruia individul își răspunde lui însuși. „Existența umană este ceea ce rămâne din limbaj, singurul stăpânitor în conștiință”[127]. Dezvoltarea mentală a unei persoane constă din obținerea de la sine a unor răspunsuri cu privire la relația lui implicată în raport cu celălalt. Societatea de care aparținem reprezintă un set organizat de răspunsuri la anumite situații în care este implicată persoana. Unitatea individului este unitatea întregului proces social, iar controlul social asupra omului constă în acest proces comun ce se desfășoară, un proces ce diferențiază omul ca funcție particulară, în timp ce, concomitent, îi controlează reacțiile. Capacitatea

[125] MEAD, G.H.. *A Reader*, edited by Filipe CARREIRA da SILVA, Routledge, London, 2011, pp. 51-57.
[126] *Ibidem*, pp. 65-9.
[127] RĂDUCEA, I. *Arta semnificării.* Iași: Junimea, 2012, p. 24.

persoanei de a se pune în locul altor persoane îi oferă anumite previziuni în legătură cu ceea ce are de făcut într-o anumită situație.[128]

Ființa umană care posedă un sine este membru al unei comunități sociale mai largi, al unui grup social mai extins decât cel în care se află imediat și direct, sau căruia îi aparține. Cea mai importantă activitate socială care promovează geneza sinelui este limbajul, din moment ce, prin folosirea limbajului, un individ poate să răspundă propriilor gesturi vocale, în același fel în care ar răspunde și ceilalți indivizi. „Studiul procesului limbii sau al vorbirii este considerat de Mead ca o ramură a psihologiei sociale, pentru că poate fi înțeles numai în cadrul producerii sociale a comportamentului unui grup de indivizi aflați în interacțiune”[129]**.** Mead apelează la exemplele jocurilor copiilor și ale rolurilor pe care ei le interpretează în diferite jocuri, aceste activități fiind – după opinia lui Mead – tot factori cauzali pentru emergența lui. În multitudinea de roluri pe care oamenii le interpretează în societate se pot interpătrunde un șir de caracteristici ale grupului social, fapt ce caracterizează nivelul de cultură al unei societăți. Fiecare persoană, în momentul când preia anumite roluri sociale, până la urmă ajunge să se identifice cu rolul preluat. Acest proces este unul complex, putem considera de o multifațetare a unei persoane. Sensurile pe care le înțeleg și le receptează ceilalți din rolurile pe care oamenii le preiau în comunicarea socială depind de capacitățile lor de înțelegere și interpretare mai mult sau mai puțin adecvată. Între limbaj și sine există întotdeauna cea mai strânsă legătură posibilă. Conexiunea dintre limbaj și sine este permanentă. Prin intermediul limbajului omul își expune propriul sine în cadrul procesului de comunicare socială

Descoperirea sinelui reprezintă o consecință a procesului de educare a gesturilor, care devin tot mai complicate; în urma acestui proces are loc transformarea individului biologic într-un sine spiritual. Mead analizează complexitatea contextului în care se trăiesc experiențele sociale. Omul se experimentează pe sine însuși din punct de vedere al grupului social, ca întregul căruia îi aparține. El își aduce experiența proprie, nu pentru a deveni subiect pentru el însuși, ci, în momentul în care devine un obiect pentru el însuși; și devine astfel, când preia atitudinea celorlalți indivizi spre el însuși, în cadrul unui mediu social sau al unui context comportamental în care atât individul, cât și ceilalți sunt implicați. Sinele**,** care poate fi un obiect pentru el însuși are – în mod esențial – o structură socială și ia naștere în experiența socială. „Obiectul perceput în cadrul unei experiențe are

[128] MEAD, G.H., *A Reader, ed. cit*., p. 19.
[129] CÂMPIAN, A. *Din istoria gândirii americane*. *Filosofia comunicațională a lui George Herbert Mead în context pragmatic.* Cluj-Napoca: Napoca Star, 2004, p. 191.

conținutul raportat la sinele persoanei care îl percepe”[130]. După ce s-a format, un sine își poate asigura pentru el însuși experiența socială și, astfel, putem concepe un sine absolut solitar. Dar, este imposibil de conceput un sine care să ia naștere în afara experienței sociale. Descoperirea sinelui este condiția esențială a comportamentului inteligent și al limbajului format din simboluri semnificative sau, reciproc, comportamentul inteligent presupune descoperirea sinelui. Putem conchide că sinele și comportamentul inteligent se influențează reciproc. Întregul univers al sinelui se proiectează în cadrul contextului comportamental al unei persoane. O mare importanță la nivelul comportamentului o au gesturile semnificative. Prin folosirea gesturilor semnificative, persoana preia unele din rolurile celorlalți în reglarea propriului comportament. Până la urmă se creează între oameni comunități de înțelesuri. Iar înțelesurile comune determină sensuri și semnificații mai mult sau mai puțin comune. Paralel cu gesturile semnificative putem evidenția și prezența unor simboluri semnificative. Limbajul uman este cu prisosință plin de simboluri semnificative. „Deoarece oamenii vorbesc, a explica cum și de ce vorbesc astăzi înseamnă a determina modul în care vor vorbi mâine”[131]. În context istoric putem afirma că simbolurile semnificative au realizat trecerea de la comunicarea neconștientă la cea conștientă. Prin intermediul gesturilor și simbolurilor semnificative omul devine o ființă gânditoare.

În viziunea lui Mead numai în termenii gesturilor ca și simboluri semnificative, gândirea poate să aibă loc. Inițial, comunicarea între oameni s-a realizat prin gesturi nesemnificative, persoanele raportându-se unul la altul în mod imitativ, iar acele gesturi nu au avut semnificație spirituală, nu au fost conduse de reflexivitate. Prin internalizarea comunicării și prin preluarea rolului altuia, se ajunge la gesturi cu semnificație spirituală, conduse de reflexivitate, gesturi care presupun comunicarea lingvistică. Pe baza acestei comunicări se constituie spiritual, identitatea individuală și socială. Datorită acestui factor are loc transformarea societății, în sensul obținerii unor caracteristici care țin de latura spirituală și morală. Oamenii dobândesc în societate capacitate reflexivă, adică capacitatea de a desfășura propriul comportament. Când ne însușim în comportament simbolurile care indică anumite caracteristici și relațiile lor cu răspunsurile corespunzătoare, simbolurile ne permit să alegem toate seturile de răspunsuri, în așa mod încât să ne determine comportamentul social. Semnificația întotdeauna este dependentă de capacități proprii individului uman. În egală măsură semnificația unui obiect este dependentă de sensibilitatea

[130] MEAD, G. H. *The philosophy of the act*. Chicago: The University of Chicago Press, f.a., p. 442.
[131] ECO, U., *O teorie a semioticii.* București: Trei, 2008, p. 54.

organismului față de acel obiect, sensibilitate mediată de capacitatea organismului de a adopta punctul de vedere al celorlalți.[132]

Specificul unui comportament al omului care acționează în mod rațional constă în aceea că omul în cauză indică anumite caracteristici ale obiectelor unei alte persoane și lui însuși, iar în ultimă instanță reprezintă instrumentele pentru comportamentul inteligent. Spiritul reprezintă prezența în comportament a simbolurilor semnificative; reprezintă, de asemenea, internalizarea în individ a procesului social al comunicării; înseamnă abilitatea de a indica în sine însuși răspunsul pe care gestul propriu îl indică celorlalți și de a-și controla răspunsul în acești termeni. Esența sinelui constă în capacitatea de a fi obiect pentru el însuși. Descoperirea sinelui reprezintă o urmare a procesului de educare a gesturilor care devin tot mai complicate; în urma acestui proces are loc transformarea individului biologic într-un sine spiritual. Mead ne arată că descoperirea sinelui reprezintă condiția esențială a comportamentului inteligent și a limbajului format din simboluri semnificative. Cea mai importantă activitate socială care promovează geneza sinelui este limbajul.
Mead a distins 2 stadii în evoluția sinelui:
1 – constituirea sinelui individual – în mod simplu, prin organizarea atitudinilor particulare ale altor indivizi înspre individul însuși, în actele sociale specifice în care participă individul împreună cu ceilalți.
2 – la un nivel mai înalt de dezvoltare, constituirea sinelui printr-o organizare a atitudinilor sociale ale celuilalt sau ale grupului social ca întreg, căreia îi aparține.
G.H.Mead a distins între eu I și eu-însumi Me ca și componente ale sinelui.
I – este reacția individului la propriul comportament, Me apare în câmpul experienței conștiente ca un sine social, ca un sine ce este capabil să se mențină în comunitate, care este recunoscut de comunitate în măsura în care sunt recunoscuți și de ceilalți indivizi.[133]

Dacă personalitatea ar fi identificată numai cu stadiul Me, ar însemna că avem de a face cu o teorie în care individul se dizolvă într-un grup social, fără a avea o identitate a lui proprie. Me reprezintă acea lume organizată care este prezentă în propria noastră natură și care înseamnă capacitatea de a avea acele obiceiuri, acele reacții pe care le are fiecare, astfel individul nu ar fi un membru al unei comunități. I reprezintă o condiție pentru reconstrucția experienței sociale, expresia de sine a individului dobândindu-se prin reacțiile lui I la atitudinile organizate ale unui Me social.

[132] MEAD, G.H., *A Reader,* edited by Filipe CARREIRA da SILVA, Routledge, London, 2011, p. 24.
[133] MEAD, G.H. The social self: In G.H MEAD. *A Reader*. edited by Filipe CARREIRA da SILVA, Routledge, London, 2011, pp. 58-62.

Semnificațiile iau naștere în câmpul gesturilor și al răspunsurilor comunicative la stimuli; prin urmare, în cadrul comportamentului social determinat de relațiile dintre organisme și obiecte, în timpul unui act social. Mediul este socializat sau înzestrat cu înțelesuri prin intermediul procesului social al activității de grup sau atitudini.

Sinele, în măsura în care devine un obiect pentru el însuși, reprezintă în mod esențial o structură socială și ia naștere în contextul experienței sociale. Astfel că nu ne putem gândi nicidecum la un sine absolut solitar, ci la unul solidar, dovedit prin experiența socială. În virtutea importanței întregului proces social al comunicării, individul dobândește abilitatea de a-și direcționa activitatea conform consecințelor previzibile ale acțiunilor și de a se integra într-o comunitate moral-socială. Identitățile individuale ce formează sau contribuie la formarea sinelui complet reflectă aspectele variate ale structurii procesului social ca întreg. Structura sinelui social este, astfel, o reflecție a procesului social complet. Societatea umană, observă Mead, nu ar fi putut exista fără spirite și individualități, așa cum nici membrii săi individuali nu ar fi dobândit spirit și sine fără existența societății.[134]

Pentru Mead, ceea ce este esențial în abordarea asupra societății este faptul că această categorie a socialului constituie cheia tuturor explicațiilor ulterioare. Omul este o ființă biologică pe care societatea a spiritualizat-o și a moralizat-o. Actul uman este social, el fiind impus prin mediul social și actual ce are menirea de a soluționa problemele puse de mediu: a rezolva aceste probleme înseamnă a gândi. De aceea, socialul a făcut din om o ființă gânditoare, apoi un sine. Ființa gânditoare construiește universul material, sinele construiește lumea morală. „Mentalul are legătură cu înțelesul lucrurilor și aceste semnificații pot fi exprimate în termeni de atitudini foarte bine organizate ale individului”[135]. Atât universul material, cât și cel moral nu au existență și sens decât în și prin societate. Eul se manifestă întotdeauna în mod creator prin actul său pe scena socială. Organizarea personalității și a sinelui are loc în cadrul structurării atitudinilor și răspunsurilor comune grupului din care face parte omul. Sinele este o structură socială care emerge din procesul social și, totuși, este individual. Individualitatea sa este implicată în socialitatea sa. Sinele este individual numai datorită relațiilor sale cu ceilalți. Esența sinelui este reflexivitatea, adică abilitatea de a se considera pe sine însuși ca un obiect din punctul de vedere al celorlalți. Această reflexivitate este de natură cognitivă, de aceea și sinele este cognitiv. Limbajul unui grup, sistemul lui de

[134] MEAD, G.H. *The social self*. In: G.H. MEAD, *A Reader*, edited by Filipe CARREIRA da SILVA, Routledge, London, 2011, p. 60.
[135] MEAD, G. H. *Mind, Self and Society.* Chicago: The University of Chicago Press, 1934, p. 125.

comunicare, reprezintă un – altul generalizat, adică răspunsurile și atitudinile grupului organizat determină comunicarea prin simboluri semnificative. Acest sistem este cel cu care individul se adresează lui însuși și, totodată, celorlalți. Conceptele utilizate de Mead pentru expunerea poziției sale de gândire reprezintă o paradigmă interesantă cu privire la explicarea modului particul prin care individul dobândește o spiritualitate proprie în societate datorită procesului de comunicare.

1.2 Contribuții ale cercetătorilor contemporani la tema cercetării

În spațiul european pragmatismul fost dezvoltat în special în Germania de către Jurgen Habermas și Karl-Otto Apel. Filosoful german Jurgen Habermas (n.1929) este unul dintre cei mai remarcabili filosofi contemporani. Formarea lui a fost influențată atât de contextul filosofic german, dar și de cel american, influențele lui Ch.S.Peirce fiind vădite. Interesele filosofului Habermas țin de mai multe domenii, cum ar fi – filosofia socială, filosofia comunicării, sociologia, pragmatica, teoria politică. Habermas este filosoful care a conceput teoria acțiunii comunicative. Putem afirma că sec.XX și XXI au fost și sunt sub semnul influențelor ideatice ale lui Habermas. În lucrarea „*Cunoaștere și comunicare"* (Habermas 1983) Habermas analizează problema adevărului în raport cu eroarea și vorbirea ideală. Sunt analizate propozițiile ca având capacitatea de a fi adevărate sau false. Sensul adevărului se lasă precizat cu referire la pragmatica unei clase determinate de acte de vorbire. Tot în acest cadru este abordată relația dintre discurs și acțiune. Prin cuvântul acțiune Habermas introduce un registru comun de înțelegere, în care noi presupunem și recunoaștem pretențiile de validitate implicate în exprimări pentru a schimba informații.

În lucrarea *Discursul filosofic al modernității (*Habermas *2000)* Habermas realizează un studiu al limbajului și al criteriilor de adevăr pornind de la critica societății. Filosoful german a tins să explice la nivelul discursului filosofic opțiunile și implicațiile filosofice ale conceptualizărilor sale din diferite domenii. Paradigma sa fundamentală este centrată pe înțelegerea subiecților capabili de vorbire și acțiune; esențială în acest context este atitudinea performativă a participanților la interacțiuni comunicative. În această conjunctură este important ca participanții la acest tip de interacțiuni să se înțeleagă unul pe altul în raport cu obiectul analizat. Din acest punct de vedere conștientizăm că un rol aparte este acordat convențiilor de natură lingvistică, logică și hermeneutică.

O lucrare importantă despre paradigma filosofică a lui Habermas a scris-o Andrei Marga *Filosofia lui Habermas* (Marga 2006). În această lucrare este prezentă o interpretare și argumentare a teoriilor filosofice care îi aparțin lui Habermas. Este realizată o analiză a teoriei critice, Habermas-

Horkheimer-Adorno. Se face referință și la abordarea conceptului de „sferă publică", concept care reprezintă chintesența paradigmei epistemologice a filosofului german. În cadrul epistemologic sunt realizate mai multe contrapuneri, dintre Habermas și Popper; Habermas și Husserl; Habermas și Peirce. Pragmatica universală prin recurs la universaliile pragmatice, teoria competenței, jocurile de vorbire – Habermas și Wittgenstein reprezintă o altă dimensiune a lucrării lui Marga, cea prin esență de natură pragmatică. Un alt cadru important al lucrării filosofului român ține de proiectul *Unificării europene,* în care sunt analizate astfel de teme atât de importante în prezent – *Identitatea europeană* și *Fundamentul cultural al Europei.* Un capitol aparte, care ține de filosofia aplicată este cel de *Filosofia educației* cu părțile ei constitutive - *Dezvoltarea morală, Educația pentru democrație și Reforma universitară.* Lucrarea *Filosofia lui Habermas*, autor Andrei Marga reprezintă una dintre cele mai valoroase contribuții intelectuale cu referire la paradigma filosofică și științifică dezvoltată de filosoful german Habermas.

Filosoful german Karl-Otto Apel (1922-2017) în lucrarea *From a transcendental semiotic* (Manchester University Press 1998) a interpretat într-un mod original conceptul de semiotică transcendentală. Autorul s-a referit la teoria consensului peircean a adevărului în dezbaterea actuală despre teoriile adevărului. Karl-Otto Apel a formulat o problemă critică privind sensul constituirii și justificării valabilității, întrebându-se în ce măsură paradigma ontologică propusă de Heidegger poate fi interpretată ca o depășire a filozofiei transcendentale.

Filosoful german a încercat să determine logosul hermeneuticii prin recurs la triada rațiune-moralitate-limbaj. Observăm un interes manifestat de Apel pentru epistemologie și filosofia (post) analitică și angajamentul său față de transcendentalism. Cotitura hermeneutică a fenomenologiei oferă o componentă vitală arhitectonicii proiectului lui Apel de transformare a rațiunii kantiene. Apel a analizat în acest cadru de referință și teza lui Heidegger cu privire la faptul că aspectul cognitiv al relației noastre cu lumea rezidă întotdeauna în „structura contextuală a ființei-în-lume ca înțelegere a semnificației coerente a lumii. Apel a dezvoltat teoria sa despre o dimensiune apriori a dezvăluirii lumii prin limbaj. Filosoful a manifestat un interes vădit în raport cu triada *conştiinţă-limbaj-intersubiectivitate.* Această abordare contextuală l-a determinat să dezvolte o epistemologie pragmatistă care a avut în centrul său ideea de transcendental, continuându-l pe Kant în privința rațiunii, transcendentalului, dar și aducând o nouă perspectivă în această abordare, cea a unui transcendentalism semiotic. Apel a fost și unul dintre primii gânditori care a luat în considerare în

mod serios și consecvent conexiunea a două tendințe aflate aparent în opoziție, continentală și anglo-americană.

Evoluția paradigmei pragmatiste cu referire la comunicare, limbaj, semiotică, în contextul contemporan european și american, a culminat cu mai multe lucrări valoroase în domeniu. Astfel, una dintre aceste contribuții a fost adusă de filosoful italian Augusto Ponzio, cu lucrarea *Man as a Sign. Essays on the Philosophy of Language.* (Ponzio 1990). În această lucrare sunt abordate mai multe subiecte – despre sens și interpretare; simbol și alteritate; semne și înțelegere; limbaj, ideologie și stereotipuri, de la semiotica decodificării la semiotica interpretării. În acest cadru de abordare al problemelor de semiotică s-a oferit un loc special analizei contribuției părintelui semioticii Ch.S.Peirce.

O altă valoroasă contribuție în domeniu este lucrarea *,,Speaking and Semiology. Maurice Merleau-Ponty's Phenomenological Theory of Existential Communication*, de Richard L. Lanigan (Lanigan 1991). Autorul interpretează comunicarea existențială ca fenomenologie. Investighează unele dintre fenomenele particulare și generale cu referire la intuiția eidetică. Un spațiu generos de analiză se acordă raportului dintre comunicare și existențialism. Astfel, este supusă analizei o temă importantă ca - existență și comunicare autentică; existență și comunicare inautentică. Un capitol distinct în această lucrare este cel care ține de fenomenologia existențială și semiologie – de la dualismul cartezian la fenomenalismul semiotic și până la semiotica lui Ch.S.Peirce, Ch.W.Morris, B.Russel. Prin această interesantă abordare se vede o conexiune firească între fenomenologia existențială și semiotica comunicării. De asemenea, un rol aparte este atribuit fenomenologiei percepției cu referire la experiențele trăite ale ființei umane și nu în ultimul rând se face recurs la fenomenologia existențială ca vorbire. Toate aceste abordări sunt foarte interesante și utile pentru a vedea cum a evoluat în perioada contemporană, în diverse contexte epistemele care țin de filosofia comunicării.

Filosoful pragmatist american Robert Brandom (n.1950) continuă să dezvolte filosofia pragmatistă. Lucrările sale *Reason in Philosophy: Animating Ideas* (Brandom 2009), *Perspectives on Pragmatism: Classical, Recent, and Contemporary* (Brandom 2011), *Between Saying and Doing: Towards an Analytic Pragmatism* (Brandom 2018), *A spirit of Trust: A reading of Hegel's Phenomenology* (Brandom 2019), *In the Space of Reason: Inferentialism Normative Pragmatism and Metalinquistic Expressivism* (Brandom 2019) sunt unele dintre cele mai remarcabile lucrări scrise în sec. XXI, în domeniul pragmatismului. Interesele filosofului pragmatist se raportează în

mod reușit și la domeniul filosofiei limbajului, filosofiei minții, logicii filosofice. Brandom a dezvoltat pragmatismul inferențialist. Cercetările sale cu privire la semnificațiile lingvistice sunt valoroase și utile. Acest tip de pragmatism are drept idee centrală faptul că sensul unei expresii este determinat de modul în care este utilizată în inferențe. Astfel, convingerea de bază a pragmatismului inferențialist este că o expresie ca să aibă sens trebuie să fie guvernată de un anumit tip de reguli inferențiale. Tot în acest context se observă o legătură între inferențialism și expresivismul logic. La rândul lui, expresivismul logic vizează codificarea sau decodificarea anumitor aspecte ale structurii inferențiale care țin de practicile discursive.

Filosoful și logicianul american W.V.Quine (1908-2000) în contextul tradiției analitice, recunoscut ca unul dintre cei mai influenți filosofi ai sec.al XX-lea a contribuit major în privința continuității filosofiei lui Peirce. Astfel, lucrarea lui Quine și a lui J.S.Ullian *Țesătura opiniilor* (Quine și Ullian 2007) este reprezentativă din acest punct de vedere. Perspectiva filosofiei analitice pe care a dezvoltat-o Quine arată cât de reușit ea se îmbină cu perspectiva pragmatistă. Filosoful român Mircea Dumitru în prefața acestei lucrări menționează că „*filosofia analitică este, așa cum ne spune Quine, continuă cu știința, fără ca, prin aceasta, să devină o știință, alături, deasupra sau dedesubtul celorlalte științe*” [136]. Rigurozitatea în abordarea analitică este prezentă pe tot parcursul lucrării, care se îmbină temeinic cu teza lui Peirce despre claritatea ideilor. Astfel, evidența opiniilor, ipoteza, inducția, analogia și intuiția, confirmarea și infirmarea, explicația, persuasiunea, evaluarea reprezintă algoritmul după care trebuie să fie ordonate opiniile în cadrul practicilor discursive.

Semioticianul și lingvistul italian Thomas A.Sebeok (1920-2001) a continuat să dezvolte semiotica. Astfel, în lucrarea *Semnele: o introducere în semiotică.* (Sebeok 2002) a examinat multitudinea de reprezentări pe care le are obiectul semioticii. A realizat și un studiu al semnelor, analizând mai multe feluri de semne. Un capitol distinct este cel în care sunt descrise semnele limbii. În acest context al analizei semiotice limba având rolul de sistem de modelare. De aici rezultă rolul limbajului ca sistem organizat de semne care constituie registrul esențial pentru procesul de comunicare.

Contribuția filosofului și semioticianului italian Umberto Eco (1932-2016) la dezvoltarea semioticii în Europa și America este una remarcabilă. U.Eco a îmbinat elemente de semiotică într-un

[136] QUINE, W.V. ULLIAN, J.S. *Țesătura opiniilor*, Trad. și cuvânt înainte de Mircea DUMITRU, Pitești: Paralela 45, 2007

cadru ficțional combinat cu analiză biblică, studii medievale și teorie literară. În lucrarea sa *O teorie a semioticii* (Eco 2008) a realizat un „organon" al semioticii, pentru că în el vedem redate mai multe probleme și aspecte ale semioticii, de la proiectul unei teorii semiotice, limitele epistemologice și până la diferite modele prezente în semiotică – Modelul KF, Modelul semantic reformulat, Modelul „Q". De un interes aparte este perspectiva textului estetic ca act de comunicare analizată în această lucrare. Desigur că sunt prezente în această teorie a semioticii lui U.Eco și interpretările teoriilor lui Saussure și Peirce.

Paul Watzlawick (1921-2007), Janet Beavin Bavelas (1940-2022), Don D.Jackson (1920-1968) sunt 3 cercetători americani care au activat în domeniul filosofiei, sociologiei, psihologiei. Astfel, în lucrarea *Comunicarea umană. Pragmatică, paradox și patologie.* (2014), ei au analizat faptul cum au loc interacțiunile umane, au descris tipul de comunicare paradoxală și au interpretat existențialismul în raport cu teoria comunicării umane.

În România filosofia pragmatistă a fost dezvoltată în mod special de către filosoful *Andrei Marga*, dar în ultimele două decenii au mai apărut câteva lucrări remarcabile pentru paradigma epistemică pragmatistă, care aparțin autorilor*: Ana-Maria Pascal, Anca Câmpian, Ioan-Alexandru Grădinaru.*

În lucrarea *Filosofia americană – Vol I A – Filosofia contemporană* (Marga 2014), Andrei Marga expune un șir de texte din filosofia americană, de la începutul ei și până în prezent. Astfel, în această lucrare sunt expuse mai multe idei filosofice care aparțin filosofilor americani: Josiah Royce, George Herbert Mead, Alfred North Whitehead, Roy Wood Sellars, Wilfrid Sellars, Charles Morris, Charles Stevenson, Ernest Nagel, Morton White, Nicholas Rescher, Thomas Nagel, Noam Chomsky, Donald Davidson. Tradiția filosofiei americane este valoroasă și pin faptul că în interiorul ei au fost preluate și re-contextualizate un șir de concepte europene, cum ar fi – pozitivismul și neopozitivismul, filosofia analitică, fenomenologia, marxismul, filosofia vieții, etc. Această interpretare și re-interpretare a filosofiei europene în contextul vieții americane, respectiv adaptată la modul de a fi al societății americane a oferit oamenilor din acest spațiu un model de gândire american, un mod de a fi al oamenilor, dar și al societății întregi diferit decât în alte părți ale lumii. Ca rezultat este evident faptul că reflecția filosofică este mai accentuată în America, ca dovadă avem experiența democrației din societatea americană.

În lucrarea *Reconstrucția pragmatică a filosofiei. Profilul Americii clasice* (Marga 2016), Andrei Marga a făcut un șir de abordări hermeneutice ale filosofiei pragmatiste. Astfel, putem vorbi

de o reconstrucție pragmatică a filosofiei. Această abordare este interesantă și necesară pentru înțelegerea filosofiei în ansamblu. Andrei Marga a analizat educația pragmatistă, valorificând astfel contribuția de excepție în acest domeniu al filosofiei educației a lui Dewey. Filosoful român a analizat și democrația ca formă de viață, evidențiind legătura dintre forma de guvernare și principiile morale. În filosofia americană democrația a avut prioritate din toate punctele de vedere. Un capitol aparte în această lucrare Andrei Marga l-a dedicat succesiunii actuale a pragmatismului. Astfel, argumentând faptul că succesiunea pragmatismului în contextul filosofiei actuale se datorează contribuțiilor filosofilor Rorty, Apel, Habermas, Brandom. În lucrarea *Filosofia critică a „școlii de la Frankfurt",* (Marga 2014), Andrei Marga analizează teoria acțiunii sociale, făcând referire la contribuția pe care a adus-o Habermas, teoria acțiunii a căruia este delimitată în două tipuri majore de acțiuni: *acțiunea instrumentală și acțiunea comunicativă*.

În lucrarea *Pragmatismul reflexiv (încercare de construcție filosofică)* (Marga 2015), Andrei Marga își prezintă propria filosofie, pe care el o numește „pragmatism reflexiv" – cu alte cuvinte, o continuare a pragmatismului cu accent pe lumea sensului și semnificației, având în vedere că lumea este rezultatul acțiunilor complexe și diverse ale oamenilor; perpetuarea vieții umane fiind dependentă de cultură, respectiv că șirul acțiunilor ce asigură perpetuarea culturală a vieții nu este epuizat de acțiunile instrumentale sau comunicaționale, ci este nevoie de reflecție. În așa mod, între filosofia conștiinței, filosofia comunicării și tot ce se întâmplă în societate există o strânsă interdependență. Filosoful român consideră că este necesar să ne întrebăm în permanență și cu privire la sensul instituțiilor, societății, istoriei, vieții umane. Anume acest tip de sens este unul cu o conotație pragmatică.

În lucrarea *Întoarcerea la sens. Filosofia pragmatismului reflexiv* (Marga 2015), Andrei Marga analizează democrația, cu întreg spectrul ei de manifestări, respectiv cu multitudinea de conotații pe care le implică conceptul în cauză.

Există, desigur, și câteva lucrări dedicate unor aspecte particulare sau unor filosofi pragmatiști, cum ar fi cele 4 valoroase abordări (regăsite de altfel în literatura secundară și în citatele la care fac referință în lucrare). Anca Câmpian, *Din istoria gândirii americane: filosofia comunicațională a lui Mead* (Câmpian 2004); *„Construcție și deconstrucție în filosofia americană contemporană"*/Coordonatori Angela Botez, Henrieta Anișoara Șerban, Marius Drăghici, Editura Academiei Române, 2006; Ana-Maria Pascal, *Pragmatismul și „sfârșitul" metafizicii* (Pascal 2009); Ioan-Alexandru Grădinaru, *Limbaj și discursivitate în filosofia americană a secolului XX* (Grădinaru 2011).

Anca Câmpian, *Din istoria gândirii americane: filosofia comunicațională a lui Mead* (Câmpian 2004) evidențiază rolul filosofului pragmatist Herbert Mead cu privire la specificul filosofiei comunicaționale. Contribuția filosofului, sociologului și psihologului american la edificarea unei viziuni holiste cu referire la om și societate din punct de vedere al filosofiei pragmatiste. Evidențiem lucrarea lui memorabilă *Mintea, Sinele, Societatea* care reprezintă esența filosofiei sociale, a psihologiei sociale și a pragmatismului sistematic. Filosoful pragmatist Mead arată că pe baza comunicării se constituie identitatea individuală și cea socială. În viziunea lui Mead spiritul se formează prin comunicare, în procesul social, prin intermediul comportamentelor indivizilor. Esența paradigmei epistemice a lui Mead rezidă în faptul că omul nu numai că este o ființă socială, dar nici nu poate exista în afara societății. O altă perspectivă a acestei paradigme epistemice constă în preluarea rolului altuia și interiorizarea semnificațiilor. Datorită acestei teze se aduc noi precizări asupra comunicării, precum și teoriei asupra formării identității. Prin intermediul ipotezei filosofului că un organism devine un sine, autorul relevă capacitatea organismelor de a fi obiecte pentru ele însele. Afirmând că un organism devine un *sine (self)*, autorul evidențiază capacitatea organismelor de a fi obiecte pentru ele însele. Și drept exemplu - oamenii având capacitatea de reglare a propriului său comportament. Mead abordează și fenomenul conștiinței reflexive a sinelui.

Un grup de cercetători români, în volumul coordonat de Angela Botez, Anișoara Șerban, Marius Drăghici *Construcție și deconstrucție în filosofia americană contemporană* (2006) analizează un șir de aspecte legate de filosofia americană contemporană: orientări și direcții în filosofia americană, pragmatism și neopragmatism, filosofia mentalului, logica și filosofia științei, postmodernism și hermeneutică, perspective în filosofia morală și social-politică, interdisciplinaritate și comunicare. Un capitol aparte este cel întitulat *Pragmatism și neopragmatism.* În cadrul lui, Alexandru Boboc abordează *,,Pragmatic turn în gândirea contemporană. Pragmatică și modelări ale pragmaticii.* Liubomira Miroș analizează *Starea filosofiei americane la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea: John Dewey.* Gabriel Nagâț descrie *Relația pragmatism-empirism în filosofia americană contemporană.* Dan Robert Bișa descrie *Teoria adevărului în pragmatismul clasic.* Viorel Pâslaru analizează *Perspectiva procesuală: de la metafizică la filosofia științei*.

Ana-Maria Pascal în lucrarea *Pragmatismul și ,,sfârșitul" metafizicii* (Pascal 2009) prezintă o hermeneutică pragmatistă privind demersul hermeneutic de tip metodic a lui Richard Shusterman,

astfel fiind valorificată o componentă foarte importantă a pragmatismului – estetica pragmatistă. Autoarea descrie și specificul epistemologiei interpretării cu referire la adevăr, creativitate și consens în interpretarea pragmatistă, evidențiază și esența modelului pragmatist în interpretare, al unei reconstrucții privind intenția autorului, aportul situației prezente la deciderea sensului, implicit conștiința și interesele interpretului, precum și valorile societății din care acesta face parte. În lucrarea dată se acordă un rol aparte și demersului hermeneutic de tip narativ a lui Richard Rorty cu accent pe o gândire edificatoare, care ține de o tematizare a ființei, o metafizică a limbajului și de o metafizică a naturii. Un capitol interesant este cel care se referă la situația metafizicii în raport cu pragmatismul. În acest context evidențiindu-se necesarul și obiectivul raport dintre cultură și metafizică în pragmatism.

Ioan-Alexandru Grădinaru în lucrarea *Limbaj și discursivitate în filosofia americană a secolului XX* (Grădinaru 2011) analizează limbajul și discursivitatea în contextul filosofiei pragmatiste a secolului XX. Autorul realizează un șir de teoretizări ale limbajului și discursului, accentul fiind pus pe genurile discursului filosofic la Richard Rorty. Un rol aparte a fost atribuit rolului presupozițiilor în cadrul limbajului, respectiv al discursivității. Astfel, au fost analizate tipurile presupoziționale după Strawson, Stalnaker și Collingwood. Nu în ultimul rând a fost prezentată contribuția metodologică a lui Quine și Carnap. Un interes aparte autorul a manifestat și față de programul „clasic” de semantică a lui Donald Davidson. De asemenea, în această configurare a fost analizată și viziunea lui Chomsky despre limbajul internalizat și limbajul externalizat.

Din cele menționate reiese faptul că în prezent în ambele contexte american și european epistemologia pragmatistă continuă să se dezvolte, ea interferându-se și cu alte paradigme filosofice, de ex. cu filosofia analitică. Situația actuală pe care o parcurge Europa, cu atât mai mult Republica Moldova presupune luarea în considerare a acestei epistemologii. Abordarea mai multor teme, rezolvarea unor probleme de natură teoretică și practică necesită cunoașterea și aplicarea strategiilor care țin de filosofia pragmatistă, desigur cu noi adaptări și recontextualizări, specifice contextelor în cauză.

1.3. Recuperări metodologice ale pragmatismului

1.3.1. Specificul metodei pragmatiste

Pragmatismul se revendică drept metodă de analiză a problemelor existente la fiecare om pe parcursul vieții. În cadrul filosofiei pragmatiste s-a luat drept punct de plecare experiența ființei umane, aflată mereu în fața unor dificultăți, a unor situații problematice, așa precum a propus John Dewey. În viziunea acestui filosof, importanță majoră au natura și problema metodei, care se raportează la filosofia educației. John Dewey consideră că educația trebuie să fie concepută ca o reconstrucție continuă a experienței; că procesul și scopul educației sunt unul și același lucru. Se consideră că reprezentarea constituie instrumentul de bază al instruirii, în acest sens reprezentarea se raportează nemijlocit la interes. Astfel, interesul este întotdeauna indiciul unei capacități, ceea ce este important este tocmai descoperirea acestei capacități.

În viziunea altui filosof pragmatist, Mead, metoda pragmatistă constă în a orienta atenția noastră de la lucrurile prime, *principii*, *categorii*, *necesități* presupuse și de a ne întoarce spre lucrurile ultime, adică spre *rezultate*, *consecințe*, *fapte*. Pragmatismul convertește în principii metodologice supoziții teoretice, fiind o teorie a activității mentale autonome, care reduce realitatea la câmpul experienței subiective. Această filosofie reprezintă o paradigmă care face din conceptele teoretice instrumente de lucru necesare pentru a fi aplicate în practicile existențiale. În calitate de metodă a avut un impact nu numai asupra mediilor academice, ci și a influențat profund mai multe domenii, cum ar fi dreptul, științele politice, arta, educația.

Pragmatismul ca filosofie antropocentrică, reprezintă omul ca fiind o continuare a naturii și societății. Viața trăită în evoluția ei devine o categorie esențială a pragmatismului, care afirmă natura biologică și socială a omului, natura este procesuală, instabilă, schimbările predomină permanența, în consecință, valorile sunt relative. Inteligența critică prezintă o mare valoare pentru întreaga conduită umană. Pentru pragmatism cunoștințele nu reprezintă ceea ce este cunoscut, ci actul cunoașterii – ideea este ceea ce se realizează, adevărul este un atribut al ideii, natura nu este și nu include o realitate transempirică. Față de tradiția idealistă europeană, care încă de la Platon a celebrat întâietatea ideii în raport cu experiența sensibilă, atitudinea pragmatică reprezintă tocmai o mișcare de inversare a raportului – ideile și conceptele sunt judecate în funcție de rezultatele experienței. Trăsătura cea mai remarcabilă a noii teorii a fost recunoașterea unei legături inseparabile între o cogniție rațională și un scop rațional; și tocmai acest lucru a determinat preferința pentru denumirea de pragmatism. În conformitate cu această teorie se consideră că

procesele și materialele cunoașterii sunt determinate de considerente practice sau intenționale și că nu există o cunoaștere determinată de considerente exclusiv teoretice, speculative sau intelectuale abstracte.

Pragmatismul își are originea în scrierile lui Charles Sanders Peirce, unul dintre fondatorii logicii relațiilor simbolice moderne. Metoda pragmatistă dezvoltată de acest filosof poate fi aplicată dintr-o perspectivă semiotică a discursului. Dacă James preia termenul „pragmatism" și îl echivalează adesea cu „umanism", Peirce folosește, cel puțin la începutul carierei, termenul „pragmaticism" tocmai pentru a-l deosebi de celelalte utilizări improprii. Astfel, se accentuează rolul îndoielilor și convingerilor, din jocul cărora se poate dezvolta cunoașterea autentică. De asemenea, adevărul și falsul sunt acum definite cu ajutorul îndoielii și convingerii raportate la cursul experienței.[137] Pragmatismul, pragmaticismul în termenii lui Peirce, apare ca o specie de prope-pozitivism, adică de propedeutică, de teorie ce pregătește și duce mai departe (noul) pozitivism.[138]
În calitate de logician Peirce a fost interesat de arta și tehnica gândirii adevărate, iar în privința metodei pragmatice a fost preocupat de arta clarificării conceptelor, pe baza unor definiții adecvate în perfect acord cu spiritul metodei științifice. „Logica, în sensul ei general, după cum cred că am izbutit să arăt, nu este decât un alt nume pentru semiotică, doctrina cvasinecesară sau formală a semnelor"[139]. Peirce a dezvoltat teoria potrivit căreia semnificația rațională a unui cuvânt sau a unei expresii rezidă exclusiv în raportul său față de comportamentul uman, și cum orice experiment este rezultatul acestuia, o definiție completă va trebui să cuprindă – suma tuturor fenomenelor experimentale imaginabile implicate de afirmarea sau negarea conceptului. Se spune adesea despre pragmatism că face din acțiune scopul vieții. Se mai spune că subordonează gândirea și activitatea rațională unor interese și profituri particulare. Este adevărat că potrivit concepției lui Peirce teoria în esența ei implică o anumită relație cu activitatea și comportamentul uman. Dar activitatea îndeplinește rolul unui mediator. Ca să putem atribui un sens conceptelor, trebuie să le putem aplica existenței care devine posibilă prin intermediul acțiunii. Iar modificarea existenței ce rezultă din această aplicare constituie adevăratul sens al conceptelor. Cu cât conceptele au o extindere mai mare și sunt mai degajate de restricțiile care le limitează la cauze particulare, cu atât ne vine mai ușor să atribuim unui termen un sens cât mai general. Potrivit principiului lui Peirce, sensul oricărui enunț filosofic poate fi redus la o consecință activă sau pasivă a experienței practice.

[137] PEIRCE, CS. *Convingeri și idei.* Trad. Martin ZICK. București: ALL, 2011, p. 185.
[138] *Ibidem*, p. 189.
[139]PEIRCE, CS. *Semnificație și acțiune.* Trad. Delia MARGA. București: Humanitas, 1990, p. 268.

Datorită ideilor dezvoltate de Charles Sanders Peirce pragmatismul este perceput ca filosofie a adevărului și înțelesului. Prin lucrările sale, Charles Sanders Peirce ne face să concepem că înțelesul a ceva este același cu efectele practice ale adaptării sale la un conținut desfășurat într-un anume context. De exemplu, raportând situația de comunicare la ideile dezvoltate de pragmatism am ajuns la concluzia că înțelesul unei idei se leagă de consecințele sale practice observabile. Datorită raportării comunicării la pragmatism, studierii lor, constatăm că pragmatica comunicării reprezintă studiul modului după cum vorbitorii folosesc expresiile pentru a transmite un sens, sensuri convențional determinate și cum ascultătorii reușesc să le înțeleagă.[140]

Privită în ansamblu, atitudinea pragmatistă constă în concentrarea atenției asupra chestiunilor finale ale consecințelor și faptelor oamenilor. ”Conferind acțiunii și comportamentului un loc de o importanță centrală, pragmatismul este, în mod implicit, și o filosofie morală, pentru că moralitatea presupune studiul comportamentului uman și căutarea unor standarde care să îl ghideze”[141]. Verificarea unei teorii, a unui concept se face prin observarea tuturor particularităților sale. O teorie corespunde faptelor fiindcă prin intermediul experienței generează acele fapte care constituie propriile ei consecințe. Datorită acestui considerent se poate ajunge la generalizarea pragmatică potrivit căreia toate rezultatele procesului de cunoaștere sunt de perspectivă, cu excepția cazului în care noțiuni și teorii inițial aplicabile în viitor au fost deja puse la încercare prin verificarea în practică. ”Sensul pragmatic al raționalității are o sferă de referință vastă: spațiul social, în genere; și respectiv, el poate căpăta diferite nuanțe, de la aceea neutră din punct de vedere etic, de `civilitate`, până la cea profund morală, de `toleranță`”[142]. Pragmatismul se prezintă astfel ca o extensiune a empirismului istoric, cu diferența fundamentală că el nu insistă asupra fenomenelor anterioare, ci asupra fenomenelor ulterioare. Prin adoptarea punctului de vedere al pragmatismului, ne dăm seama că ideile generale au de îndeplinit un rol foarte diferit de cel al simplei raportări și înregistrări a unor experiențe din trecut. Ele constituie o bază de organizare a observațiilor și experiențelor viitorului.

Pragmatismul are și o implicație metafizică. Pragmatismul și experimentalismul instrumental relevă importanța individului ca agent purtător al gândirii creatoare, autor al acțiunii și al aplicării ei practice. Filosofia americană conferă subiectului, gândirii individuale o funcție mai degrabă practică decât epistemologică. Acest tip de filosofie este nu atât o filosofie contemplativă, ci mai mult o

[140] PEIRCE, C.S. *Convingeri şi idei.* Trad. Martin ZICK. București: ALL, 2011, pp. 191-192.
[141] CÂMPIAN, A. *Din istoria gândirii americane.* Cluj-Napoca: Napoca Star, 2004, p.149
[142] PASCAL, AM. *Pragmatismul şi "sfârşitul" metafizicii.* Iași: Editura Universității "Alexandru Ioan Cuza", 2009*,* p. 182.

filosofie activistă. Cunoașterea din acest punct de vedere este nu numai mentală, dar și practică. „Concepem realitatea, cu necesitate, în funcție de trei puncte de vedere transcendentale specifice, care determină trei categorii de cunoaștere posibilă: informațiile – care extind puterea noastră tehnică de a dispune de lucruri - , interpretările – care permit o orientare a acțiunii în cadrul tradițiilor comune – și analizele – care eliberează conștiința de dependența sa față de anumite puteri hipostaziate”[143]. Pentru pragmatiști, cunoașterea este un proces datorită căruia adevărul unei idei se făurește prin acțiune, chiar dacă nu-l atinge. Filosofia americană este o filosofie a acțiunii, care se sprijină pe metodele ce s-au dovedit rodnice în științele naturii. „Pragmatismul, prima filosofie originală a Americii și, în fapt, filosofia ei clasică, a transpus în termenii filosofiei această "credință" și viziunea legată de ea și, de acum la nivelul contextului de geneză, este străin de acea mentalitate mercantilă, "comercialistă", practicalistă, cu care avea să fie adesea confundată”[144]. Când se susține că teoretizarea este intențională (cum e la Peirce) sau că gândirea este teleologică (precum la James) și că ideile sunt instrumente (ca în cazul lui Dewey), principiul metodologic pe care aceste teoretizări îl sugerează concordă cu analiza asupra semnificațiilor, ce este o analiză a unui anume fel de acțiune, într-un anume context. Pentru pragmatiști, semnificația are referire la situații obișnuite și la condițiile în care apar acțiunile. Relația semnificației cu acțiunea, adică a analizei și interpretării semnificației semnelor ca și părți, sau cu privire la acțiuni are mai multe consecințe majore filosofice în metodologia pragmatismului.

Filosofii reprezentanți ai pragmatismului clasic - Charles S. Peirce, William James și John Dewey, au reușit să sintetizeze în mod original condițiile materiale și spirituale ale unei societăți noi. Ca să putem da sens conceptelor trebuie, în mod firesc, potrivit concepției pragmatice, să le aplicăm domeniului existențial. Or, numai prin intermediul acțiunii, prin activitate, această aplicare/verificare este posibilă. Din multitudinea formelor în care un concept poate fi tradus în practică, adevărată este aceea care poate fi aplicabilă conduitei umane în general și nu doar în anumite circumstanțe. Ideile trebuie să fie profitabile prin producerea de consecințe specifice, adică să fie capabile să orienteze la fapte concrete. În procesul de studiere al pragmatismului clasic și contemporan am văzut cum interpretarea pragmatistă poate îmbogăți teoretizarea și înțelegerea implicită a comunicării. Astfel, caracteristicile de bază ale pragmatismului: încrederea în caracterul nelimitat al posibilităților umane de a realiza scopuri; simțul practic accentuat; orientarea utilitaristă

[143] HABERMAS, J. *Cunoaștere și comunicare.* București: Editura Politică, 1983, p. 135.
[144] MARGA, A. *Reconstrucția pragmatică a filosofiei.* Iași: Polirom, 1998, p. 129.

– toate acestea își găsesc locul și rostul în situațiile de comunicare care sunt generate atât la nivel privat, cât și în mediul social, academic, politic. Orientarea pragmatistă în comunicare generează noi perspective și direcții de cercetare.

Comunicarea din perspectivă pragmatistă ia în considerare implicațiile individuale ale comunicatorilor în diferite tipuri de practici. Acest tip de comunicare oferă posibilitatea de a comunica dincolo de separațiile datorate temperamentelor, disciplinelor academice, cercetărilor filosofice. Pragmatismul contemporan a îmbogățit teoriile comunicării cu noi abordări complexe și utile, abordări care provoacă la o re-interpretare a situațiilor de comunicare. Astfel, contextualitatea capătă valențe puternice în cadrul abordării comunicării. În baza analizei pragmatice, un enunț nu este interpretat în mod independent, ci prin raportare la un anumit context. Astfel, apar, sub formă propozițională, un anumit număr de informații care intervin în enunț. În această privință, contextul nu este dat, ci este construit, enunț după enunț.[145] Informațiile conceptuale nu sunt singurele informații care intervin în formarea contextului: intervin în acest context, în egală măsură, atât interpretarea enunțurilor imediat precedente, cât și cadrul fizic în care se produce comunicarea. „Pragmatismul, fenomenologia și filosofia hermeneutică au ridicat categoriile acțiunii, vorbirii și conviețuirii cotidiene la rang epistemologic”.[146] În viziunea mai multor autori, interpretarea enunțurilor imediat precedente nu este uitată în realitate, așa cum nu este nici nemijlocit stocată în memoria pe termen lung. O mare importanță în evoluția procesului de comunicare îl are cadrul cognitiv. Contextul în raport cu care este interpretat un enunț corespunde memoriei pe termen scurt sau memoriei de lucru, pe durata interpretării enunțului. În cadrul memoriei pe termen lung se găsesc informațiile conceptuale pe care noi le utilizăm în procesul de comunicare. Acest cadru cognitiv are rolul de a procesa informațiile conceptuale de care avem nevoie atunci, când comunicăm. „A descifra un mesaj sau a înțelege un comportament presupune cunoașterea cadrului în care acesta se plasează, cu alte cuvinte cunoașterea tipului de relație în care ele se înscriu”.[147] Contextul, în raport cu care este interpretat enunțul, se constituie din informațiile obținute din cadrul cognitiv al interlocutorului. Un context ce ar regrupa toate informațiile cu privire la conceptele care apar în forma logică a enunțului, toate informațiile obținute din interpretarea enunțurilor precedente, precum și toate informațiile perceptive accesibile în anturajul fizic, ar fi atât de enorm încât nu s-ar mai putea profita de pe urma lui. De aceea, contextul corespunde unei selecții din sfera tuturor acestor informații diferite.

[145] MEAD, G.H., *A Reader.* Edited by Filipe CARREIRA da SILVA, Routledge, London, 2011, p. 128.
[146] HABERMAS, J. *Conștiință morală și acțiune comunicativă*. București: All, 2000, p. 318.
[147] BOUGNOUX, D. *Introducere în științele comunicării*. Iași: Polirom, 2000, p. 28.

În baza arhivată a memoriei noastre de lungă durată se regăsesc un șir de evenimente, experiențe trăite în mod nemijlocit, stări afective care au condiționat evoluția noastră în perspectivă. De cele mai multe ori, inconștientul cognitiv intervine în scenariul care urmează să se desfășoare în ulterioarele situații de comunicare. Un șir de personaje, întâmplări, emoții care au însoțit aceste trăiri generează o anumită predispoziție afectivă, mentală care va influenta comunicarea noastră. În aceste împrejurări, procesele inhibitorii, stările de negativism se instalează în comunicare tocmai din perspectiva unor experiențe cu efect traumatizant trăite în anterioritate. În multe situații are loc un transfer al stărilor trăite asupra situațiilor de comunicare care urmează să se desfășoare. Este nevoie de o pricepere și dexteritate deosebită ca să putem aprecia din această perspectivă partenerii noștri în procesul de comunicare.

Richard Rorty abordează fenomenul contingenței limbajului, ori limbajul reprezintă instrumentul de comunicare și mediere între oameni. „De îndată ce am adoptat un limbaj, lumea poate să ne facă să susținem opinii, dar ea nu ne poate propune un limbaj pe care să-l vorbim”.[148] Datorită contribuției pragmatismului contemporan am ajuns la constatarea că – oamenii creează adevăruri, prin crearea limbajelor în care formulează propozițiile. Prin contribuția filosofiei pragmatiste contemporane are loc în permanență o re-actualizare și re-contextualizare atât în ceea ce privește fenomenul cunoașterii, cât și în cel al comunicării. O colosală importanță și pondere în evoluția pragmatismului contemporan au avut-o lucrările lui Jürgen Habermas, acest autor analizează situația de comunicare raportând-o la mai multe domenii – individual, academic, social, nu în ultimul rând se referă și la praxisul comunicativ cotidian. „Filosofia lui Habermas este, mai mult decât filosofiile epocii moderne, o filosofie reflexivă: pe spații ample se desfășoară opțiunile și conceptele unui nou sistem de gândire, ale unei noi filosofii, împreună cu explicitarea conștiinței apariției și aplicării acestei filosofii”.[149] Habermas, de asemenea, analizează și rolul rațiunii în cunoaștere și comunicare, abordează un șir de probleme care țin de diferite tipuri de discursivitate: teoretic, explicativ, practic. Aproape toate ideile pe care le dezvoltă în lucrările sale, Jürgen Habermas le structurează în jurul acțiunii comunicative.

[148] RORTY, R. *Contingență, ironie și solidaritate.* București: All, 1998, p. 37.
[149] MARGA, A. *Filosofia lui Habermas*. Iași: Polirom, 2006, p. 422.

1.3.2 – Perspectivele metodologiei semiotice: de la analiza situației de comunicare la analiza structurală triadică

Un text rămâne o provocare constantă la fel ca și o interpretare atunci când îl tentează pe lector să revină la infinit asupra literei scrise. Un exemplu elocvent ar putea servi în acest context – textele scrise de Platon, Aristotel. Ele rămân în timp ca o dovadă vie a eternizării scrierii datorită vocației acestor autori. Textele marilor filosofi, scriitori au rămas în timp ca niște constante a valorii ideilor dezvoltate de aceștia. Sunt autori care au făcut și fac din propria viață un mod de a fi prin text, rostul vieții lor ei și-l regăsesc prin textele scrise. Pentru ei exercițiul scrierii reprezintă chintesența vieții. Nu își pot imagina propria viață în afara scriiturii. În acest context scriitura este identică însăși vieții. Pierderea capacității de a scrie ar însemna și pierderea sensului vieții. Scriitura ar fi identică în acest context al vitalității. Iar a fi vital înseamnă a scrie texte. Scrierea textelor ar reprezenta și o modalitate de sublimare. Atunci când majoritatea oamenilor ajung să își refuleze energiile în activitățile cotidiene, pentru cel care scrie, cotidianul ar fi reprezentat de universul spiritual al scriiturii. Dacă pentru omul de rând cotidianul ar reprezenta câmpul de realizare a intențiilor sale pragmatice atunci pentru autorul de texte, pragmaticul ar fi reprezentat de universul textului, in text regăsindu-se împletite într-o manieră elegantă atât latura pragmatică, cât și cea transcedentală. Numărul de cărți scrise pentru un autor nu redă atât o sferă cantitativă, cât una care presupune niște limite ce indică până unde s-a ajuns la moment, ar fi o scară către următoarea carte care va fi scrisă. Paralel cu autorii de texte se întâlnesc și oameni pentru care discursul reprezintă chintesența vieții. Pentru ei a fi vital înseamnă a vorbi. Sunt autori de discurs pentru care rostul și sensul vieții lor ar fi reprezentat de discursurile rostite și de auditoriu. Unii dintre ei pe parcursul timpului au refuzat să scrie cărți, fiind convinși că adevărul se naște doar în dialog.

Un exemplu elocvent este cazul lui Socrate care a refuzat să scrie cărți, considerându-le incapabile să fie flexibile din perspectiva ideilor care sunt expuse în ele și ajung să devină niște obiecte statice pe rafturile unei biblioteci. Socrate, în calitate de filosof, a fost convins că adevărul nu este deținut de un singur om, ci aparține mai multor oameni și se regăsește în comunicare. Astăzi avem acces la ideile lui Socrate datorită elevului său Platon care a redat în majoritatea dialogurilor sale chipul Învățătorului său, maniera sa de a dialoga, a știut să reprezinte cu fidelitate modul de a fi, de a gândi, de a dialoga cu elevii săi. Putem să afirmăm cu certitudine că dacă nu ar fi existat elevul său, Platon, nu am fi avut astăzi acces la tezaurul pe care l-a amprentat Socrate în discursurile sale. Rezultă că textul scris cu vocație este asemenea unui discurs rostit cu vocație. Textul rămâne în timp

prin litera scrisă, iar discursul rămâne în inimile și mințile celor care îl ascultă. Ambele fenomene – cel al lecturii, cât și cel al ascultării implică o capacitate mare de implicare atât la nivel empatic emoțional, cât și la nivel empatic intelectiv. Are mare importanță în acest context rezonanța de tip spiritual care se creează între autorul de text și autorul de discurs, precum și lectorul textului și receptorul discursului.

În spațiul românesc, de asemenea, a existat un filosof care a refuzat să scrie cărți și care punea mare preț pe comunicarea nemijlocită dintre el și studenții săi. Se are în vedere Nae Ionescu, cum a fost numit "Socrate al României". Ca și în cazul lui Socrate elevii săi au publicat notițele pe care și le făceau la cursurile lui. Datorită lor astăzi avem acces la ideile filosofice ale lui Nae Ionescu. Între text și discurs a existat întotdeauna o filieră de conexiune. Un discurs rostit poate deveni un text, iar un text poate deveni un discurs. Important este să consemnăm că atât cuvântul scris, cât și cel rostit să fie viu. Adică limba prin care să fie scris textul, dar și cea prin care este rostit discursul să fie o limbă vie. „Limba nu reține decât o parte minimă din creațiile vorbirii; dar cele care durează sunt destul de numeroase pentru ca să constatăm, de la o epocă la alta, că suma formelor noi a dat vocabularului și gramaticii o cu totul altă fizionomie”.[150] Acest lucru implică măiestrie din partea celui care scrie cât și din partea celui care vorbește. Este important ca aceste cuvinte – scrise sau rostite să ajungă la mintea și sufletul celor care citesc sau ascultă. Lectura ca și ascultarea implică măiestrie, empatie și dorință vie de a avea acces la cuvântul celuilalt. Predispoziția falsă atât spre lectură, cât și spre ascultare duce spre un randament minim al înțelegerii atât al textului, cât și al discursului. Fiecare autor de text și de discurs își are propriul lector și ascultător, important este să se regăsească în momentele oportune pentru ambii. Receptarea implică resorturi mintale deosebite, întrucât ea solicită capacitatea de a avea o atitudine, de a acționa într-un context sau altul. În funcție de capacitatea de receptare ajungem să acționăm, adică să citim, să ascultăm, să înțelegem modalitățile de transpunere în practică a înțelegerii celor receptate.

În cazul când ajungem să interpretăm un text îl interpretăm, fie din punct de vedere semantic, fie din punct de vedere critic. Interpretarea semantică este rezultatul procesului prin care destinatarul, aflat în fața manifestării lineare a textului, o umple cu semnificat, adică cu sensuri. Aceste sensuri sunt create de lumea cititorului, a celui care ajunge să supună unei experiențe hermeneutice un text sau altul. ”Soarta abordării hermeneutice și a modului în care se desfășoară descrierea fenomenelor depinde de originalitatea și de autenticitatea acestei dețineri prealabile în

[150] SAUSSURE, F. De. *Curs de lingvistică generală.* Polirom: Iași, 1998, p. 174.

care este situat Dasein-ul ca atare (viața factică)".[151] În timpul parcurgerii acestor experiențe hermeneutul analizează textul din perspectiva părților sale constituente: *pretextul*, *contextul*, *subtextul*. Înțelegând și stabilind sensurile fiecărui fragment de text se ajunge la stabilirea unor conexiuni între dimensiunile textualității, care ar însemna algoritmul conform căruia se stabilește traseul evoluției textului. Semnificațiile care se regăsesc într-un text țin atât de autorul textului, cât și de universul celui care interpretează. Uneori o interpretare a unui text poate fi foarte vagă în comparație cu textul real. Alteori semnificațiile și sensurile atribuite unui text de către interpret pot fi mult mai bogate și mai nuanțate decât textul însuși.

În comparație cu interpretarea semantică, interpretarea critică sau semiotică este aceea prin care se încearcă să se explice din ce rațiuni structurale textul poate produce interpretările semantice respective. Interpretarea critică presupune capacitatea de a stabili structurile componente ale textualității, ale înțelegerii elementelor principale care stau la baza textului. "Sensul și semnificatul se manifestă unul față de altul, așa încât în mod firesc sensurile pe bază de convenție sunt simboluri ale celor semnificate".[152] Criticul care caută un cod secret, caută, probabil, să definească strategia ce produce moduri infinite de a pricepe textul într-un mod just din punct de vedere semantic. Textualitatea ar reprezenta partea indispensabilă a unui sistem de semne. Lectura unui text reprezintă totdeauna o experiență complexă. A înțelege textul și limbajul lui înseamnă să reușești să faci ceea ce textul ne îndeamnă, dar ca să o poți face trebuie să pricepi textul, care reprezintă modalitatea principală prin care se pot comunica lucrurile importante de la o epocă la altă epocă. Dacă nu ar fi existat textul, manuscrisul, - prin tradiția orală, ar fi existat riscul de a pierde până și amintirea lor; memoria umană este suficient de fragilă ca să păstreze pentru mult timp lucrurile importante. În afara textului ideile valoroase ar fi ajuns să se eclipseze în timp pe măsură ce se îndepărtau de sursa lor. Numai datorită textelor lucrurile importante au ajuns să se păstreze în timp și să nu fie denaturate. Din această perspectivă rezultă importanța majoră a manuscriselor. Ele au o valoare incomparabil de mare pentru că reprezintă sursa de bază la care se poate de făcut referință oricând.

Conform experienței umane în timpurile de demult pierderea unui manuscris înseamnă pierderea sursei în original și, posibil, al unicului exemplar, în prezent textul poate fi multiplicat de un număr infinit de ori. Pierderea sursei primare nu mai reprezintă un pericol. Textele ajung să

[151] HEIDEGGER, M. *Ontologie. Hermeneutica facticității.* București: Humanitas, 2008, p. 138.
[152] ARISTOTEL. *Despre interpretare.* Trad. Constantin NOICA. București: Humanitas, 2005, p. 127.

circule foarte mult. Cititorul rapid, tăcut, a venit odată cu suprafața paginii tipărite. Cititorii de manuscrise memorau majoritatea textelor citite, de vreme ce, prin natura lucrurilor, erau nevoiți să-și poarte învățătura cu ei. "Raritatea manuscriselor și dificultatea de a ajunge la ele a determinat apariția unor atitudini mentale absolut diferite în privința lucrurilor scrise".[153] Informația fiind foarte multă și rapid evoluând și mai mult, oamenii ajung să se "piardă" în procesul de selecție a textelor pe care le supun lecturii. Aproape că se citește la întâmplare, citindu-se textele care sunt scrise într-o formă ușoară, comodă din mai multe puncte de vedere pentru cititor. Se face referință mai mult la textele care oferă răspunsuri imediate, care oferă la prima vedere totul când, de fapt, ele nu oferă nimic. Textele complicate ajung să fie citite în cercuri înguste, de cei interesați în domeniile de specialitate. Textele considerate "complicate" conțin în sine o lume inepuizabilă de înlănțuiri cauzale care se dezvoltă de fiecare dată când ajungem să lecturăm și să înțelegem aceste texte. Atunci când lecturăm un text trebuie să facem diferența dintre context și circumstanță.

Contextul este cadrul în care o expresie dată apare alături de alte expresii care aparțin aceluiași sistem de semne. O circumstanță este situația externă în care poate să apară o expresie împreună cu contextul său. Contextul poate fi considerat ca fiind o serie de posibile texte ideale, o teorie semantică care poate să le vadă ocurența în conexiune cu o expresie dată. Contextul textualității reprezintă fondul de bază în raport cu care se detaliază celelalte părți secvențiale ale textualității. În dependență de acest fond de bază se construiește textul în întregime. „Acest tip de comunicare, în care subtextul sau metafora joacă un rol primordial, are un impact emoțional deosebit și contribuie la o profundă comuniune de idei; prin felul în care face creierul să lucreze, să stabilească asociații, să înțeleagă – dincolo de cuvânt – adevăruri umane, această comunicare constituie un izvor de satisfacții estetice, de bogăție spirituală împărtășită”.[154] În timpul scriiturii autorul pornește să "țese" textualitatea de la anumite premise inițiale, având drept scop final realizarea unui traseu al textualității. Când textul a fost scris în întregime autorul își poate da seama că evoluția acestui traseu a suportat modificări, ajungând la finalitate pe un alt drum decât cel prevăzut inițial. Acest lucru este firesc să se întâmple, pentru că contextul textualității sugerează întotdeauna noi și noi perspective de parcurgere.

Vedem aceste aspecte la Peirce, prin analiza structurală triadică – teoria semnului pusă în acțiune pentru a înțelege comunicarea dintre oameni. Deși filosoful a prezentat de-a lungul carierei

[153] MCLUHAN, M. *Texte esențiale.* București: Nemira, 2006, p. 448.
[154] NEDELCIU, L. *Expresie și comunicare în actul interpretativ.* București: Universitatea Națională de Muzică, 2006, p. 37.

sale mai multe definiții ale semnului, din punctul de vedere al cercetării de față, cele mai importante aspecte sunt cele ce țin de triada primaritate, secundaritate, terțiaritate și respectiv semn, referent, referință. Multe din aspectele teoriei peirciene a semnului pot fi văzute în legătură cu teoriile actuale ale semioticii și comunicării (Austin, Habermas, Greimas, Saussure etc).

În cazul în care obiectele pot fi văzute din două perspective, ca obiect dinamic (OD) și obiect imediat (OI), în sensul că pot fi obiecte care determină sensul și rămân în afara acestuia, respectiv obiectul prezent imediat în semn, aspectele semnului au suferit, în timp, la Peirce o adevărată evoluție: de exemplu, în 1903 filosoful a pus in evidență trei aspecte, iar în 1905 nu mai puțin de zece aspecte ale semnului. În aceeași perioadă, sau imediat următoare, el a deosebit trei tipuri de interpretanți: imediat, dinamic și final, așa cum vedem în textele sale din 1908. Tocmai structura triadică a semnului determină forța locuționară de care, mai târziu, s-au referit semioticienii și teoreticienii comunicării.

Conform lui Austin există trei niveluri de acțiune implicate în actul de enunțare: a rosti ceva sau forța ilocuționară a actului; ce face cel care rostește atunci când o spune, adică forța ilocuționară a actului; în fine, ce face cel care rostește prin rostirea sa, adică forța perlocuționară a actului de vorbire.[155]

Teoria matură a lui Peirce conține o semiotică bazată pe șase trihotomii elementare[156], care pot fi distribuite în felul următor: semnul (S), obiectul imediat (OI), obiectul dinamic (OD), interpetant imediat (II), interpetant dinamic (ID), interpretant final (IF). Desigur, fiind corelate toate combinațiile, ar reprezenta mai multe posibilități (maximal, ar fi 28), dar multe din ele nu sunt posibile; de exemplu, relația (diada) obiect dinamic - obiect imediat nu este posibilă din simplul fapt că semnul (S) nu face parte din această structură. Mai mult, obiectul imediat și interpretantul imediat sunt aspecte intrinseci ale semnului; așadar, nu pot apărea corelate independent.

Prin urmare aceste două principii enunțate mai sus, se pot evidenția zece trihotomii[157]:

1. conform modului de aprehensiune a semnului (S)
2. după modul de prezentare a obiectului imediat (OI)

---

[155] AUSTIN, J. L. *Cum sa faci lucruri cu vorbe.* 2005, Editura Paralela 45, ISBN: 973-697-255-0.

[156] ROMANINI, V. A new aspect of sign and its implications for the theory of communication. In: *Semeiosis: semiótica e transdisciplinaridade em revista*. august, 2010. [online: https://www.semeiosis.com.br/en/a-new-aspect-of-sign/; accesat pe 14.08.2023.

[157] PEIRCE, Charles S. Collected PAPERS, P. WEISS, C. HARTSHORNE and A.W. BURKS (Eds.). Cambridge, Mass.: Harvard UP, 1931-58, vol 8, p. 344.

3. după modul de a fi al obiectului dinamic (OD)

4. în funcție de relația semnului cu obiectul său dinamic (S-OD)

5. după modul de prezentare a nterpretantului imediat (II)

6. după modul de a fi al interpretantului dinamic (ID)

7. conform relației semnului cu interpretantul dinamic (S-ID)

8. după natura interpretantului normal (FI)

9. conform raportului semnului cu interpretantul normal (S-FI)

10. conform relației triadice a semnului cu obiectul dinamic pentru interpretantul normal (S-OD-FI).

Potrivit lui Romanini, din această schemă lipsește o trihotomie importantă: cea dintre semn, obiect dinamic și interpretant dinamic (S-OD-ID) – astfel că putem vedea cum, în actul comunicării, un proces de interpretare continuă a unei rostiri este pus în acțiune.[158] Triada S-OD-ID este tocmai locul esențial pentru forța ilocuționară așa cum, mai târziu, o numește Austin.

O abordare mai complexă a structurii triadice poate fi cea din perspectiva faneronului. Înțeles drept colecția a tot ceea ce este prezent în minte în orice moment, cel mai clar semn prezent în faneron este argumentul; structura triadică a acestuia este de forma următoare: semn – obiect dinamic – interpretant final (S – OD – IF).[159]

De asemenea, pe baza structurii triadice se pot pune in evidență o serie de proprietăți generale ale semiozei: dinamicitate, periodicitate, autopoietică, amplificare. Proprietatea dinamică arată că semioza se comportă în general ca un sistem dinamic construit recursiv. Impărțirea în susbsisteme și întrepătrunderea loc creează ierarhii dinamice.[160] Proprietatea de a fi periodic subliniază caracterul de flux periodic al semiozei, în sensul că se repetă un grup de proprietăți la intervale constante, chiar dacă complexitatea generală a sistemului va crește permanent. A fi autopoietic trimite, aristotelic vorbind, la faptul că sistemul se poate reproduce singur din complexitatea esențială ce există între structură și funcție.[161] Prin urmare, proprietatea semioziei de a fi amplificativă vine să arate că semioza se dezvoltă de la simplu la variat și complex, cu alte cuvinte se trece la sporirea informației.

---

[158] ROMANINI, V. A new aspect of sign and its implications for the theory of communication. In: *Semeiosis: semiótica e transdisciplinaridade em revista*. august, 2010. [online: https://www.semeiosis.com.br/en/a-new-aspect-of-sign/; accesat pe 14.08.2023.

[159] Ibidem, p. 5.

[160] COLLIER, John. The Dynamical Basis of Information and the Origins of Semiosis. In: TABORSKY, E. (Ed.) Semiosis. Evolution. Energy. Towards a Reconceptualization of the Sign. v.3. Aachen: Shaker, 1999, p. 111 (apud Romanini, p. 7).

[161] MATURANA, H., VARELA, F. *Autopoiesis and Cognition*. Dordrecht: Reidel Publishing Co, 1980, p. 78 (apud Romanini, p. 7).

Analiza structurală triadică se poate vedea, de asemenea la nivelul interpretanților – Peirce a deosebit trei feluri de interpretanți, așa cum am arătat de acum: imediat, dinamic, final. Unii comentatori au accentuat și aspectele emoțional, energetic și logic (la nivelul interpretantului dinamic)[162]; alți comentatori arată că fiecare interpretant ar trebui văzut triadic, astfel că ar exista nu mai puțin de nouă categorii.[163]

Abordarea triadică permite să vedem cum comunicarea se bazează pe trihotomia: semn-obiect-interpretant, astfel încât se generează simultan informare și înțelegere, ca elemente fundamentale din perspectiva comunicării. Trihotomia semn – obiect dinamic – interpretant dinamic (S-OD-ID) este efectul produs de comuniunea triadică a acestor trei elemente ce explică repetarea sau redundanța semnului comunicativ. Poate fi întâlnită ca o simplă rostire comunicativă (de exemplu, când cineva spune la telefon „Alo, alo" atunci când nu suntem siguri că suntem auziți sau nu), ori o comunicare efectivă („Bună, Radu la telefon" ca atunci când ridicăm telefonul ca să răspundem) sau un obicei de comunicare (când am spune „te voi suna mai târziu" - când suntem ocupați și îi spunem unei persoane cunoscute sau apropiate că vom reveni).

Cea de-a doua trihotomie, cea dintre semn, obiect dinamic și interpretant final (S-OD-IF) subliniază informația finală efectivă în fluxul comunicării dat de triada - semn-obiect dinamic și interpretant dinamic (cum am realizat de acum) ce se transmite atunci, când comunicarea ajunge la realizare. Putem, deci, să remarcăm în acest caz îndeplinirea comunicării, nu numai de simpla sa posibilitate (deci, am fi la nivelul terțiarității, nu la cel al secundității). Dacă se are în vedere simpla posibilitate, poate îndeplini rolul unui predicat al unei propoziții ce încorporează informația; dacă este la nivelul secundarității, poate fi o inducție sau o propoziție (cum ar fi cazul propoziției „hai să facem ceva împreună mâine" atunci, când îi spunem unui apropiat ceva despre care am discutat anterior). La nivelul terțiarității, am avea, desigur, un argument complet. Folosind exemplul de mai sus - se poate înțelege argumentul că sunt prieteni apropiați. Dacă s-ar respinge propunerea (propoziția să facem ceva împreună în ziua următoare), ar însemna să se dea și o scuză care să susțină neeacceptarea invitației, ceea ce înseamnă negarea premiselor argumentului, adică falsificarea lui.

[162] FITZGERALD, J. *Peirce´s Theory of Signs as Foundation for Pragmatism*. The Hague/Paris: Mouton & Co, 1966, p. 78 (apud Romanini, p. 8).

[163] SHORT, T. L. *The Development of Peirce´s Theory of Signs*. Caderno da 7a Jornada do Centro de Estudos Peirceanos. São Paulo, 2004, p. 213.

De aici rezultă că evidențierea structurii triadice, pusă în relație cu teoria actelor de vorbire, așa cum am arătat mai sus, poate fi sugestiv exemplificată.[164] Să presupunem că la un Congres anumit, președintele secțiunii (chairman) pune un semn pe o foaie de hârtie cu expresia „două minute". Aceste cuvinte pot fi înțelese în sensul că moderatorul secțiunii ar vrea ca prezentarea să fie terminată în următoarele două minute. Ca structură diadică (relație) între un semn și obiectul dinamic, este un aspect ce ține de reprezentare. De exemplu, atunci, când moderatorul îl scrie pe hîrtie (deci, înainte de a-l arăta celui care face prezentarea), este menționată potențialitatea sa, despre posibila forță locuționară – așadar, din structura triadică, ar funcționa în acest moment numai două din cele trei categorii. În schimb, în momentul în care semnul este arătat celui care vorbește, posibilitatea locuționară este actualizată și devine act ilocuționar. Intră în funcție acum întreaga structură triadică a semnului, astfel încât interpetanții dinamici comunicativi (semn – obiect dinamic – interpetant dinamic) sunt dominați de emoții, gânduri și acțiuni, adică se lucrează simultan pe toate cele trei planuri. Cel care prezintă o anumită informație începe să se grăbească, i se observă emoțiile, eventual roșește, sare unele pasaje etc tocmai ca să reușească să se încadreze în timpul precizat de moderator. Toate aceste aspecte subliniază latura emoțională a interpetantului dinamic comunicativ. Mai mult, accelerarea prezentării, viteza crescută de fluxul vorbirii, chiar și eventualul zâmbet, adresat publicului ca o scuză față de acest fel de prezentare, fac să se observe apelul energetic comunicativ din partea interpretantului dinamic. Pentru cei familiarizați cu acest gen de evenimente este evident în acest caz un tipar de comportament: de fiecare dată când apare un semn cu privire la timpul rămas pentru prezentare se întâmplă un comportament similar deoarece interpretantul dinamic obișnuit se conformează acestui comportament.

Dincolo de cele trei aspecte ale comunicării menționate (emoțional, energetic, comportamental), se pot vedea și aspectele care țin de triada semn - obiect dinamic - interpretant final: cel care ține prezentarea poate reuși să se încadreze în timp, astfel că posibilitatea perlocuționară să fie realizată. In timpul celor două minute se menține un fel de suspans, deci dependența de componenta emoțională a interpretantului final. Reușita încadrării în cele două minute va da aspectul energetic comunicativ al interpetantului final. Succesul într-un act de comunicare înseamnă că enunțul a fost recunoscut de către interpret ca o instanță a unui obicei sau un „ar fi". Modelul care face să ne așteptăm la aceasta când un vorbitor, este anunțat să încheie

[164] ROMANINI, V. A new aspect of sign and its implications for the theory of communication. In: *Semeiosis: semiótica e transdisciplinaridade em revista*. 2010. pp. 9-10.

prezentarea, fiind aspectul logic comunicativ al interpetantului final. Aspectul logic arată că instanțele sale energetice pot fi judecate adevărat sau fals. Ar exista falsitate comunicativă dacă prezentatorul nu va reuși să încheie în cele două minute, astfel că va suporta un fel de sancțiune (o mustrare), explicită sau tacită, a publicului sau moderatorului. Iar adevărul comunicativ apare atunci, când prezentatorul reușește să facă ce se indică în semnul arătat de moderator, așa cum suntem de exemplu, obișnuiți să vedem în anumite țări, la anumite manifestări, și mai puțin în altele.

Concluzii la capitolul 1

- Comunicarea simbolică are un rol extrem de important în viața oamenilor. Limbajul conotativ depinde întotdeauna de context, astfel că fiecare cuvânt poate conține mai multe sensuri. În egală măsură un rol fundamental are și componenta subiectivă umană, în care se regăsesc componenta pragmatică și cea hermeneutică. Din punct de vedere pragmatic, este studiat modul în care vorbitorii folosesc cuvintele pentru a transmite un sens.
- Simbolul, prin caracterul său reprezentativ și creativ, își determină interpretantul. Reprezentările pe care le formăm au o natură simbolică, ca rezultat fiind creată realitatea simbolică.
- Contribuția lui Dewey în domeniul educației este foarte mare. Dewey a perceput educația drept proces social, mai mult decât cu caracter individual. Finalitatea în modelul de școală al lui Dewey este centrată pe rezolvarea de probleme, astfel că acest model de pedagogie reprezintă esența epistemologiei pragmatiste. Cercetarea bazată pe ciclul anchetă, care include problema și rezolvarea ei, testare și evaluare, reprezintă esența epistemologiei lui Dewey, dar și, în general, a epistemologiei pragmatiste.
- Perspectiva susținută de Mead cu privire la manifestarea sinelui social ține de schimbarea paradigmei de trecere de la subiectul psihologic la subiectul social. În context social, ființa umană are posibilitatea să descopere prin intermediul procesului de comunicare conștiința semenilor săi. Sinele, gândirea și societatea reprezintă cele trei paliere pe care și-a construit Mead întreaga viziune, care este în egală măsură filosofică, antropologică, psihologică, sociologică.
- Esența metodei pragmatiste constă în a crea legătura între lucrurile prime – principii, categorii, necesități - și cele finale – rezultate, consecințe, fapte. Actul cunoașterii, prin ideile care se realizează, reprezintă esența metodei pragmatiste, percepută ca filosofie a adevărului

și înțelesului. Comunicarea din perspectiva pragmatistă ia în considerare implicațiile individuale ale comunicatorilor în diferite practici.

- Interpretarea semiotică explică rațiunile structurale ale textului care produce înțelegerea. Contextul este cadrul în care o expresie apare alături de alte expresii care aparțin aceluiași sistem de sensuri. Acesta este motivul pentru care metoda semiotică reprezintă un instrument de optimizare a comunicării, implicit și a interpretării.
- Structura triadică a semnului, în special la Peirce, între semn, obiect și interpretant, determină forța locuționară la care, mai târziu, s-au referit semioticienii și teoreticienii comunicării prin intermediul teoriei actelor de vorbire. Trihotomia semn – obiect dinamic – interpretant dinamic (S-OD-ID) este efectul produs de comuniunea triadică a acestor trei elemente ce explică repetarea sau redundanța semnului comunicativ. În schimb, trihotomia semn, obiect dinamic și interpretant final (S-OD-IF) subliniază informația finală efectivă în fluxul comunicării dat de triada semn-obiect dinamic și interpretant dinamic ce se transmite atunci când comunicarea ajunge la realizare. Considerăm în acest caz de îndeplinirea comunicării, nu numai de simpla sa posibilitate (deci, la nivelul terțiarității, nu la cel al secundarității).

Capitolul 2

DIMENSIUNI ALE PRAGMATISMULUI CONTEMPORAN: INTERPRETARI SITUAȚIONALE

2.1. Comunicarea discursiv-rațională în sfera publică

Jürgen Habermas analizează transformarea structurală a sferei publice în lucrarea *Sfera publică şi trasformarea ei structurală.* Autorul descrie evoluția statului de drept democratic și social în sensul unei democrații autentice. Conceptul de sferă publică este analizat în raport cu teoria acțiunii comunicaționale. Pentru ca într-un stat să fie prezentă cu adevărat democrația este necesar ca activitatea comunicațională să degajeze un potențial de raționalitate chiar în practica de comunicare cotidiană. Între normele impuse într-un stat și realitățile prezente în acesta nu trebuie să fie prezentă nici o opoziție. De cele mai dese ori subiecții umani fac recurs la propria rațiune pentru a critica în public anumite realități sociale, politice pe care ei le dezaprobă. Fără îndoială că acest fenomen este firesc să se întâmple într-un stat democratic, și nu doar democratic din punct de vedere pur formal, ci democratic în toate manifestările obiective ale acelui stat. Manifestarea sferei publice de tip discursiv are drept avantaj să poată specifica premisele comunicării care, pentru ca rezultatele ei să-și asume prezumția de raționalitate, trebuie să fie împlinite în diferitele forme de argumentare și de negociere. Prin intermediul discursului se deschid noi oportunități pentru considerațiile de natură empirică. „Doar în calitate de participanți la un dialog inclusiv ce vizează un consens ajungem să exersăm virtutea cognitivă a empatiei, în respectul diferențelor noastre reciproce ce se manifestă în perceperea unei situații comune”.[165]

În premisele comunicării din orice tip de practică discursivă sunt presupuse a fi integrate imparțialitatea și așteptarea ca participanții să-și pună sub semnul întrebării și să-și depășească preferințele lor particulare, tinzând către o manifestare obiectivată a realităților private, precum și a celor sociale, publice. O contribuție majoră în cadrul manifestărilor la nivelul sferei publice o are argumentarea, care se evidențiază drept a fi o procedură aptă pentru rezolvarea problemelor de natură moral-politică. Etica discursului nu pretinde numai obținerea unui principiu moral, la modul general, din conținutul normativ al premiselor pragmatice necesare argumentării. Acest principiu se raportează el însuși mai concret la elucidarea discursivă a pretențiilor normative de valabilitate, legând în speță valabilitatea normelor de posibilitatea unui acord fundamentat din partea tuturor celor posibil vizați, în măsura în care aceștia preiau rolul de participanți la argumentare. În practicile

[165] HABERMAS, J. *Etica discursului şi problema adevărului.* București: Editura Art, 2008, p. 18.

discursive fenomenul argumentării are o importanță covârșitoare. Iar tipul de argumentare la care recurge autorul discursului ține de contextul manifestării acțiunilor discursive, de obiectivele prefigurate și de finalitatea spre care se tinde în desfășurarea discursului. Există numeroase situații în cadrul social, când se ajunge la conflicte care au la bază anumite probleme de ordin existențial. Cele mai numeroase conflicte izvorăsc din coliziunea intereselor de grup și vizează probleme ale repartiției ce nu pot fi soluționate decât pe calea compromisului. Din acest punct de vedere, compromisul ar avea sensul mai mult al unei înțelegeri mutuale între subiecții umani care reprezintă o anumită sferă publică. Această înțelegere ar avea conotația unei chestiuni valorizatoare, care ar pretinde o anumită argumentare. Nu mai puțin importantă în acest context este și autoînțelegerea de natură etică și politică.

Acest tip de autoînțelegere ar trebui să se direcționeze spre felul în care membrii unui grup determinat doresc să trăiască și ar trebui cel puțin să fie în consonanță cu normele morale. De multe ori însă anumite societăți nu reușesc să depășească starea de imaturitate care le caracterizează. Este ca și cum aceste societăți ar fi incapabile să se dezvolte independent de voința și puterea financiară ale altor state, adică sunt cu adevărat caracterizate de o anumită stare de imaturitate – socială, politică, economică, culturală. Tendința oricărei societăți sănătoase din toate punctele de vedere este tendința obiectivă către o desăvârșită ordine dreaptă. În cazul societăților aflate într-o permanentă fază a minoratului – ar fi foarte greu, aproape imposibil realizarea acestui obiectiv într-un termen scurt de timp, la fel precum foarte greu ar fi pentru fiecare om în parte să iasă din condiția de a fi minor, care i-a devenit aproape stare naturală. În acest sens, unul dintre scopurile subiecților umani, dar și al unor societăți, ar fi să tindă la depășirea stării de a fi minor. Această depășire este posibilă, atât la nivel privat, cât și la nivel public printr-un exercițiu permanent al gândirii; dacă libertatea de a vorbi sau de a scrie ne-ar putea fi luată de către o forță superioară, nu însă acest lucru ar fi posibil și în cazul libertății de a gândi. Sfera publică nu este una doar academică, ea presupune includerea tuturor aspectelor care favorizează o multitudine de trăsături pe care le include orice societate.

În sfera publică, manifestarea rațiunii trebuie să fie întotdeauna liberă. Această libertate atribuită manifestării rațiunii umane presupune o atitudine necondiționată, firească și necesară. „În mod empatic, putem afirma că, în acest sens, o persoană nu poate fi liberă decât dacă toate celelalte persoane care aparțin aceleiași comunități sunt libere în egală măsură”.[166] Sub raport public relevant, din mijlocul sferei private a societății civile se formează o sferă socială ne-politizată, în care

[166] HABERMAS, J. *Etica discursului și problema adevărului.* București: Editura Art, 2008, p. 21.

instituțiile statale și cele sociale se contopesc laolaltă într-un complex de funcții, nemaiputând fi diferențiate după criteriile naturii lor, publice sau private. Atunci când subiecții umani își folosesc public propria rațiune, ei fac recurs la un șir de opinii. Conceptul de opinie este unul abstract. La început, opinia a fost identificată cu reacția provocată de o problemă, pe urmă, cu expresia unei atitudini, apoi nemijlocit cu atitudinea. Opinia nu mai trebuie să fie aptă nici măcar de verbalizare; ea cuprinde nu numai obiceiurile care, într-un fel sau altul, se exteriorizează în anumite reprezentări, în special acele opinii pecetluite de religie, de obiceiuri, de prejudecăți, aceasta cuprinzând comportamentele umane. Opinia dobândește atributul caracterului public numai prin intermediul situării ei în contextul unor procese de grup. În cazul când subiecții umani ajung să își exteriorizeze opiniile lor în cadrul sferei publice, ei fac recurs la anumite genuri de discursuri care redau competențele lor cognitive despre lume. În fiecare discurs manifestat în cadrul sferei publice se exteriorizează subiectivitatea celui care se reprezintă în discursuri. Conștientizăm că nu este necesară și nici posibilă purificarea cunoașterii omenești de componentele sale subiective și de medierele sale intersubiective, de interesele sale practice și de ceea ce atribuie limbajului.

Filosofii pragmatiști nu intenționează să definească echivalentele fenomenale ale cuvintelor și ideilor generale, ci, dimpotrivă, elimină elementul lor sensibil și se străduiesc să definească semnificația rațională. Această semnificație rațională se regăsește în ponderea cuvântului sau a propoziției din punctul de vedere al scopului la care ei pretind. Eliminarea elementului sensibil nu presupune ruperea contactului cu realitatea, cu lumea lucrurilor și obiectelor sensibile, ci presupune o tendință de a depăși latura fenomenală a realității sensibile și de a transcende dincolo, în realitatea noumenală, în lumea lucrului în sine, către acea esență rațională care rămâne validă dincolo de timp și de loc, de tradiție și de mentalitate. „Orice schimbare a unui nivel senzorial provoacă modificări în concepția și experiența unei întregi societăți„.[167] Deseori, în procesul de comunicare și în procesul de investigație al unor fenomene, problemele consumă multă energie și timp tocmai datorită faptului că se acordă foarte multă atenție obiectelor sensibile. Acest nivel al sensibilității distorsionează de multe ori atenția celor care comunică, contribuind la faptul ca fiecare să înțeleagă ceea ce se spune în exclusivitate prin prisma subiectivității, a afectivității și a propriilor sale limite.

De depășirea propriilor limite precum şi a celor impuse de societate, educație, tradiție la fel au fost interesaţi filosofii pragmatişt. Putem afirma din acest punct de vedere că o asemenea tendinţă reprezintă o continuare a ceea ce s-a făcut din această perspectivă în spațiul european.

[167] MCLUHAN, M. *Texte esențiale.* Trad. Mihai MOROIU. București: Editura Nemira, 2006, p. 328.

Filosofia pragmatistă nu ajunge să facă din acţiune substanţa şi scopul suprem al vieţii, căci a face din acţiune un scop în sine, a ajunge să determini acţiunea drept mobilul care mişcă lumea înainte şi îi trasează un şir de oportunităţi ar însemna să se elimine din această ecuaţie gândirea, ar însemna să se afirme că nu există semnificaţia raţională. „Pentru pragmatiști semnificația are referire la situații obișnuite și la condițiile în care apar acțiunile”.[168] Şirul de semnificaţii raţionale reprezintă parametrii de bază după care ne ghidăm când ajungem să acţionăm. Se formează, astfel, o legătură directă şi nemijlocită între acţiune şi semnificaţia raţională. Acestea se intercondiţionează reciproc, contribuind la generarea, în cele din urmă, a unui câştig de cauză în acest sens. Semnificaţiile pe care le acordă realității pragmatismul ca teorie şi metodă sunt de ordin general. Până la urmă este incontestabil că, în comunicare, generalul se exprimă printr-un cuvânt sau semn. ”În lumina faptelor externe, singurele cazuri de gândire pe care le putem găsi sunt cazuri de gândire în semne”.[169] Tot ceea ce există acționează până la urmă asupra altor existenți, obținându-se în așa mod o identitate proprie, care reprezintă în mod hotărât, individualul. Când un om raționează, el încearcă să-și convingă sinele său propriu, iar un gând, de orice fel ar fi, este un semn și ține în cea mai mare parte de natura limbajului. Semnificația unei propoziții este ea însăși o propoziție. De fapt, ea nu este altceva decât însăși propoziția a cărei semnificație este o traducere a acesteia. Filosofii pragmatiști plasează semnificația rațională a unei propoziții în viitor, căci comportamentul viitor este singurul comportament supus autocontrolului.

În comunicarea academică și cea comună, întreaga semnificație intelectuală a unui simbol oarecare constă din totalitatea modurilor generale de conduită rațională care, în funcție de toate împrejurările și dorințele posibile, ar decurge din acceptarea simbolului. Peirce consideră că simbolul se bazează fie pe deprinderi, care sunt generale, fie pe convenții sau înțelegeri, care sunt de asemenea generale. Convențiile și înțelegerile generale ajung să se stabilească în mintea oamenilor sub forma unor presupoziții și credințe care ajung să constituie schemele mentale în raport cu care noi acționăm. Putem afirma că înțelegerile și convențiile sunt reprezentate sub forma unor pattern-uri care transcend dincolo de timp și loc, ele țin mai mult de mentalitate. Este interesant de analizat cum ajung aceste pattern-uri să funcționeze în mintea umană, cum ajung să ne ghideze acțiunile cotidiene, cum ajung să lucreze ele și în mintea cercetătorului. „Ceea ce contează cel mai mult este

[168] CÂMPIAN, A. *Din istoria gândirii americane. Filosofia comunicațională a lui George Herbert Mead în context pragmatic.* Cluj-Napoca: Editura Napoca Star, 2004, p. 48.
[169] PEIRCE, C.S. *Semnificație și acțiune* Trad. Delia MARGA. București: Humanitas, 1990, p. 60.

privirea. Dar nu orice tip de privire, ci mai ales privirea din punctul de vedere al întregului”.[170] De multe ori, informația nouă pe care o receptăm în procesul de comunicare o evaluăm din acest punct de vedere, raportând ceea ce deja cunoaștem, ceea ce ne este familiar, la aceste scheme mentale. Apare sentimentul familiarității în cunoaștere, a faptelor de acum evidente, care devin obișnuite pentru mintea umană și schemele noastre cognitive.

2.1.1. Re-contextualizarea ca strategie interpretativă: Richard Rorty

După Rorty, în secolul nostru există trei răspunsuri date la întrebarea despre relația cu tradiția filosofică occidentală: răspunsul husserlian (scientist), răspunsul heideggerian (poetic) și răspunsul pragmatist (politic).[171] Astfel, Rorty este exponentul unei noi viziuni în domeniul hermeneuticii. Evidențiem în demersul lui Rorty argumente pentru a considera hermeneutica nu ca știință a interpretării, ci ca artă a interpretării. Pentru Richard Rorty, sensul nu este nici imanent, nici transcendent faptului de interpretat, ci este constituit în actul interpretării. Sensul este contingent, relativ la interesele de lectură sau de interpretare. În viziunea autorului, deschiderea spre ceva diferit, alături de conştientizarea propriei diferenţe şi de asumare a contingenţei propriilor idei, nu reprezintă altceva decât caracteristicile esenţiale ale unei atitudini hermeneutice autentice. Semnificaţia este delimitată de context, dar contextul în el însuşi este nelimitat; se vor putea adăuga noi şi noi posibilităţi contextuale, în aşa fel încât singurul lucru pe care nu-l putem face este să punem limite. Un text poate genera nenumărate interpretări. Opera unui autor este cu atât mai puternică, cu cât interpretările tind să se contrazică. Reflexul de a reţine o unică interpretare este sursa totalitarismelor de orice fel. Hermeneutica sa diferă de cea clasică cu tendinţe teoretizante la nivelul principiilor şi al metodelor de interpretare, apropiindu-se mai mult de o artă a interpretării. R. Rorty consideră că „pragmatismul redescrie atât progresul intelectual, cât și pe cel moral, înlocuind metaforele unei percepții progresiv mai puțin distorsionate, cu metaforele dezvoltării evolutive”.[172] Filosoful american este de părerea că lumea nu vorbește, doar oamenii fac acest lucru. Noi, oamenii suntem cei care adoptăm un anumit tip de limbaj. În raport cu acest tip de limbaj ne formăm anumite opinii despre această lume. Opiniile pe care și le formează oamenii se stabilesc în baza reprezentărilor pe care le are fiecare persoană despre această lume. Cu cât natura umană este

[170] GRĂDINARU, I.A. *Limbaj și discursivitate în filosofia americană a secolului XX.* Iași: Universitatea "Alexandru Ioan Cuza", 2011, p. 68.
[171] RORTY, R. *Pragmatism și filosofie post-nietzscheană. Eseuri filosofice II.* Trad M. CĂBULEA. București: Univers, 2000, p. 21.
[172] RORTY, R. *Adevăr și progres*. Trad. M. CĂBULEA. București: Univers, 2003, p. 138.

mai nuanțată în sensul unei educații elevate, cu atât multitudinea de sensuri și semnificații atribuite lumii înconjurătoare vor fi mai complexe și mai calitative. Limbajul uman este alcătuit din propoziții, deci, propozițiile sunt elemente ale limbajelor umane, care sunt creații umane. În calitate de creație umană, limbajul determină și esența noastră ca ființe creatoare. Deci, creăm lumea prin limbaj. În egala măsură limbajul ne crează pe noi, ca entități singulare. Fiecare om, reprezintă o entitate singulară care cunoaște, acționează, comunică în virtutea unui limbaj pe care îl posedă în calitate de instrument de comunicare. Limbajul pe care îl folosim în comunicare ne reprezintă pe noi, implicit ca ființe ce suntem capabile să creăm și să îmbogățim această lume cu aportul nostru individual, datorită faptului că dezvoltăm un anumit domeniu de activitate. Cunoașterea, dar și lumea în general, se dezvoltă în mare măsură datorită ideilor pe care le generăm în cele mai neobișnuite situații, contexte ale comunicării cu ceilalți, dar și cu noi înșine. ,,Grație proprietății de a raționa, ne străduim să aranjăm lumea și lucrurile în categorii, descoperim reguli de producere a fenomenelor din noi ori din jurul nostru, prevedem evenimente, postulăm legi locale, generale sau universale. În toate aceste acțiuni, pornim de la axioma (presupunerea, credința) că lumea trebuie să fie ordonată”. [173]

Ideile mărețe, fenomenale prin consistența și evidența realității propulsează această lume înainte. Ideile sunt formate într-un anume context, având drept premisă anumite realități cognitive, afective, adică avându-se în vedere resortul individual, subiectiv al ființei umane, care ține de cadrul educațuonal al celui care emite aceste idei. Baza și predispoziția cognitivă, dar și motivația pentru elaborarea noului, ineditului într-un anumit domeniu determină faptul ca ființa umană să se mobilizeze și să elaboreze aceste idei, care, desigur, ar fi imposibil de realizat fără o premisă de prezență a unui context în care are loc elaborarea și comunicarea acestor idei. Efectul acestor idei îi determină pe oameni să aprecieze valoarea și capacitatea de a rezista în timp a ideilor elaborate. Lumea nu poate propune și nici nu ne poate obliga să vorbim un limbaj sau altul. Limbajele sunt mai întâi create, decât găsite. Sinele uman este prin urmare creat datorită folosirii unui vocabular, decât explicat adecvat printr-un vocabular.

Între minte și limbaj, pe de o parte, și realitate sau natură, pe de altă parte, este posibilă o relație de reprezentare. ,,Gânditorul metafizic consideră că dacă am putea ajunge la înțelegerea corectă a Ființei – cea care surprinde corect Ființa – atunci ne-am atinge țelul”.[174] Din acest punct

[173]FRUMOS, F. *Didactica. Fundamente și dezvoltări cognitiviste*. Prefață de C. CUCOȘ. București: Polirom, 2008, p.13
[174] RORTY, R. *Pragmatism și filosofie post-nietzcheană*. București: Univers, 2000, p. 67

de vedere, cunoașterea este concepută, în esență, ca fiind o reprezentare. În condițiile în care noi nu putem ieși în afara tuturor limbajelor minților, teoriilor sau comunităților culturale pentru a privi realitatea în esența ei, nu ne rămâne decât să ne ridicăm deasupra contingențelor istorice care au furnizat minților noastre credințele și cuvintele pe care ele le conțin în prezent. Ar trebui să considerăm limbajele ca fiind cu adevărat drept unelte pentru îndeplinirea unor diverse scopuri decât drept reflecții ale realității. Conștientizarea faptului că lumea nu ne spune ce joc de limbaj să jucăm nu ar trebui să ne conducă la a spune că o decizie asupra jocului pe care să-l jucăm este arbitrară. Recontextualizarea reprezintă procesul în care se reutilizează resursele formate și memorate anterior pentru a studia noi situații. Din acest punct de vedere recontextualizarea semnifică deplina exprimare a sinelui propriu. Recontextualizarea ne provoacă și ne determină să ne vedem viața într-un cu totul alt context. Rorty consideră că importanța pe care ne-am obișnuit să o acordăm conceptului de ″teorie″ și ″metodă″ se datorează exclusiv tradiției platonician-kantiene, care a statornicit ideea că a fi filosof înseamnă a dezvolta o teorie a cunoașterii și că o acțiune care nu se bazează pe cunoașterea adevărului enunțurilor este irațională. Procesul recomandat de Rorty criticului literar și hermeneutului, adică aceluia care a depășit modul de gândire epistemologic este tehnica narativă. Aceasta constă din deplasarea textului într-un context diferit de acela în care l-a conceput autorul, mai concret ea înseamnă raportarea la o altă mentalitate și la un nou tip de vocabular.

Rezultatul acestei recontextualizări va fi o redescriere a tematicii din textul inițial. Autorul american consideră că interpretarea nu presupune utilizarea unei anumite metode, ci pur și simplu căutarea unui vocabular potrivit. Rorty a acordat multă atenție efectului retoric. În procesul de interpretare pragmatistul explicitează, de regulă, în mod detaliat recontextualizarea, ceea ce face ca rezultatul ei să se bazeze pe un fundal de argumente bine constituit. Căutarea vocabularului potrivit se face pornind de la repere mentale și situaționale precise. Rorty deține un criteriu clar în privința limbajelor – coerența. Un vocabular este potrivit pentru interpretarea unui anumit subiect dacă se potrivește cu restul interpretărilor făcute în același limbaj. Recontextualizarea are ca premisă ideea că interpretarea înseamnă plasare în context, adică o raportare la cadrul mental, vocabularul și situația în care o idee dobândește sens, nicidecum extragerea acestuia din textul propriu-zis, ca și cum i-ar fi inerent prin chiar natura sa. Pentru Rorty nu există diferență relevantă între obiect și context, deoarece orice lucru se află deja într-un context, nici între substanța obiectului și proprietățile lui. Ca atare, identitatea unui text este constituită chiar din rețeaua de credințe, dorințe,

jocuri de limbaj care alcătuiesc unul sau altul dintre contextele căruia îi aparțin. De aici rezultă și pluralismul interpretării.

Acest pluralism al interpretării se proiectează în tot ce face un interpret în lucrul cu textul. Contextul are rolul de a exterioriza tot ce ține de obiectul supus interpretării. În cazul lucrului cu textele interpretul are drept obiectiv de a aborda linia de subiect a textului ținând cont de arhitectonica textului. Este evidențiată structura textului, compusă din ideile de bază și cele secundare pe care autorul le-a transpus în litera textului. Acest tip de abordare este unul holistic și pragmatic. Abordarea în cauză presupune în mod implict redescrierea unei multitudini de lucruri în moduri noi, până la punctul în care s-a creat un model de comportament lingvistic. Accentul este pus pe căutarea de noi forme potrivite de comportamente nonlingvistice. În mare măsură imaginea clasică a condiției umane a fost una în care ființele umane nu sunt pur și simplu rețele de opinii și dorințe, ci în mod real ființe care au acele opinii și dorințe. Această viziune tradițională se axează pe faptul că există un sine central care se poate contempla, poate decide asupra sa, se poate folosi și exprima pe el însuși prin asemenea opinii și dorințe.

În cele mai dese cazuri interpretul se întreabă dacă limbajul pe care îl folosește este unul corect, prn urmare în cazul dat limbajul este mediu al expresiei și reprezentării. Avem presupoziția că limbajul pe care noi, oamenii îl folosim în procesul comunicării, interpretării, implicit cu vocabularul pe care îl include, reprezintă într-un anumit mod o unitate, un al treilea component ce se regăsește în relația determinată cu alte două componente – sinele și realitatea. Între aceste trei componente există o simbioză permanentă, fiecare dintre aceste trei componente reprezintă axa temeinică pentru celelalte două. Sinele se proiectează în limbaj și în raport cu realitatea pe care o trăiește. În egală măsură sinele reprezintă rezultatul formării în cadrul contextelor din care a făcut parte. La rândul lui, limbajul poartă în sine matricea cognitivă și afectivă a sinelui. Nu în ultimul rând, realitatea obiectivă este văzută prin prisma subiectivă a sinelui. În context continuu, dincolo de lumea realității obiective există lumea realității subiective pe care și-o creează fiecare din noi, oamenii și care este o lume nuanțată sau mai puțin nuanțată, în dependență de cât de complexă este realitatea sinelui care locuiește în această lume. Acest tip de lume se reprezintă prin creația limbajului și nu numai. Toate ființele umane poartă în ele o multitudine de cuvinte. Aceste cuvinte sunt folosite de oameni pentru a justifica acțiunile, opiniile, atitudinile, într-un cuvânt – viețile lor. Aceste cuvinte reprezintă modalitățile prin intermediul cărora oamenii se raportează la ceilalți oameni, semenii lor, creând împreună o rețea de comunicatori. În cadrul acestei rețele comunicatorii

ajung să își proiecteze propria latură cognitivă și afectivă, să dialogheze cu ceilalți împărtășind propriile credințe, năzuințe și dorințe. Toate acestea se realizează în contextul căutării adevărului, care nu poate fi în afara noastră – nu poate exista independent de mintea omului – pentru că propozițiile nu pot exista așa, sau nu pot fi în afara noastră. Lumea este în afara minții, dar descrierile lumii nu sunt. „Cea mai mare parte a convingerilor noastre filosofice sunt determinate mai degrabă de imagini decât de propoziții, mai degrabă de metafore decât de afirmații. Imaginea care ține captivă filosofia tradițională este aceea a minții ca o mare oglindă care cuprinde diverse reprezentări."[175] Mintea umană este cea care generează inepuizabilul joc de limbaj. Datorită minții umane ajungem să căutăm necontenit multitudinea de aspecte care generează noi forme de căutare și de regăsire a sinelui. Pe parcursul necontenit de căutări de răspunsuri la întrebări deloc ușoare, ajungem să constatăm că lucrul cel mai important nu este evidențierea răspunsului la întrebarea de care suntem preocupați, dar traseul pe care îl parcurgem în aceste căutări. Am putea afirma în acest context o permanentă re-actualizare și re-contextualizare a informațiilor pe care le obținem pe parcursul experiențelor noastre și pe care le utilizăm în noile provocări experențiale. Anume din acest punct de vedere este utilă re-contextualizarea, pentru că permite în baza experiențelor trăite să identificăm strategii adecvate pentru analiza și evaluarea a ceea ce urmează să fie trăit. Am putea menționa atât un praxis cotidian legat de context, cât și unul de natură cognitivă.

Reactualizarea practicii cotidiene actuale implică o amplificare a energiilor si a voinței de care trebuie să dăm dovadă pe parcursul activității noastre. Reactualizarea care se desfășoară în alt plan al existenței noastre – cel ideatic, implică un efort volitiv care amplifică esența naturii noastre metafizice. Rezultatele acestui tip de reactualizare reprezintă o nouă perspectivă pe care mintea umană o elaborează pe parcursul recursului la această metodă. Reactualizarea în plan ideatic ține de latura metafizică a ființei umane, de capacitatea ei de a analiza, proiecta și transmite mai departe propriile rezultate, care se referă atât la tânăra generație, cât și la semenii din cadrul contextului social. Putem spune că se are în vedere o manifestare a filosofiei intersubiectivității, atunci când experiența acumulată în praxisul cotidian, dar și în cel ideatic, se reactualizează și se transmite celorlalți membri ai societății din care facem parte. Acesta ar fi sensul și obiectivul comunicării în societate, când există cu adevărat o împărtășire a experiențelor trăite. Sensul acestui tip de comunicare intersubiectivă se regăsește în structura ființării noastre, de a fi și ființă socială, care de

[175] RORTY, R. *Filosofie și oglinda naturii.* Trad. RACU, Al., SIMITOPOL A.E., TUDOR M.B., Cluj-Napoca: Tact, 2014, p.42.

asemenea este evidențiată într-un anumit grup și cadru social, într-un anumit mediu favorabil pentru dezvoltarea și evoluția fiecăruia dintre noi, oamenii. În diferite situații oamenii se întreabă dacă cuvântul se cuvine a fi folosit – în unele contexte, în unele scopuri – în mod diferit. Există o doză de necunoscut în legătură cu ce înseamnă cuvântul sau în legătură cu referința lui. Căci ea ar fi în mod consecvent nominalistă: ea nu ar urmări aventurile conceptelor, ci mai ales pe cele ale ființelor umane, ale oamenilor care folosesc semnele ca instrumente în vederea realizării unor scopuri specifice.

Contextul individual și social în care are loc interpretarea se raportează atât la stările de spirit care îl caracterizează pe interpret, cât și pe obiectul supus actului hermeneutic. „Problema rațiunii se centrează în jurul temelor cunoașterii, limbajului și inteligenței – toate „capacități superioare" ale noastre."[176] Cunoaștem faptul că încărcătura afectivă care însoțește interpretul condiționează și prefigurează evoluția interpretării. De multe ori experiențele anterioare depozitate în mintea celui care interpretează vor crea un nou context în care se va desfășura analiza și înțelegerea, cu alte cuvinte interpretarea unor noi fenomene, realități sociale. Principiul de bază al pragmatiștilor este cel care enunțează că adevărul credințelor nu poate fi stabilit pe baza unor asumții metafizice dogmatice despre lumea externă, ci numai în termenii succesului acțiunilor noastre, ele însele înfăptuite prin întrebuințarea limbajului și prin antrenarea unor credințe vizând scopuri practice. Prin urmare acțiunile umane trebuie să fie însoțite de scopuri practice, care pot determina eficiența unei vieți trăite de oameni. Limbajul la care facem recurs în interpretare de asemenea ține de noi și noi posibilități de întrebuințare a lui în diferite situații. De multe ori, odată cu schimbarea contextului în care întrebuințăm un concept sau altul, ajungem să modificăm sensul și semnificațiile conceptelor în cauză.

Astfel avem temeiul să afirmăm despre o triplă contextualizare a acțiunilor pe care limbajul le mijlocește în cunoaștere și a credințelor adevărate ce însoțesc actele cognitive. Iar, în cazul dat putem concluziona despre *contextul epistemic-cognitiv* care se referă la configurația unei paradigme ce stă la baza cunoașterii*; contextul ostensiv-indexical* care cuprinde situația observațională, acțiunea și limbajul în care se desfășoară un anumit comportament epistemologic și la care respectivul comportament se referă, de regulă, în mod tacit, uneori incomplet; *contextul practic-normativ* reprezintă contextul asupra căruia și-a restrâns atenția, referindu-se la scopurile și intențiile teoriilor sau metodelor științifice. Toate aceste tipuri de contexte reflectă complexitatea conceptului

[176] RORTY, R. *Filosofie și oglinda naturii.* Trad. RACU, Al., SIMITOPOL A.E., TUDOR M.B., Cluj-Napoca: Tact, 2014, p.66

numit context. Procesul de recontextualizare reprezintă în mare măsură luarea în considerație a tuturor acestor tipuri de contexte. La rândul ei, recontextualizarea presupune capacitatea și posibilitatea de a reanima de fiecare dată multitudinea de sensuri și semnificații, care pot fi utilizate pe parcursul lucrului cu textul supus procesului de interpretare. În mare măsură putem deduce o triplă contextualizare a acțiunilor pe care limbajul le mijlocește în comunicare.

Recontextualizarea vizează și experiențele noastre trăite în anterioritate, stabilirea de noi asociații, de noi perspective între cine ai fost în trecut și ceea ce ești în prezent. Contextul cu elementele sale de ordin psihologic, avându-se în vedere intenția pentru lectură, interesul pentru text, motivația; de ordin social și de ordin fizic – timpul disponibil, confortul interior și exterior influențează procesul construirii de sens în mod hotărâtor, iar sincretismul funcțional al semnelor constituie dominanta procesului interpretativ. Salturile și deplasările dinspre logic și semantic spre pragmatic există la fiecare limită a trecerii de la un nivel al discursivității la alt nivel, de la un nivel de sens la un nivel ascendent într-o ordine a formativului și a spiritualului, aceste salturi fiind rezultatul exercițiului competenței de lectură și a jocurilor de limbaj.

Modelul interacționist al recontextualizărilor introduce o organizare clară și convingătoare a proceselor simbolice implicate în actul semnificării din unghiul transformărilor sensului obiectiv pe care îl necesită o abordare socio-psiho-lingvistică a contextului. Dinamica sensului obiectiv generând în final suprapunerea și adăugarea de semnificații multiple implică în receptarea și construcția de sensuri, luarea în considerare: a raportului dintre constant (context lingvistic) și variabil (contextul psihologic, situațional, pedagogic). În procesul de recontextualizare un mare rol îl au și stimulii-cheie – experiență, implicare, reacția cititorului. Limba este comunicată într-un context conturat între niște margini sau limite, context care nu este altceva decât un complex de semne, mai ales indici și iconi. De la contextul în care are loc comunicarea, de la aparent simplul context lingvistic, care însă le conține pe toate, se ajunge la o multitudine de sensuri și contextualizări.

Contextualismul comunicațional se referă la un context semantic general (al discursului) și la un context specific comunicării într-o comunitate interpretativă. Primul aspect evidențiază rolul sensurilor denotative și conotative ale simbolurilor, raportul dintre sens și semnificație, între semnficație și referențial. Comunitatea de lectură devine contextul implicit social și situațional unde, prin a învăța o gramatică a comunicării, se trece la a învăța o educație a contextului. Contextualismul este interactiv, sensurile și consensul sunt împărtășite de un grup de hermeneuți. Un act de comunicare este motivat mai ales de o combinație de scopuri care pot implica fiecare

individ în moduri și grade diferite depinzând de natura subiectului – trebuințe, dorințe, experiență și de contextul în care se manifestă comunicarea. Jocul contextualizărilor repetate ale lecturii există sub forma unei construcții interpretative, lectura ca promisiune, ca orizont de așteptare. Arta educației lecturii constă în a situa persoana în câmpul de forțe propice, care să-i asigure o dezvoltare integrală și echilibrată. Orice proces interpretativ implică anumite mecanisme anticipatorii și efecte contextuale. În așa mod contextualismul reprezintă coeziunea creată de cei care participă la actul hermeneutic.

Dimensiunea contextuală a unei experiențe trăite la nivel de text, ori alt tip de experiență trăită într-un cadru social redimensionează caracterele celor care participă la actul de interpretare. Anticiparea unor realități interpretative determină recursul la o sumă de pre-judecăți și stereotipuri care se lansează de multe ori în contextul unor realități de lucru cu textele supuse actului hermeneutic. Dinamica procesului intrepretativ este determinată de comuniunea care se generează între mințile celor care participă la actul interpretativ. Această comuniune se regăsește într-o multitudine de variații și determinări ale flexibilității minții celor care participă la actul de interpretare. Între actul de interpretare și recontextualizare există o strânsă interdependență. De fiecare dată recontextualizarea poartă cu sine amprenta hermeneutului.

Modul de a fi al hermeneutului generează noi și noi oportunități de interpretare raportate la procesul de recontextualizare. Subiectivitatea hermeneutului își pune amprenta asupra obiectului interpretării, inclusiv asupra acțiunilor finale în cazul experiențelor hermeneutice. Se construiește o relație de tip cognitiv bazată pe reprezentare, care în cazul dat se bazează pe fenomenul semnificatului în interpretare. Resorturile procesului hermeneutic se bazează pe esențele care se constituie în conjuncturile și ipostazele contextualizării. Experiențele anterioare trăite de interpret se proiectează asupra noilor experiențe trăite în prezent. Se revendică o fuziune dintre reprezentările anterioare pe care le are hermeneutul și noile, actualele reprezentări. Practic este imposibil de a trage o linie de demarcare între reprezentările anterioare și cele din prezent. Toate acestea condiționează și influențează în mare măsură caracteristicile și modul de a fi al fenomenului numit recontextualizare. Procesul de recontextualizare ține de argumentare, interacțiune și reprezentare. Am putea afirma cu toată certitudinea că se au în vedere aceste trei componente care alcătuiesc substanța recontextalizării. În procesul de înțelegere obiectivă a unor contexte este necesar să fim conștienți că este evidențiată o multiplicare a paradigmelor valabile pentru lumea subiectivă a hermeneutului. Putem menționa o permanentă recontextalizare unde semnificația este delimitată de context, care la

rândul lui contextul este el însuși limitat. Se vor putea adăuga noi și noi posibilități contextuale, în așa fel încât singurul lucru pe care nu îl putem face este să stabilim limite.

Prin urmare, atitudinea asumată în cadrul unei interpretări pragmatiste se formează printr-o reflecție critică asupra tuturor acestor elemente de ordin experiențial, care contribuie la înțelesul unui text la fel de mult ca și conținutul său ideatic.

2.1.2. Manifestarea intersubiectivității în context public: Jürgen Habermas

În calitate de ființe umane, ne trăim viața atât dintr-o perspectivă a unei realități private, cât și din perspectiva unei realități sociale. Realitatea socială, la rândul ei, este configurată în prezent de conceptul de sferă publică. Raportându-se în permanență la sfera publică, subiecții umani ajung să se definească la nivel de identitate personală, inclusiv prin contribuția adusă de ei grupului social din care fac parte, societății în ansamblu – modelul și-a conservat, de-a lungul secolelor, propria continuitate, ce ține de domeniul istoriei spirituale.[177] Competențele individuale de tip cognitiv ale subiecților umani se dezvoltă în permanență prin raportarea directă la experiențele private. Sfera publică, în calitatea ei de chintesență a acelor condiții în care să se poată realiza o configurare discursivă a opiniei și voinței unui public de subiecți umani, este aptă să devină conceptul de bază al unor reguli normative ce ar viza o democrație autentică. Fenomenul autenticității reprezintă un fenomen important atât pentru ființa umană din perspectiva realităților private și sociale, cât și pentru democrație în ansamblu. Un principiu fundamental pentru funcționarea sferei publice este reprezentat de fenomenul flexibilității și cel al mobilității subiecților umani într-un cadru al sferei publice. Flexibilitatea și mobilitatea sunt trăsături definitorii pentru subiecții umani care reprezintă o societate de tip deschis, sunt o condiție fără de care o societate sănătoasă nu poate funcționa în beneficiul cetățenilor. Mai gravă este situația în cazul societăților de tip închis, unde predomină staticul și rigiditatea în toate formele de manifestare instituțională. În societățile de tip închis competențele individuale și experiența acumulată de oameni nu este valorificată în favoarea autorilor și a societății, dimpotrivă, orice realizare individuală este mistificată într-o formă sau alta, contribuția personală adusă în cadrul unui grup este anihilată, totul funcționează în conformitate cu tiparele vechi. Această realitate valabilă pentru societățile de tip închis este asemenea unei mașinării care funcționează după niște reguli prestabilite. Manifestarea intersubiectivității în cadrul tiparelor

[177] HABERMAS, J. *Sfera publică și transformarea ei structurală*. Trad. Janina IANOSI. București: Comunicare.ro, 2005, p. 54.

unor societăți de tip închis este denaturată și reprezintă o identitate alterată a subiecților umani, într-un cuvânt obedientă.[178]

Intersubiectivitatea desemnează relația reciprocă dintre competențele individuale de tip cognitiv ca factor determinant al lumii și experiența privată a fiecărui subiect uman, având în vedere noțiunea de rațiune comunicativă.[179] Raportarea teoriilor intersubiectivității la contextul sferei publice favorizează evidențierea unei noi atitudini în cadrul practicilor discursive. Există mai multe modele ale sferei publice. De exemplu, Jürgen Habermas a tematizat sfera publică de tip discursiv. În conformitate cu această viziune sfera publică este înțeleasă ca domeniul în care se intersectează opiniile publice şi cele private, opiniile care reprezintă anumite evidenţe culturale şi opiniile cvasioficiale prin care puterea economică şi politică încearcă să domine societatea, modificând şi chiar formând opiniile indivizilor. Cadrul sferei publice este constituit de subiecţii umani care îşi reprezintă lumea vieţii lor prin intermediul comunicării publice.[180]

Modelele sferei publice se află în directă dependență de anumite ideologii politice. Aceste tipuri de ideologii aplică criteriile lor normative în cadrul constituirii sferei publice. În viziunea lui Habermas, tematizarea kantiană privilegiază subiectivitatea în detrimentul intersubiectivităţii, spaţiul public constituindu-se în virtutea faptului că fiecare individ acționează conform unui principiu care ar trebui să fie comun tuturor. Din anumite perspective, pentru Hannah Arendt domeniul public se identifică cu lumea lucrurilor utile. Desigur că domeniul public este şi această lume a obiectelor utile, dar nu este numai atât. Pot fi enumerați mai mulți factori care contribuie la identificarea sferei publice, de ex. – caritatea, munca, lucrul, acțiunea. Domeniul public există acolo unde unul şi același obiect este văzut de un mare număr de oameni din perspective diferite şi sub aspecte diferite, iar oamenii respectivi sunt preocupați de același obiect, cercetându-l ca pe o entitate în deplină diversitate – în acord cu noțiunea de democrație deliberativă.[181]

Această constatare nu trebuie să ne ducă la o negare a adevărului și a obiectivității. În timp ce ne străduim să facem față problemelor de care nu putem scăpa, trebuie să presupunem, în discursurile noastre, la fel de mult ca și în acțiunile noastre, o lume obiectivă, care nu este creația noastră și care este în mare parte aceeași pentru noi toți. Există doar o multitudine de limbi create

[178] HABERMAS, J. *Sfera publică și transformarea ei structurală*. Trad. J. IANOSI. București: Comunicare.ro, 2005, p. 54.cap. 12.
[179] HABERMAS, J. *Discursului filosofic al modernității*. Trad. G. LEPĂDATU și alții. București: All, 2000, cap. XI.
[180] HABERMAS, J. *Sfera publică și transformarea ei structurală*. Trad. J. IANOSI. București: Comunicare.ro, 2005, 54. pp. 51-55.
[181] HABERMAS, J. *Sfera publică*, *ed. cit*., pp. 51-55.

pornind de la diferite perspective. În decursul activităților noastre cotidiene, faptul de a ne încrede intuitiv în ceea ce considerăm adevărat în mod necondiționat ține de o necesitate practică. În majoritatea situațiilor, atât în cadrul sferei private, cât și în cadrul sferei publice, din moment ce obișnuințele și certitudinile sunt puse la îndoială și examinate, avem posibilitatea de a ne sustrage de la eficacitatea acestor rutine care ne configurează discursurile și acțiunile, pentru a ne transpune la nivelul reflexiv al raționării. Funcția pragmatică a cunoașterii, ce pendulează între practicile cotidiene și discurs, dezvăluie relația intrinsecă dintre adevăr și justificare. În cadrul sferei publice conversațiile dintre subiecții umani sunt adevărate filtre care filtrează tot ce este rațional acceptabil pentru toți. Aceste practici discursive presupun deopotrivă participarea atât a rațiunii, cât și a inteligenței emoționale. Ambele, aceste 2 tipuri de inteligență contribuie la realizarea eficientă a unei comunicări empatice între membrii unei societăți. Datorită, în mare măsură, prezenței actului discursiv societățile complexe pot ajunge la o mai bună înțelegere a situațiilor lor trecute și prezente. Tot datorită practicilor discursive, cei care fac recurs din plin la ele, de ex. filosofii, pot fi capabili să dezvolte o critică a patologilor sociale – o critică, de exemplu, a diverselor suferințe pe care le trăiește în forma cea mai directă de manifestare - societatea din Republica Moldova. Cei care posedă în calitate de instrument de lucru discursul pot revendica o competență specială în privința analizei problemelor diferitor tipuri de justiție și, în mod particular, a diferitor tipuri de comportamente obediente întâlnite în societate – la nivelul marginalizării sociale și ale excluderii culturale. Din aceste considerente sfera publică de tip discursiv și democrația au o origine comună, dar și depind, în diferite sensuri, una de alta. Astfel, sfera publică de tip discursiv îi predispune pe toți subiecții umani la a acționa într-un cadru al unei pragmatici deloc formale, dimpotrivă, plină de sens și conștientizare a tuturor tipurilor de realități prezente în societate. Raționalitatea comunicațională se dovedește a fi temeiul de bază în funcționarea eficientă a mecanismelor unei societăți, unde subiecții umani cu adevărat își pot valorifica întregul lor potențial și la maximum pot să-și eficientizeze în permanență practicile discursive, atât la nivel privat, cât și la nivel public.

2.2. Strategii de implementare a noului pragmatism în societatea contemporană

Filosofia pragmatistă a fost și este interesată de relația dintre acțiune-comunicare-cercetare. Lucrul acesta este perceput atunci când analizăm lucrările filosofilor clasici americani. Charles S. Peirce, cel care a atras atenția asupra pragmatismului și a contribuit în mod direct la fondarea și dezvoltarea lui, poate fi considerat drept inițiator al acestei filosofii care a dezvoltat un mod de a fi al ființei umane și, totodată, un algoritm în raport cu care oamenii ar putea să acționeze și să producă idei care, la rândul lor, ar favoriza apariția unor noi posibilități în comunicarea umană. „Nu se poate ajunge la gradul cel mai înalt de realitate decât prin semne; adică prin idei precum cele de Adevăr, Bine și altele”.[182]

Elementele noi presupun o nouă parcurgere din perspectiva fenomenului cunoașterii. Această noutate nu mai are certitudinea evidenței și clarității, ci presupune o asimilare treptată și complexă a traseului schemelor mentale. Elementele noi au nevoie de timp pentru ca să devină credințe și presupoziții, adică certitudini care pot ghida viața oamenilor din anumite perspective. De cele mai multe ori, în procesul de comunicare umană funcționează acest principiu: dacă vrei să convingi pe cineva, adică să ajungi să modelezi liberul arbitru al cuiva, trebuie să pornești în comunicare de la credințele și presupozițiile celuilalt. Să respecți certitudinile celuilalt presupune a crea o legătură empatică în procesul de interrelaționare, înseamnă să-i creezi celuilalt convingerea că îl respecți, că ești gata de a realiza o adeziune între ideile personale și ideile sale. Cu alte cuvinte, dacă vrei să îl convingi pe celălalt de ceva anume trebuie să pornești de la convingerile lui personale. Nimic nu este mai prețios în om decât acest fundament personal pe care sunt clădite în timp credințele, presupozițiile, certitudinile, precum și matricea lingvistică nativă. Credințele și presupozițiile ajung să ne stăpânească așa cum ne stăpânește o limbă.

În majoritatea cazurilor, noi vrem să avem certitudinea că propriile convingeri nu ar putea să fie false, că aceste convingeri ar fi infailibile, iar infailibilitatea ar fi un element constituent al absolutului. „Un om de știință trebuie să fie onest și sincer cu sine însuși”.[183] Pe parcursul vieții, în dependență de suma experiențelor pe care le parcurgem, ajungem să supunem procesului de triere propriile noastre convingeri, conștientizând că informațiile noi într-un mod firesc ajung să se raporteze la cele devenite deja obișnuințe, tipare clasice de conduită, de comunicare, cunoaștere, acționare. Atunci când ne aflăm în contact permanent cu noul, raportarea elementelor noi în

[182] PEIRCE, CS. *Semnificație și acțiune*. Trad. Delia Marga. București: Humanitas, 1990, p. 228.
[183] BUCHLER, J. *Philosophical Writings of Peirce*. New York: Dover Publications, 1955, p. 44.

cunoaștere, la cele deja devenite familiare, se face din multe perspective într-un mod firesc. În majoritatea situațiilor în care ajungem să fim ghidați de cunoștințele noi în procesul de comunicare realizăm un salt calitativ. Această calitate este percepută din perspectiva limbajului utilizat, adică a conceptelor, semnelor și simbolurilor utilizate. Întreaga semnificație cognitivă a unui simbol oarecare constă din totalitatea modurilor generale de conduită rațională care, în funcție de toate împrejurările și dorințele posibile, ar decurge din acceptarea simbolului.

Rezultă din propria noastră experiență că tot ce este prezent pentru noi într-un moment anume reprezintă propria manifestare fenomenală a stării noastre, din acel moment. Adică noi vedem, apreciem, gândim în raport cu realitățile exterioare prin prisma a ceea ce deja suntem. Atunci când gândim, noi înșine, așa cum suntem în momentul respectiv, putem fi percepuți ca un semn complex. „Interpretantul într-o semioză va deveni reprezentantul într-o altă semioză”.[184] Din acest punct de vedere, un semn are trei referințe: în primul rând, el este un semn în relație cu un gând oarecare, care îl interpretează; în al doilea rând, el este un semn pentru un obiect oarecare, cu care este echivalent în gândul respectiv; în al treilea rând, el este un semn într-o privință sau calitate anumită care îl pune în relație cu obiectul său. Când gândim, cărui gând i se adresează semnul-gând care suntem noi înșine? Prin intermediul expresiei exterioare, pe care, probabil, că o atinge după o considerabilă dezvoltare interioară, el poate ajunge să se adreseze gândirii altei persoane. Dar, indiferent dacă aceasta se întâmplă sau nu, el este întotdeauna interpretat de un gând al nostru ulterior. Dacă, după un gând expus, fluxul ideilor curge liber, el urmează legea asociației mentale. Orice gând anterior sugerează ceva gândului care urmează, altfel spus, este semnul a ceva pentru acesta din urmă. Generând, astfel, o semioză infinită, cum spunea Peirce.

Există o legătură de continuitate dintre gândirea noastră anterioară și fluxul gândurilor care se formează și se perindă în mintea noastră. ”Intențiile exprimate în actele de limbaj nu sunt altceva decât stări mentale. Însă apropierea care se susține că ar exista între stările mentale (*intențiile) și* frazele care le exprimă în mod convențional face ca stările mentale să fie oarecum transparente”.[185] In acest caz este accentuată o legătură de continuitate dintre schemele mentale care realizează un circuit de idei, formate la rândul lor dintr-o sumă de semne. Aceste semne sunt prezente atât în formarea gândurilor, cât și în circuitul lor manifestat prin exteriorizarea limbajului.

Permanent trebuie să ne reamintim că, pe lângă elementul principal de gândire, în orice

[184] DELEDALLE, G. *Charles S. Peirce'S philosophy of signs. Essays in Comparative Semiotics*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 2000, p. 19.
[185] *Ibidem*, p. 67.

moment există sute de lucruri în mintea noastră cărora le este acordată doar o mică parte de atenție sau de conștiință. Apariția unor noi experiențe mentale nu este niciodată instantanee, ci este un eveniment care ocupă timp și survine pentru a trece, într-un proces continuu. Dacă o multitudine de gânduri încetează stingându-se treptat, gândurile noi își urmează liber propria lege de asociere, atâta timp cât durează, și nu există nici un moment în care să existe un gând aparținând acestei serii după care să nu existe un gând care îl interpretează sau îl repetă. Fiecare semn-gând este tradus sau interpretat într-unul ulterior, în afara cazului în care orice gând ar ajunge la un sfârșit abrupt și definitiv prin moarte. Această lege a continuității este valabilă și în cazul algoritmului pe care îl aplică cercetătorul, fiecare enunț nou îl cuprinde pe cel anterior și predispune la apariția altor enunțuri anterioare. Procesul de comunicare de asemenea vizează această legitate, a conexiunii contextelor anterioare în timpul enunțării mesajelor. Fenomenul contextualizării în procesul de comunicare are un rol deosebit pentru că marchează într-un fel anume dinamica și evoluția, dinamismul și irepetabilitatea desfășurării dialogului dintre partenerii procesului de comunicare. Enunțând și creând jocuri noi de cuvinte sunt realizate situații noi și irepetabile în comunicare. Acest lucru este reprezentativ atât pentru fenomenul comunicării comune, prezent mai mult în sfera cotidianului cât și în sfera academică, a mediului unde limbajul conceptual este prezent cu prisosință. „Comunicarea este o condiție sine qua non a vieții omenești și a ordinii sociale”.[186] Sfera comunicării presupune un transfer permanent de cunoștințe, idei anterioare, în contextul situațiilor de comunicare prezente constituite care nu va fi niciodată același, va fi mereu schimbător, în sensul că va crea premise pentru apariția unor lanțuri dialogale noi, va contribui la lansarea unor idei noi care vor constitui predispoziția pentru noile jocuri de cuvinte. Remarcăm în mod real că această tematică se observă, în ultimii ani, la ceea ce a fost numit noul pragmatism. Elementele care îl deosebesc de pragmatismul clasic pot fi grupate astfel: este o mișcare cu o puternică coloratură americană, deși pragmatismul, ca atare, este azi întâlnit în multe zone ale lumii. Practic, coloratura este cea care face ca pragmatismul să părăsească imaginea provincială generată multă vreme de Peirce, James si Dewey.[187] Dincolo de faptul că a părăsit America, deși este puternic colorat american, noul pragmatism a devenit autonom, atât de filosofia analitică, cât și de alte curente filosofice, însă reușește să aibă teme, idei sau soluții la probleme care sunt dezbătute în societate de celelalte mișcări filosofice. În fine, noul pragmatism este „neoteric” adică a adaptat abordarea filosofică a pragmatismului clasic și a devenit mai atent la teme actuale. Departe de a fi logodit cu

[186] WATZLAWICK, P. *Le language du changement – elements de commnuication,* Paris, Édition de Seuil, 1980, p. 13.
[187] MALACHOWSKI, A., *The New Pragmatism*, London, Routledge, 2010, p. 3.

știința (cum se poate aprecia despre pragmatismul clasic) sau cu empirismul, noul pragmatism nu face apel la turnura lingvistică, de exemplu (care este o trăsătură fundamentală a filosofiei analitice din ultimele decenii), decât pentru a clarifica problemele, nu pentru a le rezolva.[188]

S-a afirmat adesea relația noului pragmatism cu post-modernismul. O serie de idei pot fi atestate chiar ca fiind comune celor două orientări filosofice: un punct de vedere anti post-epistemologic (evită să dea prioritate studiului, și establishmentului, naturii cunoașterii), antiesențialism (opoziție față de susținerea că anumite lucruri au proprietăți care pot fi identificate drept constitutive pentru propria identitate); anti-realism (ideea că există un fel în care lucrurile există independet de concepția despre ele); opoziția față de argumentele transcendentale; respingerea concepției despre cunoaștere ca fiind reprezentare; respingerea ideii că adevărul este corespondența cu realitatea; respingerea ideii de vocabular final; negarea că unele din caracteristicile anterioare ar implica realativism, scepticism sau nihilism; suspiciune cu privire la narativ sau meta-narativ; respingerea ideii de „metafizica prezenței" (lipsa de contaminare); respingerea opozițiilor binare ce tind să joace un rol constitutiv în gândirea filosofică (minte-corp, fapt-valoare etc); respingerea noțiunii de neutralitate si suveranitate a rațiunii (și astfel, recunoașterea că rațiunea este orientată după gen, după istorie sau trăsături etnice); istoricism; disoluția conceptului de subiect autonom, rațional; ambivalențe către Iluminism și ideologia sa etc.[189]

Diferențele de postmodernism sunt la fel de numeroase. În linii mari, cele mai clare sunt următoarele: noul pragmatism tinde să repudieze o serie de idei ale postmodernismului, de exemplu, anti-realismul si apropierea de Iluminism; respingerea tezei că adevărul este corespondența cu realitatea și trebuie să fie luată cu multe precauții dacă avem în vedere pe Rorty si Putnam. Probabil, aspectul cel mai important este de evidențiat în ceva antecedent: motivația pentru a susține anumite idei (chiar și cele comune cu postmodernismul) este complet diferită în cazul noului pragmatism. Din acest punct de vedere, asemănările unor idei cu postmodernismul trebuie să nu conducă la susținerea tezei că cele două curente filosofice ar trebui să fie puse pe același plan.

Un exemplu concludent este naturalismul fără reprezentaționalism susținut de Huw Price.[190] El pune în evidență două idei cu privire la reprezentare, așa cum se vede în filosofia contemporană. Un aspect („i-reprezentare") subliniază poziția într-o rețea inferențială sau funcțională, cealaltă („e-reprezentare") subliniază corelația cu privire la un aspect al mediului extern. Distincția dintre

[188] MALACHOWSKI, A., *The New Pragmatism*, London, Routledge, 2010, p. 3.
[189] MAGNUS, B. *Postmodern Pragmatism* In : R HOLLINGER, D. DEPEY (eds.), *Pragmatism: From Progressivism to Postmodernism*, Westport, Praeger, 1995, pp. .213-214.
[190] PRICE, H., *Naturalism without representationalism*, pp. 3-5; online https://doi.org/10.1017/CBO9780511842498.003.

folosire (use) și conținut factual este folosită diferit (asemănător cu felul in care Brandom a caracterizat proiectul pragmatismului). Splitarea celor două aspecte cu care a fost concepută de filosofia tradițională ideea de lume, face să se poată splita și două feluri de reprezentare. O noțiune este legată de concepția tradițională de lume ca totalitatea faptelor și se lipește pe aspectul i-reprezentare. A doua noțiune este cea care înțelege lumea drept mediul natural și se apropie de e-reprezentare și de concepția de naturalism subiect.[191]

Implementarea în viața socială urmărește tocmai raportul cu pragmatismul clasic, considerat a fi fost prea tăcut, prea orbit în raport cu societatea contemporană. Una din aceste abordări este cea efectuată de Cornel West, in lucrarea *Keeping Faith*, dedicată abordării ideilor de rasă în America.[192] Teoria pe care o apără, pragmatismul profetic, poate aduce ceea ce este cerut pentru a se pune in lumină mai bine răspunsurile la criticile pragmatismului clasic. Vorbind despre limitele neopragmatismului, West arată că teza antirealismului trebuie luată cu precauții: nu toți neopragmatiștii sunt anti-realiști. Nu este un accident că forma dominantă de politică în tradiția pragmatistă a accentuat aspectul pedagogic și cel dialogal. Liberalismul nobil se bazează pe educație și cultură, considerând că progresul social vine, în special ca urmare a educației.[193] Absența abordărilor pragmatiste din societatea actuală se datorează crizei de scop și vocație din studiile umaniste și școlile tehnice. Recenta nevoie de studii interdisciplinare, sau eroziunea disciplinelor tradiționale, promovată de neopragmatism, poststructuralism, marxism sau feminism este motivată nu numai de cerința adevărului dar și de ideea despre ce fel de cunoaștere poate fi acordată elevilor, cetățenilor informați ai secolului XXI.[194] A treia idee pe care o urmărește este cea de pragmatism profetic, în sensul de apel la tradițiile iudaice și creștine care promovează rezistența curajoasă împotriva nedreptăților și nefericirii din societate.

Considerat a fi ceea ce are mai bun pragmatismul la ora actuală, pragmatismul profetic promovează atitudinea critică și credința democratică, dar fără să facă din critică un fetiș sau din democrație un idol. De exemplu, democrația presupune anumite aspecte de bază, fundamentale pentru a funcționa în cadrele cele mai bune, deși nu este organizarea politică desăvârșită, nu este lipsită de aspecte negative. Problema este că bazele democrației nu pot fi subiect de veto public.[195]

---

[191] PRICE, H., *Pluralism, `world` and the primacy of science*, p. 45; online: https://doi.org/10.1017/CBO9780511842498.005.
[192] WEST, C., *Keeping Faith. Philosophy and race in America*, New York, Routledge, 1993.
[193] *Ibidem*, p. 123.
[194] *Ibidem*, p. 125.
[195] WEST, C., *Keeping Faith. Philosophy and race in America*, New York, Routledge, 1993. p. 126.

Concluzii la capitolul 2

- Teoria acțiunii comunicaționale poate fi raportată la conceptul de sferă publică, așa cum vedem la J.Habermas – ce a analizat transformarea structurală a sferei publice. În contextul sferei publice, este nevoie ca rațiunea să se manifeste întotdeauna liber. Mintea umană, cu schemele ei cognitive, este responsabilă de tot ce înțelege ființa umană și cum acționează ea în cadrul sferei publice.
- Filosofia pragmatistă reprezintă un mod de a fi al ființei umane și un algoritm în raport cu care oamenii ar putea acționa și ar produce idei. Credințele și presupozițiile stăpânesc ființa umană, astfel că J.Habermas a elaborat o substanțială conceptualizare asupra naturii sociale și a fundamentelor vieții publice.
- În viziunea lui R.Rorty hermeneutica este o artă a interpretării. În conformitate cu viziunea pragmatistă, cu cât natura umană este mai nuanțată, cu atât multitudinea de sensuri și semnificații atribuite lumii înconjurătoare va fi mai complexă. În viziunea filosofului american recontextualizarea reprezintă procesul în care se reutilizează resursele formate și memorate anterior pentru a se trata noi situații. Recontextualizarea ne provoacă și ne determină să vedem viața într-un cu totul alt context.
- Realitatea socială, la rândul ei, este configurată de conceptul de sferă publică. Flexibilitatea și mobilitatea subiecților umani într-un cadru al sferei publice reprezintă criteriile necesare pentru o societate de tip deschis. Sfera publică de tip discursiv și raționalitatea comunicațională reprezintă temeiul de bază în funcționarea eficientă a mecanismelor unei societăți, în care subiecții umani cu adevărat își pot valorifica întregul lor potențial și la maximum pot să își eficientizeze în permanență practicile discursive atât la nivel privat, cât și la nivel public.

Capitolul 3
ACCEPȚIUNI STRUCTURALE ALE DEMERSULUI COMUNICATIV

3.1. Repere definitorii

3.1.1 Analiza structurală a conceptului de comunicare eficientă

Unii oameni comunică mai mult, alții mai puțin. Dintre aceștia, unii vorbesc mai mult decât ascultă, alții mai mult ascultă decât vorbesc. Cu certitudine putem afirma că *arta comunicării* se învață pe parcursul vieții. A persevera în însușirea acestei arte nu este mai puțin important decât a reuși să conștientizăm că omul de lângă noi reprezintă un scop în sine și nu un mijloc pentru a ne realiza propriile interese. Aceste realități sunt prezente în situațiile de comunicare pe care le generează viața. Pe parcursul întregii vieți suntem incluși în așa-numitele conexiuni și rețele ale comunicării. În dependență de zona localizării actului de comunicare, de statutul social, de educație, tradiție și practici ale comunicării ajungem să spunem că, în diverse situații ale vieții, am comunicat frumos sau mai puțin frumos, că am interrelaționat bine sau mai puțin bine cu ceilalți semeni. Cel de lângă noi ajunge să își formeze o impresie pozitivă sau negativă despre noi în funcție de modul în care comunicăm cu el.

Punctual, am putea afirma că modalitățile, stilul comunicării și nu în ultimul rând empatia de care dăm dovadă în procesul comunicării cu oamenii sunt suficiente să ne construiască și să ne re-construiască propria personalitate. Același lucru se întâmplă și cu cei cu care interacționăm în procesul comunicării. Este un *feed-back* în permanență – un dialog continuu, permanent deschis, chiar și atunci când avem falsa impresie că îl închidem. Închiderea dialogului ar reprezenta o trecere la un alt nivel al semnificațiilor care rezultă, nu atât din suma elementelor acustice, cât din semnificațiile mesajelor non-verbale. Comunicăm chiar și în circumstanțele când nu emitem nici un sunet, dar prezența sau non-prezența noastră într-un context al comunicării nu ne privează de interacțiunea cu ceilalți.[196]

Mesajul pe care îl transmitem celor cu care interacționăm ajunge să aibă un impact atât din punct de vedere etic, cât și estetic. Aceste două dimensiuni, într-un final, vor direcționa evoluția celor care comunică spre *a acționa.* Finalitatea actului de comunicare este reprezentată de posibilitatea *acțiunii*, această finalitate fiind o premisă spre transformarea celor care comunică. Suntem și devenim, cu siguranță, alții în timpul și mai ales în rezultatul actului de comunicare,

[196] BOUGNOUX, D. *Introducere în științele comunicării.* Trad.V. VINTULESCU. Iași: Polirom, 2000, cap. 2.

conștientizăm că această devenire a noastră ar trebui la modul ideal să fie una pozitivă, constructivă și nu una negativă și distructivă. Impactul emoțional și mental pe care îl resimțim în procesul de comunicare este uriaș. Ar fi binevenit iarăși la modul ideal ca această energie să fie canalizată întru frumos și bine. Din nefericire sunt suficiente cazuri care ne demonstrează efectele negative ale unei comunicări distructive. Ne întrebăm dacă oamenii ajung – într-un mod voit sau nevoit, conștient sau inconștient – să nu comunice frumos și bine.

Să poți empatiza cu celălalt în procesul comunicării înseamnă să-i poți simți în egală măsură atât vibrațiile minții, cât și ale sufletului, să-i conștientizezi felul de *a fi,* structura personalității, să realizezi care ar fi experiența de viață a celui cu care interacționezi. Acest lucru ar fi posibil atunci când am oferi celuilalt posibilitatea de a se deschide, de a fi el însuși, respectându-i identitatea personalității lui. De cele mai multe ori, din varii motive nu favorizăm această deschidere, și astfel va realiza un dialog într-un registru fals al comunicării, în care actorii procesului de comunicare își asumă identități false, ajungând să schimbe – în loc de un dialog firesc și viu dintre două sau mai multe ființe umane – doar un conglomerat de vibrații acustice. Cu cât interacționăm mai mult cu semenii din jurul nostru în diferite situații și contexte ale comunicării, cu atât avem șansa să ne modelăm propria noastră capacitate de comunicare și calitate a ei. Experiența în acest sens are o mare importanță, ca și dorința noastră de a ne supune – în anumite intervale de timp – introspecției, respectiv acțiunii de autointerogare a propriei noastre conștiințe. Dacă fiecare om s-ar întreba în mod conștient asupra calităților propriilor secvențe comunicaționale, am asista zilnic la diminuarea efectelor nocive ale unei comunicări negative.

De cele mai dese ori uităm că viața merită și trebuie trăită cu demnitate, având în raport cu ea o viziune pozitivă, atât din punct de vedere estetic, cât și etic. Ar fi o condiție a bunului simț să ne trasăm cu toții în viață această premisă. Prin interferența celor doi factori – economic și politic – condițiile sociale favorizează faptul ca oamenii să nu poată depăși și domina primatul necesităților primare. Și atunci survine acel decalaj dintre aspirația și tendința către condiția firească a omului, cea metafizică și ordinară, devenită familiară: lupta pentru supraviețuire.[197]

Comunicarea devine matricea care se creează prin fuziunea conștiințelor care participă la actul de comunicare. Această matrice reprezintă premisa pentru dezvoltarea ulterioară atât a ființelor umane individuale, cât și a întregii societăți. Contextul comunicării se creează din notele acordului în registrul de comunicare pe care îl dau actorii procesului de comunicare. Deseori, suntem părtașii

[197] BOUGNOUX, D. *Introducere în științele comunicării.* Trad.V. Vint!ulescu. Iași: Polirom, 2000, cap. 3.

unui registru al comunicării unde subiecții știu să aleagă cele mai fine și mai subtile note, creând astfel un spectacol inedit al comunicării. Exact în acest mod a știut Platon să prezinte spectacolul inedit și irepetabil al comunicării, prin redarea atât de iscusită a dialogurilor lui Socrate cu elevii săi. În acest sens, Socrate rămâne în istorie ca un iscusit și talentat *Învățător al Comunicării.* A știut în egală măsură cum să vorbească, cum să asculte și cum să întrebe. Este cu adevărat o vocație să poți la fel de bine îmbina aceste calități în procesul de comunicare. De cele mai multe ori, subiecții procesului de comunicare sunt interesați de propria imagine, de impresia pe care o vor determina asupra celorlalți etc. Doar odată cu acumularea experienței de viață, a experienței de comunicare, se conștientizează faptul că accentul și nota dominantă trebuie să fie impusă de suma identităților celor care comunică. Se impune, din nou în acest cadru, acea matrice a comunicării care rezultă din conjuncția dintre contextul comunicării și personalitățile celor care comunică.

Comunicarea *devine* și *se transformă* în permanență, fiind influențată de cei care o creează, adică de subiecții care ajung să se *re-modeleze* de fiecare dată în orice situație de comunicare; căci, „termenul de comunicare desemnează un ansamblu prea vast de practici, în mod necesar disparate și infinit de deschise”.[198] La finalul fiecărei situații de comunicare ajungem să devenim altcineva decât am fost la început, pentru că fiecare conștiință cu care ajungem să interacționăm ne influențează. Am putea să spunem pe drept cuvânt că ajungem să devenim o medie a celor cu care interacționăm pe parcursul experiențelor noastre de comunicare. Fiecare subiect al procesului de comunicare este în stare să primească, dar și să transmită celorlalți, energie, atitudine, frumusețe, bunătate, valori care transcend întreaga noastră existență.

3.1.2. Textul, conținut ale semiozei comunicative

Numeroase încercări de a defini textul de pe pozițiile științelor limbajului (și semioticii) au condus la o asemenea proliferare a accepțiunilor încât, până la urmă, l-au transformat într-un termen greu de mânuit în comunicare. Textul desemnează, conform definiției de dicționar, ansamblul organizat al semnelor lingvistice care formează o scriere. În uzul curent se referă la discursul scris, în general, și, într-un sens mai special, la opera literară. După o perioadă de extremă expansiune semantică termenul a revenit, prin succesive limitări de sens, la accepțiunea lui originară. S-a restrâns sfera noțiunii la aria lingvistică, cuvântul text rămânând să definească în principal un fapt de limbă. Unii au mers chiar mai departe și au îngustat și mai mult spațiul de acțiune al termenului,

[198] BOUGNOUX, D. *Introducere în științele comunicării.* Trad.Violeta VINTULESCU. Iași: Polirom, 2000, p. 13.

reducându-l la discursul lingvistic realizat în scris. „Numim text orice discurs fixat prin scriere. Potrivit acestei definiții, fixarea prin scriere este constitutivă termenului însuși”.[199]

Scrierea este o efectuare a limbajului, un uzaj comparabil cu vorbirea (una din cele două forme posibile de "parole", în sens saussurian), dar diferit de aceasta prin faptul că vorbirea stabilește o relație directă între vocea celui care vorbește și auzul celui ce ascultă, pe când scrierea presupune o comunicare mediată, în care cititorul este absent în momentul lecturii. Scrierea este, deci, o comunicare reportată, care-i separă pe interlocutori, punându-i, totuși, în contact. O altă definiție este cea dată de Noul Dicționar Enciclopedic al științelor limbajului, conform căruia textul este „o secvență lingvistică scrisă sau vorbită formând o unitate comunicațională, fie că are în vedere o înșirare de fraze, o frază sau un fragment dintr-o frază”.[200] Accentul este mutat de pe criteriul sintactic (secvență de propoziții) pe cel pragmatic în definirea textualității: textul este în esența lui o unitate**,** este adevărat, dar nu neapărat o unitate structurală, ci una comunicațională**.** Cu alte cuvinte, pentru ca o secvență lingvistică să poate fi considerată text este esențial ca ea să se constituie ca purtătoare a unui mesaj unitar. Sensul etimologic al cuvântului (țesătură) se referă la un obiect creat, elaborat prin împletirea unor fire, a unor elemente pre-existente, în cazul acesta *materia primă* este reprezentată de unitățile lingvistice de diferite dimensiuni, de la fonem (respectiv literă) la cuvânt, propoziție, frază. ”Delimitarea textului se poate face prin utilizarea unor mărci ale limitei, procedee diverse prin care vorbitorul îi semnalează receptorului că textul începe sau se sfârșește”.[201] Textul nu se confundă cu manuscrisul**,** cu cartea care-l conține sau cu spectacolul recitării, dar nici nu există în absența acestuia. Pierderea unicului exemplar al unei opere înseamnă dispariția acesteia, dacă nu e opera însăși, manuscrisul sau recitarea publică a poemului. Este, prin urmare, condiția materială a comunicării ei. În afara acestui înveliș material opera nu poate fi comunicată, dar tocmai faptul că are o formă materială, concret-obiectuală, permite, în unele cazuri, acestui obiect-text să se emancipeze față de producătorul și receptorul său și să ființeze, chiar dacă nu funcționează independent, în afara actului de comunicare. Un text, odată scris sau înregistrat poate fi păstrat pentru a fi re-actualizat (fie creat din nou, fie, cel mai adesea re-folosit, receptat din nou, re-citit, re-ascultat) într-un alt loc sau un alt moment temporal.

Această posibilitate de a fi re-folosit, legată de dimensiunea lui materială, conferă textului un statut aparte. Noțiunea de text, în raport cu cea de enunț, cu care este uneori înlocuită, presupune,

[199] RICOEUR, P. *Eseuri de hermeneutică.* București: Humanitas, 1995, p. 111.
[200] DUCROT, O, SHAEFFER, JM. *Noul dicționar enciclopedic al științelor limbajului.* București: Babel, 1996, p. 384.
[201] COMLOȘAN, D. *Teoria textului literar.* Timișoara: Universitatea de Vest, 2003, p. 110.

această formă concretă, această materializare a limbii într-un obiect cu un statut ambiguu: lingvistic și non lingvistic, material și intelectual, real și potențial în același timp. Lingvistic, pentru că se constituie prin punerea în act a limbajului într-un proces de comunicare inter-umană și non-lingvistic, pentru că produsul acestui proces este "legat" de un suport material (literele scrise pe o suprafață-suport: hârtie, papirus, piatră sau sunetele rostite de o voce reală ori înregistrată pe bandă care-i asigură stabilitate, durabilitate și, mai ales, posibilitatea de a fi refolosit.

Dincolo de forma lui materială, textul este un produs al vorbirii, organizat într-un mod specific: un discurs**.** „În lumea textului se înfiripă .mereu alchimia discretă ce convertește raportul dintre cauză și efect într-o dublă condiționare, în sinergie”[202] Textul este o secvență lingvistică scrisă sau vorbită, formând o unitate comunicațională fixată într-un obiect care permite folosirea lui repetată în procesul comunicării lui inter-umane. Astfel definiția textului se ordonează la trei nivele: 1) ca obiect, 2) ca secvență lingvistică, 3) ca unitate comunicațională. Ca obiect**,** textul este caracterizat de întindere, durată și limite (început, sfârșit, margini) care-l separă de un non-text, de alte texte și de para-text. Produs de acțiune umană, confecționarea lui cere timp, ca și priceperea, actualizarea, de altfel. Existența materială a textului permite perceperea lui ca formă grafică sau sonoră. Forma materializată a textului permite și perceperea elementelor textuale care-l înconjoară, ceea ce, când e vorba de textul scris, tipărit, se numește paratext**:** titlul, motto-ul, semnătura autorului, notele, prefața, postfața.

Forma scrisă modifică profund relațiile dintre instanțele enunțării. Autorul, singur cu foaia de hârtie, nu mai are în față pe cel căruia i se adresează, ci doar o proiecție imaginară (un cititor prezumtiv, dorit sau imaginar), în fond un cititor pe care şi l-a creat singur şi față de care se simte relativ liber, chiar liber să-l ignore. O carte pe un raft, un manuscris uitat într-un cufăr sunt doar potențial texte, ele devin texte doar în momentul în care un cititor ia cunoștință de ele, le descifrează și le dă întrebuințare. Am convenit că textul este o unitate comunicațională, ori comunicarea nu există fără prezența şi acțiunea factorului uman, în cazul acesta, a cititorului şi a autorului. Acțiunea la care ne referim este actul de producere a textului (enunțarea) înțeles atât ca act al autorului, de fabricare a obiectului dat, precum și ca act al receptorului, de actualizare a textului existent în mod potențial în acesta.

[202] IFTODE, C. *Filosofia ca mod de viață. Sursele autenticității.* București: Editura Trei, 2022, p.179

Dacă textul-obiect este și trebuie analizat ca suită de enunțuri lingvistice, textul ca actualizare prin lectură, textul-comunicare se constituie și funcționează și dincolo de limbă după norme proprii, care decurg din funcția ce i se atribuie într-o situație anume și care-l constituie ca locul unui proces – *persuasiv*, *cognitiv*, *expresiv*, nu pur și simplu ca o succesiune de fraze. Textul fiind o secvență lingvistică mai este și altceva: este discursul unui vorbitor, care se adresează unui ascultător, într-o anume împrejurare, cu un anumit scop. Este un caz de folosire a limbii în comunicare, ceea ce se face prin operații și pe baza unor norme specifice.

Problema unității textului este efectul relației dintre text și utilizatorii săi (producătorul și receptorul). Întrebarea este: unitatea textului (coerență și coeziunea) este efectul actelor şi intenției autorului sau mimarea parcursului pe care-l urmează cititorul în labirintul textual? În cazul când punem astfel problema am intrat pe teritoriul pragmaticii**.** Însăși definiția de la care am pornit situează textul în această perspectivă numindu-l unitate comunicațională**.** Numeroase cercetări actuale asupra textului se înscriu într-o asemenea perspectivă, continuând totuși să se preocupe și de mărcile lingvistice ale textului (coeziunea), ele privesc textul ca pe un proces, o activitate supusă unor constrângeri de natură cognitivă și comunicațională. Orice text este rezultatul unei acțiuni numită vorbire, el se prezintă ca un eveniment și se opune limbii care este cod sau un sistem**.** Distincția dintre limbă și vorbire operată de Ferdinand de Saussure este importantă pentru înțelegerea textului ca discurs, ca fapt de vorbire, rezultatul punerii în act a codului lingvistic de către un vorbitor, într-o anumită situație (un timp, un loc, un scop anume), vorbitor care adresându-și transmițându-i-i ceva unui ascultător, se exprimă, în același timp și pe sine. "Limbajul este materialul cu care operează creatorul în elaborarea textului. Scriitorul trebuie să modeleze limbajul, astfel încât să capteze și să evidențieze sensul existențial al eului creator, profund, originar".[203]

Intenționalitatea discursivă a fost studiată dintr-o altă perspectivă, în teoria actelor de vorbire, de către Austin, care distinge trei tipuri de acte ce se realizează prin vorbire. Un șir de propoziții este considerat text doar dacă se structurează în interiorul unui sistem de reguli (norme, convenții) instituit și recunoscut ca atare. Textul, mai precis coerență textuală, abordată de pe pozițiile pragmaticii, are următoarele caracteristici: nu reflectă o proprietate imanentă a unui șir de propoziții, ci numai atitudinea vorbitorilor de acceptare sau respingere referitoare la șirul de propoziții, respectiv; este unul dintre motivele pentru care considerăm că ideea de textualitate (text corect format) ține de pragmatică și nu sintaxă și sau semantică.

[203] BOBOC, E, APETREI, D. *Repere teoretice și aplicative în interpretarea textului literar.* Iași: Spiru Haret, 2001, p. 21.

Noțiunea de textualitate este, ca și aceea de coerență cu care este, de altfel, corelată, o noțiune graduală: elementele care aparțin mulțimii șirurilor de propoziții, care se pot constitui într-o limbă trebuie caracterizate în raport cu proprietatea de textualitate; există deci mulțimi de propoziții care sunt texte în mai mică măsură. Aceasta înseamnă că un șir de propoziții pot fi text (este considerat text) într-o anumită împrejurare, dar în alta el nu este perceput ca text. Se observă că accentul s-a mutat de pe structura obiectivă a enunțului pe întrebuințarea (funcția) acestuia în raport cu un receptor pus să decidă dacă ceea ce receptează este sau nu un text, adică este coerent sau incoerent, are sau nu un sens. Textualitatea se decide în funcție de împrejurările în care se face enunțarea; ea nu este o calitate intrinsecă a textului, ci rezultatul unei judecăți asupra acestuia cu privire la conformarea lui la un set de norme de organizare a textului în funcție de situația în care acesta este produs, numite norme discursive**.**

Textul reprezintă un întreg organic. Ansamblul textului este alcătuit dintr-o sumă infinită de conexiuni care sunt corelate unele cu altele. Textul ar reprezenta în acest sens o unitate integră care însumează la rândul lui o sumă de subtexte ce se subordonează acestui întreg. Într-un text regăsim starea de spirit a autorului, a timpului și a locului în care a trăit autorul. Textul eternizează și redă stările care l-au însoțit pe autor în timpul scrierii textului. Atunci când ajungem să interpretăm un text realizăm că în raport cu acest text nu se poate face o singură interpretare. Se pot face infinite interpretări. Am putea afirma: câți lectori purced la lectura textului tot atâtea modalități de interpretare pot fi stabilite. La sfârșitul lecturii înțelesurile trebuie probate prin coerența textului, iar coerența textuală nu poate decât să dezaprobe unele conjecturi hazardate. Un text are tendința de a-și produce propriul cititor model. „Autorul model este cel care, ca strategie textuală, tinde să producă un anume cititor model”.[204] În timpul lecturii și înțelegerii unui text conchidem că am ignorat unele aspecte ale operei, și ajungem să reliefăm unele aspecte ale operei unui autor și să le ignorăm pe altele. Unele interpretări surprind cu mai multă profunzime decât altele structura unui text. Din acest motiv un text trebuie să fie luat ca parametru al propriilor lui interpretări, este necesar să admitem, că există un limbaj critic care acționează ca metalimbaj și care permite comparația între textul respectiv, cu toată istoria lui, și interpretarea cea nouă. Noțiunea de interpretare cere ca o porțiune de limbaj să poată fi utilizată ca interpretant al unei porțiuni a aceluiași limbaj. Un metalimbaj critic nu e un limbaj diferit de propriu-i limbaj-obiect. E o porțiune din însuși limbajul-obiect, și în acest sens e o funcție pe care orice limbaj o îndeplinește când vorbește despre sine.

[204] ECO, U. *Limitele interpretării.* Iași: Polirom, 2007, p. 42.

Este acum nevoie să delimităm două abordări pragmatice diferite: o pragmatică a semnificării (cum pot fi reprezentate fenomenele pragmatice într-un sistem semantic) și o pragmatică a comunicării (cum pot fi analizate fenomenele pragmatice care au loc în cursul unui proces comunicativ). ”Sarcina principală a pragmaticii este de a descrie interpretarea complexă a enunțului, pornind de la interpretarea parțială a frazei pe care o furnizează lingvistica înțeleasă în sens strict”.[205] Fenomene cum sunt coreferința textuală, coerența textuală, topica, referirea la un ansamblu de cunoștințe admis din punct de vedere idiolectal de către un text ca referindu-se la o lume narativă, implicarea conversațională și multe altele privesc un proces efectiv de comunicare și nu pot fi prevăzute de nici un sistem de semnificare.

Crearea unui text implică pe lângă multă muncă, talent și inspirație suficientă pentru a se realiza ceea ce numim text. „Text înseamnă Țesătură; dar câtă vreme până aici s-a luat mereu această țesătură drept un produs, un văl gata făcut, îndărătul căruia se ține, mai mult sau mai puțin ascuns, sensul (adevărul), noi accentuăm acum, în țesătură, ideea generativă că textul se face, se lucrează printr-o întrețesere perpetuă”.[206] În cadrul textualității este importantă atât semnificarea, cât și comunicarea care se realizează între autor și lector. Replica autorului este reprezentată de mesajul scris. Foarte mare importanță are cum ajungem să interpretăm acest mesaj scris. Se menționează procesul de atribuire a semnificațiilor conceptelor pe care le întâlnim în text. Această atribuire este de cele mai dese ori subiectivă ținând de universul mental al interpretului, iar semnificațiile acestora ajung să creeze un text din perspectiva celui care îl lecturează și îl înțelege în felul său. Interpretarea unui text reprezintă un model abstract. Peste decenii se conștientizează cât de eronată a fost înțelegerea unui sau alt autor. Acest lucru se întâlnește și în sistemul didactic, atunci când studenții, elevii nu fac recurs la opera scrisă de autor ci se limitează doar la cele redate într-un text sau discurs despre operă. Este ca și cum se face recurs la vocea a doua și nu la prima voce. „Studiul individual nu a apărut decât odată cu pagina tipărită. Iar astăzi, când învățătura și studiul înclină tot mai ades spre seminar, masă rotundă și grup de discuție, trebuie să punem aceste dezvoltări pe seama declinului paginii tipărite ca formă culturală dominantă”.[207]

Orice text are o voință a sa. Voința textului este aceea de a ne pune în sensul său, adică direcția pe care o urmărește acest text, voința textului ce tinde să se manifeste prin acțiunile pe care noi le întreprindem în raport cu textul. Într-un final, în dependență de faptul dacă sensul textului a

[205] MOESCHLER, J., REBOUL, A. *Dicționar enciclopedic de pragmatică,* Cluj: Echinox, 1999, p. 117.
[206] BARTHES, R. *op. cit.*, p. 100.
[207] MCLUHAN, M. *op. cit.*, p. 448.

fost înțeles și perceput adecvat putem afirma că această voință a textului a fost realizată. Intenția textului deschide direcția către gândire și atunci când înțelegem și explicăm structura textului ajungem să înțelegem relațiile interne de dependență care constituie textualitatea însăși. A interpreta în acest context înseamnă a ne deplasa pe drumul gândirii deschis de text, a porni către textul însuși. Interpretarea este chiar actul textului. Relația dintre tradiție și interpretare este o relație internă a textului; a interpreta înseamnă a se situa în sensul indicat de această relație de interpretare conținută de textul însuși. Interpretarea obiectivă din acest punct de vedere ajunge să interfereze cu interpretarea subiectivă, ce este în legătură cu problema înțelegerii celuilalt cu ajutorul semnelor pe care celălalt le oferă despre viața sa conștientă.

Spre deosebire de tehnica hermeneutică, *hermeneia* la Aristotel este însăși acțiunea limbajului asupra lucrurilor. Pentru Aristotel, a interpreta nu este ceea ce face primul limbaj, mijlocind prin semne raportul nostru cu lucrurile. Astfel, numele, verbul, discursul sunt cele care interpretează în măsura în care semnifică. În viziunea lui Aristotel interpretarea este interpretare prin limbaj, înainte de a fi interpretare asupra limbajului. „Rostirea diferă însă de expresie, prin aceea că prima este cu precădere împlinirea cuvintelor ce semnifică lucrurile, pe când cealaltă este doar a celor luate în chip simplu, pentru folosința limbii”.[208] În acest caz, Aristotel analizează problema limbajului în diferite situații – cele legate de gândire, precum și situațiile în care gândirea este exteriorizată prin cuvinte, adică în comunicarea nemijlocită.

În viziunea lui Peirce raportul dintre un semn și un obiect este de așa natură încât un alt raport dintre un "semn" și un "obiect" se poate grefa pe cel dintâi. Important este faptul că acest raport dintre semn și interpretant este un raport deschis, în sensul că există întotdeauna un alt interpretant susceptibil de a mijloci primul raport. „Un simbol este un semn care se referă la obiectul pe care-l denotă în virtutea unei legi, de obicei o asociere de idei generale, care determină interpretarea simbolului ca referindu-se la acest obiect”.[209] A interpreta înseamnă pentru exeget a se situa în sensul indicat de această relație de interpretare susținută de text. Există o legătură directă între text și acțiune – teoria textului și teoria acțiunii comunică;[210] nimic nu e mai interesant decât jocul trimiterilor între *text, acțiune, și istorie.*[211] Teoria textului oferă un bun punct de plecare pentru o revizuire radicală a problemei metodologice. Paralelismul dintre teoria textului, teoria acțiunii și

[208] ARISTOTEL. *op. cit.,* p. 85.
[209] PEIRCE, CS. *Semnificație și acțiune.* București: Humanitas, 1990, p. 277.
[210] RICOEUR, P. *Eseuri de hermeneutică*. Trad V. TONOIU. București: Humanitas, 1995, p. 140.
[211] RICOEUR, P. *De la text la acțiune. Eseuri de hermeneutică II.* Cluj: Echinox, 1999, cap. 2.

teoria istoriei este imediat sugerat de genul narativ al discursului. Analiza structurală ar proveni dintr-o obiectivare străină de mesajul textului, inseparabil, el însuși, de intenția autorului său: a înțelege ar însemna să stabilim între sufletul cititorului și cel al autorului o comunicare, chiar o comuniune, asemănătoare cu cea care se stabilește într-un dialog desfășurat în mod nemijlocit. Comunicarea stabilită între autor și cititor reprezintă cel mai valoros obiectiv pe care și-l poate trasa orice autor al unui text. Nemijlocitul dialog presupune stabilirea unei axe spirituale care se stabilește între cei doi poli – autorul și cititorul. Prezența dialogului dintre ei în text presupune implicarea unor dimensiuni transdimensionale care nu pot fi sesizate la prima vedere a textului. Fără o implicare intelectivă a cititorului nu este posibilă realizarea comuniunii dintre autor și cititor, iar comuniunea la nivel de dialog între cei doi este pe potriva atât a textului însuși ca produs creat de autor, cât și a universului cititorului. Prin înțelesurile pe care și le asumă, lectorul completează textualitatea cu noi conotații și semnificații. Un text poate să nu spună nimic unui lector și, în același timp, poate să spună totul unui alt cititor, totul depinzând de cheia cu care ajunge să fie decodificat textul.

O carte valoroasă reprezintă un tezaur sacru ce cuprinde în sine o lume întreagă. Atunci când ajungi să deții „cheia" intrării în acest univers al cărții vei parcurge întreg labirintul înțelegerii ei. Accesul la înțelegere este favorizat de raportul dual dintre predispoziția de a fi înțeles a autorului, precum și de limitele înțelegerii care țin de lumea cititorului. Am putea afirma că universul textului proiectează atâtea înțelesuri în dependență de numărul de cititori care fac recurs la el. Fiecare cititor vine cu propriile sale determinări și proiecții în raport cu care se stabilește matricea înțelegerii și receptării mesajului textual. În fiecare timp istoric există texte „sacre" care sunt supuse și re-supuse la nenumărate interpretări. La aceste texte se fac foarte multe referințe, ele ajungând să fie un gen de argument al autorității. De multe ori însă aceste texte servesc drept pilonul de bază în raport cu care ajung să se creeze și să se re-creeze alte texte. Fiecare lectură presupune și un anume joc în raport cu contextul textualității. Acest joc este realizat de către cel care citește și interpretează. Este jocul semnificațiilor, al atribuirii unui semnificat subiectiv unui semnificant care este al autorului. În acest sens putem afirma că se realizează o interpretare de tip semiotic. De multe ori a interpreta un text înseamnă a-l elibera de toate atribuirile care i-au fost făcute până atunci și care au distorsionat mult înțelegerea lui. Este cazul, în special, al autorilor mari, la care se face referință cu prisosință. Intenția sau ținta textului nu este în primul rând intenția presupusă a autorului, experiența trăită a scriitorului, în care ne-am putea și noi transpune, dar ceea ce vrea textul, ceea ce vrea el să-i spună celui ce se supune poruncii sale.

Noțiunea de text nu poate fi definită univoc. Sintetizând, textul ne apare: 1. Ca un *obiect grafic* (textul obiect) sau sonor, care nu are valoare în sine, chiar dacă are consistență și formă materială și este perceptibil cu ajutorul simțurilor (vizual, tactil, auditiv). 2. Ca *obiect semiotic* – este o secvență finită, unitară și coerentă de semne lingvistice, care se realizează în comunicarea interumană. În această accepțiune, textul presupune o semnificație, un sens sau o pertinență care este însăși rațiunea de a fi. 3. Ca *obiect al unei acțiuni umane* conștiente și intenționale, textul se formează din actul enunțării sau producerii textului, act de vorbire, la un pol al procesului și, respectiv, un act de lectură, act de receptare – interpretare, la celălalt pol.

3.1.3. Ipostaze pragmatice ale comunicării sociale

Unul dintre cei mai importanți factori în cadrul discursului este reprezentat de claritatea ideilor. Conștientizarea propriilor idei și atribuirea de semnificații complexe și adecvate contextului unui discurs asigură eficiența și reușita acestuia. Flexibilitatea limbajului și evoluția ideilor într-un context discursiv contribuie la faptul de a depăși atât relativismul conceptual, cât și limitele lumii subiective ale autorilor de discurs. „Două modalități fundamentale în care limbajul ne servește sunt acestea: ca mijloc de a-i determina pe alții să facă ceea ce vrem noi și ca mijloc de a învăța de la alții ceea ce vrem să știm”.[212] Într-un discurs, autorul își proiectează propria sa realitate mentală – rațiunea și experiența nemijlocită. Dincolo de raționalitate, nu mai puțină importanță este relația dintre autorul discursului și cei care ascultă. Astfel, discursul din perspectivă pragmatică implică și adaptarea intențiilor cognitive ale autorului de discurs la particularitățile celor care ascultă. Relația dintre autorul discursului și receptorii lui nu trebuie să fie unidirecțională, în acest sens ne referim la crearea și evoluția discursului în dependență de particularitățile cognitive ale receptorilor. Una dintre calitățile de bază ale autorului de discurs este calitatea de a fi distinct în expunerea ideilor la nivelul discursivității.

Într-un discurs obiectivul fundamental este reprezentat de producerea convingerii, care se realizează raportându-se în permanență la îndoială. Conștientizarea unor idei cu adevărat autonome și libere reprezintă implicarea unei gândiri critice. În discursivitate îndoiala este necesară, reieșind și din considerentul că ea stimulează mintea pentru activitățile ideatice ulterioare. Rezultatul final al gândirii, proiectată în discurs, este exercițiul voinței, iar convingerea din acest punct de vedere

[212] QUINE, W.V., Ullian, J.S, *Țesătura opiniilor,* trad. M. DUMITRU, Pitești: Paralela 45, 2007, p. 68.

reprezintă o etapă a acțiunii mentale, un anume efect în natura umană care va influența ființa umană în ulterioarele sale acțiuni, inclusiv și în cele discursive.

Pragmatismul clasic și cel contemporan a influențat considerabil domeniul științelor comunicării. Influența pragmatismului asupra teoriilor comunicării rezidă în abordările complexe și utile, abordări care provoacă la o reinterpretare a situațiilor de comunicare, în cadrul cărora comunicare o importanță majoră are fenomenul discursivității. Astfel, contextualitatea obține noi conotații care, la rândul lor, influențează discursivitatea. Jürgen Habermas analizează situația de comunicare raportând-o la mai multe domenii – individual, academic, social, nu în ultimul rând analizează praxisul comunicativ cotidian, de asemenea abordează rolul rațiunii în comunicare. „Întemeierea discursivă transformă lămuririle în interpretări, susținerile în judecăți, explicațiile în explicații teoretice și justificările în justificări teoretice. În acest scop trebuie să trecem de la vorbirea care este acțiune comunicativă la vorbire ca discurs".[213] Reieșind din aceste considerente, putem afirma că, în permanență, are loc o re-actualizare și re-contextualizare a fenomenului cunoașterii, precum și a celui al comunicării.

În acest context remarcăm că perspectiva pragmatică în comunicare este determinată de mai mulți factori, inclusiv de contribuția filosofilor reprezentativi ai pragmatismului american - Charles Sanders Peirce, William James, John Dewey, George Herbert Mead, Richard Rorty, Jürgen Habermas. De exemplu, în viziunea lui John Dewey, comunicarea se raportează în modul cel mai direct la problema educației. „Dacă educația înseamnă viață, atunci întreaga viață are de la început un aspect științific, un aspect artistic și cultural și un aspect de comunicare".[214] Și în rezultat comunicarea reprezintă fundamentul cooperării într-un gen de activitate în care toți sunt parteneri. Din punctul de vedere al lui John Dewey, comunicarea este un spațiu deschis, unde subiecții acțiunilor comunicative pot să își împartă ideile, experiențele, unde se confruntă diferite perspective fără pretenția aflării unei perspective corecte, definitive. Semnificația lucrurilor ni se dezvăluie în situațiile de comunicare, pe parcursul tuturor tipurilor de acțiuni sociale. Comunicarea nu este doar un procedeu de coordonare între partenerii sociali, care servește la înțelegerea mai bună a tuturor sferelor de acțiune, dar reprezintă și sursa reflectivității în general, care, este posibil pentru că este prezentă la subiecții umani capacitatea numită flexibilitate și receptivitate umană, adică este de

[213] HABERMAS, J. *Cunoaștere și comunicare.* Trad. A. MARGA, W. ROTH, I. WOLF. București: Editura Politică, 1983, p. 203.
[214] DEWEY, J. *Fundamente pentru o știință a educației.* Trad. V. NICOLESCU. București: Editura Didactică și Pedagogică R.A., 1992, p. 52.

remarcat capacitatea de a ne pune în locul partenerului nostru în comunicare, și astfel ne apropiem de perspectiva celuilalt, fiind capabili să reconstruim experiența pe care o trăiește celălalt. Din acest punct de vedere fenomenul logic al educației este strâns legat de comunicare.

John Dewey considera că orice fel de comunicare are și un efect educativ important. Doar prin participare activă se pot comunica conținuturi semnificative. Există mai multe cuvinte în operele scrise de filosofii reprezentativi ai pragmatismului, care sunt sinonime cu conceptul de comunicare – cooperare, participare, înțelegere veritabilă, ș.a. Aceste concepte au menirea de a arăta multitudinea de sfere de activitate și domenii, unde se regăsește din plin fenomenul comunicării, și că sfera de influență socială are o extindere majoră asupra subiecților umani. Ori, din această perspectivă oamenii pot coexista în societate, pot fi utili unii în raport cu alții, se pot împlini ca ființe private, sociale numai datorită dezvoltării capacității de comunicare, adică, inclusiv, a derivatelor comunicării – cooperare și participare.

Filosofii reprezentativi ai pragmatismului au accentuat importanța practicii în educație la modul general, precum și în comunicare la modul special. În educație se accentua necesitatea construirii situațiilor comunicative. În cadrul acestor situații comunicative create accentul se pune pe implicarea subiecților comunicatori. De exemplu, gândirea filosofică și pedagogică a lui John Dewey a fost centrată pe interacțiune și comunicare. "Individul trăiește în, pentru și prin societate și societatea n-are existență decât în și prin indivizii care o alcătuiesc".[215] Interacțiunea reprezintă chintesența comunicării. Nu am putea comunica în absența interacțiunilor create atât în mediul privat, cât și cel social, academic. Actualitatea ideilor filosofilor reprezentativi ai pragmatismului se conturează, inclusiv, și prin intermediul conceptelor care determină comunicarea, concepte fundamentale și pentru societățile contemporane.

Filosofii reprezentativi ai pragmatismului considerau ca punct de pornire interacțiunea dintre subiectul activ și mediul său, acestea nefiind structuri fixate într-un mod static, dar care se află într-un proces dinamic, conștiința umană fiind parte integrantă a interacțiunilor. Ei considerau că omul ca să poată supraviețui în mediul înconjurător, trebuie să se adapteze în permanență la realitățile care îl înconjoară. Este accentuată o capacitate de flexibilitate și cooperare pe care trebuie să o posede dezvoltată subiectul uman. Filosofii aveau convingerea că adaptarea simbolică la situațiile de criză care apar este specifică omului, această adaptare este posibilă datorită comportamentului rațional și autocontrolului. Dacă oamenii nu ar avea dezvoltată această capacitate de adaptare, precum și

[215] DEWEY, J. *Școala și copilul*. Trad. G. MARINESCU. București: Editura Librăriei H. Steinberg FIU, 1923, p. 108.

capacitatea de a-și controla propriile acțiuni, atunci deznodământul ar putea fi unul cu o conotație negativă până la fatalism. În viziunea filosofilor reprezentativi ai pragmatismului, limbajul reprezintă manifestarea nemijlocită a situațiilor pe care le trăiesc subiecții umani. Prin intermediul limbajului se reprezintă întreaga realitate socială, culturală, privată. Limbajul servește, nu în ultimul rând, la împărtășirea emoțiilor pe care le trăiesc oamenii.

Filosofii pragmatiști credeau că o societate ideală ar fi aceea care permite și încurajează dialogul între diferitele limbaje și culturi; în care nici o cultură nu s-ar pretinde mai valoroasă, conservând valorile fiecărei entități culturale. Gândirea rațională, conștiința, noțiunea de adevăr nu sunt absolute, tot ceea ce gândim reprezintă urmarea contextului cultural în care existăm. „Cultura este pur și simplu un set de obiceiuri de acțiune comun împărtășite, acelea care le permit membrilor unei singure comunități umane să se înțeleagă atât de bine unii cu alții și cu mediul înconjurător”.[216] Un sistem de idei este adevărat în măsura în care el devine eficient în practica socială, în interacțiunile curente sau în comunicare. Din acest punct de vedere, Richard Rorty menționează două etape majore – socializarea și edificarea. Atât fenomenul socializării, cât și al edificării se bazează pe comunicare. Socializarea nu ar putea exista în afara rețelelor comunicative create în interiorul grupurilor sociale. Datorită capacităților de comunicare subiecții umani prevăd să își dezvolte inteligența socială, adică să persevereze la capitolul socializare. Am putea afirma că gradul și nivelul de dezvoltare al unei societăți este reprezentat de faptul cum oamenii știu și pot să comunice atunci, când se află în sfera socială.

De exemplu, pentru grupurile sociale din Occident se percepe din punct de vedere al comunicării – o atitudine care semnifică deschidere față de celălalt, respect față de valorile, cultura celuilalt, flexibilitate în comunicare, o apropiere firească între oameni. Dimpotrivă, în țările fostului imperiu sovietic se observă manifestarea unui alt tip comportamental din punct de vedere al comunicării și atitudinii între membrii diferitor grupuri sociale, și anume – oamenii sunt mai rezervați față de semenii lor, este prezentă o stare de neîncredere generală, la nivel de atitudine și comportament se manifestă o rigiditate, mai mare. Din punct de vedere pragmatic, fenomenul comunicării se raportează la astfel de concepte ca: experiență, interacțiune, evoluție, integrare. Evoluția, creșterea în accepția pragmatiștilor nu are un scop final, se are în vedere o tendință permanentă în dezvoltarea capacităților comunicaționale. E necesar să facem diferența între comunicarea autentică și comunicarea prin transfer.

[216] RORTY, R., *Adevăr și progres.* Trad. M. CĂBULEA. București: Editura Univers, 2003, p. 116.

Comunicarea autentică este reprezentată de participarea nemijlocită a subiecților umani în desfășurarea și evoluția ei și atunci când comunicatorii împart, mai mult sau mai puțin, același spațiu fizic, participă la procesul de comunicare în sensul cel mai direct, și cel mai important lucru - să se pretindă la crearea unui dialog autentic între subiecții comunicatori. Autenticitatea comunicării, din această perspectivă, reprezintă manifestarea firească a celor care comunică, transformarea lor reciprocă sub impactul ideatic la care ajung să se supună reciproc ca urmare a dialogului creat. Și, dimpotrivă, comunicarea prin transfer care este valabilă mai mult pentru epoca informațională, mediată de internet, este o comunicare unde accentul este pus mai mult pe latura strict informațională, pe senzația media de tip imediat. Într-un timp scurt oamenii au acces la informații diferite, prelucrarea acestor informații este, de cele mai dese ori, una superficială, accentul punându-se mai mult pe divertisment și informațiile care pot produce șocuri culturale. Filosofii reprezentativi ai pragmatismului au demonstrat că educația, respectiv comunicarea ca modalitate a educării oamenilor, reprezintă un mijloc de adaptare la mediu și, totodată, reprezintă soluționarea problemelor societății. Filosofia reprezintă identificarea unor metode și ipoteze pentru rezolvarea problemelor, actuale, adică ea nu mai caută adevăruri absolute, ci sarcina ei rezidă în a fi alta. Filosofii pragmatiști supraestimează într-un anumit sens rolul atitudinii raționale și a capacității de comunicare a oamenilor. Una dintre ideile fundamentale ale lui John Dewey de exemplu, este că o comunicare eficientă ar putea salva democrația. Această idee este și astăzi demnă de a fi luată în considerație. În cadrul unei societăți, comunicarea eficientă între toate grupurile, categoriile sociale, reprezintă obiectivul central spre care trebuie să se tindă, de la oamenii de rând și până la guvernanți.

Prin urmare comunicarea reprezintă, în sine și prin multitudinea formelor sale de manifestare, organonul care face posibilă conviețuirea oamenilor în realitățile vieții sociale, politice, economice, culturale. Fie că sunt menționate relațiile într-un grup social, într-un cadru academic, sau de relațiile manifestate la nivelul vieții private, comunicarea devine cadrul principal de manifestare a tuturor relațiilor enunțate precum și mecanismul care propulsează evoluția oamenilor implicați în aceste relații. Odată ce oamenii își stabilesc drept obiectiv central al vieții lor eficiența și calitatea unei vieți trăite cu sensuri majore, toate acestea pot fi realizate datorită unei comunicări eficiente sau ineficiente. Până la urmă, sensul și obiectivele majore ale comunicării se rezumă la a împărtăși stările spirituale, a crea relații cu oameni din sfera de acțiune care pot propulsiona în continuare efortul unei persoane și care îi pot determina într-un mod sau altul evoluția pe scara socială. În contextul contactelor impersonale, rolul social și cultural al interlocutorului impune locutorului modul de interacțiune. „Prioritatea acordată interacțiunii nu înseamnă că orice enunț este un dialog

de drept, o conversație ținută de indivizi unul în prezența celuilalt".[217] Comunicarea înseamnă, astfel, schimb de mesaje și semnificații, iar prin feedbackul primit și oferit - transformare și adecvare care reușim se obțin mai ales în cadrul comunicării interpersonale și anume datorită comunicării interpersonale reușim să-i cunoaștem mai bine pe ceilalți și, prin ei, să ne cunoaștem pe noi înșine. De asemenea, datorită comunicării interpersonale, se stabilesc, se întrețin sau se destramă relații umane. Pentru a analiza comunicarea interumană, este necesar să o înțelegem ca un gen de interacțiune socială a unor actori, prezenți într-o situație pe care și-o reprezintă în același mod. Acești potențiali comunicatori se confruntă cu diferite probleme pe care le pot rezolva numai prin comunicare, care fiind un proces integrat ține de un ansamblu de mize, care pot reprezenta o structură fenomenologică a interacțiunilor interpersonale.

Dincolo de faptul că o comunicare generează cu sine în manifestarea ei deplină și complexă informație în același timp, comunicarea mai generează cu sine și noi tipare de manifestare atât pentru locutor, cât și pentru interlocutor. Aceste tipare noi presupun modalitățile de formare și manifestare a comunicatorilor după finalizarea actului de comunicare. Iar finalitatea, la rândul ei, este reprezentată de posibilitatea acționării sau absenței acțiunii „prin comunicare se dobândește o comuniune, o aderare la ceva".[218] În virtutea unor realități de natură diferită comunicatorii reușesc să fie modelați și remodelați în cadrul situațiilor de comunicare. Prin intermediul unor tehnici și strategii la care se face recurs în procesul de comunicare – persuasiune, manipulare, programare neuro-lingvistică, oamenii în finalul unor secvențe ale comunicării aspiră să fie alții decât au fost la început. Cazul ideal ar fi reprezentat de faptul când în cadrul comunicării interlocutorului i se respectă felul de a fi, adică experiența culturală, modalitățile de reacție, așteptările interlocutorului. Adică se pornește de la un dat obiectiv din punct de vedere existențial pentru a finaliza comunicarea cu noi semnificații ce ar avea rolul de a îmbogăți acest dat. Cazul mai puțin ideal ar fi reprezentat, la rândul lui, de situațiile când interlocutorului nu i se respectă acest dat obiectiv, dimpotrivă, locutorul are în vedere doar propriile interese, propunându-și cu orice preț să-l convingă pe interlocutor să facă anumite alegeri, să acționeze într-un anume mod, la alegeri și acțiuni care, de cele mai dese ori, sunt în detrimentul intereselor celuilalt. În acest caz, comunicarea este realizată prin intermediul unor tehnici care țin de manipulare și respectiv, persuasiune din perspectivă negativă. Prin comunicare, se asumă mai întâi de toate o identitate, iar în comunicare finalitatea generală este

[217] MAINGUENEAU, D. *Analiza textelor de comunicare.* Trad. M. ȘOVEA. Iași: Editura Institutul European, 2007, p. 34.
[218] MARIN, V. *Comunicare*. Brașov: Editura Universității Transilvania, 2005, p. 181.

reprezentată de exprimarea acestei identități. Comunicând, ne poziționăm în raport cu celălalt. Printr-un act relațional se creează identitatea pentru celălalt. Această identitate și reprezintă finalitatea unei situații de comunicare. Finalitățile - situațiilor de comunicare mai sunt reprezentate de posibilitățile și perspectivele de acționare ale subiecților umani, atât în cadrul vieții lor private, cât și în cadrul vieții sociale.

Din cele expuse rezultă că interdependența socială și economică a oamenilor este astăzi atât de mare încât coexistența firească a lor se realizează prin intermediul comunicării la rândul său comunicarea empatică este capabilă să favorizeze această coexistență. „Comunicarea nu mai este o simplă transmitere de informații de la un emițător către un destinatar, ea devenind acum o constantă activitate de producere și schimb de semnificații".[219] Este foarte important de stabilit, totodată, în ce măsură comunicarea este una obiectivă, și, dacă este posibil sau imposibil ca o comunicare între subiecții umani să poată fi la modul ideal una obiectivă. Pentru că fiecare om aduce cu sine în cadrul unei situații de comunicare propria sa lume, care este reprezentată prin intermediul unui limbaj. Și acest limbaj este unul individual, atunci, când îl provocăm pe celălalt la un dialog, de fapt, ne asumăm riscurile de a nu înțelege toate semnificațiile pe care le atribuie celălalt cuvintelor; de multe ori se întâmplă să dialogăm ca într-un "dialog al surzilor". Adică fiecare își stabilește propriul repertoriu al comunicării, propria lungime de undă în raport cu care se reprezintă. Decalajele, neînțelegerile, conflictele în comunicare survin în urma unor experiențe lingvistice diferite, dar și al faptului în ce măsură interlocutorul realizează să se poată acomoda la modul de a fi al celuilalt. Anume din acest punct de vedere este foarte importantă educația corectă. În cadrul pragmatismului american nu se regăsește soluția universală pentru generațiile care urmează, relevanța acestei filosofii și care constă tocmai în faptul conștientizării situației cât de greu este de prevăzut perspectiva ulterioară ce vizează dezvoltarea și evoluția unei societăți. „America a stat sub semnul căutării febrile a adevărului și a căii celei mai bune de viață, dar, mai presus de originalitatea vieții, ea a pus mereu autenticitatea trăirii ei. De aceea, spiritualitatea americană a luat de la început calea conexiunii organice cu practica vieții".[220]

Această filosofie ne învață să devenim stăpâni pe sine, să reușim să ne folosim de propriile calități și să determinăm modalitățile în care ne putem folosi cât mai eficient de mediul în care conviețuim. Astfel utilizarea adecvată a mediului în care trăim presupune și capacitatea de a fi

[219] OLARIU, F. T. *Dimensiunea ludic-agonală a limbajului.* Iași: Editura Universității "Alexandru Ioan Cuza", 2007, p. 83.
[220] MARGA, A. *Reconstrucția pragmatică a filosofiei.* Iași: Editura Polirom, 1998, p. 101.

folositori prin acțiunile noastre, inclusiv prin situațiile de comunicare pe care le generăm. Folosirea adecvată a mediului în care trăim corespunde necesităților atât ale subiecților umani, cât și ale societății în general. Și atunci, când scopurile și interesele oamenilor sunt altele și sunt diferite decât cele pe care le vizează statul, care necesită la modul ideal să reprezinte pe acești cetățeni, atunci se obține o discrepanță foarte mare între aceste două realități. Drept exemplu ar servi în acest context – situația comunicațională și starea de lucruri din fostele țări ale imperiului sovietic. Realitățile sociale și aspirația oamenilor este diferită decât cea pe care o reprezentau guvernanții. În cadrul acestui sistem devenit unul anormal și nefiresc putem consemna existența unei comunicări pe verticală. În aceste societăți totul se reduce la o comunicare bazată pe dictatură și pe o supunere aproape oarbă în fața celor care reprezintă cetățenii. Sunt prezente din plin reminiscențele regimului sovietic – totalitarism, dictatură, control, cenzură, conformism ș.a. "Dresați" fiind pe parcursul mai multor generații, oamenii, în mare măsură, sunt incapabili de a fi liberi și deschiși în comunicare; de cele mai multe ori în cadrul grupurilor sociale se comunică făcându-se recurs la limbajul de lemn. Astfel, comportamentul oamenilor la nivel reacție, atitudine, este unul rigid și standardizat, nimeni aproape nu se încumetă să se împotrivească unor cerințe și manifestări care vin din partea liderilor formali. În acest mod, grupul este mai ușor controlat. Asemenea tip de comunicare și comportament obedient convine vârfurilor piramidei sociale în deplină măsură pentru că astfel oamenii mai ușor pot fi manipulați. Încă se știe, că unele dintre instrumentele regimului sovietic au activat și mai activează în recursul la manipulare prin intermediul resurselor lingvistice, adică totul s-a realizat și se mai realizează (încă) prin intermediul comunicării, dar una denaturată și obedientă, exemplu elocvent în acest sens ar putea servi cazul Republicii Moldova.

Reperele pragmatice care vizează viața de zi cu zi ale oamenilor care trăiesc în aceste societăți sunt orientate în cea mai mare măsură doar spre supraviețuire. Astfel, gândurile oamenilor, acțiunile lor sunt orientate în acest sens spre nevoile primare, socializarea care se realizează în cadrul grupurilor sociale reprezintă și ea, în mare măsură, trăirile oamenilor din perspectiva supraviețuirii. Gradul cel mai avansat al socializării, care ține de sfera ideatică, se manifestă mai rar. Dacă este să ne referim la problema comunicării în cadrul acestor societăți, atunci putem afirma cu certitudine că oamenii comunică încă fiind ghidați de tiparele caracteristice pentru societățile de tip închis – de exemplu, fostele republici din cadrul URSS-ului, inclusiv și cazul Republica Moldova. Pentru a obține la adevărata democrație în aceste societăți post-sovietice este nevoie ca educația și comunicarea să se realizeze în strânsă interdependență, ca întreaga societate să devină o rețea de

comunicatori, adică toți să fie conectați la toți și la tot. Numai datorită acestui tip de comunicare ce vizează deschidere, împărtășire, cooperare, integrare, se va demonstra la faptul ca omul să fie respectat în aceste societăți. Ori, lucrurile din respectul punct de vedere, din nefericire, stau altfel. Oamenii sunt victimizați atât din punct de vedere istoric, precum și politic, social, economic. Stările de frustrare pe care oamenii le trăiesc sunt reprezentate, inclusiv, de situațiile de comunicare în care ei își proiectează aceste realități pe care le parcurg. Astfel, pragmatica comunicării sociale se raportează și include în mod nemijlocit realități care țin de regimul instalat și mecanismele prin care această situație este perpetuată din generație în generație. În cadrul practicilor discursive se observă cum rațiunea se exprimă și, totodată, în ce măsură este prezentă o anumită stare de autonomie a subiecților.[221]

3.1.4. Contextul social și practica discursivă: o conjuncție eficientă

Analiza discursului are nevoie de o abordare interdisciplinară. Parcursul pragmatic în cadrul analizei unui discurs se regăsește în toată amploarea manifestării lui. Întregul proces complex al comunicării discursive este redat datorită, în mare măsură, strategiilor semioticii. Discursivitatea a parcurs un traseu impunător pe parcursul timpului istoric – de la accentuarea logosului în cadrul retoricii antice până la revitalizarea expresivității, emoțiilor de către noua retorică. „Discursul este activitate intersubiectivă, subiecții aflați într-o asemenea interacțiune fiind unicate irepetabile, deoarece natura umană este schimbătoare și surprinzătoare și individul nu rămâne perfect identic cu el însuși de la un moment la altul”.[222] Un șir de teorii – teoria actelor de limbaj, analiza conversației, teoria enunțării au contribuit la valorificarea fenomenului discursivității. În orice societate se manifestă o multitudine de discursuri; de la discursul didactic până la discursul politic are loc o proiectare a unei sume de factori care caracterizează contextul societății în cauză. „Studiile privind comunicarea permit o mai bună înțelegere a sensului în măsura în care țin cont de interacțiunea între situația și tipurile de discurs, între relațiile afective și sociale pe de o parte și cele gestuale, posturale, proxemice, pe de altă parte”.[223]

Vor fi vizibile întotdeauna diferențele dintre discursul din cadrul societăților democratice și cele totalitare. În contextul societăților democratice discursul va avea două funcții – critică și terapeutică, în contextul societăților totalitare discursul este în serviciul puterii, în acest sens prin

[221] SIEGEL, DJ. *Mindsight*. *Ed. cit*., cap 2.
[222] STOICA, D. S. *Limbaj, discurs, comunicare.* Iași: Editura Univ. "Alexandru Ioan Cuza", 2015, p. 55.
[223] ROVENȚA-FRUMUȘANI, D. *Semiotică*, *societate*, *cultură*. Iași: Editura Institutul European, 1999, p. 206.

intermediul discursului se elogiază puterea. Indiferent de tipul de societate, discursul are un rol esențial în producerea și reproducerea mediatică a unor realități ideologice, realități produse, deseori, într-un mod forțat prin intermediul discursului. Astfel, manipularea politică, socială, economică, istorică se realizează prin intermediul discursului. Orice discurs public contribuie, într-o măsură mai mare sau mai mică, la elucidarea problemelor într-o societate. Putem afirma că orice problemă în cadrul unei societăți este creată sau și rezolvată prin intermediul situațiilor de comunicare. „Abordarea pragmatică pare a fi mai aproape de natura activității presupoziționale proprie comunicării în limbaj natural".[224] Discursul social reprezintă acel cadru prin intermediul căruia este structurată narațiunea socială. Zi de zi acționăm în contexte sociale datorită impactului discursului social. Sfera publică este determinată și condiționată de influențele discursurilor mediatizate. Astfel, suntem părtașii creării unor realități fabricate sub ochii noștri, când anumiți factori de decizie politică, economică își realizează anumite interese prin intermediul discursului social mediatizat. Orice narațiune socială se construiește și se deconstruiește prin intermediul discursivității.

Cercetătorii din domeniul semioticii, pragmaticii, filosofiei limbajului analizează într-o manieră critică discursul, fiind preocupați de rolul presupozițiilor și a implicațiilor socio-politice ale discursului. „Meritul principal al semioticii a fost și este evidențierea centralității sensului, dar și a reprezentării, stereotipului, schemei (narative, argumentative) care sunt esența comunicării sociale".[225] Menționăm că discursul realizează medierea dintre lumea fenomenală și cea intrepretativă. Autorul discursului, în acest caz, asumându-și responsabilitatea de a obiectiva într-o manieră subiectivă un fragment al realității sociale. Discursurile sunt create de oameni pentru oameni. Prin urmare, atât crearea și emiterea discursului, cât și perceperea lui se realizează într-o manieră subiectivă. „Cuvântul exprimă și mimează lumea în aceeași măsură în care o semnifică".[226] Este foarte important pentru autor de a crea un discurs care să se potrivească cu așteptările și intențiile auditoriului. Între intenția autorului de discurs și cea a auditoriului e necesar să existe o compatibilitate la nivel de interese, intenții, aspirații. Numai în acest caz autorul discursului va reuși să-i influențeze pe ceilalți cu mesajul său. Scopul oricărui discurs este de a-i determina pe ceilalți să acționeze. Acest lucru este imposibil de realizat dacă autorul discursului nu vine cu argumente

[224] ECO, U. *Limite ale interpretării*. Trad. Ș. MINCU și D. CRĂCIUN. Iași: Polirom, 2007, p. 297.
[225] ROVENȚA-FRUMUȘANI, D. *Analiza discursului*. *Ipoteze și ipostaze*. București: Editura Tritonic, 2012, p. 15
[226] CÂMPIAN, A. *Din istoria gândirii americane*. *Filosofia comunicațională a lui George Herbert Mead în context pragmatic.* Cluj-Napoca: Napoca Star, 2004, p. 71.

pentru a susține tezele enunțate. Argumentarea eficientă reprezintă forța motrice a discursului. Eficiența unei argumentări depinde atât de raționamentele logice, cât și de capacitatea de a convinge, pe care trebuie să o dezvolte fiecare autor de discurs. „Rezultatul final al gândirii este exercițiul voinței, iar din acesta gândirea nu mai face parte; însă convingerea este doar un stadiu al acțiunii mentale, un efect în natura noastră care se datorează gândirii și va influența gândirea noastră viitoare”.[227] Convingerea se realizează atât din perspectiva ideatică, cât și din perspectiva capacităților de persuadare. Oamenii, care au o capacitate de persuasiune bine dezvoltată, întotdeauna vor avea un mai mare succes în procesul enunțării discursurilor. Reieșind din considerentul că discursivitatea îl reprezintă pe autor cu propria lui lume subiectivă, enunțarea și interacțiunea în cadrul situațiilor de comunicare devin factori esențiali în construcția sensului și a identității subiecților participanți în cadrul procesului de comunicare. În această conjunctură de factori intervenția pragmatică apare în calitate de consecință a corelării sistematice dintre discurs, condițiile sale de producere, ideologiile și relațiile de putere.

În prezent, metamorfozele sociale, politice, economice influențează orice manifestare a contextului social. Putem afirma că suntem martorii unui spectacol al desocializării. În acest cadru al depersonalizării sociale oamenii din cetățeni se transformă în consumatori, iar scopul discursurilor publice este de a seduce potențialii clienți. Astfel, omul este perceput nu în calitate de scop în sine, ci în calitate de obiect care poate fi manipulat. Contextul social și experiența socială îndeplinesc roluri majore în cazul emiterii discursurilor publice. Contextul a devenit factorul decisiv în explicarea comportamentului uman și chiar a unei priorități în ceea ce privește influența asupra limbajului și a inteligenței. Participanții la comunicare se raportează permanent la context și în așa mod sunt interesați să cunoască aprecierile și referințele interlocutorului despre ei.[228] Discursivitatea se raportează în egală măsură atât la spiritul autorului de discurs, cât și la semnificația atribuită cuvintelor utilizate în discurs, nu în ultimul rând la comportamentul intențional al celor care audiază discursul. Cu alte cuvinte se are în vedere o percepere complexă a întregului ansamblu ideatic și acțional, pentru că nu putem înțelege pe nimeni în parte, fără a înțelege întregul. Care este mult mai comprehensibil. Actul social, ce implică individul împreună cu ceilalți membri ai grupului său, aparține unui proces social și individualitatea emerge din acest proces social. Sinele, conștiința de sine, spiritul, gândirea, toate sunt manifestări sociale, acest lucru însemnând că situațiile sociale

[227] PEIRCE, C.S. *Convingeri și idei.* Trad. M. ZICK. București: ALL, 2011, p. 66.
[228] *Ibidem*.

sunt precondiții pentru explicația comportamentelor inteligente. Spiritul și societatea sunt organic relaționate în raport cu natura umană. Geneza sinelui emerge din procesul comunicativ al gesturilor și a altor forme de comportament lingvistic și nu numai.

Filosofii reprezentativi ai pragmatismului au considerat că cel mai potrivit studiu asupra omului necesită să înceapă cu societatea. În acest sens, rolul experienței sociale este covârșitor, orice discurs ar reprezenta un fragment din această experiență, care, la rândul lui, ar îmbogăți cu noi valențe sfera socială. Putem consemna un pragmatism constructiv, caracterizat de un entuziasm pentru experiență și acțiune. Pragmatismul se concentrează atât asupra comportamentului, cât și asupra verificării ideilor, prin intermediul experienței. Experiența socială poate fi concepută în termenii unor verbe – în sensul de a face, mai degrabă, decât de a fi. Verbul „a face" implică în mare măsură subiectivitatea. Ești, în dependență de cât și cum faci. Acțiunea, fapta reprezintă ființa umană. Suma experiențelor sociale pe care le acumulează o persoană reprezintă propria sa identitate fragmentată și proiectată într-o multitudine de acțiuni. În cazul discursivității se întâmplă același lucru. La o analiză a discursurilor publice pe care le emit, de exemplu, politicienii pe durata mandatului am putea vedea cum s-a proiectat propria lor identitate la nivel de acțiune și intenție. Acest lucru este și mai evident în societățile care se confruntă cu criza, cum ar fi cazul Republicii Moldova. În contextul țării noastre, criza profundă resimțită din punct de vedere social, politic, economic, cultural condiționează apariția unor lideri politici care nu fac decât să demonstreze precaritatea și efemeritatea existenței unui țări independente cum este Republica Moldova.

Încercarea oamenilor de a stabili legături de comunicare între ei este realizată prin încercările nemijlocite de a găsi anumite metode de a interacțiune. Fiecare dintre noi, oamenii, avem propria conștiință. În legătură cu aceasta, suntem în permanență căutători de noi modalități de a avea acces la conștiința celorlalți. Acest lucru este posibil, inclusiv, datorită interacțiunilor simbolice; caracteristica esențială a acestora o reprezintă proprietatea lor socială. Iar aceasta înseamnă că interacțiunile sociale afectează și coordonează comportamentul între două sau mai multe persoane. Iar cadrul social în care se manifestă ființa umană reprezintă și mediul favorabil în care aceste ființe se dezvoltă și interacționează cu ceilalți semeni în dependență de particularitățile personale. Limbajul și comportamentul sunt părți ale comportamentului social. Personalitatea umană se dezvoltă și se proiectează în cadrul experiențelor sociale. Iar în continuare „experiența are loc fără întrerupere, deoarece interacțiunea dintre ființa vie și condițiile înconjurătoare este inclusă în însuși

procesul vieții”.[229] Datorită implicării ființei umane în contextul social, sinele uman devine un sine conștient și responsabil de propriile acțiuni și de limitele interacțiunii în raport cu ceilalți. Limbajul utilizat în cadrul discursului reprezintă un fenomen de interacțiune între indivizi, în cadrul sferei publice. În cadrul interacțiunilor comunicative realizate prin intermediul discursului se manifestă reciprocități de comportament. Atunci, când se află la nivelul de comunicare în cadrul sferei publice oamenii internalizează stări și roluri care aparțin participanților la dialog. De la gesturile cu semnificație spirituală, conduse de reflexivitate se ajunge la comunicarea lingvistică. Anume pe baza acestei comunicări se constituie spiritul și identitatea individuală, precum și cea socială.

Practica socială demonstrează că omul este capabil să indice anumite caracteristici ale obiectelor unei alte persoane și lui însuși, iar simbolizarea acestora cu ajutorul semnelor și simbolurilor constituie mecanismul care oferă, în ultimă instanță, instrumentele pentru comportamentul inteligent. Când ne însușim în comportamente simbolurile care indică anumite caracteristici comunicative, aceste simboluri ne permit să alegem toate modalitățile de răspuns ulterior, astfel încât să ne determine comportamentul social. Putem consemna în acest context o conștiință a înțelesului. Acest tip de conștiință a înțelegerii semnificațiilor se regăsește în consensul social. „Sensul pragmatic al raționalității are o sferă de referință vastă: spațiul social”.[230] Spiritul reprezintă prezența în comportament a simbolurilor semnificative, el reprezintă, de asemenea, internalizarea în individ a procesului social al comunicării. În contextul social, în cadrul procesului de comunicare, oamenii preiau, astfel, actul social în el însuși. În preluarea actelor sociale o mare importanță are sinele celor care acționează, comunică. Sinele este o structură socială care emerge din procesul social și, totuși, este individual. Și respectiv individualitatea sa este, în mod paradoxal, implicată în socialitatea sa. Sinele obține să fie individual numai în relație cu ceilalți. Capacitatea spre reflexivitate a sinelui determină un comportament inteligent din punct de vedere comunicațional. Limbajul unui grup, sistemul lui de comunicare, reprezintă un sine generalizat. Astfel, un autor de discurs, în timpul emiterii nemijlocite a discursului receptează starea de spirit a grupului, interacționând cu acel sine generalizat. În dependență de așteptările grupului, de starea lui de spirit, este construit, după caz, și discursul. Orice discurs construit după asemenea tipare are în structura sa părți constituente din conștiințele tuturor participanților la actul de comunicare.

---

[229] DEWEY, J. *Fundamente pentru o știință a educației.* Trad. V. NICOLESCU, București: Editura Didactică și Pedagogică R.A., 1992, p. 114.

[230] PASCAL, A. M. *Pragmatismul și "sfârșitul" metafizicii.* Iași: Editura Universității "Alexandru Ioan Cuza", 2009, p. 182.

În cadrul discursului se realizează un proces sinergetic al conștiințelor tuturor participanților la realizarea acestuia. Unitatea și structura unui sine complet reflectă unitatea și structura procesului social ca întreg, iar fiecare sine din care este constituit, poartă în el însuși diferitele aspecte ale procesului social ce îl implică. Prin urmare, identitățile individuale ce formează sau contribuie la formarea sinelui complet reflectă aspectele variante ale structurii procesului social ca întreg. Structura sinelui social este, astfel, o reflecție a procesului social complet. Organizarea și unificarea grupului social este identică cu organizarea oricărui sine individual, component al grupului social respectiv. Am putea concluziona că societatea umană nu ar putea exista fără individualități, așa cum nici membrii săi individuali nu ar fi dobândit starea de spirit fără existența societății. Spiritul, conștiința de sine și societatea își au originile în același proces cooperativ al experienței sociale care implică limbajul și comunicarea. Prin intermediul discursivității se realizează procesul de socializare. Din acest punct de vedere socializarea este privită ca un proces de interiorizare a atitudinilor comune, posibil de realizat prin intermediul comunicării. Datorită comunicării lingvistice se constituie spiritul și identitatea individuală și socială. Spiritul uman se formează prin comunicare, în procesul social reprezentând prezența în comportamentul indivizilor a simbolurilor semnificative. „Întreaga semnificație intelectuală a unui anumit simbol oarecare constă din totalitatea modurilor generale de conduită rațională care, în funcție de toate împrejurările și dorințele posibile, ar decurge din acceptarea simbolului”.[231] Fiecare persoană interiorizează în mod individual suma de experiențe pe care le parcurge într-un cadru social. Oamenii au posibilitatea să își modeleze propriul spirit în permanență. Prin intermediul discursivității se realizează și procesul de educație în societate. În calitate de proces de comunicare prin limbaj, simboluri semnificative, educația are nu doar o funcție de reproducere a structurilor sociale în structurile subiectului, ci și una de reconstituire simultană și continuă a acestor structuri. Ceea ce interiorizează persoana este nu un datum, ci un proces, nu o societate gata constituită, ci una în curs de a se constitui. Raportul persoană – societate reprezintă un raport dintre unu-multiplu. Produsul comunicării simbolice între participanții la procesul educațional este dependent de capacitățile acestora de a produce semnificații și de a le exprima într-o formă simbolică, adică de a le comunica, precum și de adecvare a codurilor lor simbolice.

[231] PEIRCE, CS. *Semnificație și acțiune*. Trad. D. MARGA. București: Humanitas, 1990, p. 203.

3.2. Analiza triadică a conceptului de contextualizare

3.2.1. Manifestarea sinelui în comunicare

Așa cum arta este considerată creația de sine a artistului, la fel și comunicarea reprezintă locul unde se regăsesc individualități care ajung să se creeze și să se re-creeze pe sine. Sinele obține să posede în procesul comunicării valențe uriașe, astfel încât un sine banal este în stare să dezvolte și o practică a comunicării banală, axată, în special, pe necesitățile rudimentare ale cotidianului. Și dimpotrivă, un sine elevat dezvoltă o practică a comunicării elevată, axată pe cele mai subtile și mai complexe realități metafizice. ,,Cum se explică, așadar, ,,strania fatalitate ce face ca întrebarea: *Cine sunt?* să marcheze dependența noastră de Celălalt, odată cu promisiunea unei întoarceri (mijlocite) la sine?"[232] Lumea spiritului elevat dezvoltă și creează la infinit jocuri de limbaj care, la rândul lor, creează lumi și realități infinite. Complexitatea actului de comunicare rezultă din posibilitățile și resursele infinite ale limbajului celui sau celor care comunică. Cu cât o persoană are acces la posibilitățile infinite ale limbajului, cu atât lumea descrisă de el va fi mai bogată și mai nuanțată. Astfel, în calitate de instrument al procesului de comunicare, limbajul realizează medierea dintre mințile și sufletele celor care comunică.

R. Rorty[233] afirmă că sinele uman poate fi creat prin folosirea unui vocabular, decât exprimat adecvat sau inadecvat printr-un vocabular. Ființele umane au un șir de opinii care reprezintă lumea în ansamblu și lumea celor care o reprezintă. Fiecare dintre noi dispune de posibilități să își reprezinte propria sa condiție umană atunci, când se referă la sinele său. Comunicarea devine în acest sens scopul în sine al oamenilor de a împărtăși cu semenii propriul univers. Nu există nevoie mai înaltă decât nevoia de comunicare. Când spunem "comunicare", avem în vedere nu doar jocul lingvistic, ci și anume posibilitatea de a împărtăși, de a transmite de la suflet la suflet. Această necesitate atât de acută a ființei umane este reprezentată de o trăsătură primordială și anume: aceea de a face metafizică. Acest lucru este posibil de realizat doar prin intermediul comunicării umane.

Realizăm să-l cunoaștem pe celălalt, de asemenea prin intermediul comunicării. De la cunoaștere la autocunoaștere, totul este comunicare. Oamenii sunt în stare să nu se cunoască bine unii pe alții tocmai din considerentul că nu au comunicat suficient, sunt gata să se urască, să le fie

[232] IFTODE, C.*Op.cit., p.367*
[233] RORTY, R. *Contingență, ironie, solidaritate.* Trad. C. Sorana ȘTEFANOV. București: ALL, 1998, p. 38.

frică unii de alții din același motiv. O comunicare dezastruoasă denotă de multe ori o lipsă a culturii comunicării. În acest proces survine deja ura, în toate formele ei de manifestare.

De cele mai multe ori, oamenii sunt interesați de esteticul manifestat în lucrurile de care se înconjoară, și foarte puțină atenție acordă esteticului manifestat în comunicarea umană. Din nefericire, se neglijează din ce în ce mai mult acest aspect. În procesul de comunicare se regăsesc cele trei componente: *limbajul, sinele, realitatea.* Sinele și limbajul în comunicare descriu o realitate. Această descriere diferă de la o situație de comunicare la o altă situație de comunicare. Cu cât sinele are o natură mai complexă, cu atât și limbajul utilizat va fi unul mai complex și mai subtil, iar în final și realitățile descrise vor fi mai complexe. Modul nostru de a fi în lume și capacitatea noastră de a reprezenta acest mod se realizează în și prin intermediul comunicării.

Dezvoltarea facultății de judecată morală se produce după un model invariant din copilărie, trecând prin perioada tinereții, până la vârsta maturității. Etica discursului poate să se regăsească aici în trăsăturile ei esențiale. Facultatea de judecată morală ne influențează personalitatea și, respectiv, comunicarea în multitudinea ei de aspecte. Iar comunicarea în sine presupune mai multe aspecte ce țin atât de natura complexă a participanților în cadrul situațiilor de comunicare, cât și de efectele pe care discursul nostru le produce în mintea celorlalți. Filosofia comunicării ajută la o înțelegere mai bună a situațiilor pe care le generează viața și ne ajută să înțelegem complexitatea ființei umane, nivelul de interogație la care se supune fiecare dintre noi. Etica discursului e în cel mai înalt grad adecvată să explice *punctul de vedere moral*. Habermas – în lucrarea *Conştiinţă morală şi acţiune comunicativă* – sugerează că raționamentul cu adevărat moral are trăsături ca, de exemplu, *imparțialitatea*, *universabilitatea*, *reversibilitatea* și *prescriptivitatea*.[234] Etica discursului nu oferă atât orientări de conținut, cât o procedură cu multe premise, ce garantează imparțialitatea formării judecății. Fiecare dintre subiecții care emit un discurs are dreptul de a alege propriile premise ce ar contribui la elaborarea unor judecăți cât mai imparțiale. Acest lucru ar favoriza, la fel, faptul ca receptorii discursului să își poată elabora propriile judecăți imparțiale.

În orice situație de comunicare se creează un stadiu al așteptărilor, al relațiilor și al conformității reciproc interpersonale. „Situația de comunicare este exterioară limbajului și nu trebuie să fie confundată cu modul de organizare enunțiativă care este intern folosirii sale”.[235] La modul ideal ar fi corect și drept ca fiecare dintre participanții situației comunicaționale să joace un

[234] HABERMAS, J. *Conştiinţă morală şi acţiune comunicativă*. Trad. G. LEPĂDATU. București: Editura All, 2000, p. 115.
[235] PERPELEA, N. *Corpul Comunicării provocat. Modele sociologice ale pragmaticii expresiviste.* București: Editura Expert, 2001, p. 63.

rol pozitiv, adică să fie preocupat de ceilalți oameni și de sentimentele lor, să fie loiali și de încredere cu partenerii, să fie motivați să respecte regulile și așteptările celorlalți. *A fi bun* în situațiile de comunicare înseamnă a fi empatic în raport cu participanții la dialog, mai înseamnă a avea bune motive, înseamnă a-ți manifesta preocuparea, a fi interesat cu adevărat de ceilalți. *A fi bun* partener în comunicare mai înseamnă a avea relații mutuale, a păstra încrederea, loialitatea, respectul și recunoștința. Motivele pentru a acționa în raport cu prescriptul de mai sus vin din necesitatea de *a fi bun* în propriii ochi și ai altora. Acest lucru demonstrează cât de mult ținem la propria imagine, care se reflectă, în primul rând, în ochii celorlalți.

În marea majoritate a cazurilor fiecare om se străduie să posede o imagine pozitivă de sine, ceea ce îi favorizează încrederea în sinele propriu și, implicit, îi atribuie un coeficient de inteligență socială mai înalt din partea celorlalți. Un obiectiv de referință în comportamentul fiecărei persoane ar fi reprezentat de viziunea estetică asupra lumii și în raport cu ceilalți oameni. Să fii deschis în comunicare, capabil de înțelegere și de toleranță în raport cu nivelul de competență a celor cu care interacționăm verbal reprezintă o capacitate și o calitate care se formează și se educă pe parcursul întregii vieți.

Toate conținuturile care ating norme de acțiune fundamentale necesită a fi făcute dependente de discursurile reale. Kambartel a caracterizat întemeierea *transcendental-pragmatică* a eticii discursului ca un demers valabil pentru orice situație de comunicare. Ființele umane sunt capabile, în egală măsură, atât de acțiune, cât și de limbaj. Oricare subiect ce acționează rațional trebuie să-și păstreze ca bunuri *spațiul de joc* al acțiunilor sale și resursele pentru realizarea în genere a scopurilor. În situațiile de comunicare, noțiunea de *acțiune teleologică* se raportează inclusiv la etica discursului. *Structurile simbolice* ale lumii se reproduc în formele tradițiilor culturale, ale integrării sociale și ale socializării.

Astfel, pot avea acces la structurile simbolice ale lumii oamenii care au un nivel înalt de înțelegere a semnificațiilor acestor simboluri, care au o capacitate superioară de reprezentare a realităților sociale și culturale. De cele mai multe ori, în situațiile de comunicare subiecții *comunică* în dependență de *cum gândesc* ei lumea. Modalitățile de cunoaștere a lumii se interferează cu modalitățile comunicării. Limitele cunoașterii se vor intersecta cu limitele comunicării și, respectiv, ale limbajului.

3.2.2 Înțelegerea ca acțiune comunicativă

Comunicarea în societate ține de suma interacțiunilor sociale care pot fi mai mult sau mai puțin cooperante și stabile, mai mult sau mai puțin conflictuale sau instabile. Ordinea socială, abordată din perspectiva teoriei acțiunii, dezvăluie modul în care își pot coordona planurile participanții la interacțiune, astfel încât celălalt să se poată conecta la acțiunile celorlalți. În măsura în care actorii sunt orientați exclusiv pe succes, adică se orientează în funcție de consecințele acțiunii lor, ei încearcă să-și realizeze scopurile de acțiune prin aceea că influențează din exterior prin diferite mijloace. „Noile mijloace – noile limbaje – care au înlocuit din ce în ce mai mult scrierea și tiparul au început să adune iar senzualitatea multiplă a vorbirii integrate. Simțul tactil, gustul, chinestezia, vederea și auzul recreează împreună acel spațiu acustic abolit de scrierea fonetică”.[236] Gradul de cooperare și stabilitate rezultă din contextele în care sunt prezente interesele participanților în cadrul situațiilor de comunicare. În raport cu acest fenomen evidențiem *acțiune comunicativă,* atunci, când actorii admit să-și coordoneze strategiile de acțiune și rezultatele preconizate.

„Ce aștepți de la celălalt atunci, când vorbești? Speri să-l seduci, să-l convingi, să-l învingi? Să-l iriți? Să-l emoționezi? Să-i dai de gândit? Sau nu vrei decât să fii înțeles?”[237] Înțelegerea are un rol important în procesul comunicării. Conceptul acțiunii comunicative este în așa fel gândit, încât momentele înțelegerii care asociază planurile de acțiune a diferiților participanți și care adaptează acțiunile ce urmăresc un scop la un context de interacțiune, nu pot fi reduse la o acțiune teleologică. Procesele de înțelegere prevăd obținerea unui acord ce depinde de consimțământul motivat rațional, dat cu privire la conținutul unei exprimări. Acordul nu poate impresiona cealaltă parte, el nu poate fi impus oponentului prin manipulare, căci, ceea ce în mod vădit este produs prin influență externă nu poate fi considerat ca fiind un acord. Actul de vorbire al unuia are succes doar dacă celălalt acceptă oferta conținută în el.

O situație de comunicare reprezintă un fragment dintr-o lume a vieții; fragment delimitat în dependență de tema comunicării, actorii participanți nemijlociți ai procesului de comunicare, timpul acordat acestei situații. Tema se stabilește în raport cu interesele și acțiunile participanților; ea circumscrie traseul pe care trebuie să-l parcurgă cei care comunică. Nu mai puțin importantă în acest context este interpretarea (înțelegerea, înțelesul, sensul) la care ne raportăm atunci, când

[236] MCLUHAN, M. *Texte esențiale.* Trad. M. MOROIU. București: Nemira, 2006, p. 409.
[237] IFTODE, C.Op.cit., p.386

comunicăm. În procesul comunicării suntem în stare să interpretăm fiecare replică rostită de interlocutorul nostru. „Frumusețea și valoarea expresivă a unei interpretări presupune o bogăție nesecată de nuanțe, bogăție ce trebuie descoperită, variată și reînnoită de fantezia creatoare a interpretului”.[238] De cele mai multe ori interpretarea se realizează în dependență de limitele culturale și lingvistice ale celor care comunică. Astfel, pe de o parte, cu cât mai înalt este nivelul și gradul de cultură al celui care comunică, cu atât șansele lui sunt mai mari în a-și înțelege partenerii procesului de comunicare. Pe de altă parte, cu cât disonanța și discrepanța în comunicare este mai mare cu atât mai rapid se ajunge la un faliment în înțelegere.

Planurile de acțiune individuală accentuează tema și determină nevoia de înțelegere actuală, care trebuie realizată prin intermediul procesului de interpretare. Din acest punct de vedere, situația acțiunii este concomitent o situație lingvistică, în care cei care acționează adoptă pe rând rolurile deținute în comunicare de vorbitori, expeditori și de cei prezenți. Acest sistem de perspective ale vorbitorului este încrucișat cu un sistem de perspective ale lumii. Acțiunea comunicativă poate fi înțeleasă ca un proces circular, în care actorul este în același timp atât inițiatorul ce controlează situațiile prin acțiuni responsabile, cât și produsul tradițiilor în care se află, al grupelor solidare de care aparține și al proceselor de socializare în care crește.

Contextul în care se realizează situația de comunicare pune la dispoziție mai multe evidențe culturale, din care participanții la comunicare își extrag, în eforturile lor de tălmăcire, modelul de interpretare asupra căruia au ajuns la consens. Aceste supoziții de fundal – deținute cultural – reprezintă o componentă importantă a oricărei situații de comunicare. Lumea în care trăim, acționăm, comunicăm oferă în permanență resurse pentru procesele de interpretare, prin care participanții la comunicare caută să își satisfacă nevoia de înțelegere care derivă din situațiile generate de viață. Cei ce acționează din punct de vedere comunicativ trebuie să ajungă la o convenție, atunci, când doresc să își realizeze planurile de acțiune comunicativă. Se presupune în acest context existența unui concept general, ca totalitate a situațiilor definite în comun în procesul de comunicare. Procesul înțelegerii se raportează nemijlocit la acțiunile lingvistice care nu servesc doar înfățișării de stări și evenimente, în care vorbitorul se raportează la ceva din lumea obiectivă. Acțiunile lingvistice contribuie și la producerea relațiilor interpersonale, în care vorbitorul se raportează la ceva din lumea socială a multiplelor interacțiuni.

[238] NEDELCIU, L. *Expresie și comunicare în actul interpretative.* București: Editura Universității Naționale de Muzică, 2006, p. 97.

Relațiile dintre oameni se formează în mare măsură în dependență de acțiunile lingvistice la care facem referință în fiecare zi. Prin intermediul acțiunilor lingvistice suntem în stare să transmitem informație despre noi, despre universul nostru de credințe, despre speranțe și năzuințe. În acest proces de exteriorizare a noastră, celălalt ne receptează matricea existențială și spirituală, fiind disponibil să se modeleze la situația de comunicare în dependență de această matrice. Obținem astfel să influențăm partenerul situației de comunicare și, respectiv, să fim influențați. La modul ideal este de dorit ca această influență să fie una pozitivă și constructivă, și nu una negativă și distructivă. Atitudinea deschisă și pozitivă față de celălalt în procesul de comunicare reprezintă o atitudine estetică a noastră față de lume, față de oameni. Acest tip de atitudine este dovada unei viziuni complexe asupra vieții. Participanții unei situații de comunicare pun la baza străduințelor lor de înțelegere un sistem de referință format din mai multe lumi. Un acord în lumea comunicativă cotidiană se poate baza, în același timp, pe o cunoaștere propozițională împărtășită intersubiectiv, pe o consonanță normativă și pe o încredere reciprocă.[239]

În cadrul unei situații de comunicare, faptul că participanții ajung la un acord se măsoară după luările de poziție – prin Da sau Nu – prin care destinatarul acceptă sau respinge pretențiile de valabilitate expuse de vorbitor. În atitudinea orientată pe înțelegere vorbitorul, prin fiecare exprimare inteligibilă, pretinde:

- că enunțul făcut este adevărat (respectiv că sunt atinse premisele existenței unui conținut propozițional amintit);
- că acțiunea lingvistică este corectă în raport cu un context normativ existent (respectiv că este legitim contextul normativ);
- că intenția vorbitorului care a fost arătată este înțeleasă așa cum a fost exprimată.[240]

Cine respinge oferta inteligibilă dată printr-un act de vorbire contestă validitatea exprimării prin cel puțin unul din aceste aspecte: *al adevărului, corectitudinii și autenticității.* Prin această negație se arată că exprimarea nu satisface cel puțin una din funcțiile ei (fie de prezentare a situațiilor de fapt, de asigurare a relațiilor interpersonale sau de manifestare a trăirilor), ceea ce înseamnă fie că nu e în armonie cu lumea situațiilor, de fapt, existente, fie cu lumea noastră, a relațiilor interpersonale reglementate, fie cu lumea particulară a trăirilor subiective. În comunicarea cotidiană aceste aspecte nu sunt diferențiate în mod clar.

[239] HABERMAS, J. *lucr. cit.*, p. 130.
[240] *Ibidem*, p. 131.

Un vorbitor competent are de ales în mod principial între un mod cognitiv, interactiv și expresiv de utilizare a limbajului. Aceste trei modalități de utilizare a limbajului țin de concentrarea asupra unui aspect al pretenției universale de valabilitate, fie asupra chestiunilor de adevăr, asupra celor legate de dreptate sau de gust, respectiv asupra chestiunilor legate de expresia personală. O atitudine descentrată a lumii presupune o diferențiere a relațiilor lumii, a pretențiilor de valabilitate și a atitudinilor fundamentale. În orice proces de comunicare făcut conștient se repetă într-o anumită măsură această diferențiere, asimilată anevoios în ontogeneza facultății de vorbire și acțiune.

Este important să distingem perspectivele lumii de perspectivele pe care le au vorbitorii. Pe de o parte, participanții la comunicare trebuie să dispună de competența de a adopta o atitudine obiectivatoare față de situațiile reale, una conformă cu regulile față de relațiile interpersonale legitim reglementate și una expresivă față de propriile trăiri. De cele mai multe ori în situația de comunicare nota dominantă este accentuată de propriile noastre trăiri. Afectivitatea este cea care ne dirijează algoritmul desfășurării unei situații de comunicare. Din acest punct de vedere, emoțiile pot avea un impact pozitiv când acțiunile noastre vor fi influențate în manieră pozitivă pentru perspectivele ulterioare sau, dimpotrivă, pot avea un impact negativ când se ajunge de cele mai multe ori la un faliment al situației de comunicare. Este necesar ca în permanență să lucrăm la capitolul inteligență emoțională, și numai astfel vom avea rezultatele preconizate la începutul unei situații de comunicare. O mare importanță are în acest proces și capacitatea noastră de a fi empatici cu participanții acțiunii comunicative. Fiecare participant al acțiunii comunicative este determinat să își dezvolte propria acțiune strategică precum și să își dezvolte interacțiunile ținând cont de normele stabilite în comunitatea socială respectivă.

3.2.3. Efectele contextual-pragmatice ale comunicării

Comunicarea este o condiție *sine qua non* a vieții omenești și a ordinii sociale. Este evident că de la începuturile existenței sale, fiecare ființă omenească este implicată într-un proces complex de însușire a regulilor de comunicare, fiind conștientă, însă, doar minimal din ce anume este alcătuit acest corp de reguli, acest calcul al comunicării umane. Studiul comunicării omenești poate fi împărțit în aceleași trei domenii – ale sintacticii, semanticii și pragmaticii – care au fost evidențiate mai întâi de Morris în studiul semioticii. Aplicat la domeniul comunicării umane, primul domeniu va acoperi problemele transmiterii informației, fiind tema principală a teoreticianului informației. Acesta este preocupat de codare, canale, redundanță, zgomot. Probleme în cauză sunt mai înainte de toate sintactice, iar el nu este interesat de sensul simbolurilor ce alcătuiesc mesajul.

Sensul e preocuparea centrală a semanticii. De sensurile simbolurilor este interesat semioticianul. Orice împărtășire a unei informații presupune o *convenție* semantică. În fine, comunicarea influențează comportamentul, iar acesta atribuie aspectul său *pragmatic*. Datele oferite de pragmatică nu constau doar în cuvinte, în configurațiile şi în sensurile lor, care reprezintă datele sintacticii şi semanticii, ci constau şi în ceea ce se funcționează simultan în plan nonverbal, ca şi în limbajul corporal.

Din punctul de vedere al pragmaticii, nu doar vorbirea, ci orice comportament reprezintă comunicare, şi orice comunicare – chiar şi indiciile de comunicare din contexte impersonale – afectează comportamentul. O importantă mare au în acest proces nu doar efectele unui act de comunicare asupra receptorului, ci şi de inseparabilul efect al reacției receptorului asupra emițătorului. Din acest motiv suntem interesați în special de relația dintre emițător şi receptor, aşa cum este ea mediată de comunicare. Atunci, când cineva analizează acțiunile celuilalt apare perspectiva de evaluare a sa şi a motivelor celuilalt, şi prin urmare, pe presupuneri despre ce se întâmplă în mintea celuilalt. Şi, desigur, chiar dacă l-ar întreba pe celălalt care i-au fost motivele, tot nu ar putea fi sigur, deoarece i s-ar putea răspunde că respectivul comportament a fost inconștient, chiar dacă a fost premeditat, când de fapt a fost accidental. Toate acestea ne orientează la atribuirea unui sens, o noțiune esențială pentru experiența subiectivă a comunicării cu ceilalți. „Un bun comunicator este conștient de propriul stil de comportament în comunicare. El este capabil să diagnosticheze nevoile de informație ale interlocutorului și să comunice într-un mod anumit care să țină cont de caracteristicile destinatarului comunicării”.[241]

Cercetarea fenomenelor mentale este extrem de dificilă din cauza lipsei unui punct arhimedic în afara minții. Domeniile care sunt preocupate de funcționarea minții umane sunt autoreflexive, subiectul și obiectul sunt identice, mintea se studiază pe sine, iar orice presupunere are tendința inevitabilă către autovalidare. Imposibilitatea de a vedea mintea *în lucru* a condus la adoptarea conceptului de *cutie neagră,* provenit din telecomunicații.

Posibilele sau ipoteticile cauze ale comportamentului au doar o importanță secundară, însă efectul comportamentului devine capital pentru interacțiunea indivizilor aflați în relații apropiate.

În acest context putem propune o regulă practică: unde *de ce-ul* unui comportament rămâne obscur, *pentru ce-ul* ne poate totuși furniza o lămurire validă. Există în viața reală o circularitate a tiparelor comunicaționale. Părțile unui organism formează un cerc. De aceea, oricare parte este

[241] ROȘCA, L. *Comunicare. Aplicații.* Sibiu: Editura Universității "Lucian Blaga", 2011, p. 11.

deopotrivă început și sfârșit, în acord cu Hipocrate. Nu există un început și un sfârșit al unui cerc. Din punct de vedere comunicațional, comportamentul poate fi studiat doar în contextul în care se produce, cei doi termeni nu mai desemnează caracteristici ale indivizilor. În general, putem afirma că este imposibil să nu comunicăm. Din acest punct de vedere există, în primul rând, o proprietate fundamentală a comportamentului și care este de bază: comportamentul nu posedă un contrariu. Cu alte cuvinte, nu există noncomportament sau, mai simplu spus: individul nu poate să nu se comporte într-un anumit mod. Dacă acceptăm că orice comportament într-o situație interacțională are valoare de mesaj, altfel confirmat - reprezintă o comunicare, atunci, indiferent de faptul cât de mult ar insista cineva, el nu va putea să nu comunice nimic. Activitatea și inactivitatea, cuvintele și tăcerea au valoare de mesaj: îi influențează pe ceilalți, iar acești ceilalți, la rândul lor, nu pot să nu răspundă la aceste comunicări, și astfel comunică și ei. A nu vorbi sau ignorarea reciprocă reprezintă de asemenea la fel un tip de comunicare.

Din momentul ce acceptăm că orice comportament reprezintă comunicare nu vom mai avea de-a face cu o unitate de mesaj monofonică, ci în mod real cu un compus fluid și multidimensional de moduri de comportament – verbal, tonal, postural, contextual - toate influențând sensul celorlalte. Diferitele elemente ale acestui complex sunt capabile de permutări extrem de variate și complexe, parcurgând calea de la adecvare la indecvare și paradox. Imposibilitatea de a nu comunica este un fenomen care prezintă un interes mai mult decât teoretic. Putem postula una din axiomele metacomunicaționale ale pragmaticii: *nimeni nu poate să nu comunice*.[242]

Din cele expuse că orice comunicare presupune angajament. În cadrul unei situații de comunicare nu doar se transmit informații, ci se impune și un anume tip de comportament. Doar arareori relațiile sunt definite în întregime conștient. În realitatea sferei comunicaționale se pare că relația este cu atât mai spontană și mai "sănătoasă", cu cât dimensiunea de relație a comunicării se eclipsează în culise. Invers, relațiile "maladive" sunt caracterizate de o luptă constantă pentru definirea relației în care conținutul comunicării devine din ce în ce mai puțin important. „Capacitatea de a metacomunica competent nu e doar o condiție a comunicării eficiente, ci este strâns legată de problema uriașă a conștientizării de sine și a celorlalți”.[243]

Mai multe comunicări pot fi privite ca o înlănțuire neîntreruptă de schimburi. Care reprezintă un flux de stimulente ce au menirea de a crea noi rețele de comunicare. Cu alte cuvinte, sunt create

[242] WATZLAWICK, P., BAVELAS, JB., JACKSON, DD. *Comunicarea umană. Pragmatică, paradox și patologie.* Trad. Bogdan Boghițoi. București: Editura Trei, 2014, p. 56.
[243] *Ibidem*, p. 59.

înlănțuiri de evenimente care influențează participanții în cadrul situațiilor de comunicare. Schimburile continue ce se realizează constituie un lanț care îmbină verigi triadice, fiecare dintre ele fiind de tipul unei înlănțuiri stimul-răspuns-întărire. Mai multe schimburi, oamenii vor ritma, de fapt înlănțuirile, astfel, încât unul sau altul să pară că are inițiativa, poziția dominantă. Ei vor institui între ei tipare ale schimbului în legătură cu care pot sau nu să fie de acord, iar aceste tipare vor fi chiar regulile contingențelor în situațiile de comunicare. Din punct de vedere cultural, avem multe convenții de punctuație în comun, reprezentând puncte de vedere care ne organizează înlănțuirile de interacțiuni mai mult sau mai puțin importante. Dezacordul cu privire la modul în care este reprezentată o mulțimea de evenimente ce stau la baza a nenumărate conflicte relaționale. Putem afirma că natura relației depinde de punctuația mulțimilor comunicaționale dintre comunicanți. În cazul când avem în vedere că orice comunicare are un aspect de conținut și unul de relație, ne putem aștepta ca ambele modalități de comunicare nu numai să coexiste, dar și să se completeze în fiecare mesaj.

Multe sisteme de relații, între indivizi sau grupuri de indivizi, au tendința de a se schimba treptat. Comportamentul unuia dintre parteneri îl completează pe al celuilalt, formând un tip diferit de Gestalt comportamental, numit complementar. Interacțiunea simetrică este, așadar, caracterizată de egalitate și de minimalizarea diferențelor, în vreme ce interacțiunea complementară se bazează pe maximizarea diferențelor. Este important să subliniem natura integrată a relației, în care comportamente diferite, dar concordante, se stimulează reciproc. Unul dintre parteneri nu impune o relație complementară celuilalt, ci în mod real fiecare se comportă de o manieră care presupune și furnizează motivele comportamentului celuilalt: modul în care cei doi definesc relația concordă.

Imposibilitatea de a nu comunica face ca situațiile interpersonale, implicând două sau mai multe persoane, să devină automat comunicative; aspectul de relație al unei asemenea comunicări implică același lucru. Dincolo de orice schimb de informație, omul trebuie să comunice cu alții de dragul conștientizării de sine, iar verificarea experimentală a acestei presupoziții intuitive este realizată cu ajutorul cercetărilor din sfera privării de stimulente , care arată că omul e incapabil să își păstreze stabilitatea emoțională pe perioade mai îndelungat atunci, când comunică doar cu el însuși.

Practica socială confirmă în cadrul vieții lor, oamenii își confirme reciproc, în mod practic, calitățile și capacitățile personale, iar din acest punct de vedere societatea poate fi calificată drept umană în măsura în care membrii săi se confirmă reciproc. Fiecare om are dorința de a fi confirmat de ceilalți, drept ceea ce este și chiar drept ceea ce poate deveni, respectiv fiecare om are înnăscută

capacitatea de a-și confirma în acest fel semenii și aceasta. Posibilitate poate fi realizată în exclusivitate prin intermediul comunicării.

Concluzii la capitolul 3

- Cu cât interacționăm mai mult cu semenii din jurul nostru în diferite situații și contexte ale comunicării, cu atât avem șansa să ne modelăm propria noastră capacitate de comunicare, precum și calitatea ei. Contextul comunicării se creează din notele acordului în registrul de comunicare pe care îl realizează actorii procesului de comunicare.
- Textul, în calitate de secvență lingvistică scrisă sau vorbită, formează o unitate comunicațională stabilită într-un obiect care permite folosirea lui repetată în procesul comunicării interumane.
- Claritatea ideilor și flexibilitatea limbajului într-un context discursiv reprezintă perspectiva pragmatistă necesară în cadrul comunicării sociale, care reprezintă organonul ce face posibilă conviețuirea oamenilor în realitățile sociale, politice, etc. Comunicarea, ca proces integrat, ține de un ansamblu de mize, care pot reprezenta o structură fenomenologică a interacțiunilor interpersonale.
- Discursul social reprezintă acel cadru prin intermediul căruia este structurată narațiunea socială. Pragmatismul se concentrează atât asupra acțiunii, cât și asupra verificării ideilor, prin intermediul experienței. Suma experiențelor sociale pe care le acumulează o persoană reprezintă propria sa identitate - fragmentată și proiectată într-o multitudine de acțiuni.
- Filosofia comunicării ajută la o mai buna înțelegere a situațiilor pe care le generează viața și, de asemenea, ne ajută să înțelegem complexitatea ființei umane. În situații de comunicare, oamenii obțin să se interfereze cu modalitățile comunicării, astfel că limitele cunoașterii se vor intersecta cu limitele comunicării și ale limbajului.
- O situație de comunicare reprezintă un fragment dintr-o lume a vieții. Contextul în care se realizează situația de comunicare pune la dispoziție mai multe evidențe culturale, din care participanții la comunicare își extrag, în eforturile lor de înțelegere, modelul de interpretare asupra căruia au realizat la consens.
    - În conformitate cu pragmatica, nu doar vorbirea, ci orice comportament reprezintă comunicare. Din punct de vedere comunicațional, comportamentul poate fi studiat doar în contextul în care se produce. În cadrul vieții sociale, oamenii ajung să își confirme reciproc calitățile și capacitățile personale, iar din acest punct de vedere societatea poate fi calificată drept umană în măsura în care membrii săi se confirmă reciproc.

Capitolul 4

CONTRIBUȚII LA UN MODEL PRAGMATIC DE COMUNICARE EFICIENTĂ

4.1. Dimensiuni majore ale performanței comunicative

4.1.1. Claritatea ideilor și rolul convingerilor în comunicare

Logosul, verbul necesită să fie în același timp gândire și cuvânt. Discrepanța dintre ele favorizează apariția contradicțiilor în procesul de comunicare. „Atât percepția, cât și inferența lasă neschimbat limbajul nostru, modul nostru de a împărți sfera de posibilitate. Ele schimbă valorile de adevăr, ale propozițiilor, dar nu și repertoriul nostru de propoziții”.[244] Pe parcursul evoluției timpului fizic imaginile se manifestă să se succeadă și să se organizeze în raport direct cu contextul pragmatic și cu evenimentele care favorizează apariția acestui context. Sistemele de imagini, organizate și distribuite ca în cadrul unei povești, se succed în mod constant în cursul evoluției civilizațiilor umane. Aceste imagini conțin o sumă de simboluri care se ierarhizează și se ordonează în timp, ele realizează să re-unească aceste două realități – realitatea ontică și cea metafizică, transcendentală. Realitățile metafizice reprezintă o sumă de simboluri cărora li s-au atribuit semnificații complexe pe parcursul timpului de către diferite personalități. Simbolul poate fi delimitat între cele două realități – realitatea semnificantului și cea a semnificatului. Imaginarul vine să completeze conținutul imaginației simbolice. Rolul imaginarului în crearea, interpretarea, precum și înțelegerea adecvată a sensurilor unor simboluri este major. Imaginația simbolică este, în mod dinamic, negație vitală, negație a neantului morții și a timpului.[245] În orice societate atât imaginarul individual, cât și cel colectiv fuzionează în crearea tuturor tipurilor de realitate. Există societăți foarte creative care au un fond bogat al imaginarului colectiv, dar și a societăți pragmatice care utilizează imaginarul strict pe filiera pragmatică – din perspectiva eficienței și utilității vieții umane. În acest context se are în vedere tradiția care s-a sedimentat în timp, precum și matricea modului de a fi al unei culturi. Această matrice se regăsește și în resorturile lingvistice ale unei națiuni, dar și a unor vorbitori la nivel individual. Căci operarea cu instrumentele lingvistice individuale presupune tocmai trasarea unor limite inclusiv și la nivelul utilizării simbolurilor.

În orice societate importanța imaginarului la nivelul creării și utilizării simbolurilor a avut o importanță covârșitoare. Astfel, la nivel de exercițiu de imaginație am putea să ne imaginăm

[244] RORTY, R. *Pragmatism și filosofie post-nietzcheană*. București: Univers, 2000, p. 26.
[245] DEWEY, J. *Fundamente pentru o știință a educației.* Trad. V. NICOLESCU. București: Editura Didactică și Pedagogică R.A., 1992, p. 107.

societăți fără savanți, psihologi, dar aproape imposibil ar fi să ne putem imagina societăți fără poeți, artiști. Rolul poeților, artiștilor în societate este de a reprezenta esența sufletului uman într-o manieră subiectivă, această reprezentare face posibilă existența fizică într-o manieră mai suportabilă. „Imaginația simbolică este un factor de echilibru psihosocial”.[246] Omul are nevoie de a crede, de a împărtăși nevoile sale metafizice celorlalți, și în această ordine de idei, poetul, artistul vine să medieze comunicarea dintre realitatea ontică și cea metafizică. Motivul de bază se regăsește în faptul că esența ființei umane se manifestă în capacitatea ei de a crea o realitatea metafizică, or această este de neconceput în afara și în lipsa simbolurilor.

Medierea existenței de către simboluri ține și de faptul că acestea în diferite ipostaze sunt privit și ca un mijloc terapeutic direct. Orice expresie, orice formulare, este un simbol al gândirii pe care o exteriorizăm, în acest sens, iar limbajul însuși nu este altceva decât un simbolism. ”Semiotica are un câmp clar de investigare: limbajul (mai exact limbajele) și practicile de semnificare/comunicare ca practici sociale”.[247] Din acest punct de vedere, simbolismul presupune experiența lingvistică proprie pe care o acumulează sub forma limbajului internalizat o anumită persoană. Limbajul individual al unei persoane ar presupune harta conceptuală și simbolică în același timp pe care o proiectează în timp în toate situațiile de comunicare. Conflictele, neînțelegerile în comunicare survin deseori în cazul când se întâlnesc două sau mai multe persoane și între ele fiind o discrepanță la nivelul diferențelor între hărțile conceptuale și simbolice. „În praxisul comunicativ cotidian trebuie oricum să se amestece interpretări cognitive, așteptări morale, expresii și evaluări”.[248] În depășirea acestor realități un mare rol ar avea flexibilitatea și dorința de a depăși limitele limbajului din perspectivă simbolică. În general, însă forma limbajului este atât analitică cât și sintetică, discursivă ca și rațiunea umană al cărei instrument este, simbolismul de natura esențialmente sintetic.

Realitățile cele mai complicate, greu de redat prin intermediul limbajului denotativ pot fi redate prin intermediul limbajului conotativ, prin această modalitate se realizează o proiecție a mai multor sensuri și realități metafizice în universul lumii simbolurilor. Universul simbolurilor transcende această lume ontică și face capabilă posibilitatea redării unor informații foarte vaste care pot fi concentrate într-un singur sau câteva simboluri. Simbolismul este condiția necesară de existență a oricărui discurs. În viziunea lui Paul Ricoeur – simbolul reprezintă o regiune ce are un

[246] DURAND, G. *Aventurile imaginii*. Trad M. CONSTANTINESCU, A. BOBOCEA. București: Nemira, 1999, p. 110.
[247] ROVENȚA-FRUMUȘANI, D. *Semiotică*, *societate*, *cultură*. Iași: Editura Institutul European, 1999, p. 25.
[248] HABERMAS, J. *Discursul filosofic al modernității*. București: ALL, 2000, p. 23.

dublu sens. Iar aceste sensuri sunt complementare, se completează reciproc. De cele mai multe ori evidențiem nu doar un dublu sens al simbolurilor, ci și un triplu sens al simbolurilor, sau și mai multe sensuri, în dependență de contextul utilizării simbolurilor. Astfel, putem conchide că simbolurile poartă în sine o infinitate de posibilități. Care deschid perspective noi în comunicarea umană, în înțelegerea rostului sensului existenței umane și, nu în ultimul rând, în capacitatea umană de a interpreta adecvat și într-o manieră creatoare realitatea ontică din care facem parte. „... nu există comprehensiune de sine care să nu fie mijlocită prin semne, simboluri și texte; comprehensiunea de sine coincide în ultimă instanță cu interpretarea aplicată acestor termeni mijlocitori”.[249] Funcția simbolică reprezintă o funcție generală de mediere, prin mijlocirea căreia spiritul își construiește toate universurile de percepție. Această mediere se referă la mai multe compartimente ale vieții umane. Prin intermediul simbolurilor noi încercăm să ne raportăm la realitățile care ne înconjoară și de care suntem interesați. Am putea remarca în acest context un limbaj al simbolurilor. Iar accesul la acestea se află în cadrul cognitiv al fiecărei ființe umane. Conceptul de simbol acoperă totalitatea fenomenelor care determină împlinirea unui sens într-un simbol și toate contextele în care un datum sensibil, oricare ar fi tipul său de existență, este reprezentat ca încorporare particulară, ca manifestare a unei semnificații.

Orice lucru, produs, fenomen are o valoare obiectivă dar și o valoare simbolică. În orice acțiune umană consemnăm partea rezervată fenomenului comunicațional, iar acest fapt se manifestă atunci, când este prezentă semnificația potrivită atribuită contextului în care se desfășoară acțiunea. „Un "concept" nu este o schemă, ci o posibilitate constitutivă a clipei; avându-se în vedere o semnificație nou creată”.[250] Contextualizarea în cadrul comunicării simbolice este în vizorul mai multor domenii științifice – lingvistică, pragmatică, semiotică, psihosociologică. Sensul depinde de condițiile în care a fost enunțată o comunicare. Astfel, fiecare persoană, pentru a fi înțeleasă, trebuie să fie suficient de flexibilă în cadrul situației de comunicare încât să ofere maximum de indici pentru a construi contextul în care să-i fie receptat mesajul. Acest lucru este absolut necesar pentru că actele de limbaj se situează într-un context de enunțare. Care este generator de sens, sensul, născându-se din punerea în relație a acțiunii comunicaționale cu elementele contextului acesteia. Cei care participă la o situație de comunicare realizează un proces permanent și continuu de interpretare. Astfel, participanții trebuie să uzeze de o serie de indici de contextualizare (intenții,

[249] RICOEUR, P. *Eseuri de hermeneutică*. București: Humanitas, 1995, p. 26.
[250] HEIDEGGER, M. *Ontologie. Hermeneutica facticității.* Trad. Ch. FERENCZ-FLATZ. București: Humanitas, 2008, p. 44.

accentuări, limbaj nonverbal), cu ajutorul cărora se poate recunoaște o anumită schemă interpretativă. Indicii de contextualizare fac parte din universul cultural și sunt învățați în procesul de socializare. „Limitele limbajului meu semnifică limitele lumii mele."[251]

Sensul comunicării este inseparabil de condițiile producerii discursului, fără indicii privind contextul, destinatarul nu poate construi semnificația dorită de locutor. Cu alte cuvinte ar fi valabilă următoarea afirmație – Dați-mi contextul în care ați evidențiat cuvântul și am să vă spun sensul său. Singurul control empiric pe care îl avem asupra studiului limbii este întrebuințarea enunțurilor în situații cotidiene concrete. Acest lucru a fost sesizat de L Wittgenstein care ne îndemna să nu căutăm sensul unui cuvânt, ci modul lui de utilizare. „În limbajul comun apare foarte frecvent faptul că același cuvânt semnifică în moduri diferite – deci aparține unor simboluri diferite – sau faptul că două cuvinte care simbolizează în mod diferit sunt utilizate în propoziție aparent în același timp".[252] Din aceste considerente putem menționa faptul că sensurile urmează să fie căutate nemijlocit în modul de desfășurare al dialogului. Comunicarea este, astfel, percepută ca un fenomen viu, în permanentă transformare și evoluție. Staticul și rigiditatea nu ar trebui să stabilească un loc atunci când ne referim la comunicarea umană. Excepție ar fi în acest context recursul la manifestarea limbii de lemn, când tocmai comunicarea prin întrebuințarea acestui tip de limbaj devine una rigidă și statică.

Au existat perioade istorice care pe durata unor decenii întregi au propagat manifestarea acestui tip de limbaj – limbajul de lemn, drept exemplu ar servi perioada sovietică care a folosit în calitate de instrument de ideologizare, propagandă și manipulare – limbajul de lemn. Recursul la acest tip de limbaj se făcea și din considerentul eliminării fenomenului hermeneutic – adică inexistența părților componente ale textualității, discursivității – pretextul, contextul, subtextul. Totul trebuia să fie reprezentat de textualitate, să nu existe îndoială, incertitudine, nelămuriri. Adică era necesar să fie prezentă doar forma directă, una singură, fără alternativă de a i se putea aplica metoda hermeneutică.

[251] ECO, U. *Limite ale interpretării*. Trad. Ș. MINCU și D. CRĂCIUN. Iași: Polirom, 2007, p. 18.
[252] WITTGENSTEIN, L. *Tractatus logico-philosophicus*. Trad. A. SURDU. București: Humanitas, 1991, prop. 5.6, p. 102.

4.1.2. Cadrul cognitiv în calitate de presupoziții pragmatice

O importanță majoră în exprimarea clară și evidentă a ideilor în procesul de comunicare este redată de capacitatea analitică a minții umane de a procesa informațiile pe care le acceptam atât în procesul de comunicare obișnuită, cât și atunci când elaborăm mesajele în cadrul unei situații de comunicare academică. Charles S. Peirce analizează conceptele de „clar și obscur, distinct și confuz".[253] Ideile clare sunt definite și astfel înțelese încât procesul de recunoaștere să fie posibil în orice împrejurare, reprezentând în acest mod tendința de a evita obscuritatea și confuzia în comunicare. Ideile clare sunt considerate acele idei care sunt recunoscute oriunde, încât să nu fie confundate cu nici o altă idee. Atunci, când nu reușim să le formulăm cu claritate, atunci spunem despre ele că sunt obscure. Claritatea ideilor este definită mai mult de logicieni. În cazul când logicienii se referă la claritate nu au în vedere nimic mai mult decât această familiaritate cu o idee, căci ei privesc calitatea respectivă ca fiind una ce necesită să fie completată de un alt concept, numit *distincție*. O idee distinctă este definită ca una care nu conține nimic neclar. „Clară este o reprezentare în general, iar clar în particular este un concept în circumstanțele când cea dintâi, în general, și cel din urmă, în particular, sunt suficient de determinate pentru a deosebi obiectul propriu lor de toate celelalte".[254] De vreme ce nu toate ideile sunt adevărate, observăm că prima condiție a infaibilității este că ele urmează să fie clare.

Activitatea gândirii este exercitată de prezența îndoielii și încetează în situația, când este atinsă convingerea. Iar convingerea în expunerea ideilor clare și distincte reprezintă de multe ori obiectivul fundamental în algoritmul procesului de comunicare cotidiană, precum și în procesul de cunoaștere specific domeniilor științifice. Așa cum a evidențiat R. Descartes, îndoiala reprezintă chintesența procesului de cunoaștere. De multe ori îndoiala ar reprezenta trierea cunoștințelor anterioare, capacitatea de a emite noi judecăți prin intermediul valorificării judecăților anterioare, dar și prin dislocarea unor mecanisme de analiză a informațiilor elaborate. Oriunde și-ar afla originea, îndoiala stimulează mintea pentru o activitate care poate fi complexă sau mai puțin complexă, importantă sau banală. În momentul când supunem operației îndoielii un gând, un șir de imagini se perindă în conștiința noastră, unele pot să se identifice, în timp ce altele să se contrazică. Cert este că după un anumit timp, putem descoperi că suntem decișI în privința modului fie de a comunica, fie de a acționa în mod nemijlocit. Iar în cazul când suntem decișI, înseamnă că am

[253] PEIRCE, CS. *Convingeri și idei.* Trad. M. ZICK. București; ALL, 2011, p. 51.
[254] MONDIN, B. *Logică, semantică, gnoseologie*. Trad. de W. TAUWINKL. Iași: Sapientia, 2008, p. 81.

depășit faza ezitării, care ar reprezenta din acest punct de vedere opusul convingerii. Timpul de durată ezitării depinde de la persoană la persoană, depinzând de tipul de gândire, de latura emoțională a persoanei etc. „O convingere ce poate fi justificată în fața oricui e de interes redus”.[255] Convingerea că suntem pregătiți de a acționa de multe ori survine și sub impactul unor influențe exterioare: o imagine, un cuvânt, o judecată enunțată de cineva, un sfat. Cu alte cuvinte sunt evidențiate mai multe semne pe care oamenii le pot remarca în calea lor și care, de multe ori, indică traseul existențial al acțiunilor umane.

Un factor nu mai puțin important revine în acest context gradului de susceptibilitate al persoanelor. Motivul gândirii este prezența îndoielii. „Nici un gând și nici o idee nu sunt așezate definitiv în mintea noastră, ca și cum ar avea unul și același sens, la nesfârșit. Dimpotrivă, au sens în măsura în care capătă din nou viață, când sunt, de exemplu, redescoperite. Eventual, când trezesc din nou atenția cuiva sau dorința de a le proba în privința puterii sau a jocului lor.”[256] Convingerea este o regulă pentru acțiune, a cărei aplicare implică o nouă îndoială și o nouă gândire, reprezentând în același timp și o destinație, aceasta este în același timp și un nou loc de pornire. Rezultatul final al gândirii este exercițiul voinței, care la rândul ei este energia vitală de care oamenii au nevoie în momentul când iau decizia de a acționa. Esența convingerii este înrădăcinarea unui obicei, a unui mod de acțiune. Iar acestea se deosebesc de la persoană la persoană, de la un context al acțiunii la alt context al acțiunii. Este prezentă în acest context și tendința timpului din perspectivă istorică – când în anumite perioade de timp fenomenul repetiției își pune amprenta asupra spațiului fizic, mentalității grupurilor de oameni care determină, la rândul lor, evoluția proceselor sociale, culturale, politice, etc. În parcurgerea traseului existențial oamenii se conduc după anumite obiceiuri în raport cu care ei acționează. Identitatea unui obicei depinde de modul în care ne poate face să acționăm, nu doar în circumstanțele familiarității cotidiene, dar și în situațiile complexe care solicită un grad înalt de pregătire din punct de vedere academic. Fiecare acțiune pe care o întreprindem are un scop bine determinat. Fiecare scop, la rândul lui, este acela de a produce rezultate sensibile. Care în continuare reprezintă efectele ce survin în urma acțiunilor noastre. Cel mai important efect pe care îl au lucrurile reale este cauzarea convingerii, căci toate senzațiile pe care le provoacă apar în conștiință sub forma convingerilor. Se pune problema modului în care este deosebită convingerea adevărată de convingerea falsă. Diferența dintre ele este redată de capacitatea umană de a face aprecieri și

[255] RORTY, R. *Contingență, ironie, solidaritate.* Trad. Șt. C. SORANA. București: ALL, 1998, p. 98.

[256] AFLOROAEI, Ș. Cine nu poate dialoga cu sine nu poate dialoga nici cu semenii săi. In: *Ce înseamnă a gândi altfel. In honorem Ștefan Afloroaei.* București: Eikon, 2022, p. 480.

evaluări, de a realiza o triere între acțiunile care au fost realizate în trecut și între cele care sunt realizate în prezent. Convingerile adevărate sunt caracterizate de faptul că ele durează în timp și sunt rezistente la toate argumentele și contraargumentele survenite pe parcursul timpului.

În baza analizei pragmatice, un enunț nu este interpretat în mod independent, ci prin raportare la un anumit context. În care apare, sub formă propozițională, un anumit număr de informații ce intervin în enunț. În această privință, contextul nu este dat, ci este construit, enunț după enunț. Informațiile conceptuale nu sunt singurele informații care intervin în formarea contextului: intervin în situația dată, în egală măsură, atât interpretarea enunțurilor imediat precedente, cât și cadrul fizic în care se produce comunicarea. „Pragmatismul, fenomenologia și filosofia hermeneutică au ridicat categoriile acțiunii, vorbirii și conviețuirii cotidiene la rang epistemologic".[257] În viziunea mai multor autori, interpretarea enunțurilor imediat precedente nu este uitată în realitate, așa cum nu este nici nemijlocit stocată în memoria pe termen lung. O mare importanță în evoluția procesului de comunicare îl are cadrul cognitiv. Contextul în raport cu care este interpretat un enunț corespunde memoriei pe termen scurt sau memoriei de lucru, pe durata interpretării enunțului-în cadrul memoriei pe termen lung în care se află informațiile conceptuale pe care noi le utilizăm în procesul de comunicare. Acest cadru cognitiv are rolul de a procesa informațiile conceptuale de care avem nevoie atunci, când comunicăm. „A descifra un mesaj sau a înțelege un comportament presupune cunoașterea cadrului în care acesta se plasează, cu alte cuvinte cunoașterea tipului de relație în care ele se înscriu".[258]

Contextul în raport cu care este interpretat enunțul se constituie din informațiile obținute din cadrul cognitiv al interlocutorului. Un context ce ar regrupa toate informațiile cu privire la concepte care apar în forma logică a enunțului, toate informațiile obținute din interpretarea enunțurilor precedente, precum și toate informațiile perceptive accesibile în anturajul fizic, ar fi atât de enorm încât nu s-ar mai putea profita de pe urma lui. De aceea, contextul corespunde unei selecții din sfera tuturor acestor informații diferite. În baza arhivată a memoriei noastre de lungă durată se remarcă mai multe evenimente, experiențe trăite în mod nemijlocit, stări afective care au condiționat evoluția noastră în perspectivă. De cele mai multe ori, inconștientul cognitiv intervine în scenariul care urmează să se desfășoare în ulterioarele situații de comunicare. Mai multe personaje, întâmplări, emoții care au însoțit aceste trăiri generează o anumită predispoziție afectivă, mentală care va genera

[257] HABERMAS, J. *Discursul filosofic al modernității*. București: ALL, 2000, p. 318.
[258] BOUGNOUX, D. *Introducere în științele comunicării*. Trad. V. VINTILESCU. Iași: Polirom, 2000, p. 28.

comunicarea noastră. În aceste împrejurări, procesele inhibitorii, stările de negativism se instalează în comunicare tocmai din perspectiva unor experiențe cu efect traumatizant trăite în anterioritate. În multe situații are loc un transfer al stărilor trăite asupra situațiilor de comunicare care urmează să se desfășoare. Este nevoie de o pricepere și dexteritate deosebită ca să putem aprecia din această perspectivă partenerii noștri în procesul de comunicare.

Perspectiva cognitivistă ia în considerație mai multe componente de ordin epistemic și psihologic. Cadrul cognitiv reprezintă din acest punct de vedere presupozițiile pragmatice care sunt valabile pentru orice situație și context al comunicării. „Vom numi cadru cognitiv reciproc un cadru cognitiv împărtășit în care identitatea indivizilor care îl împart este evidentă".[259] În fiecare cadru cognitiv, respectiv situație de comunicare se face referință la fondul de cunoștințe care ține de ceea ce noi numim cunoaștere comună. Ipoteza lor este că în fiecare moment al conversației, un ansamblu de propoziții este considerat ca fiind adevărat de către participanții la conversație; de exemplu în funcție de ceea ce s-a spus în conversație până atunci. Acest ansamblu constituie fondul comun al conversației. În interiorul cadrului cognitiv are loc o interferare dintre procesele mentale nonlingvistice cu elementele lingvistice. De multe ori scopul proceselor nonlingvistice este saturarea acestor elemente lingvistice.

La rândul lor procesele mentale nonlingvistice conțin o informație colosală despre complexitatea minții umane, în acest mod cuvintele noastre, replicele pe care le utilizăm în dialoguri sunt ajutate de fondul proceselor mentale nonlingvistice. „Cum gândirea se manifestă ca limbaj, se poate concluziona că atribuirea de stări mentale altora este inseparabilă de întrebuințarea limbajului. A atribui gânduri sau stări mentale înseamnă a atribui intenții".[260] Limbajul nostru exteriorizat ar fi prea mult sărac dacă nu ar aduce cu sine și ceea ce se conține în miezul minții umane. Astfel, limbajul internalizat creează un tandem destul de reușit cu limbajul externalizat. Am putea spune că ambele se intercondiționează și se influențează reciproc în evoluția dialogului uman.

Gândurile și cuvintele reprezintă conceptele de bază din care este construit întregul algoritm al comunicării umane. Fiecare își alege acele gânduri care consideră că sunt oportune la moment și le exteriorizează. De multe ori această alegere este determinată de cadrul emoțional. Reiese că alegerea gândurilor și cuvintelor se realizează sub impactul afectelor. În cadrul procesului de comunicare o mare importanță are limbajul utilizat de comunicatori. „Tentativa de a rusifica limba

[259] MOESCHLER, J. REBOUL, A. *Dicționar enciclopedic de pragmatică*. Cluj: Echinox, 1999, p. 130
[260] VLĂDUȚESCU, Ș. *Comunicare și mesaj în filosofie*. Craiova: SITECH, 2006, p. 321.

română în Basarabia, de exemplu, s-a lovit de rezistența tacită a unei generații de români care și-au menținut structurile fundamentale ale limbii originare”.[261] Unii cercetători consideră limbajul drept o construcție mentală și abstractă de spații și elemente, de roluri și de relații între spații. Din același punct de vedere, a comunica ar consta în a stabili construcții de spații similare sau identice. Scopul teoriei spațiilor mentale este de a studia modul sau modurile de construire a spațiilor și a relațiilor dintre spații. În teoria spațiilor mentale nu se are în vedere atât relația dintre cuvinte și lume, dar, cel mult relația dintre cuvinte și construcțiile mentale pe care le produc locutorul și interlocutorul. Fiecare persoană ajunge pe parcursul vieții să își construiască propriul spațiu mental. Prin intermediul construcțiilor mentale obținem să ne raportăm la lume și la ceilalți. Spațiile mentale sunt reprezentate de ansambluri structurate de elemente și de relațiile dintre aceste elemente. În același timp, ansamblurile pot fi modificate, adăugându-se permanent noi relații între aceste elemente.

Construcția spațiilor mentale și a relațiilor dintre acestea este strâns legată de limbaj, anumite expresii lingvistice stabilesc într-adevăr spații sau desemnează pe cele deja existente. Acestea se numesc "introductori de spațiu". Iar în realitate un spațiu este întotdeauna introdus în interiorul unui alt spațiu, care va fi numit spațiu-părinte, includerea fiind indicată fie prin incapsularea sintactică a introductorilor, fie prin inferență pragmatică. Astfel, spațiile sunt ordonate parțial prin relația de incluziune care nu afectează elementele. Mijloacele prin care spațiile mentale și-au dobândit elementele sunt cele lingvistice, grupurile nominale dețin rolul principal în introducerea elementelor în spații, iar aici se observă că se profilează o a doua legătură dintre realitatea lingvistică și teoria spațiilor mentale. Un mare rol în realitățile lingvistice îl au sistemele de semne, adică a ceea ce este determinat în mod convențional, fie într-o limbă, fie într-un sistem de semne nonlingvistic. Sistemele de semne au menirea de a a ghida activitățile oamenilor din perspectiva capacității lor de a putea interpreta corect anumite fragmente de realitate. „Orice diferență trebuie să conteze în practică”.[262]

Prim urmare putem considera realitățile nonlingvistice ca temei pentru a reprezenta o concentrare de informație despre univers. Astfel realitățile nonlingvistice ne sugerează în mod *a priori* ceea ce urmează să se desfășoare în perspectiva timpului. Semnele și simbolurile alcătuiesc în egală măsură harta lumii exterioare, precum și cea a lumii interioare, adică a creierului nostru. Fără a

[261] STĂNCIULESCU, T. *La început a fost semnul. O altă introducere în semiotică*. Iași: Performantica, 2004, p. 37.
[262] RORTY, R. *Adevăr și progres,* trad. M. CĂBULEA. București: Univers, 2003, p. 63.

avea în dispozitivul creierului uman harta minții nu putem să acționăm în virtutea realizării unor activități care ar solicita efort psihic, volitiv, mental. Această hartă a minții umane reprezintă memoria umană care a înregistrat și înregistrează toate experiențele pe care le parcurge ființa umană pe parcursul trecerii prin această lume. Iar memoria reprezintă o primă condiție pentru determinarea identității subiective. Diferențele între modurile de percepere ale acestei lumi, dar și diferențele dintre experiențele pe care le parcurgem în această viață presupun diversitatea sistemelor de gândire, a mentalităților, a limbajelor utilizate, a hermeneuticilor aplicate. Până la urmă toate acestea alcătuiesc ceea ce numim "tabloul diferențelor" care există în această lume, dar tocmai în diversitate se regăsește unitatea și frumusețea lumii. Modurile de comunicare ale persoanelor sunt stabilite, de asemenea, în dependență de hărțile mentale care determină caracteristicile persoanelor. Cu cât un dialog este mai interesant, cu atât este mai mare probabilitatea ca vorbitorii să aibă un cadru cognitiv care a favorizat evoluția acestui dialog. Și dimpotrivă, cu cât universul celor care comunică este mai sărac, cu atât dialogul la care ei participă va fi și el mediocru. Cadrul cognitiv mai stabilește premisele și ipotezele de lucru ale comunicatorilor. Acest lucru este evident, în special, în cadrul activității de cercetare în domeniul academic. Valențele acestei comunicări se structurează în funcție de obiectivele pe care le realizează cei care comunică. Până la urmă în aceste circumstanțe sunt evidențiate diferențele culturale de la spațiu la spațiu. „În decursul activităților noastre cotidiene, faptul de a ne încrede intuitiv în ceea ce considerăm adevărat în mod necondiționat ține de o necesitate practică”.[263] Un spațiu unde este prezentă o cultură complexă, o limbă foarte bine pusă la punct din perspectivă conceptuală va dezvolta în acest sens și un nivel înalt și complex de comunicare. Tendința către firesc și perfecțiune în comunicare reprezintă obiectivul central care ghidează pe majoritatea celor care participă la o situație de comunicare. Am putea afirma că nivelul de comunicare într-o societate proiectează în sine gradul de dezvoltare al societății respective.

4.1.3. Corelarea funcțională a parametrilor pragmatici ai comunicării

Mințile umane reprezintă adevărate rețele de conexiuni între credințe, dorințe, atitudini. Credințele, dorințele și atitudinile se raportează efectiv la toate dimensiunile vieții umane. Suma dintre ele ne reprezintă pe fiecare dintre noi, proiectându-ne propria lume interioară, propriul univers la sfera lucrurilor exterioare. De cele mai multe ori, în procesul comunicării, ne exteriorizăm o multitudine de atitudini care acționează asupra noastră ca niște tipare în care, adesea, rămânem fixați

[263] HABERMAS, J. *Etica discursului și problema adevărului*. București: ART, 2008, p. 64.

pe tot parcursul vieții. „Impulsul de a-ți transcende sinele și propria specie este atât de puternic, iar recompensele atât de substanțiale, încât el nu pare a fi serios incomodat de recunoașterea faptului că obiectivitatea își are propriile limite”.[264] De multe ori acționăm în virtutea unor automatisme – deprinderi, obișnuințe, reflexe, stereotipuri mentale și comportamentale care ne dictează algoritmul ulterior în ceea ce privește acțiunile oamenilor la nivel privat, individual precum și la nivel social, politic. De cele mai multe ori, sfera privată și cea publică sunt văzute ca două laturi antagoniste: a) una e realitatea individuală, privată a unei persoane ce ajunge să concentreze în sine o realitate mai obiectivă și mai personalizată; b) alta este realitatea publică, ce pornește de la anumite presupoziții, cum ar fi: să acționezi contrar așteptărilor celorlalți, să comunici în conformitate cu așteptările celorlalți, până și reacțiile să fie așa cum ceilalți se așteaptă să fie. Această opoziție dintre sfera privată și cea publică vine să scindeze ființa umană într-un anume sens.

Așa precum ființei umane îi este caracteristic instinctul de supraviețuire, oamenii în majoritatea cazurilor sunt nevoiți să se conformeze realităților sociale, regimurilor și ideologiilor politice. Acest conformism evoluează în cazul societăților cuprinzând spații imense, de exemplu Coreea de Nord. Un alt caz reprezentativ a fost și acela al Republicii Moldova, care s-a confruntat cu această realitate. Cenzura politică și cea socială, culturală vine să realizeze în permanență o triere la nivelul instituțiilor de stat pentru ca funcționarea întregului să nu fie perturbată. În acest sens, cenzura se realizează în mod direct precum și indirect, fiind ajutată de pârghiile ei principale: dictatura, interdicția, limba de lemn. Societățile de acest fel sunt societăți de tip închis, iar manifestările oamenilor care trăiesc în aceste societăți ajung să fie unele rigide. „Conflictul și consensul de asemenea ca dominația și puterea, al căror grad de stabilitate îl desemnează în mod analitic, nu sunt categorii peste care evoluția istorică a societății să treacă fără să lase urme”.[265] Comunicarea în aceste tipuri de societăți se realizează prin intermediul unor limbaje de lemn, comportamentele oamenilor care trăiesc în acest mediu de multe ori sunt omogene, standardizate, oamenii străduindu-se să nu iasă în evidență, adică aleg să nu fie actorii propriei lor vieți, ci să facă parte din fundal, adică nici într-un caz să nu iasă în evidență prin ceva anume afirmându-și propria personalitate, ci să rămână pe planul al doilea. Acest model comportamental este reprezentat de structurile complexe ale atitudinilor, credințelor, dorințelor celor care trăiesc în spațiul dat. Modul de exteriorizare al atitudinilor este unul tipizat, care se raportează la structurile social-istorice

[264] NAGEL, T. *Veșnice întrebări.* București: BIC ALL, 2004, p. 319.
[265] HABERMAS, J. *Sfera publică și transformarea ei structurală*. Trad. J. IANOSI. București: Univers, 1998, p. 299.

exterioare existente în aceste tipuri de societăți. Până și structurile interioare ale oamenilor care determină stările intenționale la nivel de acțiune diferă de structurile interioare ale celor care trăiesc în societățile de tip deschis. Este necesară în acest context o reînnoire permanentă a ideilor și convingerilor care reprezintă cadrul cognitiv pentru a se stabili o schimbare a mentalităților.

Această conștientizare ne determină să ne regândim planurile noastre în perspectivă și nu în ultimul rând - sensul vieții noastre. „Imaginea schimbărilor succesive ale trecutului este opera prezentului. Istoria va rămâne mereu efectul vizibil al acțiunii oamenilor, raportându-se la ordinea zilei".[266] În multe situații există pattern-uri neașteptate, ele pot genera anumite acțiuni sau pot iniția în mediul academic evenimente științifice importante. Depinde în mare măsură cum aceste apariții ale pattern-urilor se raportează la ceea ce în conștiința noastră este de acum conservat și devenit prejudecăți. Pe măsură ce evoluăm în timp, odată cu noi evoluează și obișnuințele, deprinderile existente. Am putea constata în acest caz un salt permanent între obișnuință și cercetare, adică de la revizuirea instinctivă a intențiilor în viața cotidiană, la cunoașterea științifică și la cercetare. Cu cât aceste salturi sunt mai mari, adică se are în vedere niște schimbări majore, chiar radicale uneori, cu atât mai mult avem nevoie de ceea ce numim – context nou. De multe ori contextul nou este caracterizat de un anumit nivel de imprevizibilitate, care este determinat de o paradigmă nouă care ne explică o nouă teorie științifică, viziune epistemică etc. Probabil că, în această situație, este posibilă apariția unor noi concepte care ne ajută la descrierea mai exactă a unui fragment din realitate. Sau, ca un alt exemplu, poate fi menționat și cazul unui dialog neașteptat când întâlnim o persoană interesantă, ce ne oferă o nouă deschidere, o nouă ipostază aspra domeniului de care suntem interesați. De multe ori persoanele cu care dialogăm ne pot sugera în cadrul intervențiilor comunicative noi sensuri, chiar soluții pe care noi le înțelegem într-o manieră nouă în raport cu cel care a emis replica în cadrul dialogului. Sensurile pe care noi le atribuim în procesul de comunicare cuvintelor care vin de la partenerii dialogului rezultă și țin de cadrul cognitiv al celui care receptează mesajul. Cu alte cuvinte, înțelesurile ne aparțin și ele reprezintă o proiecție a universului nostru mental. „Orice cuvânt care are o semnificație semnifică în mod automat un concept".[267] Contextele în care se desfășoară receptarea mesajelor, acum și înțelegerea, respectiv atribuirea de sensuri pot fi și ele de mai multe tipuri. În multe situații putem evidenția contexte banale, conservative care nu permit o deschidere către nou și dimpotrivă, un alt tip de context unde remarcate și se regăsesc noi

[266] MOCIULSCHI, AL. *Artă și comunicare*. București: Cartea Veche, 2013, p. 10.
[267] RORTY, R. *Pragmatism și filosofie post-nietzcheană*. București: Univers, 2000, p. 166.

atitudini față de noi perspective care aspiră într-un mod anume la valoarea de adevăr.

Din cele expuse rezultă că în cadrul contextului se realizează o interferență între aspectul logic responsabil de raționalitate și aspectul care ține de imaginație. „Ceea ce vedem este mai curând o imagine, una din câte pot exista, chiar dacă uneori nu știm a cui imagine este. De altfel, nu întotdeauna o imagine este o imagine a ceva anume."[268] În calitate de paradigme ale imaginației sunt utilizările metaforice noi ale unor cuvinte, invenția unor cuvinte, relaționarea unor texte până atunci fără legătură, adică menționate diferite stiluri de gândire, manieră de scriitură, timp diferit, spații distincte. De multe ori, creativitatea care se manifestă în limbaj și în activitățile, acțiunile diverse ale vieții rezultă deseori din jocul contrariilor, aspecte care la prima vedere nu au nici o legătură unele cu altele. Și în acest context iarăși depinde cum se interferează cadrul cognitiv cu aspectele cele mai ordinare a ceea ce este comun și obișnuit. „În praxisul comunicativ cotidian trebuie oricum să se amestece interpretări cognitive, așteptări morale, expresii și evaluări".[269] Familiaritatea presupune deseori o stare de comoditate, de iluzie a faptului ca totul este cunoscut, de certitudine că suntem în siguranță din punct de vedere cognitiv, afectiv. Ori, noutatea presupune imprevizibilitate la nivel de reacții, de așteptări. Ființei umane îi este caracteristică nevoia de certitudine și de siguranță, nevoia de a controla situația la nivel de comunicare, cunoaștere. Aceasta se realizează de către oameni în variate moduri – prin discursuri construite într-un timp anterior, prin auditoriul pe care îl raportăm la discursul nostru, prin strategiile de persuasiune la care facem referință cu prisosință. Din acest punct de vedere totul se desfășoară pentru a se realiza scenariul pe care îl proiectăm în mintea noastră. Sunt puține situații când oamenii doresc să-și asume riscul unor aspecte de comunicare unde mai mult sau mai puțin ei știu că nu pot să controleze starea la lucruri. Ar apărea în acest sens un fel de angoasă, frustrare din perspectiva faptului că ei nu se pot axa la anumiți parametri în situațiile de comunicare.

În sinteză la aceste teze, se poate conchide că filosofia pragmatistă analizează rolul acțiunii în cunoaștere și comunicare raportat la semnificația rațională. Când un om raționează, el încearcă să-și convingă sinele său propriu, iar un gând de orice fel ar fi, este un semn și ține în cea mai mare parte de natura limbajului. Filosofii pragmatiști plasează semnificația rațională a unei propoziții în viitor, căci comportamentul viitor este singurul comportament supus autocontrolului. Infailibilitatea ar fi un element constituent al absolutului. Circuitul dintre percepția care se formează în rezultatul

[268] AFLOROAEI, Ștefan. *Privind altfel lumea celor absurde*. București: Humanitas, 2013, p.2013
[269] HABERMAS, J. *Conştiinţă morală şi acţiune comunicativă*. Trad. G. LEPĂDATU. București: All, 2000, p. 523.

contactului dintre mintea noastră și realitățile lumii sensibile se realizează într-un context care este mereu reactualizat. Putem afirma că în mod nemijlocit are loc o permanență reactualizare și o recontextualizare atât în ceea ce privește fenomenul cunoașterii, cât și în cel al comunicării.

Fluxul de idei prin intermediul cărora ajungem să ne formăm atitudinile propoziționale reprezintă un permanent circuit între aceste două lumi: cea interioară și cea exterioară. Credințele sunt stări atribuite unor organisme de o anumită complexitate – atribuiri care îi permit celui ce le face să realizeze un pronostic asupra comportamentului unui organism. Modurile de conduită rațională sunt în stare să ne impună în perspectiva ulterioarelor situații în care cunoaștem, comunicăm, convingem, acționăm și realizăm. Când se ajunge la emiterea de jocuri noi de cuvinte se realizează situații noi și irepetabile în comunicare. Din punct de vedere pragmatic, un enunț nu este interpretat în mod independent, ci prin raportare la un anumit context. Care în raport cu care este interpretat enunțul se constituie din informații obținute din cadrul cognitiv al interlocutorului. Cadrul cognitiv este reprezentat de presupozițiile pragmatice care sunt valabile pentru orice situație și context al comunicării. Construcția spațiilor mentale și a relațiilor dintre acestea este strâns legată de limbaj. Nivelul de comunicare într-o societate proiectează în sine gradul de dezvoltare al societății respective. Cuvintele, drept unități lingvistice prezente în procesul de comunicare sunt apte să trăiască în mințile celor care-l folosesc. Chiar și atunci, când sunt să fie în formă pasivă ele sunt prezente în mințile noastre, în stare latentă ele definitivează și contribuie la apariția unor realități lingvistice noi, care vor denumi conceptual realitățile domeniului pe care dorim să-l analizăm. Gândim, întotdeauna, în virtutea unor semne prezente în mintea noastră. Aceste semne ne influențează acțiunile noastre în sfera algoritmului procesului de comunicare.

4.2. Accepțiuni eficiente ale dialogului social

4.2.1. Dreptatea în contextul practicilor sociale

De-a lungul timpului, conceptul de dreptate a avut diferite semnificații. Încă în perioada vechilor greci, dreptatea a fost considerată una dintre virtuțile de bază caracteristice firii umane. Astfel, *binele*, *adevărul*, *frumosul și dreptatea* reprezentau cele patru virtuți valabile pentru omul din acea epocă istorică, în egală măsură și pentru cel Evident că o asemenea conjunctură de calități alcătuiesc, prin esența lor, o realitate aproape ideală și, poate, nu întâmplător Platon a văzut reprezentate în viziunea sa idealistă asupra lumii anume această alcătuire de virtuți. Dreptatea, în asemenea circumstanțe, redă conotația specific filosofică a acestui concept. Desigur, că pe lângă

conotația filosofică, conceptului în cauză i-au mai fost atribuite și alte semnificații, de ordin filosofic, juridic, social, psihologic, religios etc. Multiplele conotații, atribuite dreptății denotă prezența acestei calități în toate sferele de activitate socio-umană. În același context cu abordările de natură clasică, atribuite dreptății, sunt prezente și unele abordări care de-construiesc dreptatea și care permit, astfel, analize multiple și semnificații posibile dintr-o perspectivă critică, având rostul de a înțelege mai bine resorturile cele mai "ascunse" ale acestui concept. Perspectiva timpului istoric întotdeauna a avut un rol esențial în cadrul analizei conceptului de dreptate. Nu este totuna a analiza semnificațiile respectivului concept în perioada antică greacă cu modalitățile de analiză utilizate în evul mediu sau în perioada modernă. Întreg arsenalul metodologic se modifică de la un timp istoric la altul, fapt ce modifică și limbajul conceptual prin intermediul căruia este analizat conceptul de dreptate.

Analizele întreprinse asupra acestui concept se regăsesc, în ultimă instanță, și în analizele asupra celorlalte concepte: bine, adevăr, frumos. Delimitarea lor se realizează nuanțat, mai concret nu există niște limite bine definite, de exemplu, în cazul unde finalizează dreptatea și unde începe adevărul. Ambele aceste virtuți semnifică tendința spre exteriorizare din perspectiva aplicării instrumentarului pentru "a măsura" ordinea și buna evoluție a evenimentelor și a stărilor de fapt real într-o societate. Percepută ca fiind virtutea cea mai atotcuprinzătoare, dreptatea a fost considerată virtutea supremă, deoarece ea contribuie la instaurarea unei ordini sociale. „Drepturile pe care le posedă statul sunt drepturi pe care le posedă, de acum, fiecare individ într-o stare naturală”.[270] Impactul societății asupra dreptății în sine este major. Evoluția unei societăți se realizează în paralel cu evoluția dreptății în acea societate, astfel societățile cu un nivel înalt al vieții și cu o bună funcționare a instituțiilor de stat, care slujesc cu adevărat nevoilor fundamentale ale unei vieți decente, demonstrează prin intermediul practicilor de diferit ordin, în mod nemijlocit, și un nivel obiectiv și corect al dreptății. Și împotrivă, societățile în care calitatea vieții umane este derizorie reflectă și un nivel redus și de-format al dreptății în sine. Pe lângă conceptul de moralitate ce se include în sfera conceptului de dreptate, se mai regăsește și conotația juridică a acestuia. În esență, conotația juridică determină dreptatea ca ea să fie orientată, în mare măsură, inclusiv către sfera socială. Astfel, mai multe evenimente de natură social-politică sunt analizate și din perspectiva faptului de a fi considerate drepte sau ne-drepte, adică corecte, juste, adevărate sau incorecte, injuste, neadevărate. Constatăm, prin urmare, o polisemie a conceptului de dreptate care, în diferite

[270] NOZICK, R. *Anarhie*, *stat și utopie*. Trad. M. DUMITRU, Bucureşti: Humanitas, 1997, p. 164.

contexte, este asociată cu justețea, corectitudinea, adevărul, iar nedreptatea - cu incorectitudinea, injustețea, neadevărul.

Prin urmare, din cele expuse rezultă că dreptatea se referă atât la stările de fapt ale unei societăți, cât și la acțiunile nemijlocite întreprinse de o persoană sau de un grup de persoane, în așa mai înalt, îi putem atribui, în diferite situații, un calificativ sau altul: ai procedat drept sau ai procedat ne-drept. Acțiunea, la rândul ei, determină o proiecție a conceptului de dreptate pe care o anumită persoană îl poate avea în mintea sa. Astfel, în cazul transpunerii dreptății în practicile socio-umane are loc o proiecție a dreptății de la un nivel ideatic la alt nivel, cel acțional. Iar dreptatea, văzută dintr-o perspectivă socială vizează raportul eu-celălalt. „Ceea ce primește fiecare, primește de la alții care îi dau ceva în schimbul a altceva sau ca pe un dar".[271] În cazul dat, celălalt, ceilalți au rolul de a desemna hotarele unei/unor delimitări ce au drept scop indicarea unor limite, cele care vizează până unde se poate acționa în raport cu celălalt/ceilalți. În acest sens, dreptatea se raportează în mod nemijlocit la niște indicatori trasați din perspectivă juridică și nu numai – până unde se poate acționa în raport cu ceilalți semeni în cadrul societății. În cazul dat, dreptatea realizează un tandem reușit cu libertatea. Tocmai pentru că poți să te consideri om liber atâta timp cât nu încalci libertățile celuilalt și, respectiv, alții nu ar încălca libertățile tale. Dreptatea vizează, în acest context, și un respect incomensurabil pentru drepturile și libertățile celuilalt.

Pornind de la ideea că dreptatea se raportează la alții, evidențiem că aceasta este considerată cea mai mare virtute. În acest sens, celelalte virtuți – bunătatea, adevărul, altruismul - semnifică derivate ale dreptății. Un om cu dreptate aplică acele instrumente de apreciere a unor stări de fapt real în cadrul societății care îl pot considera a fi un om bun, altruist și care slujește adevărului. Dreptatea se opune tendinței egoiste. În acest context dreptatea reprezintă cadrul de manifestare al unor principii morale și juridice, care constituie un fundament pentru funcționarea viabilă a unei societăți. Iar acolo unde sunt încălcate în mod flagrant și repetat normele morale, inclusiv cele juridice, în societatea respectivă nu mai sunt respectate normele de drept. Prin urmare, și oamenii care reprezintă acel tip de societate sunt determinați, prin reacție în lanț, să încalce drepturile semenilor lor. În rezultat, survine o stare generală de haos în societate, care reprezintă efectul încălcărilor normelor de drept. Cel mai grav în asemenea situație este faptul că deseori oamenii sunt manipulați, în special prin trăirile și năzuințele lor.

[271]NOZICK, R. *Anarhie, stat și utopie*. Trad. M. DUMITRU, Bucureşti: Humanitas, 1997, p. 197.

În context remarcăm că în situația când este abordată problema dreptului social se are în vedere, în primul rând, funcționalitatea instanțelor juridice și aplicarea unui instrumente juridice cu scopul de a valida anumite stări prezente în mod real în societate. În această situație sunt prezente mai multe componente: normele de drept, persoanele juridice, instrumentele aplicate în cazul validării unei sau altei situații. Aceste componente diferă de la o societate la alta, în sensul că fiecare societate are specificul ei de manifestare, propria experiență de aplicare a normelor juridice, un traseu propriu de evoluție a realităților social-politice, dar și o conjunctură de factori ce intervin din exterior și care influențează evoluția societății. Mai mulți cercetători susțin ideea că instituțiile juridice sunt variabile în timp și spațiu prin însăși natura lor. Această variabilitate este determinată de realitățile contextului social în cadrul căruia funcționează instituțiile juridice, „... țelul unei societăți drepte și libere e să-și lase cetățenii să fie cât doresc de retrași în sfera privată, de "iraționaliști" și de esteți, câtă vreme fac asta în timpul lor liber, fără a face vreun rău altora și fără a folosi resurse necesare celor mai puțin avantajați”.[272] Dreptatea socială se asociază în diferite contexte și cu ordinea socială. A face celuilalt/celorlalți dreptate înseamnă a stabili o anumită ordine în cadrul societății.

Dreptatea în sens psihologic vizează în mod special persoanele care conviețuiesc în cadrul unei societăți. Acest tip de dreptate se axează, în mod special, pe lumea interioară a ființei umane. Astfel, se consideră că înainte de a acționa și de a fi ca dreptate într-o societate, e necesar mai întâi să fii cu dreptate în lumea ta interioară, pentru că toate frustrările, neîmpăcările cu sinele se vor proiecta într-o formă sau alta, în anumite circumstanțe, în cadrul societății. Cu alte cuvinte, apare cerința să existe o armonie între lumea interioară și cea exterioară a ființei umane. „Omul drept trăiește în armonie cu sine, căci în el partea rațională conduce, iar celelalte părți își mențin atribuțiile potrivite lor”.[273] În consecință, substraturile dreptății sociale se regăsesc, în mare măsură, în miezul dreptății psihologice. Putem afirma, în acest context al ideilor, că dreptatea în sine, în mod apriori este purtată de ființa umană în mod constant, ea ar fi o premisă pentru potențialele sale acțiuni în societate. Din acest punct de vedere, dreptatea în sine ar viza conviețuirea dintre voințele libere. Iar manifestarea voinței libere în societate nu exclude puterea de a constrânge, atunci, când anumite persoane sunt determinate să își limiteze sfera lor de acțiune, pentru că ar încălca voința liberă a celorlalți și, respectiv, drepturile lor. Dreptatea în sens psihologic presupune prezența unei atitudini

[272] RORTY, R. *Contingență, ironie, solidaritate.* Trad. Ș.C. SORANA, studiu introductiv de FLONTA Mircea. București: ALL, 1998, p. 27.
[273] SANDU, M. *Conceptul de dreptate în Republica lui Platon.* Bacău: Editura Casei Corpului Didactic, 2011, p. 11.

subiective, care vizează anumite trăiri generate de suma unor emoții, astfel, un spectru de nuanțe - de la egoism până la altruism, de la bunătate la răutate, de la filantropie la mizantropie, pot determina și influența luarea unor decizii, precum și acționarea în diverse moduri în contextele sociale. „Funcția practică a normelor juridice este de a dirija comportamentul justițiabililor prin utilizarea unor mecanisme psihologice, care se declanșează la persoanele aflate sub imperiul acțiunii acestor norme”.[274]

Fundamentele dreptății se află în om, prin urmare, în orice societate este necesar să fie prezente tendințe și condiții adecvate pentru o educație corespunzătoare. Mediul, contextul ulterioarelor acțiuni nu ar provoca, astfel, orientări către o atitudine sau, decizie nedreaptă. Iar în consecință la concluzia că dreptatea variază în funcție de mediul natural, istoric și social. Ființa umană ar trebui să reprezinte conceptul fundamental al dreptului. Din acest punct de vedere, dreptatea reprezintă virtutea principală a ființei umane.

Ca virtute de bază, ea implică și manifestarea altor calități umane, cum ar fi, bunătatea, altruismul, toleranța. Antipodul dreptății, nedreptatea ar fi însoțită de răutate, egoism, constrângere. Aceste realități umane derivă atât din educația venită din mediul în care se formează ființa umană, cât și din resorturile native ale oamenilor. Virtuțile au la baza lor înțelepciunea. În justiție ele se manifestă în unitate deplină. Omul care este virtuos prin esența structurii sale interioare va fi virtuos și în cadrul societății. Dreptatea mai poate fi văzută și ca artă a binelui și a echității. Cele mai mari probleme, dileme atât la nivel de comportament individual, cât și la nivel de comportament social rezidă în incapacitatea oamenilor de a ajunge la un comun acord asupra echității în raport cu celălalt/ceilalți. Pentru ca o societate să fie dreaptă cu nedreptate pentru membrii ei, este necesar ca oamenii care o reprezintă să fie educați în raport cu convingerile drepte. Iar acestea rezidă în recursul permanent la exemplele înțelepte, în care se manifestă din plin curajul și cumpătarea. Observăm că multiplele semnificații ale dreptății sunt prezente atât în perspectiva ontologică, gnoseologică, cât și în cea etică a unei abordări filosofice. O importanță aparte în cazul manifestării acțiunilor drepte o are alegerea. Oamenii sunt în permanență supuși actului de a alege într-o situația sau alta, într-o atitudine dreaptă sau nedreaptă, într-un comportament drept sau nedrept.

Este important să accentuăm faptul că dreptatea din perspectivă psihologică vizează fenomenul introspecției. Recursul permanent la sondarea propriului eu, la analiza critică a propriei

[274] TUTUNARU, M. *Filosofia dreptului.* Târgu-Jiu: Măiastra, 2012, p. 70.

conștiințe implică o capacitate majoră de a stabili propriile limite în raport cu sinele, precum și cu ceilalți semeni în cadrul societății. Oamenii predispuși în permanență la actul de reflecție sunt caracterizați, în mare măsură, de capacitatea validării din punct de vedere analitic a stărilor de fapt, valabile pentru un parcurs social. Reflecția și autoaprecierea stărilor, situațiilor private se raportează în mod nemijlocit și asupra stărilor și situațiilor sociale din cadrul unei culturi. Mentalitatea ce caracterizează o cultură reprezintă un factor determinant în aprecierea obiectivă a faptului cum se manifestă criteriile de aplicare ale justiției într-un stat de drept. De exemplu, în țările fostului imperiu sovietic tiparele în cadrul cărora avea loc manifestarea dreptății erau, în mare măsură, niște tipare obediente. Deviza sovietică ”Viitorul luminos al socialismului este comunismul” a condiționat dezvoltarea unei gândiri trunchiate, fragmentare. Oamenii nu mai gândeau prin intermediul principiului *aici* și *acum*, care viza un tip de acțiune cu efecte imediate și care presupunea și o investiție adecvată a resurselor umane – timp, energie, ci, dimpotrivă, ei erau determinați să gândească raportându-se la o realitate utopică. Cu alte cuvinte, cadrul de manifestare a fenomenului dreptății era unul obedient din perspectiva faptului că venea în contradicție cu legitățile proprii de dezvoltare, corespunzătoare pentru natura umană. În cadrul acelei perioade sovietice oamenii nu erau favorizați să își dezvolte o gândire critică, să își asume consecințele propriilor acțiuni, adică să fie prezente la ei capacitatea de introspecție și intenție în propriile acțiuni și manifestări atât la nivel privat, cât și la nivel social. În timpul acelei perioade istorice, dreptatea funcționa pe verticală – de sus în jos, când justiția era aplicată de către reprezentanții ideologiei sovietice. De cele mai dese ori ea era aplicată în cazul și în raport cu oamenii care depășeau, din anumite puncte de vedere, limitele stabilite de către puterea sovietică. În societate era prezentă o stare de spirit care demonstra existența unui singur tip de gândire și a unui singur prototip de om creat într-un mod artificial – cel al omului sovietic. Acesta putea fi caracterizat drept un tip de om care manifesta un anume tip de indiferență în raport cu efectele muncii sale, lipsă de inițiativă și sustragere de la luarea oricărei responsabilități individuale, totodată, manifesta indiferență față de proprietatea comună, se conforma tuturor regulilor și ordinelor impuse de către putere și acest conformism presupunea o supunere și o acceptare pasivă în toate circumstanțele vieții sociale.

Homus Sovieticus[275] a condiționat astfel apariția unei noi viziuni asupra dreptății. Principiul proprietății comune – nimeni nu are nimic, totul aparține tuturor – a contribuit la crearea unei noi

[275] Termenul a fost inventat de către logicianul, scriitorul și sociologul rus Alexandr Zinoviev (1922 – 2006) în cartea sa cu același nume – *Homo sovieticus* (1982). Autorul a făcut recurs la acest titlu pentru a analiza, într-o manieră sarcastică și critică, categoria de persoane cu o stare de spirit specifică, care ar fi fost creată de către imperiul

viziuni asupra dreptății în sine, când dreptatea era atribuită persoanelor care reprezentau ideologia partidului comunist de atunci. Orice mesaj, intenție care venea măcar indirect în contradicție cu ideologia partidului reprezenta o mare sfidare pentru cei care îndrăzneau să devină oponenți ai puterii în cauză. Astfel, acest tip de "dreptate" sovietică a dezvoltat la oameni incapacitatea de a avea o atitudine critică în raport cu multele nedreptăți comise de regimul totalitar sovietic, incapacitatea de a avea propria inițiativă în manifestarea la nivelul contextului social. Prezența doar la nivel fizic, de cele mai dese ori, în situația când aveau loc diferite manifestări în societate și, totodată, neprezența unei viziuni critice și a intenției de a schimba ceva în societate. Asemenea realități au denaturat tot ceea ce s-a construit pe parcursul istoriei la nivel de societate, de ființă umană în general. Absurdițățile regimului totalitar au dezvoltat în oameni un simț al dreptății care, de cele mai multe ori, este unul denaturat, el vine în contradicție cu evoluția firească a legităților sociale, politice, culturale. Reminiscențele acelei realități obediente, cu o viziune de pseudo-dreptate, mai persistă din plin și astăzi. Aceste reminiscențe se păstrează în forma și modalitățile în care are loc perpetuarea generațiilor.

Un regim ideologic care a durat mai bine de 7 decenii într-un spațiu imens încă mult timp va regenera în anumite sfere ale socialului prin vechile sale tipare asupra dreptății, echității, binelui, adevărului. Pentru a depăși această stare de lucruri este nevoie, poate, de acționat așa precum a îndemnat Jacques Derrida[276], ca oamenii care au trăit în imperiul sovietic, fiind îndoctrinați inclusiv de ideile lui Marx, uneori și ele interpretate în mod denaturat, să perceapă toate nuanțele ideologiei sovietice. Acest lucru ar putea ajuta în sensul acceptării unui dat istoric și a dezvoltării unei atitudini critice în perspectiva timpului și a asumării unor stări de fapt care ar implica în mod creativ întreg potențialul naturii umane.

În contexte diferite, ne întrebăm dacă drepturile umane reprezintă o expresie mai mult sau mai puțin subiectivă ce descinde din dreptul juridic. Întreaga problematică a dreptului uman – a raportului dintre perspectiva divină și cea umană a dreptului, dintre perspectiva naturală și cea socială a dreptului - reprezintă chintesența fenomenului dreptății. Conchidem că posibilele răspunsuri nu trebuie formulate doar în termenii logicii aristotelice de tip sau/sau, ci și ai unei logici

---

sovietic. Ideea autorului vine în contradicție cu intenția guvernului sovietic de a crea un nou tip de om – Noul Om Sovietic, prototipul noului popor sovietic, mai "bun", în viziunea ideologilor sovietici (!). Astfel, Homus Sovieticus însemna antipodul noului om sovietic.

[276] Filosoful francez Jacques Derrida, deși nu a trăit în spațiul sovietic, a reușit, într-o manieră interesantă, să deconstruiască marxismul în lucrarea *Spectrele lui Marx (1993)*, în care sugerează cititorilor ideea că pentru a înțelege temeinic un autor și învățătura lui, trebuie analizate toate semnificațiile valabile pentru autorul în cauză, cât și pentru textul acestuia.

polivalente de tip și/și. „Prin însăși natura afirmativă a conținutului său (exprimarea unor posibilități, libertăți etc.), conceptul de "drept" implică și prezența (sugerată) a unor semnificații infirmative, cum ar fi prezența unor restricții, a unor îndatoriri și obligații derivate din limitele naturale sau convenționale ale libertății omului de a-și exercita drepturile”.[277] Problematica drepturilor umane, a raporturilor dintre divin și omenesc, dintre natural și social reprezintă fundamentul jurisdicției.

Toate sensurile atribuite conceptului de drept se subordonează unui principiu biblic, și anume – după *chip și asemănare*, avându-se în vedere faptul că, prin dreptatea Sa, Dumnezeu reprezintă cea mai înaltă referință a ființei umane în general. Astfel, între "Judecătorul suprem" – Dumnezeu și Creația Sa – Omul se stabilește o relație de continuitate, în sensul că omul continuă permanent să lucreze asupra sa și Dumnezeu nu contenește niciodată să înceteze de a lucra asupra omului, prin diferite strategii. În această ipostaziere a omului în raport cu Creatorul, putem enunța următoarea triadă a dreptului: *dreptul natural*, *dreptul intelectual*, *dreptul moral.* În acest context, dreptul natural ar reprezenta contextul în care se desfășoară viața în general pe pământ. Legitimarea naturală a dreptății semnifică acel dat universal oferit într-un mod necondiționat omului, fără de care existența sa nu are niciun sens. Acest dat universal – dreptul natural, este îmbogățit cu atribuirea de către om a noi valențe culturale, simbolice. Nu ar fi posibil acest lucru fără existența actului cunoașterii, or, tocmai acesta din urmă asigură și atribuie existenței naturale o contribuție sub forma unor bunuri simbolice, se are în vedere dreptul intelectual. Care vizează persoanele ce se află în sfera realităților simbolice, respectiv rostul vieții acestor oameni este de a oferi bunuri simbolice omenirii. Cele mai valoroase bunuri simbolice rezistă în timp și se transmit din generație în generație, timpul fiind principalul criteriu în raport cu care judecăm valoarea acestora.

Facultatea de cunoaștere, specifică oamenilor, evoluează în raport direct cu o altă facultate – cea de a atribui nume, capacitatea de semnificare. Aceasta reprezintă una dintre cele mai complexe capacități și calități ale ființei umane, pentru că ea a indicat și indică pe parcursul timpului istoric atât nivelul cunoașterii de sine, cât și nivelul cunoașterii universului de către ființa umană. Menționăm, în acest context și evoluția capacității devenirii întru propria ființă. Aceasta din urmă le înglobează pe cele anterioare, indicând capacitatea ființei umane de a face recurs la fenomenul autocunoașterii, acest lucru fiind posibil prin apel la procedeul introspecției. Drepturile fundamentale, specifice calității de a fi om, ar putea fi consemnate încă din faza inițială de creare a

[277] STĂNCIULESCU, T. *De la întuneric la lumină. Semiotica ieșirii din păcatul originar.* Iași: Performantica, 2005, p. 181.

acestei lumi: dreptatea socială (dreptul la socializare), dreptatea economică (dreptul de a avea în posesie anumite bunuri), dreptatea culturală (dreptul de a crea bunuri simbolice).

Toate aceste drepturi sunt consfințite în dreptul cel mai fundamental al naturii umane – *dreptul la existență*, *adică dreptul la viață*, primul și cel mai important tip de drept. Atunci, când analizăm conceptul de dreptate, inevitabil ajungem să analizăm și conceptul de lege. Legea ar semnifica delimitările, adică până unde se poate de acționat astfel încât să nu încălcăm drepturile celuilalt. În circumstanțele când sunt încălcate drepturile celuilalt, intervine justiția. „Dacă justiția este întotdeauna un bine, injustiția este cel mai teribil dintre rele”.[278] Conchidem că legea este prescrisă în mod ideal tocmai în vederea aplicării justiției. La rândul ei, justiția ține de o libertate a rațiunii umane. În acest sens, dreptatea și libertatea realizează un tandem reușit, pentru că numai datorită prezenței libertății este posibilă o judecată dreaptă a minții umane. În procesul aplicării unei justiții corecte, este foarte important anume prezența unei rațiuni lucide, o minte care nu elaborează judecăți eronate, sub influența unor factori ce intervin din exterior (politică, sistem judiciar, interese condiționate de anumite așteptări), dar o minte care este capabilă să elaboreze judecăți obiective, cu bun simț și care nu servesc unor interese meschine din partea cuiva.

Conceptul de dreptate vizează principiul care prevede *să se dea fiecăruia ceea ce i se cuvine și să i se respecte drepturile*. Există mai multe sintagme cu conotații, care pot fi derivate din conceptul de dreptate, cum ar fi *a avea dreptul, a avea dreptate, a face dreptate”, a da dreptate, a urma dreptul*. Aceste exemple ne indică multitudinea de semnificații pe care le are conceptul de dreptate. Semnificațiile se referă atât la conotațiile juridice, implicate în acțiuni cu caracter juridico-legislativ, cât și la conotațiile ce implică sfera religioasă, cea filosofică, psihologică, politică, socială. Din perspectiva respectării normelor de drept într-o instituție, putem afirma că aceasta presupune ca persoana să respecte normele legale, să le învețe într-o manieră sistematică, instituțională. Sensurile atribuite dreptății evoluează în raport direct cu sensurile atribuite nedreptății. Din acest punct de vedere, nedreptatea presupune *a nu avea dreptul*, *a nu face dreptate*, *a nu da dreptate*, *a nu urma dreptul*. Nedreptatea în cadrul unei societăți vizează atât funcționarea perturbată a instituțiilor statului, unde sunt încălcate în mod deschis drepturile cetățenilor, precum și o funcționare obedientă a instituțiilor care țin de justiție. Se poate aprecia nivelul de dezvoltare al unei societăți după faptul cum sunt respectate drepturile cetățenilor care reprezintă acea societate. „Dreptul la libertatea naturală, care constituie pentru individ principiul în virtutea căruia își este propriul său stăpân, este

[278] GEORGESCU, Ș. *Filosofia dreptului*. București: ALL BECK, 2001, p. 16.

un drept egal al tuturor oamenilor".[279] A face dreptate într-o societate înseamnă a acționa în așa mod ca toate lucrurile să fie bine puse la punct: instituțiile statului să funcționeze corect, în favoarea intereselor oamenilor, instituțiile ce reprezintă justiția să funcționeze în raport cu normele de drept stabilite la nivel internațional.

Contextul de manifestare al evoluției dreptului ne demonstrează că dreptul și istoria au evoluat într-un mod aproape inseparabil. Se observă prezența unui paradox – dreptatea determinată din punct de vedere istoric reprezintă chintesența tuturor evenimentelor care s-au întâmplat pe parcursul unui fragment de timp istoric. Orice eveniment istoric reprezintă o legitate a dialecticii – unitatea și lupta contrariilor, rezultă că prin intermediul manifestării evenimentelor social-istorice se proiectează un întreg spectru de nuanțe, inclusiv ale conceptului de dreptate. Reieșind din polaritățile și dihotomiile unui concept, dreptatea și nedreptatea formează un întreg, ca să conștientizăm eficiența și beneficiile dreptății trebuie să fi cunoscut, în anumite contexte, și antipodul dreptății – nedreptatea. Pe parcursul timpului istoric, s-a constatat că, dacă toată lumea ar avea unele și aceleași drepturi, absolut egale, relevanța lor ar dispare în mod firesc. Este un paradox, dar realitatea tocmai așa funcționează, în baza diferențelor și a limitelor trasate în cadrul societăților. În cazul inexistenței acestor limite și diferențe ar exista o mare nedreptate, în sensul că cele mai slabe ființe umane nu ar fi protejate de lege nici într-un fel. Tocmai tensiunea istorică dintre contrarii – dintre a avea și a nu avea drepturi, dintre a face sau a nu face dreptate, dintre a urma dreptul sau a nu urma dreptul – a contribuit și contribuie la evoluția ființei umane și a societății umane în întregime.

Dimensiunea socială a dreptății se raportează inclusiv la comunicarea socială, acest tip de dimensiune vizează implicarea oamenilor în procesul de socializare în raport cu problemele societății, care țin de mai multe domenii: cultură, învățământ, economie, politică. „Legile cetății trebuie să asigure armonia relațiilor dintre cetățeni".[280] Dreptul elementar de a avea posibilitatea ca să îți exprimi atitudinea în raport cu ceea ce se întâmplă în spațiul în care te afli reprezintă o dovadă că oamenii au acest drept – dreptul la propria opinie. În societățile cu regim totalitar acest lucru este un fapt imposibil. Oamenii care conviețuiesc în astfel de societăți sunt conștienți de faptul că le este interzis să își exprime atitudinea, de exemplu, în regimul ex-sovietic oamenii erau pedepsiți din acest punct de vedere prin diferite forme: închisoare, exilare în Siberia, pedeapsa capitală. La nivel

[279] RĂȚULEA, G. *LOCKE. J. Elemente de filosofie politică și morală*. Brașov: Universitatea "Transilvania", 2005, p. 45.
[280] SIMA, M.S. *Politică şi educaţie în dialogurile lui Platon*. Brăila: Sfântul Ierarh Nicolae, 2010, p. 102.

de limbaj utilizat în procesul de comunicare trebuia să fie folosit limbajul denotativ, altfel se risca interpretarea denaturată a unor mesaje scrise/vorbite prin intermediul limbajului conotativ[281]. În această perioadă s-a făcut recurs, în special, la manifestările "limbajului de lemn", un limbaj utilizat în exces în cadrul regimului sovietic, prin intermediul căruia se urmărea propagarea ideologiei sovietice, precum și manipularea oamenilor de către reprezentanții ideologiei sovietice. Astfel, instrumentele de aplicare ale dreptății într-o societate sunt determinate, de asemenea, de ideologia politică în societatea respectivă. Exemplul spațiului ex-sovietic vine să dovedească, prin multiplele cazuri tragice, cât de negativă în sine a fost percepută dreptatea și cum a fost ea aplicată în cadrul acelui spațiu. În asemenea situație, cel mai terifiant lucru îl reprezintă faptul că efectele aplicării acelui tip de "dreptate" sunt vădite din plin și astăzi. Drept exemplu, în acest sens este servi și cazul Republicii Moldova, acest spațiu făcând parte din fostul imperiu sovietic. Repercusiunile unei asemenea înțelegeri denaturate a dreptății vor fi vădite încă mult timp, pentru că reminiscențele acelei viziuni asupra dreptății se perpetuează din generație în generație. Modalitățile prin intermediul cărora putem sesiza o viziune obedientă asupra dreptății în acest spațiu sunt diferite, cea mai importantă modalitate fiind cea prin intermediul căreia putem sesiza nivelul de înțelegere și conștientizare a propriei identități naționale, lingvistice.

Semnificațiile multiple ale dreptății în cazul Republicii Moldova se raportează în sensul cel mai direct la "moștenirea sovietică". Între "vechea" ideologie sovietică și "noua" realitate firească, care încă nu s-a instaurat, este situat un ”astăzi” care, din perspectiva dreptății, este unul conform adevăratei legislații din multe puncte de vedere. Justiția în acest spațiu nu a fost întotdeauna una corectă, ea a reprezentat instrumentul de control al unui clan mafiot, care și-a realizat interesele financiare folosindu-se de anumite pârghii – instituții ale statului. Astfel, cultura, învățământul, economia, politica, totul a fost influențat de interesele unui grup de oameni care au deținut instrumentele puterii. Manifestările puterii au fost evidente în toată societatea, orice sferă a fost influențată în mod direct de fenomenul răspândit în R. Moldova, fenomenul corupției. De îndată ce corupția se instaurează în toate sferele de activitate socială, nu mai poate fi stabilită de o manifestare a dreptății în cadrul statului. Astfel, am asistat la manifestarea unei mari nedreptăți de ordin general,

[281] Un exemplu elocvent din perspectiva denaturării mesajelor scrise, prin recurs la limbajul conotativ, în perioada regimului sovietic este redat în romanul lui Marin Preda *Cel mai iubit dintre pământeni,* când un profesor de filosofie este condamnat la închisoare pentru o scrisoare primită de la prietenul său din Elveția, în care figura mesajul final "*Aștept ordonanțele dumneavoastră*". De fapt, acest mesaj reprezenta o replică dintr-un spectacol privit de cei doi prieteni în anii de studenție, care a devenit pentru ei o formulă amicală de salut. În schimb, "puterea" regimului sovietic vedea în tot și în toate un pericol pentru propria ei supraviețuire.

care a cuprins întreaga societate. Putem afirma cu certitudine că nedreptatea a dominat dreptatea. Legile au funcționat în favoarea celor care au deținut pârghiile puterii și în defavoarea oamenilor de rând, care au un grad mai vădit de vulnerabilitate în fața manifestării nedreptăților. Din aceste considerente, oamenii sunt frustrați, pentru că viziunea lor despre dreptate nu coincide nici pe departe cu ce se întâmplă în jurul lor. Modelul omului drept, care ar acționa cu dreptate și fără conflict, nu a mai fost valabil mult timp în cazul politicienilor din Republica Moldova. Astfel, între reprezentanții puterii, care au ajuns să acționeze fără scrupule în favoarea propriilor interese și ceilalți oameni este o distanță[282] enormă. Marea majoritate a oamenilor a ajuns să se simtă captivă în propriul stat, captivă în situații absurde, create de cei care ar trebui la modul ideal să-i reprezinte.

În acest context accentuăm, că atât dreptatea, cât și nedreptatea au în sine prezente conotații metafizice și empirice. Conotația metafizică este construită de mintea umană, prin recurs la toate sensurile atribuite conceptului de dreptate. Dreptatea în sine conține acest nivel al metafizicului, contribuind la implementarea în sfera mentalităților a fondului ideatic. Iar, conform realității, tot ce se întâmplă la orice nivel de manifestare al socialului depinde de mentalitățile care se manifestă în această societate. Dreptatea în sine și dreptatea afirmată în diferite sfere de activitate ale unei societăți se completează și se influențează reciproc. Conotația empirică este construită prin recurs la sfera socialului și al politicului. Aceste două elemente, socialul și politicul, contribuie la partea aplicativă a dreptății. „Cei mai înțelepți și mai buni trebuie să conducă statul drept, așa cum rațiunea trebuie să conducă persoana dreaptă”.[283] Atunci când lucrurile evoluează mai puțin bine într-o societate, cauza manifestării acestei stări urmează să fie căutată în resorturile mentalităților prezente în acel spațiu. Condiționările intervin, din acest punct de vedere, atât pe filieră istorică, cât și pe filieră personală, caracterizate ambele filiere de manifestarea inconștientului individual, cât și a celui colectiv. La nivelul inconștientului colectiv se manifestă impactul evenimentelor istorice asupra mentalităților. În cazul dat este accentuat de un determinism raportat nemijlocit la mentalitățile colective, precum și cele individuale.

Contextul social în Republica Moldova se caracterizează printr-o continuă luptă pentru resursele minime ce asigură supraviețuirea și, pe de altă parte, are loc influența unor grupuri de oameni asupra majorității. Această categorie minoritară de oameni, prin intermediul coruperii, șantajului și racolărilor politice, a încercat să se mențină la putere. "Dreptatea" în viziunea celor ce

[282] Distanță din perspectiva bunului simț, al respectului necondiționat față de ceilalți oameni, față de legi.
[283] MIROIU, M., MIROIU A. *Filosofie.* București: ALL, 1999, p. 103.

dețin instrumentele puterii reprezintă nu altceva decât împărțirea sferelor de influență. "Dreptatea" celor mulți ar reprezenta minimul de supraviețuire la care ei se raportează în prezent. Or, această stare de lucruri este caracteristică pentru perioada în care societatea se află la limita supraviețuirii. Întotdeauna dreptatea a fost raportată la cumpătare și frumos. Cumpătarea se întâlnește în societățile în care educația, bunul simț, frumosul se manifestă din plin. Esența dreptății, manifestarea ei deplină în cadrul unei societăți este prezentă tocmai prin elementele ei – *echitate*, *cumpătare*, *măsură onestă*, *conștiinciozitate*, *corectitudine*. Efectele dreptății se regăsesc în contextul unor realități sociale și politice în care lucrurile evoluează spre bine sau spre rău. În cazul Republicii Moldova, conjunctura ultimelor evenimente sociale și politice, inclusiv fenomenul determinismului istoric, au contribuit asupra faptului ca să fie prezente din plin elementele care denaturează dreptatea: corupția, șantajul politic, iresponsabilitatea. Dimensiunea normativă a dreptului este una constitutivă. Dreptatea în sine nu poate fi percepută dincolo de normativitate sau normalitate. În cadrul constituirii dimensiunii normative a dreptului se ia în considerare specificul contextului social, cultural, politic, economic al societății în cauză. Cel puțin, la modul ideal este necesar să se ia în considerare. Dreptatea de asemenea concepută ca unitate a normelor primare și a normelor secundare. Prin norme primare se înțeleg acele norme care impun obligații, prescriu pentru ființele umane abținerea de la o anumită conduită. Prin norme secundare se înțeleg acele norme care conferă împuterniciri publice, care vin în contradicție cu primele. Contribuția normelor secundare este aceea de a remedia dezavantajele normelor primare, în egală măsură caracterul lor static.

În acest context, evidențiem condițiile minime de existență ale unui sistem juridic, și anume despre respectarea de către majoritatea populației a normelor juridice valabile, în conformitate cu anumite criterii de validitate; admiterea de către autorități a normelor de recunoaștere, de schimbare și decizie, ca modele publice și comune de comportament. În această ordine de idei, dreptatea este văzută ca o limită trasată între obiectivitate și subiectivitate. Obiectivitatea ar fi constituită de acele criterii de validitate care realizează o triere a tuturor comportamentelor. Normele juridice au drept scop validarea mai multor evenimente, comportamente sociale, politice cu scopul instituirii unei linii de mijloc între realitățile de extremă. Tot ce depășește această limită este considerat a fi un factor ce încalcă linia de mijloc. Pe de altă parte, subiectivitatea, în multe cazuri, este percepută ca ceva excentric, capabilă să instituie propriile ei limite, propriile modele de conduită în societate. Astfel, în societățile totalitare subiecții umani care încearcă să își impună propriile lor modele la nivel de comportament, atitudine, percepere personală pot suporta anumite consecințe – critici,

represiuni, condamnări. Asemenea cazuri au fost consemnate în perioada sovietică. Astăzi, de exemplu, acestea persistă din plin în Coreea de Nord, unde se manifestă în exclusivitate regimul dictatorial. În cadrul acestor societăți, înțelegerea dreptății în sine este una deformată. Oamenii sunt impuși deseori în situația de a se conforma pe o perioadă mare de timp acestor realități obediente, „... remediul nedreptății sociale se manifestă în recunoaștere – și nu în satisfacerea unei nevoi umane genetice”.[284] Fără ca să realizeze în mod conștient, ei ajung să invoce motive de justificare a manifestării realităților în cauză.

În context accentuăm că în mare parte, regimurile totalitare au unele trăsături comune: la baza apariției și menținerii lor s-a aflat un singur partid ce a determinat înlăturarea statului de drept, precum și ideologii singulare, absolutiste, cu caracter mesianic. Astfel de regimuri totalitare, în care dreptatea a fost complet distorsionată și denaturată, au existat pe parcursul istoriei, de exemplu, în cazul fascismului și al comunismului. În cazul fascismului, marile nedreptăți erau îndreptate împotriva popoarelor care erau exterminate, ca și a persoanelor care aparțineau altor comunități, rase sau concepții. În prezent, percepem acele acțiuni ca fiind unele dintre cele mai mari orori și, în egală măsură, nedreptăți comise în raport cu foarte mulți oameni. În acea perioadă istorică, reprezentanții nemijlociți ai acestor ideologii utilizau anumite justificări și justificări ale propriilor acțiuni. Ideologia comunistă, prin misiunea "istorică" a clasei muncitoare, a tezei "luptei de clasă", și a dictaturii probatoriatului care a distrus drepturile și libertățile națiunilor, ale indivizilor, ale tuturor comunităților sociale, a comis multe nedreptăți în raport cu oamenii, în comparație cu ideologia fascistă. Au existat și există un șir de trăsături ale acestor ideologii totalitare, de exemplu, mitul dominației charismatice, mitologia șefului predestinat să conducă, creându-se cultul șefului, personalității, întreținut prin mijloacele propagandei și ideologiei partidului, impuse până la dimensiunile unei isterii colective.

Astfel de regimuri au contribuit la de-formarea dreptății, fiind consolidată o viziune a unei minorități în raport cu un tip de dreptate obedient. În contextul evoluției evenimentelor în cadrul spațiului sovietic, dreptatea locală, ca și cea națională și internațională au fost complet denaturate. Nu a fost luat în considerare nici principiul ”culturi diferite dau naștere la intuiții diferite”. A existat un gen de omogenizare completă a tuturor factorilor, criteriilor, ce necesitau a fi luate în considerare din acest punct de vedere. Astfel, realitățile pe care le trăiau oamenii în spațiul ex-

[284] HANNETH, A., FRASER N. *Despre redistribuire şi recunoaştere.* Trad. ANGHELESCU Maria-Magdalena. Cluj-Napoca: TACT, 2012, p. 85.

sovietic anihilau din start orice tentativă de a gândi critic. Astăzi conștientizăm varietatea contextelor pe care le trăim în fiecare zi și care necesită apelul la principii ce au la bază *meritul*, *reciprocitatea*, *egalitatea*, *nevoile*. Acești factori ne determină sa avem în vedere atât aspectul obiectiv al dreptății, cât și cel subiectiv. În acest sens, regulile dreptății indică oamenilor la ce să se aștepte de la ceilalți. Prin reguli ale dreptății se au în vedere permisiunile și interdicțiile ce însoțesc fenomenul dreptății de fiecare dată. Regulile, adică limitele trasate de fenomenul dreptății, ghidează oamenii să se orienteze corect în societate, adică să fie conștienți de faptul că pentru a trăi pașnic ei au nevoie de un consens cu privire la un șir de permisiuni și interdicții care i-ar ghida în societate. A nu lua în considerare acești factori conduce la faptul ca oamenii, voit sau mai puțin voit, să comită nedreptăți în raport cu semenii lor.

Sfera socială îi predispune pe oameni la acțiuni în cadrul ei. La fiecare pas consensul social la care tind să ajungă oamenii pentru ca acțiunile întreprinse de ei să le facă viața permisibilă, le indică "traseul" pe care ei sunt orientați să-l parcurgă în societate. Consensul la care este prevăzut să ajungem se referă la imperativul *cum* să ne tratăm semenii pentru a conviețui împreună în cadrul societății. Ipoteza principală a dreptății din perspectivă socială – *dreptatea se referă la ceea ce i se cuvine fiecăruia*, ne determină să percepem accepțiunea uzuală a termenului de dreptate. Însă a ști cu exactitate ce li se cuvine oamenilor este foarte greu și nu se poate determina acest lucru recurgând numai la analiza conceptuală a termenului de dreptate. „Principiile organizării sociale se pot caracteriza într-o primă instanță, prin nucleul instituțional care stabilește forma dominantă a integrării sociale”.[285]

Într-o anumită interpretare, „dreptatea este un cadru menit să scadă costurile traiului în comun: rațiunea mai profundă a acestui cadru este de a ne elibera de povara autoapărării, pentru a ne concentra asupra avantajelor comune și asupra șanselor de a face lumea mai bună: cu alte cuvinte, să generăm externalități pozitive, nu negative”.[286] În cadrul absenţei acestei raţiuni de înţelegere a dreptăţii, oamenii ar consuma mult mai multă energie pentru a convieţui împreună şi alături de semenii lor. Regulile dreptăţii exprimă cu ele un gen de siguranţă, de încredere că nimeni nu va încălca limitele prestabilite în cadrul societăţii. Gradul de cultură într-o societate este determinat şi de principiul câtă energie vitală, timp, resurse trebuie să consumi pentru ca să supravieţuieşti. Reieşind din aceste considerente, putem afirma că în prezent, în spaţiul ex-sovietic, inclusiv în

[285] HABERMAS, J. *Cunoaştere şi comunicare.* trad. MARGA A., ROTH W., WOLF I. Bucureşti: Editura Politică, 1983, p. 495.
[286] SCHMIDTZ, D. *Elemente ale dreptății.* Trad. T. GLODEANU şi I. STERPAN. Bucureşti: Humanitas, 2012, p. 26.

cazul Republicii Moldova, oamenii se află la un nivel primar de supraviețuire, când toate resursele vitale sunt îndreptate spre un singur obiectiv – supraviețuire.

În viziunea noastră în cazul când dreptatea este temeinic argumentată, ea reprezintă, fundamentul pe care se bazează o societate. Totodată, putem afirma că ceva fundamental facilitează viața, dar nu garantează neapărat o calitate a ei. Conceptul fundamental al dreptății este deseori suficient de bine determinat, astfel încât să putem vedea ce e drept, fără a avea nevoie să facem apel la alți factori externi. Apelăm la considerații externe ca atunci, când analizăm conceptul dreptății, numai în asemenea cazuri conceptul fundamental nu este suficient pentru a ierarhiza concepțiile rivale. Teoriile dreptății constau din mai multe elemente. Principiile bazate pe egalitate afirmă că oamenii necesită să fie tratați în mod egal, ei având dreptul să primească părți egale din ceea ce se distribuie. Principiile care au la bază meritul afirmă că oamenii au obligațiunea de a recompensa proporțional cu munca depusă sau cu riscul asumat într-un domeniu ocupațional. Iar din acest context rezultă că principiile care au la bază egalitatea pun accent pe ceea ce avem în comun iar principiile bazate pe merit pun accentul pe modul în care ne distingem unii de alții. Și respectiv principiile bazate pe reciprocitate iau în considerare caracterul unei relații între persoane.

Domeniile dreptății, guvernate pe principii diferite, sunt distincte, dar uneori intră şi în conflict, care fiind generat de principiile diferite ce stau la baza dreptății se raportează la funcționalismul contextual. În cadrul societății oamenii ajung să acționeze în contexte multiple, fiecare context generează un anume tip de comportament, o anumită manifestare din partea oamenilor. În multe situații, ei proiectează tiparele mentale pe care le au reprezentate în propria minte şi pe care le consolidare prin atitudini comportamentale. Nu se ia întotdeauna în considerare faptul că fiecare context social are propria lui manifestare şi că solicită din partea oamenilor adoptarea unui stil nou de conduită, flexibilitate, mobilitate în acțiuni şi percepere a stărilor de fapt într-o manieră obiectivă. „O justificare pentru aprecierea oamenilor care-și folosesc bine oportunitățile este aceea că în așa mod oamenii sunt impulsionați să-și folosească bine oportunitățile și, în consecință, sunt ajutați să trăiască bine împreună”.[287] Anume aici intervine dreptatea, având scopul delimitării unor limite care ar viza acțiunile și conduitele oamenilor. În cadrul societăților de tip totalitar, însă, aceste limite sunt foarte strict delimitate, iar conformismul în comportamentul oamenilor și strictețea unui control rigid în cadrul sferei publice devin instrumentele de bază ale dreptății în aceste societăți, care, pe parcursul evoluției lor în timp, devin alienate. Astfel, dreptatea

[287] SCHMIDTZ, D. *Elemente ale dreptății.* Trad. T. GLODEANU şi I. STERPAN. Bucureşti: Humanitas, 2012, p. 85.

în acest tip de societate este percepută într-o manieră alienată. Dreptatea denaturată în mod conștient survine şi din cauza faptului că acest concept vizează exclusiv raporturile dintre oameni. Problemele ce apar în discuțiile despre dreptate sunt cauzate şi de motivul că natura umană are anumite caracteristici: conflictele de interese dintre oameni apar nu doar pentru că unele bunuri sunt deficitare, ci şi pentru că ei nu sunt dispuși să arate o bunăvoință nelimitată faţă de semeni. „De la fiecare ceea ce alege să facă, fiecăruia după cum este ales”.[288] Raporturile, relațiile dintre ființele umane sunt relevante în judecarea cea dreaptă sau nedreaptă a unei stări de lucruri. Miezul înțelegerii conceptului dreptății rezidă în faptul înțelegerii adecvate a naturii umane şi în conștientizarea tipurilor de relații în care sunt implicați oamenii.

Potrivit teoriei dreptății ca avantaj, propriul interes este singurul motiv al comportamentului drept. Se are în vedere, în cadrul acestui context, o percepere utilitaristă în raport cu dreptatea, în egală măsură de o viziune pragmatistă asupra dreptății. Propriul interes trebuie luat în considerare până la limita în care nu sunt încălcate drepturile celorlalți, adică interesele lor. Perspectiva acestei teorii a dreptății, care vizează propriul interes, implică şi un grad evoluat de responsabilitate. În absența responsabilității, dreptatea nu poate fi evidențiate, nici în raport cu sine, nici în raport cu ceilalți oameni. Simțul responsabilității implică o atitudine pe potrivă la nivel de maturitate în luarea deciziilor, atitudinilor, conduitelor. Din acest punct de vedere, putem menționa dreptate ca virtute. Se știe că virtutea este o dispoziție a unei persoane de a acționa într-un anume mod. Virtutea mai reprezintă, în acest context, o calitate umană dobândită. În circumstanțele când posedăm această virtute, obținem puterea de a transforma realitățile în care trăim în raport cu practicile dobândite. Acțiunile drepte, corecte atrag alte acțiuni drepte şi corecte. Anume în acest mod e necesar să se manifeste funcționalismul contextual. Dreptatea nu poate fi înțeleasă decât raportată la un context social. Relativismul conceptului dreptății este valabil şi în acest cadru de manifestare – contextul social.

Platon își începe dialogul *Republica* cu o problemă de natură etică. Ce este persoana "dreaptă" sau bună? În cadrul acestui dialog, problema moralității unei persoane este examinată în raport cu cea a statului de drept. O concepție despre ce înseamnă că un stat este de drept poate geneza la o altă concepție, despre ce înseamnă că un om este drept. De ce trăiesc oamenii în societăți și nu în mod solitar? Răspunsul pentru că niciun om nu își este suficient. Fiecare om posedă anumite capacități,

[288] NOZICK R. *Anarhie, Stat și Utopie*, trad. de M. DUMITRU, Ed. Humanitas, București, 1997.p. 209.

un anumit talent, predispoziție către o anumită îndeletnicire. În acest sens, are loc o conlucrare între membrii societății, conlucrare care reiese din considerentul distribuirii sarcinilor în cadrul societății. Diviziunea muncii face viața mult mai confortabilă pentru toi oamenii. Datorită diversității talentelor pe care le posedă oamenii, societatea are de câștigat. În viziunea lui Platon, partea spirituală a sufletului are o importanță majoră. Astfel, în societate este proiectată întreaga complexitate a naturii umane. În lucrarea sa, care Platon a prezentat un sistem detaliat de educație a oamenilor. Acest sistem de educație nu include numai pregătirea din punct de vedere fizic, ci și o imensă muncă de dezvoltare intelectuală. Scopul educației nu este, pur și simplu, puterea musculară, duritatea necivilizată sau brutalitatea necioplită.

Platon a prescris ca forme ale educației literatura, arta dramatică, muzica. Aceste forme ale educației ar avea drept scop formarea unor personalități integre, înzestrate cu simțul frumosului, al bunului simț. În viziunea filosofului grec, oamenii sunt orientați în permanență să tindă spre armonizarea celor două părți ale sufletului – partea spirituală și partea rațională. Tandemul dintre aceste două părți constitutive ale sufletului este prevăzut să fie unul armonios; din aceste două părți rezultă întregul și chintesența unei personalități. În statul său ideal, Platon propune ca oamenii să fie educați în spiritul dreptății, curajului și stăpânirii de sine, este foarte important ca ei să citească literatura potrivită. În statul lui Platon, programul educațional realizat între 20-35 ani reprezintă el însuși un criteriu în raport cu care sunt măsurate capacitățile intelectuale ale celor care sunt formați de acest sistem. Programul cuprinde studiul intensiv și îndelungat al matematicii și culminează cu studiul dialecticii, prin intermediul căreia sunt înțelese ideile superioare, inclusiv ideea de Bine.

Platon accentuează și faptul este important ca adevărul obiectiv să nu fie ignorat de elevi în favoarea judecăților proprii de natură subiectivă și să nu manifeste sentimente de superioritate, care să îi facă disprețuitori față de lege. Respectul față de lege trebuie să fie unul primordial în stat. Analizând dreptatea după merit, Platon consideră că fiecare persoană este judecată după propriile merite. Societatea întreagă prin sine este una bună, pentru că se va caracteriza prin cele patru virtuți fundamentale. O societate condusă în baza unor principii filosofice va reprezenta o societate virtuoasă. Adevărata înțelepciune trebuie să aparțină clasei conducătoare, deoarece conducătorii să gândească nu în sensul propriului interes, ci în sensul celei mai bune administrări a statului ca întreg. Astfel, *înțelepciunea*, *curajul*, *cumpătarea*, *dreptatea* vor asigura buna funcționare a statului drept. Un stat este drept atunci, când fiecare dintre părțile sale își desfășoară propria activitate dinainte determinată, fără a se amesteca în treburile celorlalte părți. Cei mai înțelepți și mai buni conduc

statul drept, așa cum rațiunea conduce persoana dreaptă. Un conducător raportează în permanență la ordinea divină a lumii, astfel va putea reproduce această ordine atât în el, cât și la nivelul întregii societăți, modelând caracterul celorlalți. Scopul lui Platon a fost de a crea un stat drept și ca oamenii în acest stat să tindă în permanență să devină și ei mai buni. Un stat de drept caută să creeze condiții pentru cea mai bună dezvoltare posibilă pentru fiecare individ. Idealul lui Platon a constat în crearea unor instituții care vor face ca acțiunile ce definesc un cetățean bun să coincidă cu acțiunile ce formează o persoană bună. Această stare de lucruri pe care o descrie Platon în lucrarea sa reprezintă o stare de lucruri ideală, așa cum ar trebui să fie starea de fapt într-un stat de drept. Funcționalitatea unui stat drept este percepută, în mare măsură, în baza respectării ordinii generale, care prevede să fie prezentă în acel stat; în buna funcționare a instituțiilor ce reprezintă justiția; în sistemul de educație în raport cu care este educată tânăra generație.

În lucrarea *Republica,* Platon scoate în evidență toate subterfugiile dreptății. Întrebările provocatoare expuse pe parcursul dialogului ne determină să gândim profund și nuanțat în raport cu omul "drept" și virtuos? „Însă pot cei drepți, cu ajutorul dreptății, să-i facă pe alții nedrepți? În general, sunt în stare cei buni să-i facă pe alții răi prin virtute?”[289] Dreptatea este analizată în raport cu virtutea. Sunt arătate toate nuanțele dreptății manifestate în societate. Rostul polemicii prezente în cadrul dialogului scris de Platon este de a-i determina pe cititori să gândească cum se manifestă dreptatea în diferite contexte sociale, cum o anumită ideologie poate percepe dreptatea și, în funcție de aceasta, să construiască o anumită orânduire socială. Personajul principal al acestui dialog, Socrate, ne învață că între dreptate și nedreptate există mai multe conotații și că o idee, o faptă poate să fie dreaptă într-o anumită situație, iar în altă situație poate să fie nedreaptă. De cele mai dese ori, societatea, normele sociale, prescrise și ele de oameni, indică ce poate să fie drept și nedrept. Aprecierea a ceea ce este drept și nedrept vine și din criteriile de apreciere ale unei realități. Judecata de apreciere a dreptului și nedreptului include o anumită interpretare a fenomenelor în cauză. Nimic nu poate să fie static din acest punct de vedere, totul se transformă în timp, inclusiv criteriile de apreciere și interpretare a valorilor umane. Contextualitatea în această conjunctură de idei are un rol major. Devenirea și transformarea unor realități influențează manifestarea graduală a judecăților de valoare, „deci, în orice privință dreptatea este nefolositoare în momentul aplicării fiecărui lucru, dar este folositoare în momentul nefolosirii lui?”[290] Binele și răul, dreptatea și nedreptatea constituie în

[289] PLATON, *Republica.* In: *Opere, Vol. V,* ediţie îngrijită de C. NOICA şi P. CREŢIA, trad. CORNEA, A. Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1986, p. 97.
[290] PLATON, *Republica.* In: *Opere, Vol. V,* ediţie îngrijită de C. NOICA şi P. CREŢIA, trad. CORNEA, A. Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1986, p. 90.

orice societate factorii predominanți din perspectivă etică, care favorizează sau defavorizează ființa umană. Cert este faptul că pe parcursul evoluției evenimentelor într-o societate, în majoritatea cazurilor, puterea juridică și cea politică justifică modalitățile de aplicare și exercitare a legilor, a ideologiei în general. Și numai într-o perioadă mai târzie, în timp, așa cum s-a întâmplat în cazul ideologiei sovietice, se deconstruiește din punct de vedere ideatic modul de aplicare în practică a ideologiei puterilor dominante în stat.

Și respectiv orice ideologie ajunge să-și traseze propria modalitate de manifestare a viziunilor despre o societate dreaptă, cât și despre o societate nedreaptă. Judecata de apreciere a unei ideologii vine din capacitatea ei de apreciere a stărilor ei reale la nivelul unei societăți. „Fiecare stăpânire legiuiește potrivit cu folosul propriu: democrația face legi democratice, tirania – tiranice și celelalte tot așa”.[291] Astfel, fiecare dintre ideologiile ce instituie anumite legi, fie de natură tiranică sau democratică, le declară, prin intermediul justiției unui stat, ca fiind drepte. Într-o societate cu legi tiranice, cel care încalcă aceste legi este pedepsit ca și cum ar fi comis o mare nedreptate. Devine aproape un scop obedient în sine tendința de a-i pedepsi pe toți cei care au încălcat aceste legi. Uniunea Sovietică cu cele 15 republici, care formau acest lagăr sovietic, este foarte reprezentativă din asemenea punct de vedere.

În orice societate, dreptatea vizează, de cele mai dese ori, același lucru: folosul stăpânirii constitutive. Din această perspectivă, dreptatea se raportează în modul cel mai direct la putere. Având conotația puterii, dreptatea reprezintă folosul celui mai tare, adică al celui stăpân pe situație. Aceasta ar fi explicația de bază în cazul când mai multe partide, ideologii sunt în cursa electorală. Lupta crâncenă dintre ele nu se dă atât pentru dorința de a schimba devenirea unei societăți cu una mai bună din punct de vedere al unei vieții calitative, cât pentru dorința obsesivă de a deține puterea care, la rândul ei, îi face pe reprezentanții ei mai tari, adică stăpâni pe situație. În acest aspect menționăm manifestarea unei dreptăți văzute de cei care dețin puterea și care nu este nici pe departe o viziune asupra dreptății obiectivă și corectă. Pentru a deveni într-un stat puterea care legiferează, o ideologie reprezentată de un anumit grup de oameni, care reprezintă o minoritate în raport cu majoritatea, este capabilă să recurgă la orice mijloc pentru a-și atinge scopul – cel de a legifera, cum este cazul Republicii Moldova.

[291] PLATON, *Republica.* In: *Opere, Vol. V,* ediţie îngrijită de C. NOICA şi P. CREŢIA, trad. CORNEA, A. Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1986, p. 97.

4.2.2. Sensuri pragmatiste ale dezvoltării personale[292]

Dezvoltarea personală presupune o concentrare asupra stărilor interioare ale ființei umane. Conceptul este analizat la intersecția mai multor domenii – filosofie, antropologie, psihologie, sociologie, istorie, medicină, etică, estetică, biologie și altele – fiecare oferind o perspectivă proprie de interpretare. Cea mai complexă și integratoare viziune se regăsește în filosofie, care, prin abordarea sa holistică asupra sensului vieții, a generat și continuă să genereze unele dintre cele mai profunde și influente reflecții asupra dezvoltării personale. Din acest punct de vedere antichitatea ne prezintă mai multe de exemple reprezentative în acest sens. Principiul propus de Socrate – *Cunoaște-te pe tine însuți* este unul care stă la baza *cunoașterii și autocunoașterii ființei umane*. Acest principiu ne ghidează spre ideea că esența cunoașterii ființei umane se manifestă în încercarea noastră de a ne orienta spre esența *cunoașterii propriului sine*. Acest tip de cunoaștere este cel mai dificil pentru că necesită instrumente și modalități speciale de cunoaștere și recunoaștere a ceea ce înseamnă *unicitatea propriei noastre ființe.* Este imposibil să-i înțelegi pe ceilalți, dacă nu ai acces la cunoașterea propriului sine. „Nu se poate vorbi despre identitate de sine fără raportarea la celălalt sau la evoluția noastră în timp. Celălalt este un prilej de descoperire și conștientizare a propriei identități, căci, în căutarea celuilalt, ne deslușim pe noi înșine, ne dăm seama de ceea ce suntem, sperăm, meritäm".[293] Indiscutabil, cunoașterea Celuilalt reușește în măsura în care se reușește autocunoașterea.

În contextul în care existăm în prezent, care ține de o lume ce se află într-un proces alert de schimbare, „dezvoltarea personală" este un proces transformativ de maturizare continuă, care își propune valorificarea potențialului individual în cea mai bună versiune posibilă. Asistăm, începând cu secolul XX, la o anumită criză a cunoașterii de sine.[294] Ritmul alert de dezvoltare a lumii contemporane în prezent presupune și o accelerare în raport cu propria „dezvoltare personală. Dezvoltarea lumii se raportează în modul cel mai direct la dezvoltarea individuală a fiecărui om. „Dezvoltarea personală" ține de un demers prin care o persoană se valorifică pe sine la cel mai înalt nivel. Valorificarea propriului potențial, respectiv a propriilor resurse are o importanță majoră în contextul enunțat. În cazul dat cunoașterea și optimizarea propriilor stări favorizează și dinamizează alegerile și acțiunile oamenilor spre exterior. Este o iluzie să ne imaginăm că ar fi posibil să

[292] Am folosit rezultatele cercetării publicate în studiul: BOGATU, E. *Sensuri pragmatiste ale dezvoltării personale, Revista de filosofie*, nr 3, 2022
[293] CUCOȘ, C. *Educația. Iubire, edificare, desăvârșire*. Iași: Polirom, 2008, p. 63.
[294] CASSIRER, E. *Eseu despre om*. Trad de C. COȘMAN. Humanitas: București, 1994, pp. 11-40.

avansăm în dezvoltarea relațiilor umane, în acțiunile la nivelul sferei publice în absența cunoașterii la justa valoare a propriului potențial individual. Perspectiva personală de dezvoltare a propriului sine este una care se raportează în sensul cel mai direct la problema sensului vieții. Sinele personal are o valoare deosebită pentru că el reprezintă unicitatea ființei umane. La rândul ei, unicitatea ființei umane reprezintă autenticitatea ființei umane, pentru că ceea ce este unic, irepetabil este și autentic, respectiv întotdeauna va fi un avantaj în societatea în care trăim. Perspectiva unicității ființei umane rezidă tocmai în faptul că va influența societatea în care trăiește respectiva persoană. Problema autocunoașterii, respectiv abordarea conceptului de cunoaștere a sinelui există atât în perspectiva analizei socratice, expusă în dialogurile lui Platon, cât și în perspectivă carteziană. În două epoci istorice s-a făcut recurs la o analiză complexă a sinelui ființei umane. În interpretarea lui Socrate cu privire la cunoașterea de sine evidențiem o accentuare a grijii de sine.

Iar grija de sine înseamnă o mare atenție față de tot ce înseamnă suflet uman, respectiv atitudine umană, capacitate de înțelegere a propriilor emoții, gestionarea lor. Conceptul de grijă de sine are o conotație aparte în domeniul filosofiei terapeutice, pentru că evidențiază capacitatea ființei umane de a avea preocupări față de propriul sine, de a avea grijă de el. În acest sens, filosofia terapeutică vine în ajutor, ea facilitează interrelaționarea propriului sine cu rațiunile exterioare. Nu toți oamenii ar putea să își înțeleagă adecvat nevoile personale, să își gestioneze propriile emoții, stări pentru a se cunoaște pe sine la justa valoare. În acest caz mediatorul este filosoful care stabilește calea adecvată către înțelegerea celuilalt. Grija de sine în plan terapeutic presupune o conectare reușită și la timp cu propria lume lăuntrică. Această conectare este vizată să reprezinte condiția de bază care facilitează înțelegerea propriei lumi interioare. Fără această conectare nu este posibilă nici relaționarea eficientă cu ceilalți. Ar fi o iluzie să credem că putem fi în armonie cu ceilalți dacă nu am fi în armonie cu propriul sine. Grija de sine presupune și conectarea la tot ce înseamnă viziune holistă, aceasta ar însemna că suntem determinați să luăm în considerație toate aspectele pe care le presupun interacțiunea cu ceilalți. Dialogul eficient ar fi cheia succesului în comunicarea cu ceilalți. Nu am putea fi eficienți în comunicarea cu ceilalți dacă nu am avea perspectiva înțelegerii profunde a tot ce se întâmplă în jurul nostru.

Accentuând aspectul filosofic al grijii – așa cum o vedem că structurează celebra lucrare *Ființă și timp*, de Heidegger,[295] menționăm în același timp ca grija de sine reprezintă atât un mod de a fi, o atitudine generală caracterizată printr-o reflecție a sinelui, cât și o serie de practici prin care

[295] HEIDEGGER, M. *Ființă și timp*. Trad. G. LIICEANU, C. CIOABĂ. București: Humanitas, 2006, I, VI, pp. 39-44.

încercăm să avem grijă de noi înșine. Această sumă de practici presupune să avem o atitudine responsabilă în raport cu modul nostru de viață, să îl schimbăm dacă este cazul, inclusiv și modul nostru de a vedea lumea. Datorită acestor modificări vom a aprecia relațiile cu ceilalți semeni ai noștri, să ne cunoaștem mai bine propriul fel de a fi, respectiv, vom fi mai eficienți în acțiunile noastre la nivelul sferei publice.

Preocuparea de sine în raport cu sine însuși. Această teză se raportează, în primul rând, la ordinea în propria gândire. Acest tip de ordine nu se poate obține decât supunând aprecierii critice reprezentările care vin din exterior, pentru că ele țin de un anume nivel de comprehensivitate și obiectivitate. Această primă etapă determină raportul omului cu sine însuși, deoarece partea esențială a omului este situată la nivelul facultății gândirii și judecății. Anume gândirea omului este responsabilă de toate deciziile, judecățile, acțiunile omului. Respectiv, raportul omului cu sine însuși se centrează primordial pe gândirea lui. Sinele nu poate fi disociat de mentalitatea, viziunile, reprezentările, judecățile omului. Toate acestea alcătuiesc complexitatea sinelui uman. În afara acestor componente sinele uman ar fi lipsit de conținut și calitate. Prin urmare grija de sine se raportează la o educație adecvată a gândirii umane. În afara unei gândiri autentice este greu să ne reprezentăm o grijă de sine la justa valoare eficientă pentru persoana respectivă. Formula „preocupă-te de tine însuți" are o valoare deosebită în contextul în care ne raportăm la autocunoașterea propriului sine și la tot ce înseamnă o atitudine autentică și responsabilă în raport cu noi și cu semenii noștri. Astfel limitele autorității societății asupra individului este o tematică pusă în evidență de către John Stuart Mill, în *Despre libertate*.[296]

Preocuparea de sine în raport cu Celălalt. Acest tip de preocupare de sine vizează faptul că subiectul uman este orientată să tindă nu atât spre cunoașterea care să ia locul ignoranței sale, ci spre o voință rațională, care caracterizează acțiunea dreaptă din punct de vedere moral. Anume acțiunile drepte și corecte în raport cu ceilalți, în contextul sferei publice au o importanță majoră. Ele, de fapt, indică traseul pe care trebuie să-l parcurgă ființa umană în cunoașterea de sine, grija de sine și de ceilalți. Acțiunile oamenilor necesită să fie îndreptate spre un bine moral atât la nivel individual, cât și la nivelul sferei publice, astfel aceste acțiuni se desfășoară în interesul și spre binele oamenilor, în spiritul dreptății. Preocuparea de sine este conectată la preocuparea socială, sau cuvinte altfel spus, constituirea unui raport între sine însuși și sine, la relațiile dintre sine însuși și altul. În acest mod se constituie un raport între sine însuși și sine, la relațiile dintre sine însuși și altul. Principiul de bază

[296] MILL, J. *Despre libertate*. Trad. de Adrian-Paul ILIESCU. București: Humanitas, 1994, cap. IV.

valabil pentru acest context ar fi raportarea la întreg, pentru că preocuparea de sine și coerența cu sine însuși nu sunt posibile decât prin adeziunea totală la întregul din care facem cu toții parte. Perspectiva de abordare parte-întreg este foarte importantă în contextul analizei conceptului de *grija de sine.* Pentru filosofii stoici relațiile dintre ființele umane au un caracter natural, oamenii fiind impuși prin voința naturii să trăiască împreună, în grupuri sau în comunitate. Acest mod de viață comună are la bază partea biologică. Dar omul, pentru că a fost dotat cu rațiune de către natură, dezvoltă legăturile interumane dincolo de necesitățile biologice.

Rațiunea umană a avut o contribuție esențială în dezvoltarea grijii față de sine și față de ceilalți, pentru că anume rațiunea umană i-a făcut pe oameni să se asocieze și să colaboreze într-un context social. În această privință s-a dezvoltat grija pentru celălalt, iar, ființele umane și-au armonizat acțiunile întru binele public și întru echilibru care predomina în orice societate. Grija față de Celălalt se transformă într-un fel de relație între indivizi, într-un tip de relaționare specifică cu ceilalți. Acest tip de interrelaționare presupune și un tip de control al persoanei de către ceilalți, de formare, dezvoltare, și instaurare pentru persoana respectivă a unui raport cu sine însuși. Grija de sine este conectată, astfel la grija celuilalt. Putem afirma că există o interdependență între aceste 2 tipuri de grijă. Una fără alta nu pot exista separat și într-un mod firesc. Grija de sine și coerența cu sine însuși nu sunt posibile decât prin adeziunea totală la întregul din care facem parte.

Preocuparea de sine în raport cu universul. Autentica grijă de sine nu este posibilă în afara raportării la întregul univers. Astfel, triada grija de sine – grija față de Celălalt – grija de sine în raport cu universul este foarte de actuală și importantă. Cauza care rezultă din interiorul nostru atât de eficient se pliază pe cauza care vine din exterior. Ordinea din propria lume lăuntrică se raportează la ordinea cosmosului. Subiectul uman acceptă tot ceea ce depinde de Natura universală și nu își dorește decât ceea ce depinde de el, adică ceea ce pentru filosofi reprezintă acțiunea morală dreaptă. Grija de sine în raport cu universul are în vedere adoptarea de către subiect a unei perspective metafizice asupra lucrurilor și evenimentelor acestei lumi. Conștiința propriului sine are un impact deosebit în raport cu grija față de sine. Conștiința și grija nu pot coexista separat. Sunt într-o strânsă interdependență și nu pot fi percepute separat una de alta. Este imposibil de perceput o grijă de sine adecvată în absența unei conștiințe de sine adecvate întrucât sunt două părți care reprezintă un întreg. Conștiința de sine are nevoie să se raporteze atât la un timp și spațiu interior, cât și la un timp și spațiu exterior. De aici survine și perspectiva metafizică de abordare a realității obiective și subiective din partea ființei umane. ,,Conștiința de sine, în sensul în care termenul este folosit aici,

trebuie distinsă atât de conștiință în general, de simțul intern cât și de apercepția pură. Orice cunoștință este o conștiință a obiectului ca obiect reprezentat; prin conștiința de sine se înțelege o cunoaștere a noastră înșine. Nu doar o simplă simțire a stărilor subiective ale conștiinței, ci a eului nostru personal”.[297] Pentru a ajunge la conștiința de sine, subiectul are nevoie de o expansiune în univers și de o mișcare prin care sinele se reintegrează într-o totalitate din care face parte. Perspectiva cosmică îi îngăduie subiectului să cunoască aspectele și legile universului, ajungând astfel la o familiaritate cu natura.

Grija de sine poate fi numită și preocuparea de sine. Ea vizează integrarea practicii sinelui în viața de zi cu zi a individului, preocuparea de sine trebuie să se îmbine organic cu formula generală a artei de a trăi. Astfel, grija de sine capătă mai mult o funcție critică și mai puțin formativă. Grija de sine presupune permanent să se facă recurs la introspecție, la cercetarea propriei conștiințe, propriei lumi interioare, iar lucrul acesta este imposibil în afara unei critici de sine. Acest tip de critică are un scop terapeutic, pentru că dozată corect ar avea posibilitatea ca să îndrepte anumite neajunsuri, carențe pe care persoana le are. Putem afirma cu toată certitudinea că se are în vedere în acest context al criticii de sine un exercițiu fenomenologic. „Nu învățăm numai de la alții, ci – la un moment dat – și prin noi înșine, printr-o neîncetată proiecție, autoconstrucție, edificare”[298] Capacitatea de a sonda propria lume interioară cu întreg labirintul conștiinței umane are o mare însemnătate și un rol deosebit în ceea ce numim grija de sine. Preocuparea de propriul sine nu constă doar în însușirea unor cunoștințe de natură tehnică și necesare unei formări superficiale, în vederea unui anumit tip de activitate, ci în alcătuirea unui mecanism protector față de evenimentele și lucrurile negative care pot surveni. „*Cunoaște-te pe tine însuți*” echivalează cu „*preocupate de tine însuți*”. Acest tip de preocupare prevede să se subordoneze practicii sinelui care nu mai apare doar sub forma cunoașterii de sine. A te cunoaște pe tine însuți vizează și acest aspect, al preocupării de propriul sine. Este imposibil să îți cunoști propriul eu la justa valoare în afara preocupării de sine. Între principiile a *te cunoaște pe sine și a avea grijă de sine* există o legătură indisolubilă.

Cunoașterea și grija se determină reciproc, într-un tot unitar, inclusiv și într-o conexiune dialectică. În cazul în care ființa umană nu este preocupată să se cunoască, să se înțeleagă pe sine la justa valoare, respectiv nici nu poate să aibă grijă de sine într-un mod autentic. Evident, că grija de sine presupune și un nivel de suprafață, când oamenii își creează interogații în raport cu cele mai

[297] PEIRCE, CH.S. *Semnificație și acțiune.* București: Humanitas, 1990, p. 51.
[298] CUCOȘ, C. *Educația. Iubire, edificare, desăvârșire.* Iași: Polirom, 2008, p. 11.

elementare nevoi umane. Acest tip de grijă este unul sporadic și de fațadă. Grija de sine din perspectivă fenomenologică presupune un alt nivel, mult mai profund și mai complex de înțelegere a tot ce se întâmplă în lumea interioară a ființei umane. Lucrul acesta se raportează și la tot ce ține de mintea umană, pentru că ideile sub forma judecăților, prejudecăților determină dinamica gândirii umane, iar toate acestea determină un anumit tip de mentalitate, respectiv stil de gândire. „O uriașă capcană îl constituie gândul deja gândit, ideea ce pare deja așezată. De fapt, dacă o idee are sens, ea își capătă sensul în acel prezent propriu actului de gândire. Oricât de frumos ți s-ar părea că ai gândit cândva, faptul trebuie reluat."[299] Putem afirma cu siguranță că în dependență de stilul de viață, calitatea vieții, implicit calitatea gândirii umane putem avea în vedere o anumită grijă de sine.

Calitatea gândirii umane determină și comportamentele oamenilor. În acest sens accentuăm anume tip de raționalitate a conduitelor. Anume în tipul de raționalitate care se manifestă la nivelul comportamentelor umane se validează și tipul de raționalitate universal valabil pentru ființa umană. Care se proiectează în gândirea umană, în alegerile pe care le face ființa umană, în acțiunile ei la nivel individual, dar și la nivelul sferei publice. Bineînțeles că raționalitatea la nivelul conduitelor este imposibil de perceput separat de cunoștințele pe care le posedă persoana. Adevărul sau și neadevărul cunoștințelor pe care le are fiecare om despre lume, despre propriul sine îi formează acea matrice prin intermediul căreia el vede, apreciază și validează tot ce se întâmplă în jurul său. O sumă de cunoștințe false contribuie la formarea unor prejudecăți, idei preconcepute, utopice uneori despre tot ce înconjoară ființa umană. Și dimpotrivă, cunoștințele adevărate contribuie la formarea unei mentalități autentice care va avea un impact pozitiv, constructiv și asupra aspectelor vieții persoanei atât la nivel individual, dar și la nivelul întregii comunități. Problema subiectivității minții umane are un rol central în acest context, nu este posibil să înțelegi și să percepi adecvat ființa umană în afara caracteristicilor prototip care caracterizează la nivel individual ființa umană. Sinele constă dintr-o realitate determinată care dispune de propriul său construct în configurarea întregului minții umane. Cunoașterea și grija de sine vizează practica de sine. Acest tip de practică nu este unul ușor, dimpotrivă, este dificil pentru că presupune întreg traseul pe care subiectul îl parcurge prin tot ce înseamnă modificare de viziune asupra vieții și a universului. Pe întreg parcursul acestui traseu ființa umană începe să înțeleagă mai bine tot ce se întâmplă cu sine și cu cei din jurul său, să înțeleagă mai

[299] AFLOROAEI, Ș. Cine nu poate dialoga cu sine nu poate dialoga nici cu semenii săi: In: *Ce înseamnă a gândi altfel. In honorem Ștefan Afloroaei.* București: Eikon, 2022, p.479.

bine viața și universul, să își conștientizeze cu o mai mare precizie locul și rolul său în această lume, inclusiv întreg sistemul de necesități care stă la baza vieții lui individuale. Finalitatea acestui traseu de fapt, are drept finalitate transformarea sinelui.

Prin urmare, putem afirma că adevărata cunoaștere de sine presupune și include grija față de propria persoană; este imposibil să cultivăm o preocupare autentică pentru sine fără o înțelegere temeinică a propriei identități. Cunoașterea sinelui se raportează și la re-cunoașterea sinelui. Putem evidenția în acest sens și o artă a sinelui care cuprinde atât cunoașterea, dar și recunoașterea sinelui. Această artă a sinelui ține de constituirea sinelui. Preocuparea de sine implică în același timp cunoașterea de sine și cunoașterea valorilor supreme. Planul ontologic de raportare în care se situează ființa umană diferită de cel valabil pentru obiecte și lucruri în acest univers, pentru că în aspectul interpretării heideggeriene omul nu se rezumă doar la a fi, ci el desfășoară o raportare la sine însuși și totodată și o raportare la celălalt și la alte tipuri de ființări. În acest sens avem consecințe diferite. Ființa umană nu există pur și simplu ca un obiect, un lucru, ci ființează, existența ei nu este dată în mod necondiționat, ci în mod condiționat, în virtutea îndeplinirii unor obiective în această viață. Responsabilitatea ființei umane rezidă în a acționa eficient în toate circumstanțele vieții și de așa realiza proiectul ei de om. Cunoașterea adevărului, conversia imanentă libertății se face în raport cu evenimentele care nu depind doar de liberul nostru arbitru, dar și de voința supremă, care are un impact covârșitor asupra vieții și deciziilor pe care urmează să le ia ființa umană, care uneori, ființei umane îi este caracteristică tendința renunțării la propriul sine.

În viziunea filosofilor, grija de sine a însemnat întotdeauna căutare a înțelepciunii și transformare a modului de viață și a manierei de a vedea lumea. Se poate accede la fericire, adevăr doar în virtutea transformării modului nostru de viață și a tot ce înseamnă circumstanțele propriei noastre vieți și a celor din jurul nostru. Căutarea sinelui autentic, transformarea propriei vieți reprezintă chintesența a tot ce înseamnă viață autentică. Anume paradigma filosofică oferă posibilitatea de căutare a resorturilor atât teoretice cât și practice care ar favoriza cunoașterea și grija de sine. Autenticitatea în interpretarea contextului heideggerian vizează ființa ca proiect, pentru că anume această perspectivă oferă posibilitatea unei viziuni extinse de înțelegere a lucrurilor. Proiectul vieții unui om presupune mult mai mult decât este în planul ontologic al timpului prezent. Această înțelegere a lucrurilor oferă șansa de existență a perspectivei, a duratei în planul temporalității, avându-se în vedere ipostaza de viitor a timpului. A se alege pe sine și a fi autentic reprezintă miza

supremă în contextul filosofiei heideggeriene.[300] Planul neautentic al existenței vizează căderea, faptul-de-a-fi-căzut.[301] Acest plan se raportează la o existență care presupune teza – a fi aruncat in imediatul senzorial. Astfel, acest principiu ar mai putea fi modificat – a-fi-în-preajmă.[302] Ființa umană își determină astfel destinul, fie prin dezvoltarea posibilităților sale, fie prin neluarea lor în seamă.

O importanță aparte în analiza conceptului de sine, respectiv grija de sine revine filosofului pragmatist american Herbert Mead. Contribuția filosofului Mead în domeniul teoriei despre sine, pe care a prezentat-o în cunoscuta sa lucrare *Mind, Self and Society* este esențială. Teoria despre sine a lui Mead susține că părerea pe care o au oamenii despre ei înșiși provine din interacțiunea socială cu alții.[303] Această teorie vine în contradicție cu teoria determinismului biologic, deoarece susține că eul nu există la naștere și poate să nu fie prezent la începutul unei interacțiuni sociale, dar este constituit și reconstituit în procesul de experiență și activitate socială. În viziunea lui Mead există eul individual și eul social.[304] Când oamenii se pot potrivi din punctul de vedere al celuilalt generalizat, se ajunge la conștiința de sine. Din acest punct de vedere, celălalt generalizat reprezintă instrumentul major al controlului social, deoarece este mecanismul prin care comunitatea exercită controlul asupra conduitei membrilor săi individuali.

Activitatea lui Mead a stimulat dezvoltarea teoriei interacțiunii simbolice. Astfel, Mintea, Sinele și Societatea reprezintă un tot întreg. Conform lui Mead, sinele se dezvoltă datorită limbajului și jocului. Atât limbajul, cât și jocul au partea lor de individualitate, precum și de generalitate. Limbajul permite oamenilor să își asume „rolul celuilalt" și să răspundă propriilor comportamente prin atitudinile simbolizate ale altora. În timpul jocului, persoanele își asumă rolurile diferitor persoane și se prefac că sunt ei care își exprimă așteptările. Acest proces de joc de rol este cheia pentru generarea conștiinței de sine și pentru dezvoltarea generală a sinelui. Oamenii trebuie să înțeleagă regulile jocului și să interiorizeze rolurile tuturor celorlalți implicați.

Perspectiva de înțelegere a Sinelui în conformitate cu viziunea lui Mead este interesantă și arată cele două laturi ale Sinelui, cea interioară și cea orientată spre exterior. Sinele orientat spre exterior denotă aspectul social, adică perspectiva pragmatică. La nivelul sferei publice sinele interiorizează atitudinile, comportamentele celorlalți pentru ca mai apoi prin intermediul jocurilor de

[300] HEIDEGGER, M. *Ființă și timp.* București: Humanitas, 2006. secțiunea II, cap II, pp. 54-60.
[301] *Ibidem*, pp. 25-27, 35-38, 51-52, 59, 68.
[302] *Ibidem*, pp. 12.
[303] MEAD, H.G. *Mind, Self and Society*. Chicago: University of Chicago Press, ed. 18, 1972, p. 14.
[304] *Ibidem*, p. 273.

rol să facă recurs la exprimarea acestor tipare comportamentale. În centrul viziunii pragmatiste referitor la sine, se află interacțiunea și comunicarea ca factori principali în dezvoltarea personalității.

În absența unei interacțiuni adecvate și a unei comunicări eficiente este imposibil de înțeles la justa valoare eforturile oamenilor în contextul sferei publice. Beneficiul cel mai mare al filosofiei pragmatiste constă în faptul că educația și viața, școala și curriculum-ul, educatorul și educatul, teoria și practica sunt interconectate. Această perspectivă de abordare evidențiază faptul că formarea ființei umane reprezintă un proces ce durează pe tot parcursul vieții. Scopul formării ființei umane prin intermediul educației nu este reproducerea obiceiurilor vechi, ci formarea unor noi atitudini. Educația adevărată înseamnă după spusele lui Dewey, stimularea potențialului copilului după necesitățile societății în care se află. Avem temei să afirmăm că în acest context de o intercondiționare reciprocă, ființa umană la nivel individual influențează societatea, dar și societatea influențează persoana. Aceste influențe sunt posibile datorită educației. Grija adecvată de sine nu poate fi percepută în afara unei educații adecvate. Grija de sine vizează latura psihologică și latura socială. Aspectul psihologic este important pentru că vizează sentimentele celui care are grijă de propriul sine. Aspectul social este la fel de important pentru că vizează contextul social la care se va face recurs în perspectivă. Fără un context social adecvat este imposibil să ne imaginăm acțiuni eficiente din partea celor care sunt în proces de formare. Este valabil și faptul că în absența unor acțiuni eficiente din partea oamenilor nu este posibil să ne imaginăm o societate care ar avea avantaje în urma acestor acțiuni. Partea se raportează la întreg și invers. Conexiunea dintre elementele de bază valabile pentru contextul în care se desfășoară educația are o importanță majoră.[305]

Peirce a fost critic față de abordările carteziene ale epistemologiei. A pus un mare accent pe domeniul logicii și matematicii. A creat interogații cu privire la metoda îndoielii, a afirmat ideea că este necesar să începem de la ceva de care nu ne putem sta la îndoială, procesând către adevăr, bazându-ne mai mult pe varietatea raționărilor noastre. Această viziune a sa a primit denumirea de doctrină critică a simțului comun. În viziunea filosofului noțiunile și ideile sunt simple credințe care ne călăuzesc în acțiunile noastre, iar sensul ideilor se reduce la consecințele lor practice.

[305] MEAD, H.G. *Mind, Self and Society*. Chicago: University of Chicago Press, ed. 18, 1972, p. 253.

În textul *Fixarea convingerii* se scoate în evidență deosebirea practică dintre credință în sensul convingerii și îndoială.[306] Convingerile ghidează acțiunile oamenilor, iar acțiunile la rândul lor stimulează cercetarea în profesarea unei credințe. În compararea diferitor metode de fixare a convingerii, se formulează la concluzia că singura metodă care este cea mai eficientă ar fi metoda științei. Peirce a acordat o mare parte din timpul său metodei științei și a încercat să dovedească faptul că ea ne conduce spre adevăr. În conformitate cu ideile filosofului tendința către adevăr poate fi realizată prin intermediul deducției și inducției. Astfel, în viziunea filosofului logica are o mare însemnătate în viața oamenilor, nimic nu poate fi posibil în absența gândirii logice. Grija de sine ar fi posibilă în raport cu raționalitatea ființei umane. În absența raționalității umane nu ar fi posibilă o grijă adecvată a propriului sine, nici realizarea proiectului de sine. Tendința către adevăr ar reprezenta esența efortului pe care oamenii ar trebui să îl manifeste în această viață. Iar lucrul acesta nu ar fi posibil detașat de un efort continuu din partea implicării facultăților minții umane. Planificarea propriilor acțiuni, evaluarea lor, alegerea celor mai însemnate posibilități de manifestare, respectiv de evaluare a proiectului personal reprezintă specificul multitudinii situațiilor de interogație și problematizare care pot surveni în viața fiecărui om.

Fixarea propriilor convingeri are o mare însemnătate pentru ființa umană, pentru că scoate în evidență capacitatea de triere a minții umane, respectiv a subiectivității umane în proiectarea propriilor acțiuni, dar și proiect de sine. Nimic nu ar fi posibil detașat fiind de convingeri, pentru că ele fixează în egală măsură și obiectivele pe care le au oamenii în această viață. Putem considera că ideile care devin convingeri ne reprezintă și sarcinile pe care urmează să le parcurgem în această viață. Finalitatea acțiunilor umane în egală măsură este evaluată atât la nivel personal, dar și la nivel de sferă publică. Eforturile individuale ale oamenilor necesită a fi conjugal în contextul sferei publice, în acest context ne-am putea referi la binele public spre care aspiră fiecare societate, grup social, și ființă umană de asemenea. Eforturile personale ale ființei umane sunt apreciate în măsura în care ele aduc un beneficiu societății din care face parte ființa umană. În acest sens și logica acțiunilor, sensul lor, beneficiul lor este apreciat prin prisma a tot ce înseamnă efort colectiv. Proiectul de sine în viziunea filosofului pragmatist Ch.S.Peirce, prevede fie să realizat și prin raportare la tot ce înseamnă metoda științei, pentru că ea ar fi cea mai eficientă metodă de fixare a convingerii. Anume această metodă are capacitatea de validare a cunoștințelor, și respectiv aprecierea veridicității lor la cel mai convingător mod posibil.

[306] PEIRCE, C.S. *Convingeri și idei*. Trad. de M. ZICK. București: All, 2011, p. 9.

Metoda științei, prin recurs la principiile logicii și legitățile semioticii are capacitatea de a aborda și de a reliefa toate nuanțele adevărului atât din perspectivă teoretică, dar și din perspectivă aplicativă pragmatică. Anume aplicativitatea în viziunea filosofilor pragmatiști americani are o însemnătate majoră, pragmatica acțiunilor umane dovedește cu prisosință acest proces. Teoria de bază a lui Peirce – doctrina critică a simțului comun scoate în evidență toate posibilitățile pe care le are mintea umană de a gândi și a regândi propria sa condiție umană în contextul vieții trăite. Simțul critic ajută ființa umană de a fi obiectivă în raport cu propriile sale aspirații, convingeri, acțiuni.

Ideea noastră despre orice lucru este ideea privind efectele sensibile ale acesteia deosebite în conformitate cu semnificația lor practică. Iar semnificația practică a ideilor noastre reprezintă valoarea de bază în filosofia pragmatistă. Respectiv, proiectul de sine are drept obiectiv de bază realizarea ideilor din această perspectivă aplicativă. Ideea noastră despre orice lucru este ideea privind efectele sensibile ale acestuia, deosebite în conformitate cu semnificația lor practică. Prin cunoaștere, mintea umană își apropie obiectul. Această apropriere se realizează printr-o reprezentare a obiectelor în plan cognitiv prin intermediul semnelor. În cercetare, îndoiala lasă loc certitudinii, oamenii apropiindu-se astfel de adevăr. „Toate adevărurile depind, desigur, cel puțin parțial, de semnificații; căci înlocuind un cuvânt printr-un altul cu o semnificație diferită, putem face falsă orice propoziție adevărată.”[307] În procesul de clarificare a ideilor se ajunge la certitudine, adică la convingeri, care devin motive de acțiune. Putem afirma că traseul idee-acțiune în proiectul de sine acordă un loc aparte laturii metafizice, logice, hermeneutice și semiotice deopotrivă. Analiza ideilor, implicit evaluarea lor ține de acest plan al teoreticului prin excelență. Pragmatica proiectului de sine nu poate să existe în afara laturii teoretice. Teoreticul și pragmaticul coexistă în acest plan al simbiozei proiectului de sine. Specificul acțiunilor umane se plasează în această zonă a interpretărilor pragmatiste, interpretare care evidențiază necesitatea gândirii logice și a evaluării lor în raport cu toți factorii care țin de gândirea eficientă. Și respectiv eficiența gândirii orientează spre eficiența acțiunilor. Gândirea și acțiunea au menirea de a realiza un tot întreg în cazul proiectului de sine, și numai în asemenea caz putem accepta o interpretare holistă în raport cu înțelegerea proiectului de sine.

În acest context se înscrie pragmatismul critic susținut de filosofia lui Peirce și care se dovedește a fi o metodă de clarificare a semnificației conceptelor și propozițiilor care proiectează

[307] QUINE, W.V, și ULLIAM, J.S., *Țesătura opiniilor.* Trad. DUMITRU, M., Pitești: Editura Paralela 45, 2007, p.54

semnificația în planul acțiunilor, dar al acțiunilor controlate în mod rațional.[308] Care în mod rațional are o mare însemnătate, deoarece validează ideile și modul lor de abordare la nivel de înțelegere și aplicare. Fără o analiză temeinică a ideilor ar fi imposibil și o aplicativitate la justa valoare în domeniul sferei publice. Între semnificația teoretică a ideilor și semnificația pragmatică a acțiunilor se prevede un echilibru. Metoda științei este posibilă în validarea ideilor numai pentru că intelectul își impune propriile legi experienței. Care sunt derivate și efecte ale gândirii raționale. Raționalismul critic reprezintă o conciliere între filosofia speculativă și cea analitică, o încercare de a poziționa metafizica în contextul aplicativ al sferei publice. Specificul funcționării legilor gândirii în raport cu acțiunile oamenilor se concretizează și se manifestă implicit și prin cunoașterea intuitivă rațională. În continuare inductivitatea la nivelul experiențelor senzoriale, dar și raționale creează un tot unitar și se manifestă atât în experiențele de cunoaștere științifică, dar și cele care țin de sfera cunoașterii comune. În experiențele pe care noi le realizăm în contextele noastre individuale, dar și în cele generale, obținem să mijlocim opiniile consistente asupra realului, mai exact să reprezentăm faptele interioare în raport cu cele exterioare. Convingerile în sine nu reprezintă doar idei validate din punct de vedere teoretic, dar sunt și moduri de comportament. La nivelul considerării lor în calitate de moduri de comportament ne referim la partea aplicativă a convingerilor. Eficiența și utilitatea la nivelul convingerilor reprezintă chintesența specificului manifestării convingerilor atât din perspectivă teoretică, cât și din cea aplicativă. Convingerile nu există în afara conceptelor, a gândirii în general. Funcționarea gândirii în general depinde de înțelegerea prealabilă a semnelor care sunt înscrise în harta mentală a minții umane. Filosoful american a sesizat că folosirea semnelor angajează nu numai sfera conștiinței, dar și sfera comportamentului.

Conceptul de „dezvoltare personală” reprezintă o necesitate socială care externalizează o practică internă a ființelor umane: nevoia de îmbunătățire. În acest sens, îmbunătățirea reprezintă ascensiunea către noi calități pe care ființa umană le dezvoltă în raport cu propriul sine. Michel Foucault a evidențiat despre tehnologiile sinelui. Filosoful francez consideră că acestea permit ființei umane să realizeze un anumit număr de operațiuni asupra propriului corp și suflet, asupra gândurilor, comportamentelor, asupra modului lor de a fi, să se transforme în așa fel, încât să atingă o anumită stare de fericire, de puritate, de înțelepciune, de perfecțiune sau de eternizare – cum vedem cu „corpul docil”, de exemplu, al soldatului.[309] Tehnologiile sinelui, aplicate în

[308] PEIRCE, C.S. *Semnficație și acțiune*. Trad. D. MARGA. București: Humanitas, 1990, p. 177.
[309] FOUCAULT, M. *A supraveghea și a pedepsi*. Trad. de B. GHIU. Pitești: Paralela 45, 2005, p. 173.

complexitatea lor oferă posibilitatea ca ființa umană să fie într-o permanentă stare de activitate asupra propriului sine. Această permanentă activitate raportată la propriul sine are acest aspect de introspecție și de căutare în propria lume subiectivă. Maieutica socratică demonstrează că aceste „tehnici ale sinelui" au fost dintotdeauna dialogale. Conchidem că maieutica socratică, prin intermediul artei dialogului a fost una dintre primele tehnici de lucru în raport cu propriul sine. Deci, conceptul de „dezvoltare personală" există încă în preocupările filosofilor greci, care au adus o contribuție majoră la dezvoltarea filosofiei. Ori, înțelegerea a tot ce reprezintă „dezvoltarea personală" se manifestă cu adevărat în filosofie. Nici un alt domeniu nu va oferi o interpretare complexă și care ar avea un nivel de generalitate și complexitate precum îl oferă filosofia. În toate timpurile și în toate societățile s-a practicat o formă sau alta de „dezvoltare personală" după modalitățile de manifestare a societăților respective. Deci, „dezvoltarea personală" se raportează la un șir de factori care sunt prezenți într-o societate sau alta.

Omul modern neagă rânduiala proiectului divin sau tradițional și se desprinde de aceasta pentru a-și atribui un statut absolut, cel de proiect al propriului sine. Bineînțeles că această perspectivă de interpretare a lucrurilor vine în contradicție cu viziunea religioasă, de exemplu. Eliberându-se de paradigma tradițională, în conformitate cu care omul nu este văzut ființând ca entitate singulară, fie că depinde de voința divină, respectiv fiind tributară proiectului divin de creație a omului, fie că depinde de alte viziuni, el a încercat permanent să fie evidențiat în ipostaze de construcție a propriului sine. Construcția și re-construcția propriului sine capătă sensuri aparte de re-evidențiere, re-interpretare a sensurilor existenței umane raportate la ființa umană. Fiecare societate a propus și propune un șir de modele care au drept obiectiv să îmbunătățească proiectul de a fi om. Această perspectivă poate fi considerată ușor idealistă în sine, dar în egală măsură este și pragmatică, pentru că în societatea contemporană tehnologizată până la modul absolut, Homo Metaphysicus a fost înlocuit cu Homo Pragmaticus. Prin urmare în toate ipostazele ei de manifestare societatea contemporană este pragmatică, respectiv se observă din plin tendința către perspectivele pragmatice care domină din plin în toată societatea contemporană.

Pragmatismul contemporan a reliefat caracteristicile și tendințele societății contemporane către acțiune. Pentru ca acțiunea eficientă reprezintă laitmotivul omului contemporan. Ideea bine gândită și acțiunea eficientă reprezintă chintesența prototipului de om contemporan. Gândirea pragmatică ghidează spre o perspectivă a grijii de sine de natură pragmatică. Acțiunea eficientă individuală vizează nu doar latura subiectivă individuală a ființei umane, dar se raportează la întreaga societate

contemporană. Sunt două concepte care se integrează și fuzionează într-un singur construct de funcționare al societății contemporane. Putem afirma că latura metafizică a sinelui se interpătrunde cu latura pragmatică a sinelui. Una fără alta nu pot exista. Întrucât este nevoie de o conexiune reciprocă.

În tandem cu acțiunea eficientă funcționează și alegerea rațională. Acest tip de alegere vine de la ideea că orice ființă umană este o ființă rațională care poate să aleagă în funcție de rațiunea sa și nu la întâmplare sau în dependență de ce i se spune într-un context sau altul. Această tendință de a vedea și înțelege omul prin prisma raționalității lui vine din modernitate. Anume în acea perioadă istorică raționalitatea a avut o mare însemnătate. Perspectiva de apreciere a ființei umane prin prisma raționalității a avut și are o semnificație deosebită. Actuala „dezvoltare personală" reprezintă o aducere la limită a acestei idei a alegerii raționale. Nu doar omul și omenirea, nu doar societatea și statele, ci fiecare persoană în parte poate și trebuie să își facă propriile alegeri raționale și, ca rezultat, să fie responsabil de aceste alegeri. Am putea afirma că cel mai important principiu al „dezvoltării personale" – „Tu ești cea mai importantă persoană din viața ta!", poate fi interpretat prin – „*Tu ești singura persoană responsabilă de viața ta*". Acest principiu arată că toată responsabilitatea aparține în exclusivitate persoanei. În legătură cu faptul că oamenii trăiesc într-o societate, respectiv într-un stat, e necesar ca această responsabilitate să fie împărțită și cu statul, dar, spre regret, statul transferă de cele mai multe ori întreaga responsabilitate oamenilor.

Pe măsură ce alegerea rațională se extinde, permițând fiecărui om să fie propriul său proiect, statul se retrage din obligațiile sale, în final având doar rolul de evaluator în privința îndeplinirii de către oameni a acestor responsabilități. Putem interpreta și astfel, în cazul în care statul nu își îndeplinește obligațiunile sale, că fiecare persoană este orientată să devină responsabilă de propriile sale acțiuni, alegeri, decizii, într-un anumit sens fiind determinată să devină responsabilă de propriul său proiect de sine. Această dualitate cu privire la responsabilitatea asumată de persoană și mai puțin sau deloc de către stat conduce spre ideea că un rol aparte în acest context îi revine și libertății. Proiectul de sine este asumat în libertate, oamenii au posibilitatea să aleagă, să acționeze ori să manifeste pasivitate. Asumarea condiției umane în a acționa eficient sau ineficient în folosul sau detrimentul propriului proiect de sine reprezintă chintesența vieții individuale raportate la sfera publică. Statul creează impresia că el face tot posibilul ca cetățenii care trăiesc în el să fie fericiți și că ei nu ar avea nevoie de control și intervenție în proiectele individuale ale cetățenilor. S-ar părea că lucrul acesta este bine și că ar avea doar conotații pozitive. La o analiză mai profundă ne dăm

seama că lucrurile stau altfel și că libertatea asumată oricum este una parțială și că statul oricum va acționa în detrimentul vieții individuale a cetățenilor lui.

Globalizarea excesivă generează în consecință la lichidarea nu doar a granițelor între state și tendințe ce vizează unificarea perspectivelor care țin de modul de viață, stilul de abordare, atitudinile și reprezentările oamenilor care conviețuiesc în aceste state, dar și a tendinței către impunerea unei singure optici, viziuni care se referă la modalitatea cum oamenii își construiesc, și își îmbunătățesc propriul proiect de sine. Astfel, proiectul de sine, individual și subiectiv devine unul dintre principalele proiecte de care se întreabă, respectiv reflectează reprezentanții din domeniul științelor umanistice în special. Componentele acestui proiect de sine la nivelul abordării teoretice devin de cele mai multe ori universal-valabile pentru toate proiectele pe care și le propun spre realizare și îmbunătățire fiecare om din societatea contemporană. Important să conștientizăm că generalul și particularul, unul și multiplul se intercondiționează reciproc. Într-o societate oamenii sunt dependenți reciproc, respectiv și modelele de proiecte de sine asumate se aseamănă. Oamenii, având puterea de alegere, cred că au și posibilitatea de a se elibera de sistem, dar acest lucru nu întotdeauna este posibil. Statul propune un proiect de sine generalizat, care este mai mult sau mai puțin voalat. Până la urmă deducem că nu ne putem elibera de un sistem sau altul.[310]

Grija de sine reprezintă un aspect esențial în viziunile lui Foucault și Hadot. Filosoful Michel Foucault expune în lucrările sale – *Grijă de sine*, *Hermeneutica subiectului, A supraveghea și a pedepsi, Istoria sexualității* faptul că filosofia antică are o funcție terapeutică, reprezentând o tehnologie a sinelui, bazată pe practici și tehnici de automodelare. Se poate afirma că grija de sine este un proces ce implică desfășurarea simultană a altui proces și anume cunoașterea de sine. Michel Foucault expune ideea că filosofia antică este o tehnologie a sinelui, o cunoaștere de tip techné, care se poate învăța ca un meșteșug, prin exersarea acesteia. Filosoful afirmă că nu putem atinge cunoașterea de sine, ci putem doar practica exerciții spirituale. Imperativul *Cunoaște-te pe tine însuți* are un sens moral, al grijii de sine, având valoare terapeutică. Construcția sinelui are loc prin aceste exerciții, care reprezintă, de fapt, îngrijirea de sine. În viziunea lui Foucault domină eticul, moralul în fața metafizicului, și anume spre finalul acestui proces, prin exerciții de introspecție și discuții intersubiective se finalizează cu cunoașterea de sine. Grija de sine în viziunea lui Foucault se sistematizează în atitudinea față de sine însuși care are prioritate, față de raportul cu ceilalți. Accesul la sine prin decalarea privirii din exterior către interior modifică spectrul analizei și cercetării către

[310] RICOEUR, P. *Eseuri de hermeneutică*. Trad. V. TONOIU. București: Humanitas, 1995, pp. 204-230.

sine însuși, pentru ca grija de sine să se contureze sub forma exercițiilor spirituale, prin intermediul unei serii de practici sau tehnici, precum cele din filosofia stoică. Astfel, atenția, exercițiile de abstinență, examinarea conștiinței, filtrarea reprezentărilor, toate sub forma unor tehnici de automodelare, acțiuni pe care le încercăm singuri asupra noastră înșine, acțiuni prin care ne purificăm și prin care ne transformăm și ne transfigurăm. Pentru întregirea perspectivei asupra grijii de sine este necesar să conștientizăm că filosofia nu este o învățătură a unei teorii abstracte, ci arta de a trăi. Este o atitudine concretă și cu un stil de viață determinat care angajează întregul existenței. Importanța filosofiei pentru oameni rezidă în faptul că îi învață cum să trăiască, cum să dialogheze, cum să moară și cum să înțeleagă tot ce se întâmplă cu ei și cu cei din jurul lor. Actul filosofic nu e numai pe nivelul cognitiv, ci și pe acela al sinelui și al ființei. Individul accede la luciditate, la o viziune adecvată a lumii, la pace interioară și libertate. Numai o corectă relație cu adevărul poate conduce la adevărata iubire[311], după cum foarte bine spune Michel Foucault.

4.2.3. Conexiunea minte, creier, corp în contextul educației pentru eficiență socială[312]

Dezvoltarea umană se datorează mai multor factori, între care, extrem de important este corelația dintre minte, creier, corp. Această corelare ne ajută să avem o viziune complexă, integratoare asupra mulțimi de fenomene care au loc în corpul și mintea noastră. Capacitatea de a observa propria minte are un rol major în acest caz. Pentru a avea o permanentă stare de bine este necesar ca între minte, creier, corp și contextul nemijlocit în care trăim, comunicăm și acționăm să existe o fuziune firească, o rezonanță[313]. Și atunci, când între elementele acestei corelări este prezentă o neconcordanță noi decidem că se întâmplă o discrepanță cognitivă. Comunicarea eficientă din acest punct de vedere vizează existența unei direcționări a fluxului de energie și informație către o integrare complexă a întregului sistem de dezvoltare umană. Starea noastră de bine datorează mult acestei integrări. Obiectiv cugetând, până în prezent nu a fost luată în considerare, cel puțin, în întregul spațiul româno-moldovenesc, corelația și rolul ei pentru educație. Au fost luați în considerare doar factorii externi care țin de comunicarea eficientă în educație, și mai puțin o abordare din interior – ceea ce ne propunem să facem în continuare.

---

[311] FOUCAULT, M. *Istoria sexualității, vol. II. Practicarea plăcerilor*. Trad. de C. VASILE. București: Univers, 2004, pp. 217-232.

[312] Rezultatele acestei cercetări a fost publicate în studiul *Conexiunea minte, creier, corp în domeniul educației*, publicat în revista din Scopus *Analele Universității din Craiova. Seria Filosofie*, vol. 50, nr. 2, 2022, pp. 181-199.

[313] SCHLEIERMACHER. *Hermeutica*. Trad. N. RAMBU. Iași: Polirom, 2001, pp. 129-130.

Din acest punct de vedere este necesar ca știința creierului să fie introdusă în practicile educaționale curente, din Republica Moldova și România. Lucrul acesta ar fi mai mult decât binevenit, pentru că informația corectă și obiectivă despre modul cum funcționează creierul uman ar face ca orice practică educațională să fie cât mai corectă și conectată cu adevărat la tot ceea ce ține de perspectiva dezvoltării ființei umane în evoluția ei firească. Este necesar să avem grijă de ceea ce numim igiena cerebrală, care este dependentă direct de arhitectura creierului uman. La rândul lui creierul modelează și este modelat de minte. Starea de bine este influențată în modul cel mai direct de funcționarea creierului uman. Analizând creierul ca un sistem integrat putem înțelege la justa valoare orice fenomen care se manifestă în dinamica funcționării lui, inclusiv orice stare a minții umane care este generată de funcțiile creierului. Relația noastră cu propria minte, cu propriul sine și nu în ultimul rând cu ceilalți oameni se datorează faptului cum ne putem observa propria minte și gestiona adecvat emoțiile care se declanșează ca efect al interacțiunii creierului uman cu factorii din exterior. Perspectiva de abordare care vine din domeniul filosofiei minții este mai mult decât binevenită în acest cadru de abordare a problematicii metafizice a minții umane, precum și pragmatice, în care o contribuție aparte o au informațiile veridice despre creierul uman. Tot ceea ce ține de aspectul metafizic al ființei umane – sentimente, speranțe și visuri, frici și povești, după al căror scenariu oamenii își trăiesc viața, sunt la fel de importante ca orice alt aspect fiziologic al corpului. Numai că, de cele mai multe ori, aspectele metafizice și etice sunt neglijate, respectiv nu sunt luate în considerare în practicile educaționale. Acest fapt denotă precaritatea contextului educațional, respectiv a practicilor educaționale în spațiul post-sovietic, unde tot ce a ținut de știința creierului uman nu a fost permis să fie cercetat, nemaivorbind de luat în considerare.[314]

Întotdeauna când ne referim la o natură obiectivă a creierului uman, trebuie să avem în vedere că există și o natură subiectivă a minții umane. Putem considera mintea umană ca un proces relațional și integrat, care reglează într-un mod firesc fluxurile de energie și informație.[315] Această reglare este una necesară, fără de care nu ne putem imagina buna funcționare a tuturor aspectelor care vizează atât latura obiectivă, cât și cea subiectivă a minții umane. Aspectul relațional este unul foarte important pentru că asigură continuitatea la nivelul întregului sistem de funcționare a ființei umane. Orice acțiune umană vizează un efort pe care este obligat să-l facă ființa umană, implicit din partea gândirii. Deci, gândurile reprezintă o energie, presupun un efort, o dialectică a procesului de

[314] SIEGEL, D.J. *Mindsight. Noua știință a transformării personale*. Trad. M. BUTUZA. București: Herald, 2021, cap. 10.
[315] *Ibidem*, p. 89.

gândire. Este foarte greu de reprezentat ființa umană în afara gândirii. Iar gândirea unui gând este mai mult decât esențială și foarte importantă din acest punct de vedere. Folosim energia neuronală când gândim, vorbim, ascultăm sau când facem orice gen de acțiune. Fără această energie neuronală este imposibil să reușim să facem un anumit lucru. De calitatea acestei energii neuronale este responsabilă întreaga activitate umană. Este mai mult decât important ca să ne educăm mintea în așa mod, încât să gândim pozitiv, constructiv și în beneficiul și, nu în detrimentul nostru. Funcția de reglare a minții creează noi tipare ale fluxului de energie și informație, pe care, apoi continuăm să le observăm și să le modificăm pe parcursul întregii vieți. Acest proces este esența experienței subiective a vieții umane.[316] Subiectivitatea ființei umane este dată de acest univers al stărilor mentale care sunt generate de fluxul gândurilor, care la rândul lor sunt un rezultat al funcțiilor creierului uman.[317]

Experiența subiectivă a vieții umane este esențială pentru împlinirea noastră ca individualități subiective care au o personalitate bine conturată. Acest lucru favorizează crearea individualităților care poartă marca a ceea ce este singular, unic și irepetabil în această lume din perspectiva modului de a fi la nivelul vieții subiective, adică a reprezentărilor despre lume, a acțiunilor subiective. Mintea are capacitatea de a elabora fluxul de informație și energie, iar apoi își modelează trăsăturile, tiparele comportamentale și direcția de acțiune. Fiecare ființă umană are o minte unică, alcătuită din gânduri și sentimente, percepții, amintiri, atitudini, viziuni, reprezentări despre propriul sine, precum și despre ceilalți. Această unicitate a minții umane face posibilă crearea de noi perspective de acțiune în contextul în care trăiește ființa umană. Amintirile, creația, cărțile sau ideile pe care le lăsăm în urma noastră se datorează acestei unicități la nivel de individualitate umană. Tiparele după care acționăm în lume favorizează și modelează propria noastră conduită, cât și transmiterea altor minți a unor informații despre noi ca ființe umane. Mintea se află în proces relațional de acțiune în care energia și informația despre noi se transmite altor minți în acest circuit semiotic din lume.[318] Astfel, ajungem să schimbăm tot felul de semnale unii cu alții, simboluri în formă verbală și nonverbală, în formă vizuală, cât și postura, gestica, tonalitatea vocii, totul este transmis și interpretat de ceilalți pentru a fi supus procesului de înțelegere în această realitate

[316] Despre experiența subiectivă și caracterul misterios al conștiinței, vezi NAGEL. *Cum e să fii liliac?* In *Veșnice întrebări*. Trad. G. CHIROIU. Bucuresti: All, 1996.
[317] SIEGEL, D.J. *Mindsight*, ed. cit., p. 91.
[318] Despre relația pragmatism, comunicare și semiotică: BOGATU, E. *Perspective pragmatiste în comunicare. Interpretări semiotice*, București: Editura Universității București.

obiectivă, dar și subiectivă în mare parte.[319] Așa cum vedem la Mead, gestul nu este o simplă expresie a unei emoții, cum susținea Darwin, ci trebuie să fie văzut în context social.[320] Și atunci când înțelesul unui gest este la fel atât pentru noi cât și pentru ceilalți, se ajunge la gestul semnificativ, adică la simbolul semnificativ.[321]

Relațiile pe care le construim cu ceilalți reprezintă modul în care împărtășim fluxul de energie și informație, tocmai această împărtășire modelează parțial sau total modul în care este reglat fluxul de informație și energie în univers din perspectiva relațiilor umane. Calitatea relațiilor cu ceilalți reprezintă un indiciu al calității propriului univers mental, al înțelegerii și raportării adecvate la propriul sine. Această raportare ar trebui să fie firească și autentică din toate punctele de vedere. Deseori, presiunile care survin din partea societății, implicit a comportamentului celorlalți ne influențează propria lume interioară, respectiv propria dinamică a universului interior. Care este prevăzut să fie una pozitivă și constructivă, chiar dacă intervin mai multe de impedimente care împiedică o bună funcționare a acestui univers interior uman. Este foarte important de stabilit că mințile noastre sunt create în relații, incluzând în acest context și relația cu noi înșine. Semnificația faptului de a fi uman se datorează în mare măsură aspectului care determină calitatea minții umane de a fi receptivă la nevoile propriului sine, în egală măsură și la nevoile celorlalți. Ne putem orienta în contextul relațiilor interpersonale și la o "neurobiologie interpersonală".[322] Iar în situația când evidențiem lumea noastră interioară ne referim la o realitate care nu poate fi cuantificabilă în termeni absoluți. Realitatea subiectivă a ființei umane ține de semnificații, ori ne întrebăm în acest sens cum am putea măsura semnificația? Cum am putea atribui o valoare numerică unui sentiment sau unei intenții? În același registru al abordării ne întrebăm cum am putea cuantifica sentimentul conectării cu celălalt, sentimentul de a ne simți bine atunci când ne raportăm la universul subiectiv al celuilalt? Și astfel concluzionăm că în cazul aprecierii lumii interioare umane nu putem vorbi de o măsură cuantificabilă în factori numerici, adică cantitativi, ci mai degrabă în factori calitativi.[323]

În general știința modernă se întemeiază pe matematică și măsurare, pe statistici și pe analize numerice care pot fi verificate de către observatori obiectivi.[324] Mintea este mai cuprinzătoare decât creierul, se bucură de relațiile pe care le construiește cu lumea înconjurătoare, respectiv cu ceilalți

[319] SIEGEL, D. J. *Mindsight*, ed. cit., p. 93.
[320] MEAD, H.G.. *Mind, Self, Society*. Chicago: Chicago University Press, 1934, p. XIII.
[321] *Ibidem*, cap. 3.
[322] SIEGEL, D. J. *Mindsight*, ed. cit., p. 94.
[323] *Ibidem*, cap. 3.
[324] Despre apariția stiinței moderne, vezi JALOBEANU, D. *Inventarea modernității*. Cluj-Napoca: Napoca Star, 2006, cap. 10; NIȚĂ, A. *Epoca spiritului*. Iași: Institutul European, 2020, cap. 2.

oameni.[325] Este foarte important ca să ne putem dezvolta capacitatea de a observa mintea umană, respectiv să ne putem modela fluxul de energie și informație care vine atât din dinamica propriilor gânduri, cât și din exterior. Înțelegând mintea, creierul și relațiile ca fiind cele 3 dimensiuni ale aceleiași realități, putem vedea experiența noastră umană cu alți ochi.[326] Stările interioare ale celorlalți ne afectează direct propria stare mentală. În dezvoltarea noastră am fost influențați de mai multe tipare comportamentale ale celorlalți. Aflându-ne într-un context cu mai mulți oameni, pentru un timp mai mare, ajungem să fim foarte mult influențați de ceilalți. Celălalt reprezintă pentru noi un gen de ″oglindă‟, astfel, că noi ne cunoaștem mai întâi așa cum suntem oglindiți de cealaltă persoană. Putem afirma că relațiile sunt țesute în realitatea noastră interioară. Suntem decișisă ne cunoaștem propria minte prin interacțiunile cu ceilalți. Starea noastră de bine, spre care tindem în permanență, reprezintă un sistem alcătuit din minte, creier și relații. În momentul când mintea noastră se îndepărtează de integrare, de armonie, suntem determinați să trăim în mod haotic. Astfel, fiecare ființă umană tinde spre stabilitate, adaptabilitate, flexibilitate. Aceste trei caracteristici sunt foarte importante pentru reușita noastră în crearea unor relații eficiente cu ceilalți și în mod real cu propriul sine. Iar modalitatea în care atribuim sens vieților noastre și ne eliberăm de experiențele negative din trecut, reprezintă un factor de predicție important al sănătății relaționale. În consecință calitatea vieții noastre umane depinde de calitatea și capacitatea noastră de creare a unor relații eficiente cu ceilalți.[327] Flexibilitatea, adaptabilitatea, coerența, stabilitatea sunt termeni de referință care trebuie să ghideze ființa umană în universul creării relațiilor interpersonale.[328]

Mintea umană are capacitatea și puterea uimitoare de a modifica realitățile subiective. În acest sens este necesar să observăm permanent și constant mintea în acțiune. Sincronizarea interioară cu sine și cu ceilalți este un beneficiu pentru ființa umană, la modul ideal fiecare om trebuie să tindă spre această sincronizare. În absența ei se obține o disonanță cognitivă, afectivă, socială cu propriul sine, dar și cu ceilalți. Sincronizarea cu sine oferă în permanență temelia rezilienței și a flexibilității. Din acest punct de vedere este nevoie constantă ca orice realitate umană să se raporteze la această sincronizare. Caracterul uman, voința, judecata reprezintă caracteristici fundamentale ale acestei sincronii. O educație care ar îmbunătăți această facultate ar fi o educație de calitate. A educa propria minte ar fi necesar să fie motivația de bază și tendința oamenilor care

[325] SIEGEL, D.J. *Mindsight*, ed. cit., cap. 3.
[326] *Ibidem*, pp. 33.
[327] DUDUCIUC, A., IVAN, L., CHELCEA, S. *Psihologie socială. Studiul interacțiunilor umane*. București: Editura Comunicare, 2013.
[328] SIEGEL, D.J. *Mindsight*, ed. cit., cap. 3.

conștientizează valoarea acestui tip de educație. Calitatea vieții umane, implicit nivelul de educație al unei societăți depinde de tipul de educație intelectuală, întreaga societate fiind în pierdere în cazul în care educația intelectuală este neglijată.

Un factor important în educarea minții umane este de a accepta lucrurile așa cum sunt și de a avea puterea de a le lăsa să fie până când mintea se va stabiliza din nou și va putea să observe în mod obiectiv și corect tot ce se întâmplă în interiorul ei. Probabil cele mai multe aspecte negative legate de o igienă a minții umane este legată de faptul că nu avem suficientă flexibilitate ca să putem accepta lucrurile așa cum sunt, câtă vreme omul este o ființă socială, ce trăiește permanent într-un colectiv[329]. Dacă oamenii și-ar dezvolta această abilitate vor avea doar de câștigat, atât la nivel individual, cât și colectiv. Valoarea ideilor pe care le generează mintea umană depinde în mare măsură de faptul cum funcționează mintea umană, de calitatea relațiilor interpersonale. Idei, acțiuni, relații, atitudini, reprezentări, decizii, toate se formează în dependență de faptul cum acționează mintea umană, la nivel de procese și conexiuni neuronale, precum și în dependență de informația care vine din exterior și influențează tot ce ține de dinamica minții umane. Circuitele de rezonanță care țin de creier sunt foarte importante, pentru că în dependență de ele se resimt și stările umane mentale, calitatea lor, implicit starea lor de bine. Deci, putem constată în acest sens o complexitate a realității minții umane. Viziunea care trebuie luată în considerație aici ar fi cea care ține de paradigma holistă, integratoare – o paradigmă care înțelege la justa valoare și obiectiv vorbind cum funcționează mintea umană.[330]

Din alt punct de vedere, este necesar să observăm mintea în acțiune, având în vedere că mintea este o parte a istoriei biologice naturale, după Searle, astfel că fenomenele și procesele mentale sunt procese biologice exact la fel cum sunt fotosinteza sau digestia.[331] Aici intervine și puterea de a schimba și influența orice proces sau stare a minții. Este nevoie mai mult decât oricând de a se modifica stările negative condiționate de minte. Tocmai în aceasta și rezidă puterea umană de a observa, respectiv a influența propria minte. Extinderea sinelui este mai mult decât fundamentală și imperioasă în acest circuit al propriei minți către ceilalți și invers. De multe ori detașarea dintre cele două părți – minte și corp - orientează la o disociere a individualității umane. Această reconectare este mai mult decât necesară și utilă. Contactul cu sinele nostru central trebuie

[329] DUDUCIUC, A., IVAN, L., CHELCEA, S. *Psihologie socială*, ed. cit., cap. 2.
[330] *Ibidem*, cap. 8.
[331] SEARLE, J. *Mintea. Scurtă introducere în filosofia minții*. Trad. I. COJOCARU, cuvânt înainte A. NIȚĂ. București: Herald, 2013, cap. 4, pp. 128.

să reprezinte aspectul fundamental care ar trebui să prefigureze acțiunile fiecărei ființe umane.[332] A observa propria minte este un lucru foarte important, în egală măsură este important să observăm și mințile celorlalți. Când observăm mintea altei persoane, noi contribuim la respectiva relație prin intermediul curiozității, deschiderii, acceptării. Toate aceste calități contribuie la dezvoltarea atașamentului uman. Acest tip de atașament reprezintă și sentimentul de a fi simțit pe care-l descoperim în relația cu noi înșine. În cazul când avem o relație pozitivă cu cineva, ne este deschisă calea de a ne crea o relație pozitivă cu noi înșine. În acest caz putem lumina noi înșine lumea noastră interioară cu ajutorul observării minții și ne putem vedea viețile ca pe niște povești coerente cu sens.

Asumarea responsabilității pentru propria minte poate conduce la eliberarea sinelui și la acumularea abilității de a oferi atenție, grijă, timp de calitate oamenilor care ne înconjoară. Este un lucru foarte important și util acest fapt care trebuie luat în considerație și dezvoltat la justa valoare. Să îți asumi responsabilitatea propriilor decizii reprezintă o dovadă a maturității psihologice, demonstrează un nivel înalt de inteligență și capacitate de adaptare la orice context în care ajunge ființa umană pe parcursul vieții, atât din perspectivă individuală, cât și la nivel social, având în vedere că sinele are atât perspectivă individuală cât și perspectivă multiplă. Individualul și multiplul se conjugă coerent întru eficientizarea sinelui. Este nevoie de un efort constant ca să funcționeze ca un tot integru această dualitate individual-multiplu. De multe ori oamenii ajung în situația de problematizare creată de contradicția majoră care poate apărea la nivelul sinelui individual raportat la cel multiplu.[333] Fiecare om, pe parcursul vieții sale se străduiește să facă tot ce-i stă în putere pentru a-și realiza proiectul propriei vieți, dar convingerea că este deficient, care de multe ori intră în clandestin, ascunzându-se de conștiința corticală, îl poate sabota, dacă rămâne inconștientă.[334] Deși asemenea oameni se străduiesc să dovedească că sunt buni, valoroși și cu adevărat pot obține la rezultate remarcabile, totuși, sentimentele vechi, dobândite pe parcursul dezvoltării, probabil vor ieși la suprafață la cel mai mic eșec și, astfel, oamenii pot deveni extrem de reactivi pentru a-i ține la distanță pe ceilalți.

Dezvoltarea sănătoasă nu înseamnă să creezi un singur „sine” ca pe o entitate omogenizată și uniformă. Mai curând, dezvoltarea sănătoasă presupune recunoașterea, acceptarea și integrarea diverselor stări din noi: a descoperi cum stări disparate pot fi conectate și pot colabora ca un tot

[332] MEAD, G.H.. *Mind, Self, Society*, ed. cit., pp. 117-125.
[333] SIEGEL, D.J. *Mindsight*, ed. cit., pp. 280.
[334] FREUD, S. *Psihopatologia vieții cotidiene*. Trad. H. SPUHN, D. ȘTEFĂNESCU. București: Trei, 2010; ZAMFIRESCU, V.D. *Filosofia inconștientului*, 2 vol. București: Trei, 1998-2001.

unitar alcătuit din mai multe părți. Integrarea ține întotdeauna de starea de bine.[335] Stările mentale sunt părți de sine pe care le avem fiecare dintre noi. O stare putem afirma că este compusă din mai multe tipare neuronale care cuprind anumite comportamente, o tonalitate afectivă și acces la anumite amintiri. O stare mentală bună face creierul să funcționează mai eficient, reunind împreună funcții relevante ale creierului uman. Sunt și situații, când oamenii dezvoltă comportamente reactive, adică de închidere, ceea ce înseamnă că comportamentul nostru este determinat în mare măsură de ceea ce am experimentat, am trăit anterior și deseori este în mod automat și motivat de supraviețuire. Aceste calități ale receptivității sau reactivității pot apărea în orice stare. Toate activitățile dacă sunt repetate adună la un loc sentimente, abilități, amintiri, comportamente și opinii, unindu-le într-un tot coeziv. Unele dintre aceste stări sunt accesate suficient de frecvent pentru a ajuta la definirea individului; aceste fiind numite stări de bine ele se combină pentru a ne crea personalitatea. Acestea constituie sinele multiplu, pe care îl numim – eu însămi/eu însumi. Multe stări de sine sunt organizate în jurul pulsiunilor noastre biologice elementare, numite uneori pulsiuni motivaționale, care își au originea în circuitele noastre subcorticale și sunt modelate de cortexul prefrontal reglator. De cele mai multe ori conștiința noastră crede ceea ce percepe. Nu există observare a minții, iar percepțiile, reacțiile emoționale, opiniile și răspunsurile comportamentale, dependente de stări, sunt resimțite ca fiind justificate, ca fiind însăși realitatea absolută și nu sunt distinse ca simple activități ale minții.[336]

Cum putem ști cine suntem cu adevărat, ce e bine pentru noi, ce e adevărat? Dacă avem atât de multe stări ale minții, care dintre ele ne definesc și pe care urmează să le alegem ca să fim noi înșine? Integrarea stărilor într-un tot unitar reprezintă un firesc al dinamicii minții umane. De calitatea acestei integrări este responsabilă orice tip de activitate care survine în tot ceea ce face ființa umană. Perspectiva teoretică și aplicativă a dinamicii stărilor minții umane este mai mult decât importantă și hotărâtoare în întreg procesul de activitate a realităților care țin de funcționarea minții umane. Eficiența comunicării la nivelul conștiinței depinde de faptul dacă ființa umană este capabilă de deschidere și receptivitate în raport cu celelalte conștiințe din această lume. Dialogul minților umane este unul necesar, firesc și ca întotdeauna important pentru o bună funcționare a relațiilor interpersonale. Echilibrul și diversitatea activităților trebuie să fie luate în considerație întotdeauna.

[335] SIEGEL, D.J. *Mindsight*, ed. cit., p. 288.
[336] *Ibidem*, cap. 10.

Aceste condiții necesită luate în considerație când ne referim la funcționarea creierului, dar și la un echilibru al stărilor mentale. În caz contrar ne întâlnim cu ceea ce numim disonanța cognitivă.[337]

Nevoia de explorare și nevoia de afiliere socială determină ființa umană să se raporteze în permanență la un sistem social în care să caute afirmare, comunicare și împlinirea sa din toate punctele de vedere. În fiecare om există un fel de loc solid în el, de unde nu-i indicat decât să vadă, să observe și să colecționeze toate experiențele. Există un sine central în ființarea umană? Unul care s-ar afla dincolo de straturile de adaptare și de personalitate? Sunt un șir de multiple stări de sine, fiecare dintre ele având propria misiune de împlinire a pulsiunilor noastre motivaționale: pentru conectare, pentru creativitate, pentru confort. Aceste stări se manifestă în câmpul rolurilor noastre sociale. Comunicarea umană în sistemul social este determinată de aceste stări de sine care generează și multiplele roluri sociale pe care le are ființa umană. Sinele fundamental, care este unul și temeinic, ține de receptivitate. Astfel, ipseitatea reprezintă calitatea noastră de a fi astfel, ființa ce se află la temelia activității fiecăreia dintre stările propriului sine. Sinele nostru receptiv este responsabil și în dependență de gradul de sensibilitate pe care îl avem în diferitele contexte sociale în care ne aflăm. Interacțiunea cu alte persoane, respectiv cu alte individualități determină o latură esențială în funcționarea propriului sine fundamental, descoperă noi laturi, aspecte care caracterizează o perspectivă care nu trebuie de neglijată și anume latura flexibilității și adaptării în diferite circumstanțe sociale. Această capacitate umană este mai mult decât esențială și necesară, în caz contrar ființa umană ar fi imposibil să se adapteze la situațiile stresante, pe care le generează viața în permanență. Întreaga narațiune a vieții umane la nivel individual, precum și social, implicit memoria umană, reacțiile emoționale, obișnuințele care țin de natura umană sunt determinate de acest aspect al acomodării la nivelul socialului în diferite circumstanțe pe care ni le oferă viața. Fluxul influențelor ne determină activitățile cotidiene atât la nivel individual, cât și social. Nu este posibilă nici o acțiune în afară de aceste aspecte determinante ale influențelor care ne afectează într-un mod sau altul. Stările noastre mentale cel mai mult sunt activate în viața noastră cotidiană. Putem afirma că în mediul nemijlocit al cotidianității se proiectează cel mai mult circumstanțele pe care le generează în mod constant viața socială. Observarea minții umane reprezintă un factor mai mult decât important în multiplele aspecte pe care le generează viața în toate situațiile cu multiplele ei necunoscute. Este foarte important să ne dezvoltăm spațialitatea minții receptive, în care să obținem să ne vedem activitățile mentale, inclusiv stările minții, doar ca pe niște activități ale minții, nu ca pe

[337] SIEGEL, DJ. *Mindsight*, ed. cit., p. 288.

o totalitate a ceea ce suntem. Rămânând în axul minții, putem împlini un simț al sinelui nostru receptiv, deschizându-ne către o lume de noi posibilități și creând condițiile de bază pentru integrarea stărilor.[338]

Este foarte important să ne dezvoltăm capacitatea de a putea să experimentăm propria vulnerabilitate pentru a rămâne în prezent și a acționa în prefigurarea unor situații ale viitorului. Trăsăturile de bază în prefigurarea unor calități și reprezentări ale acțiunilor noastre prezente și viitoare reflectă un moment esențial în devenirea noastră umană. Toate acțiunile noastre sunt determinate de stările pe care le trăim. La rândul lor, aceste stări sunt determinate de creier. Creierul care este un organ social, iar relațiile noastre unii cu alții nu reprezintă un lux, ci un factor esențial pentru supraviețuirea umană. Sursa stării noastre de bine se află în modul conform căruia interacționăm unii cu alții în acest cadru al activităților noastre, implicit și a celor cotidiene. Este o condiție pentru supraviețuirea tuturor să evidențieze resorturi comune pentru adaptarea la noile situații, dar și stabilirea unui consens reciproc întru binele comun. Tendința către un bine comun ne face să credem că trăim cu adevărat în una dintre cele mai bune lumi posibile.[339] Cunoașterea reciprocă, comunicarea eficientă, capacitatea de adaptare reciprocă la nevoile celuilalt reprezintă condiții mai mult decât necesare în cadrul social. În interacțiunea permanentă cu ceilalți ajungem să colecționăm mai multe comportamente. Nu toate sunt pozitive și constructive; unele dintre ele s-ar putea să fie enervante, dureroase, nepotrivite. Este foarte important ca în comunicarea cu celălalt să arătăm respect pentru mintea celuilalt și interes față de experiențele interne ale celuilalt. Lipsa de înțelegere și de empatie îi împiedică pe oameni să utilizeze un numitor comun pentru soluționarea dificultăților care apar într-un cadru contextual. Este foarte necesară să te simți în siguranță în compania celuilalt. Este o condiție mai mult decât foarte importantă. Pentru a se reuși din acest punct de vedere este necesar ca să existe receptivitate și reactivitate. În absența lor ar fi imposibil să se ajungă la un consens în comunicare. Noi suntem în permanență atrași de fluxul de energie și informație, cum este acesta reglat de minte, cum este modelat de creier și cum este împărtășit în relația noastră. Starea de bine și integrarea tuturor stărilor într-un tot integru este o condiție prestabilită.[340]

---

[338] SIEGEL, DJ. *Mindsight*, ed. cit., cap. 9.

[339] LEIBNIZ. *Eseuri de teodicee*. Trad. D. MORĂRAȘU, I. ILINCA. Iași: Polirom, 1997, pp. 304-308; LEIBNIZ. *Monadologie* 55. In Leibniz. *Metafizica*, coord. Adrian Niță, traducere de Rucsandra Dascălu, Dana Dinu, Magdalena Indrieș, Adrian Niță, Delia Șerbescu, Elena Emilia Ștefan. Studiu introductiv și Note de Adrian Niță. București: Editura Univers Enciclopedic, 2015, p. 499.

[340] SIEGEL, DJ. *Mindsight*, ed. cit., cap. 9.

Mintea este cea care reglează energia și informația care ce atât din interior, cât și din exterior. Este foarte important să se acorde atenția cuvenită comunicării cu celălalt din perspectiva experiențelor pe care le-a parcurs acesta și care i-au definitivat modul de a fi, de a acționa, de a se comporta, de a se raporta la experiențele celorlalți. Aceste mecanisme de raportare și reprezentare sunt mai mult decât hotărâtoare și determinante în contextul comunicării reciproce. Trăim o experiență imediată și simțită a diferenței dintre starea receptivă și cea reactivă pentru că atunci, când sistemul nervos este reactiv, acesta este răspunsul de luptă sau evadare, din care nu este posibil să te conectezi cu altă persoană. Când suntem concentrați cu totul asupra autoapărării, indiferent ce facem, nu ne putem deschide suficient pentru a auzi limpede cuvintele pe care ni le spun ceilalți. Astfel, starea noastră mentală poate interpreta spusele celorlalți pentru a fi declarații de conflict, distorsionând ceea ce auzim, pentru a se potrivi cu propriile noastre reprezentări. Când suntem receptivi se activează o altă ramură a sistemului cerebral, devenim mai deschiși la ceea ce anume vrea să exprime cealaltă persoană. O stare receptivă inițiază sistemul de implicare socială, care ne conectează cu ceilalți. În esență receptivitatea este modul în care experimentăm faptul că suntem în siguranță și văzuți, iar reactivitatea este reflexul nostru de supraviețuire datorită căruia luptăm, fugim sau încremenim. La modul ideal este foarte important din acest punct de vedere de a ne dezvolta capacitatea pentru a fi receptivi în majoritatea cazurilor. Acest lucru ar fi în avantajul tuturor. Ar fi beneficiul pentru toți cei care sunt implicați în dialog, și în mod real în procesul de negociere. În relațiile interpersonale este foarte important procesul de negociere. În afara lui este anevoios sau chiar imposibil să se ajungă la înțelegere și empatie reciprocă. În comportamentele reactive este nevoie să ne dezvățăm de vechile tipare și să învățăm altele noi, astfel încât să ajungem să ne percepem mintea noastră ca un tot care funcționează armonios cu întreg corpul nostru. Sensul pe care oamenii îl acordă trecutului este important în măsura faptului încât prin intermediul lui se eliberează prezentul. Este nevoie să fie respectată lumea interioară a celuilalt pentru a putea la rândul nostru să ne conectăm eficient cu celălalt. Este o muncă continuă, la care e necesar să ne raportăm cu maximă responsabilitate și seriozitate temeinică. Autenticitatea raportării în acest cadru al relațiilor interpersonale este mai mult decât important pentru a fi luată în considerație. Neluarea în considerație a firescului într-o comunicare eficientă generează deznodăminte negative pentru toți cei implicați în procesul de comunicare umană. Voința individuală trebuie să facă coeziune cu voința de grup, deoarece numai astfel lucrurile se vor armoniza firesc și pragmatic.[341]

[341] SIEGEL, DJ. *Mindsight*, ed. cit.

Apropierea și conectarea în relațiile interpersonale sunt foarte importante, obiectiv cugetând, în afara lor este imposibil ca să existe o comunicare eficientă. Circuitele creierului au nevoie constantă de o bună funcționare a acestor două calități numite apropiere și conectare. Se știe că emisfera dreaptă este responsabilă de relații și emoții, iar emisfera stângă este concentrată pe modul de viață logic, liniar, lingvistic și literal. În acest sens, se construiesc și se deconstruiesc tiparele noastre comportamentale. Este bine ca să fie exersate în permanență ambele emisfere pentru o funcționare armonioasă a sinelui multiplu. În cazul în care este încurajată prin educație doar o singură emisferă există riscul ca oamenii să manifeste comportamente radicale, fie prea emotive în anumite cazuri, fie prea rigide în alte situații. Este binevenit ca să existe o flexibilitate din acest punct de vedere, când emoția este în tandem reușit cu rațiunea. Creierul este deschis la schimbare de-a lungul întregii vieți. Din cauză că este receptiv la concentrarea atenției și la experiențele pe care le creăm în mod intenționat, sunt speranțe mari ca aceste conexiuni neuronale nefiind nerealizate să poată fi stimulate să se dezvolte. Posibilitățile nelimitate ale creierului uman care vizează deschiderea către schimbare pe tot parcursul vieții umane reprezintă un avantaj foarte mare pentru ființa umană întrucât îi oferă posibilități nelimitate pentru dezvoltare continuă pe tot parcursul vieții umane. Educația din acest punct de vedere deja îndeamnă către o educație permanentă a membrilor societății. Acest fapt se datorează particularităților creierului uman de a învăța, de a fi deschis către schimbare și de a se adapta la noile contexte pe care le poate genera viața. Astfel, perspectiva filosofiei minții trebuie luată în considerație de către filosofia educației, științele educației și psihologie. Numai astfel procesul de educație va avea de câștigat în urma acestei abordări holiste. Experiența de viață a oamenilor în ceea ce privește atașamentul îi face pe unii oameni să fie prea repede dispuși să se conformeze la așteptările altora, în timp ce pe alții, îi orientează să blocheze orice fel de reacție de la cei apropiați. Acești factori pot modifica motivația schimbării.[342]

Intențiile și sentimentele celorlalți creează în noi atât rezonanța emoțională, cât și imitația comportamentală. Ne reflectăm automat și spontan, fără efort conștient sau intenție. Din aceste considerente este necesar să conștientizăm faptul că rezonanța, reflecția și imitația au un rol foarte important în relațiile interpersonale; oamenii trebuie să fie conștienți că prezența celorlalți în același context comun, comunicarea frecventă cu ei le influențează atitudinile, comportamentele, reprezentările, alegerile, precum și acțiunile. În timp, s-a demonstrat, creierul indivizilor cu un istoric de atașament ambivalent este mult mai sensibil la o reacție de răspuns negativă. Este necesar

[342] SIEGEL, D.J. *Mindsight*, ed. cit

să observăm stările mentale pentru a vedea care sunt reacțiile noastre la toți factorii care vin din exterior și care ne solicită întotdeauna să avem reacții de răspuns. Să observi, să poți gestiona la timp reacțiile minții este un lucru important și prețios în relațiile interpersonale.[343]

În procesul de comunicare este necesar să ne diferențiem corect, dar în egală măsură și să ne conectăm sincronic cu cei cu care interacționăm. Conectarea nu presupune să ne pierdem propria identitate și să nu ne respectăm propriile limite și standarde care ne asigură demnitatea și verticalitatea noastră. Conectarea sincronică presupune adaptare, dar și păstrarea propriei unicități și autenticități. Putem afirma în acest context și de o uniune a minților în care oamenii creează un simț comun al devenirii, când fiecare în parte este autentic, dar își modifică starea de conștiință în dependență de cei cu care interacționează în procesul de comunicare, în cadrul căruia oamenii accesează constant și în mod deliberat senzații, imagini, sentimente și gânduri. Toate acestea sunt necesare pentru crearea unei comunicări vii și dinamice. În cazul în care se comunică în afara acestor componente se ajunge în registrul unei comunicări sărace în conținut și, mai mult, artificială decât naturală. De multe ori oamenii singuri își blochează gândurile pozitive, imaginile, senzațiile de orice natură și numai printr-un exercițiu voit al unei introspecții se ajunge la eliberarea acestora dintr-un blocaj anumit. În comunicare, respectiv adaptarea la registrul celuilalt se obține de la unul la multiplu. Eu trece în noi. Deci, singularul devine multiplu; sinele individual trece în sinele multiplu sau, din alt punct de vedere, are loc interiorizarea exteriorului sau exteriorizarea interiorului.[344] În comunicare se orientează la atribuirea unui sens experiențelor individuale și la înțelegerea acestora cum au fost modelate prin trecerea lor în dinamicul proces istoric. Numai împreună oamenii se pot ajuta pe ei înșiși să descopere lumea lui ″noi‟. Simțirea și respectarea minții celuilalt: cu deschiderea, curiozitatea și acceptarea care creează afecțiune, fiecare poate să-l abordeze pe celălalt atât ca entitate singulară, cât și ca entitate care face parte din multiplu.[345]

Este necesar să simțim că armonizăm cu ceea ce simt ceilalți, nu doar să reacționăm la ceea ce fac. Deci, esențial în observarea minții umane este să privim înăuntrul nostru pentru a ne cunoaște propria lume interioară înainte de a putea cartografia clar starea interioară și mintea celuilalt. Pe măsură ce ni se dezvoltă abilitatea de a ne cunoaște pe noi înșine, devenim receptivi la a ne cunoaște unii pe alții. Prin cunoaștere, conștientizare și empatie, deschidere și susținere, diferențiere și

[343] DUDUCIUC, A., IVAN, L., CHELCEA, S. *Psihologie socială*, ed. cit., cap. 5.
[344] NEACȘU, A. Le sujet de l`histoire dans la Critique de la raison dialectique de Sartre. In *Analele Universității din Craiova. Seria filosofie*, nr. 44, 2/2019, p. 67.
[345] SIEGEL, DJ. *Mindsight*, ed. cit., cap. 11.

conectare, se creează armonie în comunicarea de rezonanță ale creierelor noastre sociale. Continuitatea și coerența se corelează reciproc în procesul de comunicare. Narațiunea dintre cele trei ipostaze ale timpului – trecut, prezent și viitor se creează prin continuitate și coerență. Pe lângă faptul că-i permitem minții să creeze conexiunea dintre ceea ce este constant și cert, creierul mai este și un procesor de informații care ne oferă instrumentele necesare ca să vedem realitatea mai clar. Faptul că putem vedea lumea, aprecia, emite judecăți de valoare, implicit și critica se datorează capacităților creierului uman. Aceste capacități țin de operațiile gândirii. Deci, este foarte important să ne educăm mintea pentru că și operațiile pe care le emite gândirea noastră vor fi de calitate. Simțurile noastre ne permit să percepem mintea și să creând și reprezentări ale timpului, nu doar să ne reprezentăm trecerea acestuia.

Capacitatea minții noastre de a percepe tipare ne învață că schimbarea și efemeritatea sunt legi ale vieții. În același timp, suntem conștienți de puterea noastră de a influența lucrurile și persoanele din jurul nostru, astfel încât să încercăm să prezicem și să controlăm, să ne facem în mod real lumea din jurul nostru mai sigură și mai certă. Mintea umană are o posibilitate uimitoare de a planifica, a imagina, a reflecta de a reinventa în mod continuu. Întotdeauna trebuie să rămânem deschiși și față de înțelepciunea întregului nostru sine, să ascultăm intuiția, care este și ea un rezultatul experiențelor acumulate de ființa umană pe parcursul vieții.[346] Mințile umane percep continuități chiar dacă ele nu există întotdeauna. Creierul uman are capacitatea de a face ca lumea să pară solidă și stabilă sau fluidă și instabilă. În egală măsură, creierul poate să gândească atât despre continuitate și predictibilitate, cât și despre efemeritate și incertitudine. Esența integrării umane în multe privințe este dată de capacitatea creierului uman de a găsi soluții la probleme care par la prima vedere imposibil de rezolvat. Putem afirma că arhitectonica creierului uman este una dintre cele mai complexe iar, în egală măsură putem considera creierul drept a fi cea complicată "mașină" care ar putea exista vreodată.

Mintea umană este pusă permanent la muncă. Acest lucru se întâmplă din mai multe motive, dar și din considerentul că oamenii sunt cuprinși de anxietate, depresie, iar munca în acest sens îi ajută să depășească mai ușor aceste probleme de natură metafizică. În general oamenii consumă foarte multă energie pentru a înfrunta realitatea. Strategiile noastre de eschivare pot lua forme diferite, sunt cazuri când unii oameni foarte mult muncesc, alții au alte obsesii. De cele mai multe ori, suntem absorbiți de realitatea de zi cu zi pentru îndeplinirea unor nevoi esențiale. Oamenii caută

[346] SIEGEL, DJ. *Mindsight*, ed. cit., cap. 2.

alinare în lumea fizică, lăsându-se absorbiți de consumul de bunuri materiale sau devenind dependenți de activitățile ce generează mari cantități de adrenalină. Totuși acestea sunt evadări temporare. Acest lucru denotă că nici cotidianitatea nu îi salvează pe oameni de cele mai multe ori. Când sunt în stare să-și întrerupă comportamentele compulsive, oamenii sunt copleșiți de anxietate, agresivitate sau se simt pierduți în sentimentul unui gol interior.[347] Greșeala cea mare pe care o fac oamenii în cauză este că se lipsesc de integrare și ajung să se simtă în derivă, extrema fiind haosul și rigiditatea ca formă de manifestare a comportamentelor lor.[348]

Cunoașterea înseamnă și capacitate de adaptare, supraviețuire. Acest aspect este unul pragmatic care asigură includerea într-un context și asumarea unor roluri, implicit sociale. De cele mai multe ori societatea în care trăim este una dominantă, caracterizată de tendința către eficiență, în egală măsură ne oferă zilnic foarte multă informație care ne poate scoate din contextul psihologic al siguranței. Tendința aceasta este una universal valabilă pentru societatea contemporană. Este foarte important ca oamenii să se poată concentra asupra propriilor minți pentru a putea schimba stările pe care le trăiesc, de la angoasă existențială până la depresie. Ajută foarte mult în acest cadru reflecția asupra lumii interioare pentru eliberarea de anxietate și obsesii. Ne întrebăm, în ce măsură ar fi adevărat dacă sunt șanse în lupta cu sinele propriu. În cazul dat ar fi valabil – de la a te cunoaște pe tine însuți, la a lupta cu tine însuți. Lupta în cazul dat are semnificația de eliberare, de încercare de a controla stările pozitive, respectiv, de a le înlocui pe cele negative. Când percepem controlul ca pe o stare mentală alternativă ce are nevoie să fie acceptată, și nu respinsă, nici inhibată, există șanse să înceapă progresul. Strategia de succes în cazul dat este oferită de respect și colaborare. În afara lor nu este posibilă integrarea și împlinirea sinelui la nivel individual și multiplu.

Observarea minții ne oferă sentimentul că reușim să fim în siguranță, să avem impresia de control sau de certitudine într-o lume incertă. Atitudinea pozitivă a colaborării este esențială pentru această activitate, în caz contrar întreaga strategie va eșua. Acest motiv este esențial și important pentru observarea minții întrucât învățăm să fim curioși, deschiși și să acceptăm tot ce apare în mințile noastre. Este important să conștientizăm că nu există absolut nimic greșit în impulsul nostru înnăscut de a încerca în permanență să înțelegem lumea din jurul nostru, cu toate caracteristicile ei pozitive și negative. Acceptarea incertitudinii reprezintă, în cazul dat, faptul că percepem acest sistem de referință, lumea în care trăim, ca pe unul deschis. Acest lucru ne oferă posibilitatea să fim

[347] DUDUCIUC, A., IVAN, L., CHELCEA, S. *Psihologie socială*, ed. cit., cap. 7.
[348] SIEGEL, DJ. *Mindsight*, ed. cit., cap. 12.

și alertați, îngrijorați, anxioși, reactivi, dar și pozitivi, empatici, deschiși către colaborare. Experiența ne învață care sunt limitele controlului nostru. Oricât de mult nu am încerca să controlăm totul, este imposibil în consecință să realizăm acest fapt pentru că viața este impredictibilă. Încercarea de a controla totul reprezintă un efort de a evita realitatea incertitudinii. Seninătatea, curajul și înțelepciunea sunt trăsăturile conștiente care asigură un cadru important din punct de vedere metafizic pentru depășirea situațiilor cu tentă negativă, permițându-ne să ajungem la un comportament prosocial.[349] Pulsiunea minții către certitudine și permanență este o tendință obiectivată de încercarea permanentă de a vedea un loc și un rost al nostru în ordinea lucrurilor din univers. Spațialitatea, temporalitatea și datul axiologic sunt condițiile de bază de a ne regăsi în permanență în această lume.[350]

Concluzii la capitolul 4

- În orice acțiune umană evidențiem partea rezervată fenomenului comunicațional, iar acest fapt se întâmplă atunci, când stabilim semnificația potrivită unui anumit context în care se desfășoară acțiunea. Contextualizarea în cadrul comunicării simbolice este în vizorul mai multor domenii științifice. Sensul comunicării este inseparabil de condițiile producerii discursului, fără indicii privind contextul, destinatarul poate construi semnificația dorită de locutor.
- Activitatea gândirii este exercitată de prezența îndoielii și se modifică atunci, când este influențată convingerea, care reprezintă obiectivul fundamental în algoritmul procesului de comunicare cotidiană. Modurile de acțiune se deosebesc de la persoană la persoană, de la un context al acțiunii la altul. În baza analizei pragmatice, un enunț nu este interpretat în mod independent, ci prin raportare la un anumit context, dat fiind faptul că întreaga construcție a spațiilor mentale și a relațiilor dintre acestea este strâns legată de limbaj.
- Mințile umane reprezintă adevărate rețele de conexiuni între credințe, dorințe, atitudini. Filosofia pragmatistă analizează rolul acțiunii în cunoaștere și comunicare raportat la semnificația rațională, astfel că, din punct de vedere pragmatic, un enunț nu este interpretat

[349] DUDUCIUC, A., IVAN, L., CHELCEA, S. *Psihologie socială*, ed. cit., cap. 8.
[350] SIEGEL, DJ. *Mindsight*, ed. cit., cap. 12.

în mod independent, ci prin raportare la un anumit context. Cadrul cognitiv este reprezentat de presupozițiile pragmatice care sunt valabile pentru orice situație și context al comunicării.

- Conform perspectivei pragmatiste, dreptatea reprezintă instrumentul de bază care ar trebui să fi aplicat la nivelul sferei publice. Dreptatea se referă atât la stările de fapt ale unei societăți, cât și la acțiunile nemijlocite întreprinse de o persoană sau grup de persoane. Astfel de virtuți ca binele, adevărul, altruismul semnifică derivate ale dreptății. Fundamentele dreptății se află în om, prin urmare, în orice societate ar trebui să fie prezente condiții adecvate pentru o educație corespunzătoare.
- Cea mai complexă și mai integratoare viziune asupra dezvoltării personale este expusă în filosofie. Dezvoltarea lumii se raportează în modul cel mai direct la dezvoltarea individuală a fiecărui om. Perspectiva personală de dezvoltare a propriului sine este una care se raportează în sensul cel mai direct la problema sensului vieții.
- Este necesar ca știința creierului să fie introdusă în practicile educaționale din R. Moldova și România. Perspectiva pragmatică de abordare care vine din domeniul filosofiei minții este mai mult decât binevenită în acest cadru de abordare a problematicii metafizice a minții umane, în care o contribuție aparte o au informațiile veridice despre creierul uman. Armonia în comunicarea de rezonanță ale creierelor noastre sociale se creează prin cunoaștere, conștientizare și empatie, deschidere și susținere, diferențiere și conectare.

Capitolul 5

RAȚIUNI ACTUALE ALE PRAGMATISMULUI EDUCAȚIONAL

5.1. Modelarea celuilalt prin intermediul contextului pragmatic al comunicării

Relația pe care o construim cu celălalt în procesul de comunicare este foarte importantă. De calitatea acestei relații depinde cum va evolua comunicarea în toate situațiile ei ulterioare. Fiecare ființă umană este ghidată de motivația către propria autodezvoltare. În acest caz tot ceea ce ține de propriile experiențe are valoare și impact. Dezvoltarea individuală ține de propriul traseu de viață, respectiv propriul proiect de viață pe care fiecare om și-l propune, respectiv îl urmează în toate acțiunile sale. Reperele personale întru motivația intrinsecă au un specific aparte și se bazează pe un sistem de referință pe care persoana și-l construiește, respectiv la care se acomodează și îi predispune și pe ceilalți să-l urmeze. Putem afirma că fiecare om își creează un gen de model în conformitate cu care el acționează. În acest parcurs el îi influențează, în acest proces îi modelează pe toți cei cu care ajunge să interacționeze într-un cadru personal și social. Un mare rol are autodeterminarea prin mecanismele ei – autonomie, competență, relaționare, aspirații, obiective, entuziasm, vitalitate, stări emoționale, comportament pro-activ, stare de bine, influențe de context etc.

În contextul în care ne referim la conceptul de dezvoltare personală avem în vedere faptul că mai multe elemente ale ei, cum ar fi autonomia, autenticitatea, libertatea, fericirea, autodeterminarea sunt cu precădere indispensabile pentru o împlinire autentică, respectiv o dezvoltare autentică. O dezvoltare autentică a propriului sine care nu este posibil de obținut în afara unei analize personale. „Cunoașterea potențialului personal este un aspect foarte important al dezvoltării personale. Sinele joacă rolul de integrator la nivelul personalității, încorporând informații despre caracteristicile personale. Cunoașterea de sine direcționează persoana spre acțiuni ce facilitează manifestarea potențialului personal și devenirea persoanei”.[351] Analiza personală este un prilej pentru a ne înțelege pe noi înșine, a conștientiza caracteristicile psihocomportamentale personale. În afara acestor realități este complicat de perceput propria noastră existență.

Putem afirma că omul încă de la nașterea sa este orientat spre autodeterminare. Acest fapt îl mobilizează întru depășirea tuturor obstacolelor care apar în calea lui și îl împiedică de la realizarea propriilor obiective. Motivația, starea de bine, scopurile pe care ni le propunem pe parcursul

[351] IONESCU, D. *Analiză și dezvoltare personală. Psihologia autodeterminării.* Iași: Polirom, 2020, p.94.

existenței, respectiv a ființării noastre alcătuiesc un cadru favorabil pentru manifestarea noastră în toată amploarea sa. Autodeterminarea evidențiază faptul că încă de la nașterea sa omul este caracterizat de motivația de creștere și dezvoltare, spre integrarea autentică atât a sinelui individual, cât și a sinelui social. Ființa umană caută să își realizeze propriile viziuni și aspirații în raport cu modelul de viață pe care îl are construit în propria minte. La rândul lui acest model este format din suma de experiențe pe care le-a parcurs ființa umană în viața sa. În propria sa devenire omul caută să își realizeze aspirațiile de viață în raport cu propriile sale convingeri de existență, dar și în raport cu circumstanțele sociale pe care și le propune într-un context social sau altul pe care îl generează viața. Capacitatea de a gestiona interacțiunile cu ceilalți, dar și cu propriul sine au un mare impact asupra dezvoltării personale. Cel mai important lucru în acest sens este conștientizarea faptului că vrei să te dezvolți. Bucuria de viață prin intermediul căreia selectezi oamenii cu care interacționezi, timpul și acțiunile care te bucură, modul în care îți organizezi activitățile astfel, încât să le faci pe toate fără sacrificii care îți pot afecta viața pe termen lung, toate acestea trebuie luate în considerație și apreciate la justa valoare. Este mai mult decât important să dobândești acea stare de bine, adică să te simți cu adevărat bine în viață, în fiecare zi, în diverse perioade ale timpului și ale vieții proprii. Această stare de bine corespunde cu acea stare a minții favorabilă din toate punctele de vedere, care favorizează realizarea cu succes a tuturor obiectivelor pe care și le propune fiecare om pe parcursul propriului proiect de viață.

Orice scop pe care îl trasează ființa umană este prevăzut să fie în concordanță cu sinele și cu efortul susținut. Autodeterminarea începe cu stabilirea unui scop și continuă cu efortul depus pentru realizarea lui. „Autodeterminarea înseamnă capacitatea omului de a decide ce vrea să facă în viață sau în anumite circumstanțe, afirmându-și responsabilitatea și capacitatea de a acționa autonom, astfel încât să obțină sentimentul de realizare în viață.”[352] Funcționarea autodeterminării se maturizează în timp, prin efort. Experiențele generează la performanțe noi în construcția sistemelor adaptive ale sinelui. Dezvoltarea personală presupune apariția unor achiziții cognitive, atitudinale, comportamentale. Toate acestea se realizează prin mecanismele învățării. Care sunt de natură cognitivă, comportamentală, social-cognitivă și constructivistă. Mecanismele cognitive orientează la apariția unor acțiuni mentale de natură cognitivă. Iar cogniția din acest punct de vedere are o importanță deosebită pentru că generează tot ceea ce ține de procesul de gândire. Pe parcursul vieții oamenii învață modalități de gândire care au rolul de a organiza activitatea umană în planul unei

[352] IONESCU, D. *Analiză și dezvoltare personală. Psihologia autodeterminării.* Iași: Polirom, 2020, p.17.

autoorganizări eficiente. „ Gândirea construiește locul de adăpost al Ființei, care, ca rostire a Ființei, rostuiește, potrivit destinului, esența omului, făcând-o să locuiască în adevărul Ființei. Această locuire este esența lui – a-fi-în-lume.”[353] Există mai multe mecanisme comportamentale ale învățării, respectiv ale dezvoltării personale. Învățarea unor comportamente are la bază suficiente mecanisme de condiționare și necondiționare. Însușirea lor îl ajută pe om să se orienteze adecvat în această lume, să își poată organiza eficient propria activitate și viață. Tot în acest cadru ne putem referi și la o voință personală și spirituală la care ne raportăm în permanență. Puterea de voință are o mare însemnătate, pentru că ea este generatoare de forță vitală, atât de necesară în toate acțiunile întreprinse de om.

Voința personală vizează o forță emoțională marcată de luptă continuă în canalizarea acestei puteri afective în direcția cuvenită, ținând cont de algoritmul pe care îl are fiecare persoană. Această voință este determinată de capacitatea de influență care vine din partea lui Ego, din acest motiv ea este mai egoistă și este axată mai mult pe consumul de energie și pe o luptă continuă cu propriul sine și cu ceilalți. Acest tip de voință depinde și de limitele pe care le stabilim cu ceilalți pentru o bună conlucrare, interrelaționare și o adaptare eficientă la orice context.

Voința personală și voința spirituală sunt două tipuri de voință cu o semnificație deosebită pentru că asigură funcționarea dinamică a personalității oricărui om. Este necesar ca între ele să existe o bună conlucrare și un dialog continuu. Sunt cazuri când se ajunge în extreme, fie că este prezentă o manifestare din plin a voinței personale, fie a voinței spirituale. Cert este ca între ele să fie prezentă acea stare de armonie. Desigur că pe parcursul vieții ființa umană trece prin anumite modificări comportamentale, modificări care sunt realizate sub impactul conștientizării realizării acestor schimbări. Modificarea comportamentală necesită să fie făcute în permanență, ținând cont și de solicitările care pot veni din exterior. Acest tip de experimentare comportamentală ține de încercarea de a rezolva anumite probleme.

Teoriile social-cognitive arată că oamenii învață văzând și făcând. Din acest punct de vedere a observa, și a modifica prin acțiune reprezintă un proces firesc. Acționăm în virtutea unor tipare comportamentale care asigură o bună eficiență a tot ce se întâmplă într-un context sau altul al societății. Tiparele comportamentale în cauză sunt însușite atât prin educație, cât și autoeducație. Anumite roluri și situații sociale sunt determinate de faptul cum ajungem să construim, respectiv să

[353] HEIDEGGER, M. *Originea operei de artă*, Trad. Th. KLEININGER, G. LIICEANU. Chișinău: Univers, 1982, p.362.

ne comportăm față de Ceilalți. „Comunicarea este acel mod fundamental de interacțiune psihosocială fără de care oamenii nu ar putea să devină oameni și să cultive valorile proprii.”[354]

Astfel, între Noi și Ceilalți întotdeauna se dezvoltă relații de conlucrare și comunicare eficientă, care au un beneficiu pe parcursul întregii vieți. În această conlucrare unii se adaptează mai rapid, alții mai dificil, în dependență de gradul de flexibilitate și adaptabilitate pe care îl are dezvoltat fiecare. În circumstanțele când ne referim la tiparele comportamentale avem în vedere anumite modele pe care le-am internalizat pe parcursul vieții. Internalizarea este un proces prin intermediul căruia noi interiorizăm mai multe informații din exterior. Acest proces este unul de învățare. Iar în cazul în care ne confruntăm cu o situație specifică și încercăm să-i facem față, modelele anterioare se păstrează. Strategiile de adaptare sunt internalizate și apoi transformate în modalități de reglaj comportamental. Răspunsurile sunt condiționate de factori externi și incluse în patternurile adaptive ale persoanei. În conformitate cu autodeterminarea, ființa umană are capacitatea de a internaliza și de a utiliza activ mecanisme de reglaj în context social, dezvoltând competențe, strategii personale pentru abordarea situațiilor adaptive. Internalizarea reprezintă un proces necesar, însă nu implică identificarea autentică a persoanei cu conduita adoptată. Ea presupune anumite reglări care fac parte din persoană, dar nu sunt integrate în sinele autentic al acesteia. Deci, în sinele uman este o constantă care reprezintă dominanta de bază. Desigur, că întotdeauna există posibilitatea ca anumite părți să fie asimilate printr-un proces de modificare constantă a acestei dominante. Internalizarea este un proces necesar, însă nu implică identificarea autentică a persoanei cu conduita adoptată.

Analiza personală reprezintă o componentă importantă a dezvoltării personale. Algoritmul dezvoltării personale cuprinde mai multe etape în acest sens. Sinele și personalitatea pot fi analizate în conformitate cu traseul de dezvoltare, ce permite o abordare analitică pentru a înțelege variațiile comportamentale. În procesul de autocunoaștere, de învățare continuă este foarte important să te compari cu tine însuți. Multitudinea de calități, caracteristici pe care le posedă fiecare om reprezintă efortul constant pe care l-a făcut pe parcursul devenirii sale. Putem afirma cu toată certitudinea că suntem proiectantul propriei dezvoltări autentice. Din aceste considerente etapele pe care ni le propunem în procesul de evoluție și dezvoltare personală sunt mai mult decât foarte importante. Științele despre creier arată că pe parcursul evoluției sale creierul uman trece prin diferite perioade critice de dezvoltare a anumitor funcții cognitive: limbajul, emoționalitatea, motricitatea, diferite

[354] ȘOITU, L. *Comunicare și acțiune*. Iași: Institutul European, 1997, p.6.

abilități. Toate aceste caracteristici influențează dinamica și parcursul dezvoltării umane în plan cognitiv atât la nivel individual, cât și nivel cognitiv.

Autenticitatea propriului sine reprezintă un fapt care se raportează în modul cel mai direct de autodeterminare. Cine se cunoaște pe sine la justa valoare ajunge să aleagă mai eficient obiectivele de viață, iar apoi ajunge să acționeze mai bine și mai echilibrat în raport cu propriul scenariu de viață. A te cunoaște în mod autentic îți dezvoltă onestitatea față de propria persoană. Când te cunoști, știi cum să te prezinți în anumite contexte de viață, în raport cu ceilalți. Autenticitatea te face să fii sincer și autocritic în egală măsură. Și te determină să fii deschis către comunicare empatică cu ceilalți. Cunoașterea de sine deschide drumul dezvoltării unui sine autentic, a unei personalități autodeterminate din toate punctele de vedere. Autodeterminarea este un rezultat al cunoașterii autentice, când ești pregătit să acționezi, în egală măsură să îți depășești propriile limite. Autenticitatea și autodeterminarea în viață sunt legate direct și de alegere, pentru că alegerile conștiente se fac în mod deliberat, bazându-se pe argumentele obiective care justifică acțiunile noastre. Autenticitatea sinelui este unul dintre factorii importanți ce contribuie semnificativ la starea de bine a fiecărei persoane. Putem considera autenticitatea sinelui ca elementul de bază al dezvoltării propriului stil de manifestare a propriei personalități. Sentimentul de împlinire umană apare ca rezultat al cunoașterii autentice și a aprecierii la justa valoare. Oamenii autentici se simt bine cu sine, manifestă un mai mare grad de libertate de exprimare în interacțiunile cu ceilalți. Dezvoltarea autenticității sinelui începe cu demersul de înțelegere și aprobare a motivelor care stau la baza propriului comportament. În egală măsură autenticitatea se împlinește în realizarea de sine. Cred că cel mai frumos sentiment pe care îl trăiește ființa umană este cel de împlinire a propriei vocații, sens. Funcționarea autentică a ființei umane este asociată cu diverse strategii de adaptare și acomodare la situații noi pe care le generează multiplele roluri pe care le are fiecare om pe parcursul existenței sale. În egală măsură când ființa umană se confruntă cu situații stresante pe care le poate trăi în mod constant, scade confortul mental. Este necesar ca să fie evitate astfel de situații, în caz contrar se va face recurs la mai multe disfuncționale, cum ar fi evitarea, comportamentul emoțional negativ și altele de acest gen.

Dezvoltarea personală construiește autenticitatea de sine, abilitatea în relațiile cu ceilalți. Este foarte important ca ființa umană să aibă încredere în forțele proprii pentru a ajunge la o manifestare deplină a potențialului său, respectiv a capacităților sale. De multe ori ceea ce împiedică ființa umană să se manifeste deplin este frica de respingere sau și de critică din partea celorlalți.

Încrederea presupune posibilitatea de a te baza pe celălalt. În context încrederea în cadrul unei relații se dezvoltă când partenerul se face responsabil de acțiunile sale, de tot ceea ce înseamnă acțiune pozitivă și comunicare eficientă. Dezvoltarea sănătoasă a relațiilor interumane se bazează pe sentimentul de încredere reciprocă. Pentru ca să te cunoști pe sine la justa valoare și într-un mod autentic înseamnă să fii capabil de autoanaliză. Sinele personal reprezintă ansamblul de patternuri, de structuri psihocomportamentale care asigură posibilitatea ființei umane de a se adapta la circumstanțe noi, respectiv la noi contexte sociale. Capacitatea persoanei de a fi autentic cu sine reprezintă cel mai reușit obiectiv posibil în traseul existențial pe care îl parcurge. Să fii autentic înseamnă să poți manifesta în exterior acea armonie și integritate personală care caracterizează ființa umană în interiorul ei. Omul autentic este integral prezent în toate situațiile și circumstanțele pe care le poate genera viața în ansamblul ei. Să fii integral prezent înseamnă să participi cu mintea, cu sufletul, cu inima, cu trupul în toate situațiile posibile. De cele mai multe ori ființa umană este scindată de un șir de duplicități, în sensul că trupul este prezent într-o situație, iar mintea este conectată la cu totul altceva, inima la fel. Societatea de cele mai multe ori încurajează asemenea comportamente ipocrite, false, neautentice. Tiparele comportamentale sociale îi învață pe oameni cum să se adapteze, să se conformeze pentru a obține anumite beneficii, pentru a supraviețui în situații dificile cu orice preț. Deseori însă prețul acesta generează pierderea propriei autenticități sau ne-ajungerea la ea până la finalul propriei vieți.

În general, prezența fizică, atașamentul sufletesc și adeziunea mentală nu se manifestă simultan în modul nostru de a fi, întrucât este ideal ca aceste stări se manifeste cât mai des cu putință în comportamentele umane. Spre regret însă în realitatea vieții umane, la nivel individual și social nici pe departe nu este așa. S-ar părea că atât ființa umană la nivel individual, cât și societatea la nivel general a pierdut cu desăvârșire capacitatea de a ajunge la acel nivel râvnit, numit autenticitate. Este important să accentuăm ca pierderea autenticității în contextul existenței umane reprezintă cea mai mare pierdere posibilă cu putință, pentru că asta ar însemna o manifestare a falsului în toate perspectivele de manifestare ale vieții umane. În consecință situația prezentă pe care o trăiește omenirea este inautenticitatea cu toate riscurile și pierderile deopotrivă. Iar a fi autentic cu desăvârșire înseamnă să fii prezent cu mintea, inima, trupul simultan în toate situațiile pe care le trăiești. Ne întrebăm câți dintre oameni reușesc acest lucru? Majoritatea dintre ei acceptă să facă un compromis din acest punct de vedere. Motivul ar fi dorința cu orice preț de a face o ascensiune pe scara socială. Deci, autentică cu adevărat ființa umană este numai rareori. În restul situaților,

oamenii trăiesc duplicitar, divizați în interior, astfel încât fiecare parte componentă a ființei noastre se dezvoltă impropriu, fără să se intersecteze cu celelalte părți. Autenticitatea reprezintă o virtute integratoare.

Omul integru este acela când în tot ceea ce face este prezent cu întreaga sa ființă, fără disimulări, fără duplicități. În anumite societăți se manifestă din plin anumite modele de comportament care sunt impuse prin dictatul cuiva, fie că se are în vedere, de un regim politic, de o anumită ideologie, de anumite instituții ale statului. Este cert faptul că aceste modele sunt impuse avându-se ca premisă dorința de a domina, de a controla comportamentele celorlalți. Prin impunere, restricții, limite prezente în mod forțat, oamenii ajung să își suprime în sine comportamentul autentic, atitudinea autentică, modul de gândire autentic. Respectiv, unii oameni care până la instalarea unei anumite dictaturi aveau un mod autentic de a fi, după instalarea acestui fenomen care poate fi identificat cu un mod de inchiziție medievală, ajung să își manifeste identitatea lor integratoare, firească doar fragmentar, disociat. Cred că cel mai reprezentativ exemplu de societate aici poate fi considerată societatea creată de fosta URSS. În prezent, astfel de societăți pot fi considerate cea din Coreea de Nord și cea din Rusia, mai ales evenimentele de ultimă oră vorbesc despre această formă de pierdere a autenticității prin impunerea unor limite care generează pierderea autenticității. Această formă de guvernare condamnă omul la un gen de comportament disociat, obedient, atât la nivelul cotidianului, cât și la nivelul spiritualului. Oamenii se conformează la cerințe sociale, politice care vin în contradicție cu drepturile lor umane, cele mai generale, neluând în considerare autodeterminarea firească și dezvoltarea personală, atât de importantă pentru evoluția ființei umane, dar și pentru evoluția întregii societăți. Este un tablou sinistru să vezi oameni care în mod conștient renunță la propria sa autenticitate numai să supraviețuiască cu orice preț într-un context sau altul. Chiar și psihologia comportamentală propune strategii de adaptare la situațiile degradante, promovând într-un anumit sens ideea că nu este cazul să lupți pentru a demonstra ceva, chiar dacă îți păstrezi autenticitatea în detrimentul faptului că poți fi înfrânt.

În societățile totalitare se încearcă cu orice preț să fie învinsă voința individuală și cea de grup. Mecanismele de luptă cu voința cuiva sunt și ele dezastruoase: amenințare, agresivitate, persecutare la fiecare pas, încălcarea drepturilor la nivelul grupului, persoanele în cauză nu vor avea nici o șansă să avanseze pe durata timpului cât se va manifesta această ideologie. Tot ce este mai trivial în natura umană se manifestă în perioada de instalare a dictaturii. În cazul când îi este înfrântă voința oamenii ajung să spună lucruri pe care nu ar vrea să le spună, acționează în pofida oricăror

reguli și limite ale bunului simț. Putem considera că o dictatură din momentul instalării sale scoate ce este mai rău în ființa umană. Lucrul acesta se face cu scopul manipulării. Din plin se manifestă în contextul dictaturii lașitatea la nivelul grupului, comunității, dar și la nivel individual. Tăcerea care consimte acțiuni împotriva demnității umane, împotriva a tot ce este adevărat și înțelept comite un rău incomensurabil, până și în contextele academice. Este foarte important ca educația să formeze oamenii din perspectiva descoperirii propriei autenticități, dar și întru păstrarea acestei autenticități. Educația autentică pune accentul pe formarea autentică a ființei umane, devenirea ei, respectiv și păstrarea autenticității personale indiferent de regim, ideologie, dictatură, situații pe care le poate crea viața în toate circumstanțele ei de manifestare. De cele mai multe ori inautenticul nu știe că este inautentic. Problema autenticității ține și de gândirea critică. O gândire critică autentică este din această perspectivă și o manifestare a unei personalități autentice. Autentic în manifestarea plenară a ființei umane înseamnă să ai autoritate pentru sine. Reiese, într-un sens mai autentic, mai semnificativ, autentic este ceea ce se referă la adevărata noastră interioritate, dincolo de ceea ce dorim să apară sau să credem că suntem. Deci, aparențele, credințele false ne împiedică de la o cunoaștere autentică. Este necesar ca ființa umană nu doar să posede un fel de a fi autentic, dar și să trăiască o viață autentică, respectiv să trăiască un mod autentic de viață.[355]

Autenticitatea se referă în egală măsură la ceea ce cunoaște ființa umană și ceea ce face. Deci, ideea și acțiunea se conjugă în acest proces. O idee autentică orientează spre o acțiune autentică. Viața autentică este reprezentată de aceste 2 componente foarte importante: ideea autentică și acțiunea autentică. În cazul când ideea este inautentică se ajunge într-un final și la acțiuni inautentice. Ideile sunt generate de om, la fel și acțiunile la nivel individual, social sunt realizate de către om. Rezultă că modul de gândire autentic al ființei umane este mai mult decât foarte important în acest context. Atitudinea plină de grijă față de semeni, iubirea necondiționată, acțiunile dezinteresate, virtuoase în raport cu ceilalți reprezintă aspecte hotărâtoare și determinatorii în privința unui mod de viață autentic. Autenticitatea în toate formele ei de manifestare are atât o latură subiectivă, cât și obiectivă de manifestare. Când ne referim la autenticitatea subiectivă avem în vedere sinceritatea pe care omul o are cu sine, adică când este cu adevărat ceea ce îl face caracterul său să fie. Ca atare se are în vedere deschiderea sinceră a lumii lui interioare, observare și obiectivitate.[356] În acest sens trebuie să existe un acord între adevăratele caracteristici interioare și

[355] SIEGEL. *Mindsight. ed. cit*., p. 36.
[356] SIEGEL. *Mindsight. ed. cit*.,p. 62.

relația cu ceilalți în privința faptului că omul autentic subiectiv își sincronizează afirmațiile cu acțiunile. Astfel, el spune ceea ce crede, face ceea ce crede. Din acest punct de vedere rezultă că sistemul de credințe, valori la care se raportează ființa umană este mai mult decât foarte important în acest context, pentru că sistemul de credințe alcătuiește sistemul de referință prin intermediul căruia se acționează la nivel verbal, axiologic, individual, social, pragmatic.[357]

Autenticitatea obiectivă trebuie la fel de mult să fie luată în considerație. În relațiile interpersonale este necesar să fii autentic în acest context atât la nivel subiectiv, cât și la nivel obiectiv. Partea obiectivă a autenticității vizează faptul ca idealul, crezul personal să fie unul constructiv și nu distructiv în raport cu ceilalți. Iar celălalt de asemenea necesită să fie luat în considerație, să-i fie respectate limitele personale, posibilitățile de acțiune, dar și deciziile personale ia. Este necesar ca să fie luat în considerație și nivelul care se referă la calitatea ideilor care modelează constructiv energia vitală. Perspectiva pragmatică a autenticității ține și de acest aspect – este vital ca oamenii să renunțe să își modifice convingerile, idealurile lor pentru a se adapta la ceea ce este adevărat și corect nu numai pentru sine, ci și pentru ceilalți. În acest spirit ei își amplifică viața autentică, devenind cu adevărat oameni autentici. Omul autentic este cel care își depășește constant propriile limite, dar și pe cele stabilite de cineva, avându-se ca motiv reaua intenție. Să devii constant, într-un mod autentic, într-o societate în care legile și regulile nu sunt respectate devine un act de curaj autentic, asumat de prea puțini oameni. Credințele adevărate sunt asumate împreună cu alegerea conștientă și cu acțiunile orientate către binele celorlalți dar și pentru binele personal. Autenticitatea existențială are cea mai mare pondere în relațiile pe care le construiesc oamenii în societate, pentru că ea reprezintă matricea existențială la care se raportează ființa umană în viața trăită alături de semenii săi. Acest sistem de referință este orientat să fie unul care mediază ființa umană cu ceilalți în contextul social.

Autenticitatea ține și de identitatea de sine. Care este acea parte a sinelui ce precizează totul despre persoana umană, la care grup de apartenență se referă, precum și ce responsabilități rezultă din apartenența la o categorie sau alta. Deci, identitatea vizează structura, complexitatea sinelui, dar și raportarea lui la o categorie. „Suntem cine suntem prin limba pe care o vorbim, moștenirea istorică, valorile, tradițiile și obiceiurile pe care le împărtășim, prin creația literară, artistică și filosofică în care ne-am format”.[358] Oamenii care au o identitate bine conturată au tendința de a-și

[357] SIEGEL. *Mindsight*. *ed. cit*. cap. 2

[358] SAHARNEANU**.** *E. Condiția ființei între modern și postmodern***.** In: *Unificarea Europeană*: Filosofia diversității: materialele conferinței internaționale, 7-8 mai 2004, pp. 34-39, Chișinău, 2004, p. 37.

dezvolta personalitatea, respectiv autodeterminarea. Când și cum își formează oamenii identitatea de sine? Identitatea se structurează în cadrul interacțiunilor sociale, al integrării în grupuri. Fiecare om pe parcursul vieții sale își selectează oamenii cu care interacționează, activitățile, mediile sociale, acțiunile nemijlocite. Toate acestea au loc în dependență de valorile individuale ale persoanei respective. Iar sistemul de valori pe care îl interiorizează persoana respectivă este asimilat în procesul de educație. Și respectiv - educație temeinică reprezintă garantul unei autodeterminări bine întemeiate care va fi manifestată la maturitate. Cele mai dese întrebări pe care și le adresează ființa umană cu privire la identitatea de sine sunt – Cine sunt Eu și Ce sunt eu? De cele mai dese ori răspunsurile cu privire la identitatea sinelui oferite de oameni se referă la rolurile pe care le au ei în grupurile din care fac parte. Iar rolurile sociale nu au mult în comun cu autenticitatea sinelui. Interogațiile în cauză cu privire la identitatea de sine reprezintă un exercițiu profund din punct de vedere fenomenologic. În circumstanțele când încearcă să răspundă la întrebările în cauză oamenii se autocunosc și își conștientizează limitele propriei reprezentări despre sine. Prin urmare, cunoașterea de sine, autenticitatea sinelui, identitatea de sine se raportează reciproc unul la celălalt. Sunt cazuri când unii oameni se afla în situații de incertitudine, având și au dificultăți minore, alții, dificultăți majore în problema propriei identități. Întrebarea dominantă cu privire la identitate este: - Cine sunt eu? Răspunsurile la această întrebare reprezintă o multitudine de reflecții cu privire la sensul pe care îl poate lua acest subiect al identității în diferite contexte atât personale, cât și de grup. Există persoane care renunță la asumarea schemelor mentale și comportamentale specifice categoriei respective. Incertitudinile privind identitatea au efecte psihologice și pot fi observate de ceilalți. Angajamentul pentru o activitate, pentru anumite rezultate, pentru o cauză depinde în parte de asumarea unei identități. Autenticitatea în privința identității are o mare importanță. Oamenii își formează o imagine de sine în funcție de anumite valori, apoi își stabilesc scopuri în direcția realizării identității dorite. Identitatea personală este legată de imaginea de sine. Atât imaginea de sine, cât și identitatea personală sunt legate de asumarea unor valori sau chiar a unui sistem valoric, creează un sentiment de concordanță cu sine. La rândul ei, concordanța din acest punct de vedere reprezintă un sens complex care asigură autenticitatea între imaginea de sine, identitatea personală și cerințele care vin din exterior.

Un mare impact asupra autenticității îl au procesele cognitive. Aceste procese cognitive mediază relația dintre imaginea de sine și procesarea informației care vine din exterior. „Cunoașterea este rezultatul acțiunii, al operațiilor gândirii asupra fenomenelor din realitate.

Gândirea, ca proces mintal, este unică. Ea diferă numai din punct de vedere psihologic ca sistem operațional."[359] Cogniţiile nu sunt întotdeauna declanșate în mod conștient. Ele pot apărea ca o formă de răspuns la interacțiunea dintre sinele personal și mediu. De calitatea cogniţiilor și gândurilor care apar în mintea persoanei depinde în mare măsură modul în care persoana reușește să se adapteze realității, să își integreze propriile componente ale identității. Propriile cogniții care contribuie la conștientizarea identități personale, ajută persoana să se integreze în mediul de viață și să se dezvolte armonios din toate punctele de vedere. Există mai multe ipostaze ale sinelui. Aceste reprezentări ale sinelui cuprind imagini despre sine și reprezentări despre alții. Imaginea de sine derivă din autoevaluarea sinelui, părerea despre sine și imaginea despre sine.

Manifestarea noastră autentică din multe perspective vizează modul cât de bine ne înțelegem pe sine. La rândul ei, înțelegerea de sine presupune și o evaluare obiectivă a propriei persoane. Autenticitatea unei persoane derivă si din faptul când oamenii simt că acțiunile lor reflectă sinele adevărat. Reflecția de sine face parte din procesele cognitive constructive și presupune o reprezentare adecvată a propriei persoane. O bună cunoaștere de sine este garanția unei înțelegeri autentice de sine. Reflectată în registrul unei înțelegeri de sine și despre o conștiință de sine epistemică. Acest tip de conștiință de sine vizează o internalizare a obiectivelor de viață pe care și le propune fiecare persoană în mod individual. Internalizarea reflecțiilor se face prin intermediul activităților cognitive. Este imposibil de perceput un gen de activitate cognitivă în afara manifestării voinței de viață. Acest tip de voință este asociat cu vitalitatea, fără de care nu putem activa, acționa nici într-un mod anume. Este foarte important să ne dezvoltăm vitalitatea, entuziasmul, bucuria de a trăi. În context accentuăm că vitalitatea este energia de care avem nevoie în toate acțiunile noastre, în toate activitățile noastre cotidiene și intelectuale. Energia disponibilă a sinelui derivă de la ceea ce numim vitalitate. Această energie psihică generează starea de bine și capacitatea de autodeterminare. Funcționarea cu randament a capacităților noastre cognitive este dependentă de această energie, care la rândul ei cauzează apariția stării de bine în toate contextele ei de manifestare. Deseori bucuria de viață este blocată de anumiți factori toxici care inhibă această energie vitală. Ideal este ca să ne menținem starea noastră de bine și de pozitivitate în contextul acestei atitudini grijului față de energia vitală.

Este important să remarcăm că prezența acestei vitalități ne asigură menținerea autodeterminării, implicit realizarea unor necesități fundamentale umane: relaționare cu ceilalți,

[359]ENĂCHESCU, C. *Tratat de teoria cercetării științifice*. Iași: Polirom, 2005, p.100

autonomie, interacțiuni sociale de calitate. Toate acestea se desfășoară în contextul unei mențineri a sănătății umane organice, emoționale și mentale. Este foarte important ca să ne protejăm și să ne alimentăm mereu vitalitatea ființei noastre. Astfel, este foarte important ca să fie eliminat stresul psihologic, pe fondul căruia scade bucuria de viață, respectiv cantitatea de energie vitală. Acțiunile umane sunt direcționate și susținute de un circuit energetic care le întreține și le asigură funcționarea. Potențialul personal uman este dezvoltat de către efortul constant pe care îl depune persoana în activitățile sale. Din acest punct de vedere sinele uman are o importanță covârșitoare în acest proces pentru că ne direcționează spre descoperirea propriului potențial, a emoțiilor, sentimentelor și scopurilor umane autentice. Sinele are un rol central în valorificarea potențialului uman.

Cunoașterea de sine direcționează persoana spre acțiuni ce facilitează manifestarea potențialului personal și devenirea persoanei. Dezvoltarea propriului potențial este în concordanță cu reperele valorice pe care și le stabilește persoana. Aceste repere vor direcționa eforturile spre împlinirea capacităților personale, a interacțiunilor personale, sociale la care ființa umană se raportează. Cunoașterea propriului potențial uman, stabilirea propriului proiect de viață determină și impulsionează ființa umană spre noi culmi ale acțiunilor personale și sociale. Sensul existenței personale și-l trasează fiecare om în parte, în dependență de sistemul său de referință în care acționează. Valorile, idealurile, reperele axiologice constituie fundamentul acestui sistem de referință în care acționează fiecare ființă umană. În afara acestui sistem de referință este imposibil să ne percepem propria existență și să ne încadrăm într-un sistem al acțiunilor comune care ar asigura o funcționalitate integră a tuturor acestor componente. Sensul vieții pentru fiecare ființă umană derivă din setul de obiective stabilite. El implică un set de motive personale, intrinseci și de abilități cognitive care permit consolidarea voinței de a îndeplini anumite procese importante: intenționalitate, determinare, capacitate de autoorganizare la nivelul funcționării depline a tuturor ipostazelor pe care le implică viața. Semnificația acestor aspecte reprezintă chintesența conceptului de sens al vieții, care mai poate fi raportat și la aspecte ce determină mai multe de caracteristici pe care le presupune viața în complexitatea ei. Putem conceptualiza sensul vieții și ca o experiență a libertății și autodeterminării. Sensul în viață presupune sentimentul de responsabilitate și o viziune clară asupra propriei vieți. În acest proces se include și sentimentul de împlinire și atitudinea autentică față de scopurile de viață personale. Sensul în viață presupune și manifestarea

sentimentului de responsabilitate, implicit viziunea clară asupra propriei vieți, sentimentul de împlinire și un angajament autentic față de scopurile de viață personale.

În egală măsură sensul vieții poate fi considerat și un construct mintal și atitudinal. În acest context sensul vieții este asociat șu cu un sistem de valori care au o importanță covârșitoare asupra formării lui. Pentru a-și menține parcursul în viața personală conceptualizată ca viață cu sens, persoana se implică în acțiunile cu valoare pentru sine. Sensul conferă orientare și coerență vieții. El se construiește pe obiective diverse. Putem considera sensul vieții ca o matrice care cuprinde întreg traseul existențial al ființei umane. Fără un scop în sine la nivel de sens al vieții umane, ființa umană ajunge într-un haos și dezordine atât la nivel individual, cât și la nivel social. Existența unui sens al vieții umane îi face pe oameni să se afle într-o perspectivă existențială determinatorie și să acționeze în conformitate cu anumite obiective semnificative, care obiective sunt trasate atât la discreția individuală a ființei umane, ținând cont de reperele lui morale individuale, dar și ținând cont de contextul social, de grup. Desigur că educația, respectiv mentalitatea au un rol major. Din acest punct de vedere realismul și perspectiva pragmatică, acționalistă au o mare importanță. Putem aprecia sensul vieții în dependență de bucuria de viață pe care o avem în această perspectivă. Societatea ne oferă modele de traseu existențial realizate deja, ele reprezintă destinele individuale ale anumitor oameni. Încercarea de a imita un destin sau altul, nu reprezintă un avantaj pentru un om sau altul. Este bine ca fiecare să își construiască propriul destin, să își urmeze propria menire. Autenticitatea vieții omului tocmai în aceasta rezidă, a acționa în conformitate cu obiectivele de viață pe care și le propune fiecare om.

Dezvoltarea capacităților umane, implicit al întregului potențial uman, necesită să reprezinte scopul fiecărui om la care trebuie să se raporteze pe întreg parcursul vieții umane. A deveni cea mai bună variantă posibilă a sa, este finalitatea ciclului de dezvoltare umană, inclusiv al sensului vieții umane. Societatea are o mare influență asupra stabilirii obiectivelor care țin de sensul vieții umane. O societate în care drepturile și libertățile omului sunt respectate oferă întotdeauna un prilej mai favorabil pentru dezvoltarea umană, în comparație cu societățile în care aceste drepturi sunt încălcate din plin. Ideologia, dictatura, controlul, manipularea sunt instrumentele de bază care sunt la îndemâna celor care dețin puterea, și care își asumă și dreptul de a influența destinele umane. Societatea post-sovietică trăiește din plin reminiscențele acestui tip de guvernare. Deci, destinele oamenilor care trăiesc în aceste societăți este determinat, în mare măsură, de efectele manifestării acestei puteri la nivel de stat. Interpretarea unui subiect aparte în acest context ar fi raportul dintre

putere, ideologie și sens al vieții. Sunt părți componente ale aceluiași întreg care sunt legate între ele, în modul cel mai posibil și mai direct. Această legătură dintre sensul vieții, destinul uman, putere, ideologie este într-o conectare directă pentru că individualul nu se dezvoltă izolat de un context. O mare importanță în traseul existențial îl are planul de acțiune. Care facilitează formarea unei reprezentări mentale a drumului ce trebuie parcurs. Planul are rolul de a activa resursele interioare ale ființei umane și ne ajută să vedem posibilitatea de a vedea scopul. Structurarea unui plan de acțiuni este rezultatul manifestării voinței, a personalității umane, a autodeterminării. Orientarea spre acțiune constituie un mecanism adaptiv mai eficient decât comportamentul pasiv și decât tendința de așteptare. Este necesară să fie prezentă o concordanță între sine și obiectivele propuse. Modificarea patternurilor comportamentale necesită o capacitate de adaptare a planului de acțiune pe care trebuie să și-l traseze fiecare ființă umană. Dezvoltarea sinelui întotdeauna capătă noi semnificații și repere într-un sistem de referință sau altul, în dependență de tot ce își propune ființa umană la nivel de acțiune personală. Sinele personal se dezvoltă și în raport cu cerințele pe care le impune societatea. Contextul social actual vizează o serie de criterii care determină spre dezvoltare sinele individual, dar în același timp apare riscul de îndepărtare a sinelui autentic.

La rândul său sinele autentic are capacitatea de a-și cunoaște nevoile profunde și scopurile de dezvoltare personală. Nevoia de autenticitate ne orientează către împlinirea personală. În cazul unui contact cu sinele autentic se ajunge la conștientizarea a ceea ce este cu adevărat important și eficient pentru sinele personal. De multe ori sinele personal este influențat și de factorii din exterior care pot afecta în mod negativ sinele personal. Este important să conștientizăm în timp util cadrul potrivit de acțiune pentru modul nostru de a fi, respectiv pentru sistemul nostru valoric de referință. Este necesar ca la timp să apreciem critic și constructiv toate circumstanțele care pot apărea și ne pot perturba stilul de viață, de acțiune, respectiv chiar sensul vieții.

Prin urmare ființa umană este determinată să acționeze în virtutea unor patternuri stabilite în timp. De cele mai dese ori aceste patternuri comportamentale din punct de vedere cultural au scopul să-l facă pe om să se conformeze unor cerințe prestabilite în timp și să nu-i permită să depășească anumite limite stabilite de cutuma social-culturală. În asemenea caz unicul sens existențial al fiecărui om este sensul impus în mod cultural, în dependență de cerințele contextului în care se acționează. Oamenii care trăiesc mai mult după astfel de precepte sociale au șansa ca la un moment dat al vieții lor să conștientizeze că au uitat să se bucure de viață. În asemenea circumstanțe ale conștientizării ei își vor da seama că a devenit cu adevărat o problemă lipsa de sens și de

autenticitate în propria lor viață. Din acest motiv este foarte important să clarificăm care sunt lucrurile cu semnificație pentru noi, lucrurile care creează sens în viață. Totul depinde de conștientizare, efort, motivație și acțiune. Toate acestea conjugându-se cu un set de valori bine stabilite de către ființa umană. Autenticitatea sinelui este elementul cel mai important care trasează reperele acțiunilor prezente și viitoare pentru ființa umană. Autenticitatea sinelui trebuie să se raporteze eficient la identitatea de sine. Numai în această conjunctură se ajunge la un plan de acțiune temeinic și bine stabilit din toate punctele de vedere. O societate bine dezvoltată este alcătuită din asemenea de personalități autentice care știu să își stabilească prioritățile și să acționeze atât pentru binele personal, cât și pentru binele comun al societății din care fac parte membrii acestui context social. Un bine individual raportat la un bine comun al întregii societăți reprezintă unul dintre cele mai temeinice aranjamente sociale care au fost stabilite și validate de-a lungul timpului.

5.1.1. Rațiunea și cunoașterea pragmatică: evidențierea sensului integrator[360]

Cunoașterea are un rol major, atât în dezvoltarea unei persoane, dar și a întregii societăți, care în prezent este o societate a cunoașterii. La rândul ei cunoașterea nu poate evolua separat de informație. Cantitatea și calitatea informației depinde în mare măsură de procesarea ei de către inteligența artificială. Implicarea cunoașterii în domeniul inteligenței artificiale nu este posibilă fără o gândire critică. O societate a cunoașterii nu este percepută fără implicarea cercetătorilor. Anume ei sunt cei care promovează și dezvoltă cunoașterea științifică. Acest tip de cunoaștere este evidențiat în toate domeniile de activitate ale societății. Și anume din această activitate derivă și responsabilitatea socială a savanților în contextul științific de activitate nemijlocită.

Specificul cunoașterii a fost întotdeauna caracterizat de sporul de valoare adăugat în raport cu ceea ce s-a cunoscut până la momentul dat despre un obiect, ființă umană, proces, eveniment. Din perspectivă metafizică cunoașterea este orientată spre o realitate abstractă, ghidată de fundamentele unei metafizici transcendentale. Acest tip de cunoaștere se raportează la căutarea informației despre obiectul în sine, despre limitele rațiunii pure, care, la modul absolut, caracterizează tot ceea ce ține de acest tip de metafizică. Kant a creat mai multe interogații și situații de problematizare cu privire la acest tip de cunoaștere. El a fost filosoful care prin excelență a interogat cunoașterea atât din perspectivă metafizică, cât și din perspectivă pragmatică. Sistemul idealismului transcendental, creat

[360] Am folosit rezultatele acestei cercetări în studiul: *Reason, Language, Communication – Some Aspects of Pragmatic Knowledge*, publicat în *Analele Universității din Craiova. Seria Filosofie*, nr. 49, 2022, pp. 103-116.

de Kant, ține de o logică transcendentală, în egală măsură se raportează și la o filosofie practică. În planul cunoașterii metafizice atenția este acordată în deplină măsură lucrului în sine, care este cercetat în interiorul unui sistem de cunoaștere. În planul cunoașterii practice atenția este acordată unui lucru în sine real și transcendental, din afara sistemului. Cunoașterea în perspectivă pragmatică ține de adevăr și de justificare. În acest sens ne referim la o teorie pragmatică a adevărului. Această teorie vizează adevărul care este determinat de contextele de acțiune ale oamenilor. În contextele în care oamenii își îndreaptă acțiunile lor, existența este percepută în modul ei practic. Acest tip de viziune pragmatic asupra realităților depășește un gen de relativism generat de nenumărate schimbări care pot interveni în orice tip de realitate. „În științe bazate pe opinii și dogme, este corect să folosești anticipațiile și logica, dacă vrei să forțezi consimțământul mai degrabă decât lucruri”.[361]

Competența pragmatică manifestată în filosofie ține de o manifestare expresivă a gândurilor pe care le manifestă concepția umană; în aceeași egală măsură competența pragmatică se raportează la studierea modalităților în care gândirea se implică și interacționează cu limbajul. În acest sens, o mare importanță are experiența cognitivă, capacitatea recognițională, precum și îndeosebi competența comunicațională. Specificul competenței pragmatice valabil pentru cunoaștere este evidență din plin și în competența comunicativă. Este anevoios să realizezi o disociere între competența cognitivă și competența comunicativă. Ambele există și constituie un tot integru. Aceste tipuri de competențe ne ajută să înțelegem mai bine comportamentul uman prin actele lui de comunicare și în ce mod anumite elemente extralingvistice au un rol persuasiv decisiv în determinarea sensurilor și semnificațiilor pe care oamenii și le transmit unii altora. Transmiterea sensurilor în cauză se face în dependență de capacitatea participanților la o situație de comunicare de a înțelege la justa valoare sensul celor auzite. Bineînțeles, că capacitatea subiectivă de înțelegere, respectiv de explicație a celor ascultate este diferită de la caz la caz. Întrucât intervin în mare măsură anumiți factori care țin de individualitatea fiecărui om. Transmiterea informației în procesul de comunicare ține și de condițiile de adevăr pe care trebuie să le îndeplinească un enunț, dar acest criteriu nu este exclusiv. Mare importantă are și factorul pragmatic care ține nu doar de adevărul enunțurilor, de corespondența conținutului lor cu lucrurile din realitate, dar și de intenția celui care emite enunțurile, de modul în care le emite, evaluarea fiind una practic-instrumentală.

Intenția vorbitorului are o mare importanța, pentru că în dependență de această intenție sunt structurate enunțurile, se creează sensurile, semnificațiile și finalitățile lor în perspectiva

[361] BASKIN, W. (ed.). *Classics in education.* New York, 1966, p. 36.

ulterioarelor acțiuni la nivel de comportament verbal. „Arbitrarietatea și convenționalitatea vizează faptul că nu există altă legătură între cuvinte și semnificațiile lor decât aceea care este asigurată de convenția socială instituită în acest sens.”[362] Înțelegerea limbajului depinde în mod direct de actele de limbaj prin care se realizează comunicarea, de scopul real al comunicării, implicit de intenția vorbitorilor, dar și de adevăratul context în care se realizează această situație de comunicare. Important este faptul că în timpul acțiunilor de comunicare, în dependență de ceea ce se transmite, sunt influențate, respectiv, modificate comportamentele oamenilor care participă la procesul de comunicare. Pragmatica cognitivă și cea comunicativă apreciază comunicarea și limbajul ca forme de interacțiune umană. O mare importanță în acest context îl are limbajul. „Limbajul poate arăta proprietăți formale ale lumii întrucât cel dintâi este izomorf cu cea din urmă, iar proprietățile formale ale limbajului pot fi doar arătate chiar prin utilizarea limbajului”.[363] Înțelegerea limbajului depinde de actele de limbaj prin intermediul cărora se realizează comunicarea, de scopul real al comunicării și de contextul în care aceasta are loc. Pragmatica evidențiază tot ce se ascunde dincolo de textualitate, pentru că sensurile profunde se află în pre-text, con-text și sub-text. Astfel, persoana care citește sau participă la comunicarea directă trebuie să fie atentă la multitudinea de semnificații ale cuvintelor care există într-un context sau altul. Semnificația cuvintelor transmise în actele de comunicare influențează mesajul celor transmise și astfel sunt influențate actele de conduită practică, comportamentul oamenilor aflați în interacțiunea comunicațională.

Din cele expuse și comentate rezultă că miza abordării pragmatice este de a explica modul în care este influențat, chiar modificat, comportamentul persoanelor prin intermediul actelor de comunicare. În context deducem că în procesul de comunicare interacționează mai mulți factori care au rolul de a influența evoluția acestui proces. Astfel, în spectrul abordărilor pragmatice intră și elemente care țin de retorică, cum ar fi, de exemplu, persuasiunea. În egală măsură, poate avea loc și modificarea valorilor, a atitudinilor, comportamentelor. În comunicare se manifestă din plin și implicitul, presupozițiile. Toate acestea generează către domeniul metacomunicării. Astfel, dialogul poate evolua constant în funcție de numărul presupozițiilor implicite ale interlocutorilor. Natura umană este structurată în așa fel încât participarea la actele de comunicare devine un proces creativ. „În cursul comunicării – la fel ca în dans -, protagoniștii nu sunt adversari, ci parteneri, care încearcă

[362] FÂRTE, G.I. *Comunicarea. O abordare praxiologică.* Iași: Casa Editorială Demiurg, 2004, p.29.
[363] DUMITRU, M. *Lumi ale gândirii. Zece eseuri logico-metafizice*. Iași: Polirom, 2019, .p.27.

să-și potrivească cât mai bine mișcările, potrivit regulilor jocului pe care îl practică."[364] Și în continuare se instituie în comunicare și în înțelegerea tuturor aspectelor ei, un adevărat joc hermeneutic. Putem afirma că se are în vedere o adevărată artă a interpretării intențiilor, presupozițiilor și implicitului, fiind prezenți acești factori în contextul situațiilor de comunicare. Care reprezintă elementul de bază al vieții sociale. În contextul numărului finit de cuvinte, care creează sensuri infinite, oamenii fac recurs și mai multe gesturi semnificate și constante. La rândul lui codul gestual reprezintă un limbaj semiotic aparte, care are scopul de a completa limbajul verbal. Prin intermediul acestui cod oamenii își consolidează afirmațiile, ori negațiile lor. Limbajul semiotic atribuie expresivitate numărului de cuvinte la care fac recurs oamenii în procesul de comunicare. Avem temeiul să afirmăm că între participanții la o situație de comunicare se creează o relație de natură pragmatică dintre semnele și utilizatorii acestora.

Obiectivul final al procesului de comunicare este de a-i determina pe oameni să acționeze. Iar aceste acțiuni țin de sfera modificărilor la nivel de atitudine, mentalitate, activitate nemijlocită în contextul sferei publice. Putem deduce că orice proces de comunicare are la bază două competențe: prima competență se referă la capacitatea de a procesa formele lingvistice ale expresiilor pentru a se putea ajunge la semnificația lor literară, iar cea de-a doua, ține de capacitatea de a interpreta sensurile informației transmise în raport cu cei care le emit precum și contextul în care se produc aceste situații de comunicare. Astfel, fiecare enunț lingvistic conține două clase de semnificații: o semnificație lingvistică și o semnificație pragmatică care derivă din condițiile determinante ale contextului în care se realizează situația de comunicare. Important este faptul ca oamenii își dezvoltă pe parcursul vieții ambele aceste două tipuri de competențe: și dacă primul tip de competență, cea lingvistică, care este dezvoltată pe parcursul educației instituționalizate, iar competența pragmatică în cea mai mare măsură se dezvoltă în procesul acumulării experienței, adică în virtutea multitudinii situațiilor de comunicare pe care le generează viața, în toată complexitatea ei. Foarte mare importanță în procesul de comunicare are cunoașterea utilizării contextuale adecvate a resurselor lingvistice ale unei limbi. În cazul în care la acest capitol sunt carențe, atunci va avea de suportat consecințe întregul proces de comunicare, respectiv și sensurile care se transmit.

Este important să menționăm că procesul de raționalizare a ideilor, cunoașterea într-un sens lărgit, nu se realizează în absența unui limbaj. Din acest punct de vedere se creează o conexiune între gândire și limbaj, conexiune care reprezintă un sistem de referință între realitatea limbajului

[364] FÂRTE, G.I.Op.cit.p.169.

uman, exprimat în cuvintele rostite sau gândite și gândirea nemijlocită, responsabilă de elaborarea raționamentelor. Domeniul care studiază modul în care limbajul nostru se implică și interacționează cu gândirea noastră este reprezentat de filosofia limbajului. Între gândire și vorbire se creează o interdependență reciprocă. În funcție de calitatea limbajului vorbit putem aprecia și calitatea gândirii care este la baza actelor de vorbire. Respectiv, calitatea gândirii influențează în mod direct calitatea vorbirii. În acest sistem de referință stabilit între gândire și vorbire, omul este ajutat de logică. „A spune că o idee este adevărată nu înseamnă a spune că ea corespunde faptelor, ci că ea s-a dovedit fructuoasă, funcțională, utilă în găsirea unor soluții acceptabile la problemele și nevoile practice”.[365] Studierea logicii, dar și relația dintre logică și vorbire cu certitudine ajută oamenii să își structureze mai bine propriile argumente și să critice argumentele celorlalți. Înțelesurile sensurilor cuvintelor se datorează convențiilor lingvistice stabilite în contextul spațiului unde se vorbește o limbă sau alta. În egală măsură importanță majoră are și competența pragmatică individuală, care fac ca sensurile, semnificațiile să capete caracteristici individuale. Modalitățile cu privire la modul în care limbajul interacționează cu lumea sunt numite teorii de referință. Sensul unei propoziții este gândul pe care îl exprimă. Gândul, la rândul lui este exprimat prin cuvinte. „O utilizare a limbajului, indiferent dacă este obișnuită sau concomitent, nu este în sine o trăsătură sau o proprietate a actelor de limbaj, la fel după cum tipul de cal este o trăsătură sau proprietate a cailor.”[366] Sensurile determină referința și sunt, de asemenea, modurile de prezentare a obiectelor la care se referă expresiile. Referințele sunt obiectele din lume despre care vorbesc cuvintele. Înțelegerea limbajului manifestat în acțiunea nemijlocită, interpretarea sensurilor multiple pe care le are limbajul în diferite contexte, conexiunea dintre gândire și vorbire se studiază în cadrul filosofiei limbajului. Acest domeniu explorează relația dintre limbă și realitate, în special filosofia problemelor de studiu lingvistic care nu pot fi abordate de alte domenii. O mare interdependență se creează între filosofia limbajului și logica filosofică. Astfel, natura sensului redat de cuvintele la care facem recurs în limbajul nostru internalizat și externalizat reprezintă temeiul de bază care se află în epistemele filosofiei limbajului. Limba și realitatea înconjurătoate sunt temele care reprezintă interes major pentru filosofia limbajului.

Cunoașterea, din acest punct de vedere se raportează atât la sfera ontică care cuprinde întreaga realitate obiectivă, cu toate componentele ei, dar și la sfera limbii. Conexiunea dintre limbă și realitate reprezintă un tandem de importanță majoră pentru existența umană, pentru că omului îi este

[365] COANDĂ, S. *Teorii ale adevărului: pragmatismul*. In: *Ştiinţele socio-umanistice şi progresul tehnico-ştiinţific*: Conferinţă ştiinţifică interuniversitară [23 aprilie 2010]. Chișinău: UTM, 2010, p. 19.
[366] PARKINSON, GHR (ed.). *The theory of meaning.* Oxford: Oxford University Press, 1968, p. 134.

caracteristică reprezentarea lui prin limbă, respectiv prin limbajul lui particularizat și care redă matricea subiectivă a ființei umane. Putem considera pe bună dreptate că limbajul reprezintă pentru om sistemul lui de referință, axa sa spirituală și matricea lui cognitivă, logică în egală măsură. În afara acestor determinări care derivă firesc din recursul la limbaj este problematic să ne imaginăm existența umană. Gândim și vorbim prin limbaj. Cunoaștem prin intermediul limbii. Interpretăm prin recurs la limbaj. Avem acces la sensuri transpuse în și prin intermediul limbajului. Realitatea în care trăim ar putea fi greu, sau imposibil de perceput în afara limbajului. Putem afirma că limbajul reprezintă un alt fel de realitate, una subiectivă gândită și trăită de vorbitor. După cum este firea și gândirea vorbitorului, tot așa este și limbajul lui. Sensibilitatea, rafinamentul naturii umane se reprezintă prin intermediul limbajului, în egală măsură se reprezintă și brutalitatea, mărginirea unor oameni. Limitele prin intermediul cărora eu îmi reprezint această lume sunt reprezentate de limbaj și, de asemenea, putem afirma că limitele limbajului nostru reprezintă limitele până unde gândirea umană are acces prin intermediul cunoașterii. Limitarea data prin limbaj este condiționată și de limitarea dată de cunoaștere. Deci, limbajul și cunoașterea se condiționează reciproc, fiind doi factori dependenți unul de celălalt.

Cunoașterea se dezvoltă prin intermediul limbajului, iar limbajul la rândul lui contribuie la redarea a tot ce se asimilează nou în procesul de cunoaștere. Atâta timp cât va evolua cunoașterea va evolua și limbajul. În general este validă ideea că o limbă se dezvoltă în permanență, pentru că ea ține pasul cu procesul de cunoaștere, respectiv nu stagnează. „Un interpret cunoaște condițiile în care propozițiile sunt adevărate și adesea știe că, dacă anumite propoziții sunt adevărate, altele trebuie să fie adevărate.”[367] Poți cunoaște o societate după limba pe care o vorbește, respectiv după limbajele pe care le vorbesc, respectiv, fac recurs la ele cercetătorii, marii creatori de limbă artistică, științifică. O limbă este pusă la muncă, respectiv un limbaj devine, se transformă în timp, capătă noi valențe de întrebuințare. Competența pragmatică este cea care ne ajută să utilizăm limbajul în mod eficient într-un context adecvat. Acest tip de competență reprezintă un aspect fundamental al unei competențe comunicative. Un tip de competență îl influențează pe celălalt. Deci, competența pragmatică ne ajută să utilizăm limbajul în mod eficient pentru a atinge un scop specific și pentru a înțelege un limbaj în context. O limbă întotdeauna este folosită în mod intenționat. La baza recursului la actele lingvistice este prezentă întotdeauna o intenție sau alta. Competența pragmatică plasează limba în cadrul instituțional al utilizării acestuia. Ne ajută să ne realizăm intențiile noastre

[367] GUTTENPLAN, S (ed.). *Mind and Language*. Oxford: Oxford University Press, 1975, p. 10.

la nivel de limbaj mijloacele lingvistice la care facem recurs. Deci, o limbă ne oferă pentru cunoaștere instrumentele sale lingvistice. Acest fapt îi obligă pe cei care fac recurs la o limbă sau alta să cunoască nu doar structura acelei limbi, dar și să știe cum să o folosească.

Competența pragmatică a limbajului ține de recursul la mai multe strategii care se referă și la capacitatea de adaptabilitate, evidență, dinamicitate, negociere la nivel de limbaj. Deci, putem evidenția o competență pragmatic comunicativă care vine cu presupoziția că trebuie să ne adaptăm registrului de comunicare al celuilalt. Iar adaptabilitatea, flexibilitatea în contextul dialogului are o mare însemnătate, pentru că vizează sfera de legătură între actorii participanți la dialog. „Din perspectivă problematologică dialogul este văzut ca mod de utilizare a limbajului și presupune prezența a cel puțin două instanțe: cel care pune întrebarea și cel care răspunde la întrebare – existând posibilitatea alternanței rolurilor".[368] În timpul comunicării, respectiv al emiterii unor acte lingvistice de către un vorbitor pentru un alt vorbitor, are loc o modificare a minții celuilalt sub influența informației transmise de actele lingvistice corespunzătoare. Întotdeauna în procesul de comunicare se transmit informații care influențează dinamica minții celuilalt. Deci, în acest sens putem menționa nu doar pragmatică, dar și neuropragmatică. Vorbitorii au de cele mai multe ori scopul de a utiliza limbajul pentru a atinge un scop specific, în funcție de temă, de registrul de comunicare, de instrumentele lingvistice. Un registru de comunicare ce prevede o desfășurare situații de comunicare are întotdeauna posibilități nelimitate, pentru că există posibilitatea ca să se negocieze de fiecare data alegeri pragmatice pe măsură ce interacțiunea se realizează pentru a îndeplini intențiile comunicative. „Comunicarea, fie ea de natură științifică sau simplă transmitere de informații, se polarizează în jurul unor întrebări mai mult sau mai puțin explicite."[369] În egală măsură interacțiunea comunicativă se dezvoltă și în timp, pentru că presupune adaptabilitate și flexibilitate din partea participanților la dialog, dar și capacitate a înțelegerii după cum funcționează mintea celuilalt. Efectele pe care le produce un limbaj asupra minții cuiva este foarte mare.

Cuvintele produc efecte majore asupra minții celor care aud, și citesc aceste cuvinte, iar în continuare derivă un șir de efecte – modificări de stări de spirit, atitudini, acțiuni etc. Deci, raportul cuvânt-gând este nu doar în vizorul filosofiei limbajului, dar și o situație de problematizare pentru filosofia minții. Astfel, cuvintele rostite sau scrise, gândurile redate sau tacite, emoțiile care apar ca

[368] PRICOP, L. *Problematologie și discursivitate. Cu un exercițiu asupra pasiunilor.* Iași: Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", 2014, p.50.

[369] PRICOP, L. *Problematologie și discursivitate. Cu un exercițiu asupra pasiunilor.* Iași: Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", 2014, p.123.

impact al acestor influențe sunt componente de bază ale filosofiei limbajului, precum și ale filosofiei minții. Este foarte importantă pe această cale înțelegerea și aprecierea la justa valoare a tot ce se întâmplă în cadrul de referință al filosofiei limbajului și al filosofiei minții. Tot în acest cadru de referință intră hermeneutica și semiotica care au drept scop să interpreteze sensurile transpuse în/și prin intermediul limbajului. Aspectele contextului în care se desfășoară o situație de comunicare au o mare importanță și relevanță pentru înțelegerea intențiilor care se proiectează în mesajele transpuse în comunicare.

Pragmatica comunicativă se raportează mai mult la înțelegerea sensurilor, la cercetarea înțelegerii în comparație cu producerea limbajului. Abordarea pragmatică în cazul analizelor semiotice ale comunicării se realizează din perspectiva analizei comunicării ca un mod de acțiune. Semnificațiile în contextul comunicării iau naștere din utilizarea cuvintelor, prin jocurile de limbaj. Întrebuințarea cuvintelor în comunicare este o adevărată artă, implică creativitate și autenticitate. Sensurile sunt create ad-hoc, prin împletirea semnificațiilor care, la rândul lor, contribuie la apariția ideilor. „Potrivit inferențialistului/inferenționalistei, fiecare expresie lingvistică își dobândește semnificația prin intermediul rolului pe care îl joacă expresia în raționamente (inferențe).”[370] În circumstanțele când ne referim la sensuri luăm în considerație atât recursul la utilizarea limbajului denotativ, cât și recursul la utilizarea limbajului conotativ. Sunt două tipuri de limbaje care se folosesc în comunicare. Dacă în cazul utilizării limbajului denotative sensurile sunt obișnuite, banale, se raportează direct la sfera ontică nemijlocită și nu aduc nici un plus de valoare creativă pentru îmbogățirea limbajului, atunci în cazul limbajului conotativ sensurile sunt creative, derivă din context, din experiența personală a vorbitorilor, respectiv conotațiile îmbogățesc universul lingvistic, hermeneutic al vorbitorilor.

În situațiile de comunicare o mare importanță o are gândirea critică. Înțelegerea și receptarea adecvată a mesajelor presupun utilizarea unor instrumente ale gândirii critice, care permit o cartografiere a modului în care fiecare om gândește în raport cu propriile decizii. Respectivele decizii îi pot afecta viața, atitudinea, mentalitatea, și comportamentul. De cele mai multe ori apreciem prin bine sau prin rău alegerile, comportamentele umane. Fiecare om își dezvoltă pe parcursul vieții un anumit tipar mental, care îi determină tot ce gândește, modul cum acționează într-o situație sau alta o anumită persoană. Dincolo de anumite elemente comune care le sunt universal-valabile tuturor oamenilor, fiecare dintre ei are dezvoltat un anumit fel de a fi, de a raționaliza.

[370] DUMITRU, M. Op.cit.p.138.

Aceste fapte țin atât de construcția și dinamica creierului uman, cât și de contextul educational în care s-a format acea persoană, de influențele din exterior care l-au influențat pe parcursul vieții într-o situație sau alta. Gândirea critică reprezintă, de fapt, gândirea autentică bazată pe judecăți de apreciere, pe raționamente. Putem accentua în acest sens de existența unei hărți mentale care ar asigura o bună funcționare a sistemului uman de gândire. Iar această hartă mentală ar reprezenta atât la nivel obiectiv, cât și la nivel subiectiv întreaga experiență umană acumulată până la această etapă istorică.

Importanța gândirii critice în viața umană este covârșitoare, pentru că numai în societățile totalitare acest tip de gândire a fost respins, nefiind acceptată formarea lui. Consecințele lipsei acestui tip de gândire la nivel de societate, sau la nivel de viață individuală sunt vădite. „Societățile democratice de astăzi, caracterizate prin extinderea rapidă a informației și cunoașterii, au nevoie nu doar de persoane educate, dar și capabile să gândească pe cont propriu”.[371] Raționalizarea și gândirea critică sunt procese creative și imaginative în elaborarea argumentelor necesare susținerii unei cauze, ele implicând atitudini emoționale, dar și aptitudini de comunicare. Gândirea critică contribuie la faptul ca informația, respectiv sensul celor comunicate să nu fie distorsionat. Acest tip de gândire are drept scop să favorizeze dezvoltarea unei matrici a gândirii care ar contribui la faptul ca gândirea umană să fie cât mai evoluată, autentică. Exersarea gândirii critice reprezintă și o practică a dezvoltării abilităților de argumentare. Este foarte importantă dezvoltarea abilităților de gândire critică pentru că acest lucru presupune dezvoltarea abilităților de a fi creativi în elaborarea noilor posibilități de a gândi liber și, de a vedea după limitele pe care le impune contextul social, implicit acceptările celorlalți, propriile prejudecăți și stereotipuri ale gândirii. Deci, gândirea critică vizează o activitate mentală de a dobândi cunoștințe despre lumea înconjurătoare, de a fundamenta pe argumente raționale deciziile cu privire la lumea lucrurilor și acțiunilor, diferită de atitudinile emoționale în fața lucrurilor sau acțiunilor umane.

Prin urmare, putem afirma că gândirea critică reprezintă o competență metacognitivă, un gen de gândire despre gândire, care reprezintă modul de a gândi mai profund despre gândire sau a gândi gândirea. „Gândirea critică nu este ușoară și primul pas este să începem cu o măsură sănătoasă de autocritică. Dacă cineva este satisfăcut de capacitatea proprie de gânditor critic, ceea ce suntem prea

[371] BĂLAN, M. *Cum să faci filosofie cu copiii?* București: Eikon, 2023, p. 111.

mulți dintre noi, se poate pur și simplu să se compare acum cu sine în diferite momente în timp."[372] În procesul de cunoaștere gândirea corectă este foarte importantă. Capacitatea de a gândi critic se dobândește asemenea multor altor competențe. Pentru dezvoltarea acestei capacități sunt necesare trei elemente importante: cunoștințele, abilitățile și atitudinea. O gândire corectă se formează pe parcurs, în urma unui ciclu de exersări ale operațiilor de gândire. Astfel gândirea critică este necesară pentru a obține cunoștințe mai obiective. „A gândi critic înseamnă, printre altele, a depăși simpla opinie prin justificarea și susținerea propunerilor noastre, fie prin exemple, fie prin motive, fie prin criterii. Gândirea critică este gândire întemeiată și structurată, convingătoare."[373] În timpul gândirii corecte se îndeplinesc regulile exacte ale gândirii, precum legile logice, metodele raționamentului științific. În timpul gândirii critice cunoștințele se validează, fiind supuse verificării, probării, îndoielii. Principiul îndoielii are o mare însemnătate pentru că supune cunoștințele, procesul de cunoaștere unei interogații. Rezistența la această interogație înseamnă cunoaștere veritabilă, respectiv cunoștințe veridice. De asemenea, este foarte importantă și depistarea erorilor care sunt prezente într-un mod firesc în procesul de cunoaștere.

Remarcăm și faptul ca gândirea critică presupune și capacitatea de a ne antrena într-un proces de gândire reflexiv și independent. O persoană care deține abilități de gândire critică ar fi necesar să poată să înțeleagă conexiunile logice dintre idei; să identifice și să construiască argumentele necesare; să reflecte la ceea ce motivează convingerile și valorile personale. „Un gânditor critic nu urmărește absolutul epistemic. Cu toate acestea, unele dintre convingerile noastre joacă un rol crucial în deciziile care au consecințe asupra bunăstării noastre sau asupra bunăstării altora".[374] Dezvoltarea unor bune abilități de gândire critică necesită nu doar cunoștințe și practică. Mai este necesară și motivația și atitudinea personală în a persevera în dezvoltarea gândirii critice. Sunt și anumite obstacole care împiedică dezvoltarea firească a gândirii critice. Aceste obstacole sunt reprezentate de prejudecăți, stereotipuri, false convingeri. Sunt suficient de multe cazuri când unii oameni refuză să se gândească prea mult la deciziile personale, afirmând că se bazează mai mult pe intuiția personală. Este dificil și în cazul când oamenii refuză să analizeze greșelile pe care le-au făcut. Toate acestea nu reprezintă decât impedimente care stau în calea gândirii corecte. Este foarte

[372] SYMONS, J. *Formal reasoning. A guide to critical thinking.* USA: Copyright Kendall Hunt Publishing Company, 2017, p. 16.
[373] BĂLAN M. op.cit., p.118.
[374] SYMONS, J. op.cit., p.8.

important ca oamenii să conștientizeze aceste greșeli și să le evite pentru a avansa către noi ascensiuni ale cunoașterii autentice, respectiv ale gândirii autentice.

Dezvoltarea gândirii critice se raportează nemijlocit și la dezvoltarea imaginației. La rândul ei, imaginația ține de creativitate, respectiv avem nevoie de o gândire critică pentru a o ghida și modera pe aceasta. Abilitățile de gândire creativă sunt importante, pentru că ele contribuie la faptul ca să se elaboreze mai multe idei. Astfel, când există mai multe idei cu privire la un fapt al realității sau altul, există mai multe șanse ca să existe și cea mai bună idee între cele existente. Considerăm că abilitățile de gândire creativă sunt cele care stimulează procesul de gândire critic, implicit și creativ. În circumstanțele când ne referim la dezvoltarea gândirii critice avem în vedere rezolvarea problemelor; evidențierea unor soluții care necesită creativitate; identificarea căilor care nu au fost luate în considerație; schimbarea interpretării percepției noastre față de un eveniment, o situație, un comportament, o persoană; cartografierea minții care permite generarea ideilor într-un mod asociativ și care vor reprezenta un tot integru. Strategiile fundamentale de gândire critică, cum ar fi compararea, contrastul, analiza, clasificarea și evaluarea ne pot ajuta și ghida spre luarea unei decizii corecte. Aceste strategii reprezintă atât instrumentele gândirii critice, cât și ajută la dezvoltarea abilităților care țin de gândirea critică. Acest tip de gândire critică reprezintă de fapt gândirea autentică, capabilă să contribuie la dezvoltarea ființei umane la general, implicit la dezvoltarea mentalității. Societatea întreagă este în avantaj când oamenii sunt preocupați de dezvoltarea acestui tip de gândire. Nivelul de dezvoltare pe care îl are o societate poate fi apreciat după nivelul de gândire pe care îl au oamenii care reprezintă societatea respectivă.

Remarcăm faptul că în ultimele decenii cunoașterea se raportează la mai multe realități care țin de corelația știință și tehnică. Toate procesele care se desfășoară în prezent țin de progresele cunoașterii informaționale. „Ceea ce unește în mod fundamental cele trei subsisteme, - producția, învățământul și cercetarea – este triplul proces de inovare, formare și circulație a cunoștințelor, realizat parțial de fiecare dintre cele trei subsisteme, dar eficientizat maximal numai prin racordarea fiecăruia dintre subsisteme la cerințele celuilalt și ale societății în ansamblu”.[375] Din cele expuse rezultă că știința și tehnica și-au accentuat caracterul sistematic. Rezultatele obținute care ține de sfera științelor informaționale au devenit aplicații în diferite domenii, valabile atât pentru sfera științelor exacte, empirice, dar și pentru sfera științelor socio-umanistice. Astăzi, aproape că nu mai există delimitări între categoriile de cercetare, între problemele cercetate. A crescut gradul de

[375] STOENESCU, C. *O perspectivă epistemologică asupra managementului cunoașterii.* București: Editura Universității din București, 2011, p. 22.

interdisciplinaritate între domeniile de cercetare. În acest sens a devenit important să crească interesul vădit pentru un șir de cercetări inter și transdisciplinare. În context menționăm că, cunoașterea științifică în prezent caută să rezolve probleme pe care societatea le propune. Din acest proces, derivă în mod firesc responsabilitatea socială pe care o au savanții atunci, când își asumă dreptul de a rezolva problemele care apar. „Căutarea ipotezelor ascunse și a premiselor fundamentale face de fapt parte dintr-o întreprindere mai mare".[376] În aceste circumstanțe cunoașterea a căpătat înțelesuri și semnificații noi față de paradigmele care au dominat cunoașterea în epocile anterioare. Cunoașterea nu este numai un proces mental, dar reprezintă și un proces al sistemelor de inteligență artificială, al organizațiilor industriale, economice și sociale. „În viziunea noastră acesta oferă un model perfect obișnuit pentru a explica relațiile complicate dintre minte și creier."[377] Unul dintre cele mai interesante și mai actuale aspecte ale cunoașterii în prezent este reprezentat de cunoașterea artificială a sistemelor expert, a agenților inteligenți, adică al sistemelor de inteligență artificială. Asemenea elemente nu au fost încă integrate într-o nouă și adecvată teorie a cunoașterii. Inteligența artificială a devenit unul dintre tipurile de inteligență care reprezintă un interes deosebit din partea cercetătorilor. Acest tip de inteligență prezintă interes deopotrivă atât pentru informaticieni, matematicieni, cât și pentru biologici, filosofi, psihologi etc. Cunoașterea în prezent este imposibil de reprezentat în afara a tot ce reprezintă implicare din partea inteligenței artificiale. Intelectul natural și cel artificial reprezintă pentru mulți cercetători miza cercetării în proiectele prezente și cele viitoare. Intelectul este principalul mijloc utilizat de om pentru a supraviețui și mai ales pentru a avansa în raport cu propria cunoaștere de sine. În absența intelectului omul ar fi incapabil să supraviețuiască.

Prin urmare putem afirma că nu există activitate umană din care s-ar exclude activitatea intelectuală. Acest tip de activitate este un proces cu mai multe nivele de complexitate. La un prim nivel ea înseamnă cunoaștere, iar la cel de-al doilea, - gândire creativă. Cunoașterea reprezintă una dintre nevoile fundamentale ale omului și are ca obiect interpretarea lumii, iar sporirea cunoașterii generează un spor de valoare pentru întreaga societate. Activitatea de cercetare, bazată pe o gândire creativă, constituie principalul factor al activității intelectuale. Materializarea gândirii creative contribuie la realizarea de noi tehnologii sau la perfecționarea continuă a tuturor categoriilor de mijloace tehnice, la perfecționarea continuă a tuturor categoriilor de mijloace tehnice, la creșterea gradului de competitivitate pe piața internațională. Cunoașterea aduce cu sine noi cunoștințe, teorii,

[376] MINTON, AJ., SHIPKA, T.A. *Philosophy: Paradox and Discovery,* 1990, p. 6.
[377] SEARLE, J. *Minds, Brains and Sciens*. Cambridge: Harvard University Press, 1984, p. 21.

paradigme care contribuie la o mai bună interpretare a lumii. „Cunoașterea este considerată un factor de competitivitate, nu doar un consumator de resurse, ci un bun economic cu rol decisiv în creșterea ritmului de dezvoltare într-o societate dominată de procesul de globalizare și de integrare tehnologică rapidă”.[378] A avea cunoștințe înseamnă a poseda cunoștințe explicite despre fapte, evenimente, acțiuni, teorii, paradigme. În acest sens, cunoașterea poate fi arhivată prin intermediul unor sisteme de semne, transmisă în diferite contexte științifice, sociale pentru a se face recurs la ea. „Mintea este un cuvânt. Ea aparține vorbirii de zi cu zi mai degrabă decât vocabularului științei și cea mai relevantă ramură a științei – psihologia umană – a pus un tabu deosebit de puternic asupra utilizării sale.”[379] Cunoașterea, respectiv cunoștințele reprezintă sistemul de referință al oamenilor, în absența acestui sistem de referință de imaginația vieții oamenilor este imposibilă. Implementarea societății cunoașterii presupune atât utilizarea cunoașterii existente, extinderea și aprofundarea, prin noi mijloace, a cunoașterii științifice și a adevărului despre existență, cât și o diseminare a cunoașterii către toți oamenii. În situația în care cunoașterea reprezintă nu doar un proces mental, ci, cu anumite limite specifice, ea cuprinde și un proces al sistemelor de inteligență artificială, este necesar ca omul să fundamenteze prin gândire cunoașterea, pe baza argumentelor valide.

În concluzie, la acest subcapitolul deducem că societatea contemporană este caracterizată de tipul de cunoaștere pragmatică. Această cunoaștere se raportează și la competența pragmatică, care este de tip cognitiv și comunicativ. Între cunoaștere-comunicare-acțiune există o strânsă interdependență. Procesul de raționalizare al ideilor are o mare importanță pentru cunoaștere, respectiv pentru transmiterea ideilor, explicarea și înțelegerea sensurilor lor. Gândirea critică reprezintă un mod de acțiune pentru contextul cunoașterii. Importanță, în acest sens, are nu doar pragmatica, ci și neuropragmatica. Între nivelul de gândire al oamenilor și nivelul de dezvoltare al unei societăți există o conexiune directă. Cunoașterea aduce cu sine întotdeauna noutatea, originalitatea și creativitatea. Valoarea cunoștințelor noi rezidă în capacitatea lor de a contribui la dezvoltarea problemelor pe care o societate le propune. Cercetarea bazată pe o gândire critică și creativă în egală măsură reprezintă forța și energia oricărei societăți.

---

[378] STOENESCU, C. *O perspectivă epistemologică asupra managementului cunoașterii.* București: Editura Universității din București, 2011, p. 79.

[379] SCHER, JM (ed.). *Theories of the mind.* New York: The Free Press of Glencoe, 1962.

5.1.2. Provocări ale educației actuale: alternativa învățământului la distanță[380]

În acest cadru contextual al cercetării abordăm posibile strategii pragmatice care ar eficientiza educația la distanță. Acest tip de educație contribuie la apariția mai multor interogații epistemice cu privire la educația la distanță. Principala interogație și problematizare în privința educației la distanță se raportează la experiențele pe care le parcurge gândirea în procesul de educație la distanță. Tendința educației digitale este de a forma autonomia gândirii elevilor/studenților. Capacitatea tinerilor de a lua decizii înțelepte, de a rezolva creativ multitudinea de situații de probleme care apar, reprezintă obiectivele de bază ale acestui tip de educație. Reconfigurarea învățământului ține întotdeauna de situația la ordinea zilei care este în societate. În contextul educației la distanță o mare importanță o au tehnologiile digitale. Ele favorizează și fac posibilă comunicarea și interacțiunea umană în cazul în care acest lucru este imposibil de realizat în mod fizic. Actul educațional capătă trăsături pragmatice. În acest sens putem menționa o pragmatică a educației digitale. Acest tip de educație vizează anumite strategii de organizare a educației la distanță. Strategiile în cauză iau în considerație atât experiența care vizează învățământul tradițional, cu prezență fizică a tuturor actorilor implicați în procesul de educație, cât și recursul la realizările tehnologiei digitale. Educația în viitor implică de la sine înțeles și competențele pe care le implică educația digitală.

Situația pandemică pe care a trăit-o omenirea, cu tot spectrul ei de caracteristici a scos în evidență vulnerabilitățile societății contemporane. Încrederea prea mare în autoritățile din exterior, dependența de tot ce oferă rețelele de marketing, inclusiv încrederea prea mare în autoritatea excesivă a școlii a creat anumite impedimente. Fiecare țară a adoptat măsurile ei de protecție, respectiv de organizare a tuturor proceselor care se desfășoară în societate. Țările care aveau un nivel al vieții mai înalt, și un sistem de învățământ performant au știut să se organizeze mult mai bine, mai eficient în comparație cu țările care aveau un nivel mai redus de dezvoltare. Acest fapt se datorează în exclusivitate educației și mentalității care caracterizează o țară sau alta. Un sistem de învățământ performant contribuie la dezvoltarea unei societăți performante, respectiv, la formarea unor oameni care ar avea o mentalitate mai avansată cu privire la înțelegerea circumstanțelor și a oricăror realități din societate. Țările mai avansate în situația pandemică au reușit să se autoorganizeze într-un timp mai rapid, pentru că mentalitatea oamenilor este alta. În acest sens, capacitatea lor de înțelegere a tot ce se întâmplă în exterior, în mediul social este mai avansate.

[380] Am folosit rezultatele cercetării din studiul: BOGATU, E. *Provocări ale educației la distanță: strategii pragmatice.* In Marin BĂLAN (coord), *Filosofie, Educație, Distanță.* București: Editura Universității din București, 2022, pp. 181-200.

Această capacitate de înțelegere este generată de la faptul că ei își pot explica mai bine procesele sociale, în cazul dat pe cele cauzate de situația pandemică din țară. Explicația rațională, capacitatea de a lua decizii ferme în situațiile de limită reprezintă caracteristici care sunt valabile și valide pentru oamenii care trăiesc în acele spații. Educația de calitate, favorizează, la rândul ei, apariția autoeducației de calitate valabilă pentru toți oamenii. În ce măsură omul este capabil de autoorganizare putem aprecia după nivelul de educație prezent într-o țară sau altă țară.

În contextul unor situații de limită, reprezentativă fiind situația pe care o trăim în prezent, educația capătă noi forme de manifestare, inclusiv noi ipostaze de înțelegere a rostului faptului educațional. Gândirea reprezintă factorul decisiv și mecanismul de bază care procesează informațiile, elaborează judecățile de valoare ce urmează să fie expuse în narațiunea unui fapt educațional. Experiența gândirii, în cazul în care educația presupune activitatea fizică dintre actorii prezenți în procesul de educație, este diferită de experiența gândirii în care actul educațional este mediat de ecranul calculatorului sau al telefonului. Comunicarea didactică în care Celălalt este prezent, în mod fizic, implică o participare complexă, cu întreaga ființă în contextul dialogului educațional. Astfel, prezența celuilalt, în mod fizic, determină evoluția procesului educațional. Mesajele nonverbale pe care le transmite celălalt au o importanță covârșitoare pentru tot ce se întâmplă într-un context academic. În cazul în care actul educațional se desfășoară la distanță, totul se realizează altfel. Spațiul fizic este înlocuit cu cel virtual, contextul în care ar trebui să se întâlnească profesorul cu elevii/studenții săi devine cel mediat de inteligența artificială. Emoția, gândul, cuvântul capătă o altă dimensiune a înțelegerii. Aici și acolo, aproape și departe, acum și atunci se îmbină organic, constituind un întreg. Totul se redimensionează într-un alt sistem de referință – cel virtual, unde regulile de comportament, atitudinile valabile pentru o situație educațională se modifică. Profesorul este cel care redimensionează conținutul temelor, distribuie sarcinile, verifică realizarea lor într-un nou cadru, cel virtual.

În contextul desfășurării educației la distanță apar un șir de metamorfoze pe care le parcurg toți actorii implicați în procesul de învățământ. Cea mai complexă metamorfoză este reprezentată de faptul că situația firească de comunicare cu celălalt, cu prezența fizică nemijlocită a fost înlocuită cu imaginea pe ecranul calculatorului. Procesul clasic de educație care viza ca profesorul și elevul/studentul să se afle față în față a fost înlocuit de medierea ecranului de calculator sau telefon. În situația de limită creată, odată cu situația pandemică declanșată, trecerea la această formă de educație a fost bruscă, fără pregătire prealabilă, în absența, în cele mai multe cazuri ale celor mai

elementare condiții pentru desfășurarea eficientă a educației la distanță. Elevii și profesorii ar fi obligat să se adapteze rapid la noile condiții de desfășurare a educației la distanță. Practic, educația la distanță s-a impus ca un firesc al imposibilității desfășurării comunicării și prezenței fizice față în față. Astfel, a survenit necesitatea deprinderii unui nou tip de educație, cel digital. Educația digitală a intervenit ca o nouă și firească formă de educație în acest context al situației de limită creată în toate sferele de existență ale societății, inclusiv și în învățământ. Dacă până la pandemie sistemul de învățământ tradițional făcea recurs doar adițional la tehnologie, ca la niște instrumente care ar favoriza comprehensiunea unor teme predate, respectiv învățate în procesul de educație, atunci odată în condițiile instalării acestei situații pandemice a fost favorizată și înlesnită folosirea tehnologiei. Desigur că înțelegerea actului educațional, respectiv adaptarea lui la noile condiții a suportat anumite modificări. Cea mai mare modificare a fost că învățământul a fost transferat dintr-un spațiu fizic într-un spațiu virtual. Toate activitățile care se desfășurau într-un context fizic au fost transferate într-un spațiu virtual, mediat de tehnologie. Profesorul, cu autoritatea lui mai mult sau mai puțin absolută, având posibilitatea și funcția de a controla tot ce se desfășoară și cum se desfășoară într-un context didactic, pe neașteptate devine conștient de faptul că acest lucru nu mai este posibil, că educația în contextul virtual se desfășoară după alte norme și reguli, că cel care participă la actul educației în contextul virtual are aceeași putere a cuvântului prin faptul că oferă sau, în egală măsură nu oferă la timpul potrivit un feedback profesorului. Cazul devenit deja universal valabil pentru interacțiunea în contextul virtual – să se conecteze sau nu video la lecțiile care se desfășoară online a devenit un indiciu că profesorul nu mai poate controla totul, nu mai poate impune și obliga. Să rămâi la discreția elevilor a devenit pentru profesori o constatare care îi determină să se simtă mai puțin confortabili în această situație creată.

Profesorul, astfel, devine conștient că desfășurarea educației în spațiul fizic tradițional îl favoriza, iar în spațiul virtual mereu intervine imprevizibilul, că pentru a capta atenția, interesul din partea elevilor/studenților e necesar de un efort mai mare, dexteritate intelectuală, capacitate de a surprinde auditoriul. Simplul fapt în învățământul tradițional, cu prezență fizică, când elevii erau așezați cuminți în bănci, iar profesorul se afla în fața lor, la catedră sau se plimba printre rândurile de bănci îi oferea acestuia posibilitatea să îi ”controleze” cu privirea, să îi domine. Acest mod de educație nu mai este posibil în context virtual, pentru că parcă toți sunt împreună pe ecran și, totodată, în același timp fiecare se află separat undeva în spațiul lui fizic. Este evident faptul că mecanismele de funcționare a învățământului la distanță sunt altele decât cele valabile pentru

învățământul clasic tradițional. Aproape totul trebuie redimensionat în contextul educației la distanță, de la metode, instrumente, timp, spațiu până la instrumentele tehnologice folosite în acest tip de educație. Devenită în scurt timp exclusivistă prin faptul că a dominat învățământul în totalitate mai bine de un an, educația la distanță a reprezentat și un mare beneficiu, pentru că a fost unica posibilitate de interacțiune cu ceilalți și unicul mijloc de interacțiune umană în egală măsură. Aceste metode reprezintă și un mare avantaj pentru societate în general, pentru că indică oportunități de comunicare și interacțiune umană în diferite situații de limită, dar și un alt stil de desfășurare a învățământului la distanță.

Reconfigurarea învățământului a arătat și faptul că deținerea dexterităților digitale reprezintă un mare avantaj pentru orice domeniu de activitate umană, dar în special pentru învățământ, pentru că în dependență de modul cum profesorul a reușit în scurt timp să dețină aceste capacități digitale se desfășoară și procesul didactic cu elevii / studenții. În timpul desfășurării educației la distanță profesorul s-a străduit să depășească barierele distanțării sociale. Ideea fundamentală în acest context este că indiferent de forma desfășurării educației la distanță, elevii/studenții trebuie să fie conștienți că ei sunt obligat să obțină cunoștințe, să se dezvolte cognitiv. Dacă la începutul situației pandemice educația la distanță era considerată ca o modalitate de reluare a legăturii cu elevii/studenții, atunci în prezent e necesar ca ei să conștientizăm că rolul educației la distanță s-a modificat, pentru ca aceasta, să devină performantă, în sensul că volumul și calitatea cunoștințelor pe care le-au obținut elevii/studenții în învățământul tradițional este orientat să fie similare și cu volumul și calitatea cunoștințelor care pot fi obținute în mediul online. Este evident conștientizarea ideii că utilizată în exclusivitate, educația la distanță, ține de o îmbunătățire continuă. Modificările procesului educațional, precum și evoluția lui către o școală digitală completă, presupun luarea în considerație a mai multor factori, respectiv asigurarea unor condiții de activitate într-un context virtual, realități care ar permite asigurarea unui climat favorabil pentru desfășurarea lecțiilor/prelegerilor la distanță. În acest context virtual de organizare a școlii colaborarea și comunicarea eficientă, care vizează implicarea tuturor actorilor participanți la școala online, au o importanță majoră. În afara unei comunicări eficiente care ar genera plus valoare pentru toate părțile implicate școala și-ar pierde sensul și credibilitatea.

Ceea ce a fost până nu demult considerată a fi variantă alternativă și complementară a devenit opțiunea de bază în prezentul și posibil viitorul societății contemporane. Astfel, una din noile caracteristici și tendințe pentru profesor a devenit sintagma – *profesor digitalizat.* Această

caracteristică a survenit datorită faptului că matricea fundamentală pentru desfășurarea educației la distanță a devenit conceptul – *digitalizare*. Cadrele didactice, părinții au învățat o lecție și anume că apropierea de tehnologia digitală a devenit o necesitate fundamentală a ființării umane atât la nivel individual, cât și la nivel de *co-ființare* în societate. Apropierea de lumea digitală, cândva doar un scenariu utopic, astăzi a devenit o realitate obiectivă, fără de care nu ne putem imagina viața noastră. Astfel, comunicarea ființă umană-ființă umană a fost modificată în această perioadă în *ființă umană-calculator-ființă umană.* Nu ne putem imagina interacțiunile umane în afara medierii realizate de tehnologie. În societatea contemporană, numită societate a cunoașterii, este imposibil să ne imaginăm devenirea umană în afara volumului uriaș de informație care este prelucrat, mediat de către inteligența artificială. Societatea cunoașterii a realizat un tandem reușit cu societatea informațională. Cunoașterea în sine astăzi este imposibilă fără recurs la tehnologia informațională. Este dificil, sau aproape imposibil să cunoaștem realitățile de ultimă oră, valabile pentru toate domeniile societății contemporane, în absența recursului la realizările tehnologiilor de ultimă oră. Acest lucru cu atât mai mult este reprezentativ pentru domeniul educației, pentru că anume școala, universitatea sunt acele instituții care asigură un mediu propice pentru dezvoltarea și promovarea cunoașterii. Laboratorul de bază unde se dezvoltă cunoașterea este reprezentat în special de instituțiile academice.

Prin urmare societatea cunoașterii este o societate bazată pe cunoaștere. „Astfel a devenit evident caracterul normativ al cunoașterii în epoca contemporană ceea ce înseamnă promovarea unui anumit sistem de valori, ignorarea căruia nu reprezintă altceva decât lipsa de valabilitate a construcției teoretice respective”.[381] Iar cunoștințele, la rândul lor, trebuie promovate, transmise în timp util, temeinic și fundamental celor care au nevoie imperioasă pentru formarea lor. Dacă, până nu demult, laboratorul din cadrul instituțiilor academice promova lucrul cu materialele naturale, elevii îndeplineau un șir de operații care erau luate din contextul nemijlocit al vieții, astfel era percepută pregătirea pentru viață, obținerea dexterităților care i-ar pregăti pe tineri pentru încadrarea optimă în laboratorul vieții. Astăzi, acest laborator academic este reprezentat de recursul la mai multe metode care reprezintă virtual societatea cu toate domeniile ei de activitate. Educația în societatea cunoașterii presupune, implicit, un sistem de activități permanente și centrate pe informații pertinente, obiective, care se bazează pe cele mai noi realizări ale cunoașterii științifice.

[381]SAHARNEANU, *E.. Sensul și orientările procesului istoric contemporan.* Iași: Editura "Ștefan Lupașcu", 2002, p. 30.

„Funcția de bază a sistemelor de interpretare ce stabilizează lumea constă în a evita haosul, adică în a depăși contingențele”.[382]

Educația digitală reprezintă una dintre finalitățile societății cunoașterii. Prelucrarea informației, capacitatea de a crea conexiuni și legături de cauzalitate cu realitatea ontică, inclusiv capacitatea de a fi creativ în domeniul realității digitale a devenit posibilă tocmai datorită posibilităților și metodelor alternative pe care le oferă educația digitală.

Elementul de bază care asigură funcționalitatea oricăror experiențe ale educației este reprezentat de gândire. Putem defini gândirea ca o conștientizare și sistematizare a experiențelor umane. Fiind prin specificul ei de manifestare – critică, pozitivă, creativă, analitică, gândirea are capacitatea de a sistematiza, ierarhiza, clasifica, ordona toate informațiile pe care oamenii le obțin în rezultatul procesului de cunoaștere. În contextul trecerii de la educația tradițională la educația digitală gândirea suportă și ea anumite modificări. Se transformă și modificările ei cu privire la reprezentările oamenilor despre gândire, despre tot ce înseamnă funcționalitatea operațiilor gândirii. Educația digitală a determinat apariția unui nou tip de gândire – *gândirea computațională.* Acest tip de gândire nu se limitează doar la faptul cum funcționează programarea, dar ea se raportează mai mult la modalitatea de a fi considerată drept o *metodologie de soluționare a problemelor.* În educația la distanță accent major este pus pe *descoperire.* Se învață mult în mod individual. Putem accentua în acest context o *autonomie a învățării.* Este un lucru bun, deoarece dezvoltă independența în gândire. Acest tip de gândire ține de o euristică a învățării individuale. Profesorul este cel care oferă o primă perspectivă de prezentare a temei, problemei, posibilităților de a o analiza, iar elevul/studentul este acela care continuă în mod individual să înțeleagă modalitățile de rezolvare a problemei. Tendința educației digitale este de a forma tinerii în perspectiva dezvoltării capacităților lor pentru a rezolva probleme, pentru a experimenta, pentru a testa, pentru a face transfer de informație în diferite domenii ale științei, pentru a fi creativi în multitudinea situațiilor pe care le presupune viața și societatea în perspectivă. Gândirea computațională evidențiază dezvoltarea capacităților de gândire computațională, cum ar fi: *abstractizarea, gândirea algoritmică, recunoașterea formelor*. Deci, scopul de finalitate al gândirii computaționale este de a forma tineri capabili pentru rezolvarea problemelor. Acest mod de activitate este imposibil de realizat în afara euristicii științifice; în egală măsură gândirea computațională contribuie la dezvoltarea gândirii

[382] HABERMAS, J. *Cunoaștere și comunicare.* Trad. A. MARGA, W. ROTH, W. IOSIF București: Editura Politică, 1983, p. 363.

euristice. În era tehnologiilor informaționale, când roboții înlocuiesc în multe domenii de activitate omul și reușesc să îndeplinească multe operații calitativ și în timp util, omului îi este necesară dezvoltarea gândirii creative ca să poată să se adapteze la noile realități create de el însuși și de semenii săi.

O altă caracteristică a gândirii computaționale este reprezentată de dezvoltarea capacității de abstractizare, esența căreia constă în omiterea unor detalii pentru a face posibilă realizarea reprezentarea ei la nivel abstract, pentru a rezolva fără multe eforturi problema și în egală măsură fără a nu pierde nimic important din soluționarea ei. Cu alte cuvinte, elevii, studenții ar realiza un transfer din realitatea empirică, concretă, imediată, în realitatea reprezentărilor teoretice, semiotice. Această trăsătură a gândirii computaționale ar ajuta în perspectivă tinerii ca să poate rezolva eficient și rapid problemele necesare care fac parte din cele mai imediate părți ale realității noastre senzoriale. O trăsătură fundamentală a gândirii computaționale este *gândirea algoritmică*. Consemnăm că gândirea algoritmică reprezintă o modalitate de a realiza la o soluție printr-o definire clară a pașilor care urmează să fie parcurși în procesul de rezolvare a unei probleme. Gândirea algoritmică este gândirea care îi face pe elevi/studenți să își dezvolte o claritate a gândirii. Ea este foarte importantă pentru că oferă posibilitatea anticipării evenimentelor, factorilor care pot surveni și modifica parcursul evoluției în coordonatele problemei, respectiv în soluționarea ei. Această caracteristică a gândirii ține de gândirea analitică, pentru că implică mult procesul de raționalizare a tot ce întâmplă într-o situație, respectiv o problemă.

O altă trăsătură fundamentală a gândirii computaționale este reprezentată de *recunoașterea formelor.* Întotdeauna, în rezolvarea unei probleme pornim de la ceea ce este similar cu problemele rezolvate în trecut, ne întrebăm în ce măsură este diferită? Algoritmul prin intermediul căruia rezolvăm o astfel de problemă poate fi adaptat pentru a soluționa o întreagă clasă de probleme asemănătoare? Prin urmare, identificarea a ceea ce este similar și diferit în rezolvarea problemelor are o importanță majoră în manifestarea acestui tip de gândire. Această calitate a gândirii contribuie la faptul ca să se economisească resurse din perspectiva timpului, banilor, energiei ș.a. Economisirea și eficientizarea s-ar afla la baza acestei trăsături a gândirii. Care ar constitui și baza programării.

Gândirea computațională care ține de ”*descoperirea asistată”*. Acest tip de gândire este unul aplicativ și proiectiv, pentru că presupune implicarea și asumarea diferitor roluri care exprimă domeniile activității în societate. Astfel, elevii/studenții au posibilitatea să probeze diferite aspecte ale învățării bazate pe proiecte. Scopul suprem al profesorului este de a-i motiva pe elevi să obțină

cunoștințe, căci finalitatea procesului de educație în instituții este de a-i determina și a-i pregăti pe tineri să gândească independent. Astfel, și comunitatea în care ei trăiesc ar avea de câștigat de la această educație realizate în instituții. Este foarte important ca în procesul de predare-învățare al elevilor/studenților să le fie dezvoltate capacități și aptitudini de a formula păreri asupra realității și problemelor studiate, identificarea modalităților de a propune și aprecia în mod critic soluțiile optime. Dezvoltarea gândirii critice a elevilor/studenților trebuie să fie obiectivul de bază al educației, în general implicit și a celei de la distanță. Gândirea critică reprezintă un mod de a gândi cu privire la un anumit lucru, situație, problemă, fenomen proces deci nu este o acumulare de noțiuni și cunoștințe. Gândirea computațională presupune capacitatea de a crea sinteze, conexiuni, de a fi creativ în situații inedite.

Un cadru necesar pentru dezvoltarea gândirii critice în contextul educației la distanță ține de mai mulți factori, cum ar fi *timpul,* este necesar timpul pentru ca elevii/studenții să își formeze propriile opinii, idei, convingeri și experiențe pentru a-și putea argumenta propriile puncte de vedere. Din această ipostază comunicarea mediată de dispozitivele tehnice le oferă posibilitatea ca ei să își dezvolte capacitatea de a-și expune și susține propriile opinii. Este o certitudine deja stabilită - faptul, în contextul situației pandemice s-a confirmat acest lucru, că unii elevi/studenți mai timizi în a-și expune punctul de vedere în procesul tradițional de învățământ, cu prezență fizică, au fost mai determinați să își expună opinia în fața ecranului calculatorului. Deci, sunt și anumite avantaje reprezentate de aspectul că medierea comunicării cu profesorul și colegii, fiind mediată de ecranele calculatoarelor oferă anumite avantaje importante pentru anumite categorii de elevi/studenți, având profiluri psihologice mai deosebite. Situația pandemică care a determinat modificarea aproape radicală a procesului de învățământ a scos în evidență faptul că situația din învățământ se poate modifica oricând, că totul poate fi modificat radical cu privire la modul de viață al oamenilor, respectiv și al comunicării didactice. Școala ar trebui să își dezvolte astfel mai multe modalități de a realiza educația instituționalizată, ca fiecare elev/student să poată beneficia în orice situație de limită de educație.

Specificul desfășurării educației la distanță imprimă o abordare de natură pragmatică a actului educațional. Putem afirma că filosofia pragmatismului aplicată în domeniul educației în prezent este mai mult decât actuală. Conform viziunilor cu privire la o ”*cotitură lingvistică*”, apoi de ”*cotitura pragmatică*” în dezvoltarea filosofiei, în prezent ne putem referi la o ”*cotitură educativă*” ca răspuns la provocarea digitală pe care o trăim. Educația la distanță în contextul actual implică o nouă

abordare a tuturor aspectelor pe care le include, astfel afirmația lui Peirce – *Cum să facem ca ideile să ne fie clare* reprezintă un imperativ pentru timpul prezent. „Stimularea îndoielii este singurul mobil imediat al efortului de a ajunge la convingere”.[383] Raționarea necesară să fie prezentă în procesul de transmitere a cunoștințelor, precum și în multiplele *situații de interogație, problematizare* care apar în procesul firesc de cunoaștere, trebuie să fie conștientă. Întemeierile cognitive care apar în procesul firesc al cunoașterii, implicit al educației la distanță trebuie să fie raționale, deliberate și autocontrolate. Astfel, dacă în contextul educației cu prezență fizică a educatorului și a educabilului sunt invocați mai mulți stimulenți naturali care țin de context, atunci în educația la distanță putem evidenția o suprasaturare a contextului cu un întreg spectru de stimuli vizuali și descriptivi care completează sugestiv discursul verbal. Spectrul de stimulenți prezenți în intervențiile actului educațional desfășurat la distanță favorizează formarea deprinderilor sub acțiunea imaginară. Formarea deprinderilor de reflecție în acest nou format educațional favorizează noi *experiențe ale gândirii*, pe care le trăiesc persoanele implicate în educația la distanță. Gândirea procesează un volum mare de informație, de cele mai multe ori în format electronic, lucrul acesta favorizează o dependență și mai mare de calculatoare. Astfel, timpul petrecut în fața ecranului nu se rezumă doar la interacțiunea la distanță cu profesorul, dar și la activitățile individuale. Experiența gândirii în educația la distanță capătă valențe noi, determinată fiind această experiență, precum și faptul că autoritatea epistemică nu se află în același context fizic cu elevul/studentul. Este important ca experiențele gândirii la care îi solicităm pe ceilalți în educația la distanță să fie autentice, pentru că atunci când experimentăm ceva, acționăm asupra unui lucru, facem ceva cu acesta, mai apoi ar fi cazul să supunem analizei rezultatele experiențelor noastre, în cazul educației filosofice la distanță, bineînțeles avem în vedere de implicații discursive și textuale. Finalitatea procesului de educație rezidă în *eficiența acțiunilor* la nivel de comportamente, formare de atitudini, luare de decizii. Măsura valorii unei experiențe rezidă în înțelegerea raporturilor sau a continuităților spre care ea ne conduce. Experiența gândirii presupune cunoștințe anterioare, dar și elaborarea unor cunoștințe noi.

Pentru J. Dewey școala însemna un *„laborator social”*, acolo urmau să fie obținute obișnuințele, deprinderile, cunoștințele care urmau să fie implementate în contexte sociale. ”Cred că educația trebuie să fie concepută ca o reconstrucție continuă a experiențe; că procesul și scopul educației sunt unul și același lucru”.[384] În cazul când ne referim la educația la distanță, experiențele

[383] PEIRCE, C.S. *Semnificație și acțiune*. Trad. D. MARGA. București: Humanitas, 1990, p. 116.
[384] DEWEY, J. *Fundamente pentru o știință a educației*. Trad. V. NICOLESCU. București: Editura Didactică și Pedagogică, 1992, p. 52.

posibile țin mai mult de sfera ideatică. În acest context, conștiința este separată de anumite activități fizice. Aspectul important ce necesită să fie luat în considerare este disocierea făcută între minte și corp, atât în modelul de educație clasică, care implică prezența fizică, cât și în contextul educației la distanță, când necesitatea de a se afla pentru o perioadă mai mare de timp în fața calculatorului generează la o suprimare a energiei din partea corpului. De cele mai multe ori, suprimarea activităților corpului împiedică mintea să își realizeze scopul ei. Considerăm că un mare neajuns al educației la distanță este faptul că se formează în timp o prea mare dependență de spațiul digital-virtual, în detrimentul interacțiunii cu spațiul real. În acest context, ar fi potrivit să invocăm ideea că motivele principale ale marilor realizări la care a ajuns educația greacă a fost faptul că ea niciodată nu a fost indusă în eroare de false noțiuni, încercând să separe mintea de corp. Un rol major în contextul unei cunoașteri autentice îl au simțurile. În cazul în care cunoașterea se desfășoară în exclusivitate doar la distanță, are loc o artificializare a proceselor de învățare. Gândirea reprezintă străduința intenționată de a descoperi conexiuni specifice între ceea ce facem și consecințele care rezultă din această activitate, astfel încât cele două momente să devină permanente.

Organizarea și monitorizarea procesului educațional prevede luarea în considerare a mai multor componente: resursele umane, activitatea didactică la distanță, instrumentele digitale, formarea continuă a cadrelor didactice și platformele utilizate; specificul disciplinelor/cursurilor predate, respectiv al instituției de învățământ; timpul fizic alocat acestui proces, contextul fizic în care se desfășoară activitatea didactică la distanță, cultura comunicării în mediul on-line, monitorizarea învățământului la distanță. Organizarea și monitorizarea învățământului la distanță în situații de limită demonstrează că această nouă experiență necesită să fie tratată astfel, încât să se țină cont atât de experiențele cognitive și afective ale studenților, cât și ale cadrelor didactice.

Există mai multe aspecte ale învățământului la distanță, care îl fac diferit în comparație cu învățământul tradițional. Predarea și învățarea devin mai șablonate, mai algoritmice, respectiv este nevoie de mai mult timp care se acordat pregătirii temelor, lucru valabil atât pentru profesori, cât și pentru elevi/studenți. În cazul profesorilor, norma didactică este alcătuită atât din cursurile predate, dar și din activitatea științifică care trebuie realizată. Deci, realizarea normei didactice în formatul cantitativ de până acum, în contextul specificului învățământului la distanță, solicită un supraefort din partea cadrelor didactice. Or, realizarea activității profesionale la distanță presupune ca să nu se diminueze sănătatea atât a cadrelor didactice, cât și a elevilor/ studenților. Reieșind din situația creată, în condițiile obiective determinate de pandemie, conchidem că îmbunătățirea continuă a

procesului didactic la distanță devine, astfel, prioritatea fiecărui cadru didactic, fapt ce implică responsabilitate, seriozitate, flexibilitate și capacitate de adaptabilitate la această situație inedită, care ne predispune la învățare continuă. Ca rezultat al experienței parcurse în anul trecut și ca prefigurare pentru educația la distanță în viitor este necesar să se țină cont de următorii factori**:**

Resursele umane

- Să fie redus formalismul în activitatea didactică, în sens că accentul să fie pus pe calitate și nu pe numărul de rapoarte; acest lucru ar contribui la faptul ca implicarea profesorilor să fie mai vie și mai autentică.
- Promovarea și dezvoltarea unei culturi care se bazează pe o stare de bine, susținere morală reciprocă, ajutor reciproc, comunicare constructivă.

Activitatea didactică la distanță

- Profesorii să elaboreze instrucțiuni succinte pentru elevi/studenți după care se vor orienta în procesul de învățământ la distanță, inclusiv mixt;
- Asigurarea cu suporturi de curs în format digital, plasarea lor pe platformele on-line în timp util pentru desfășurarea procesului de predare-învățare;
- Acordarea unor sarcini moderate din punct de vedere cantitativ, accent deosebit pe calitatea lucrului realizat de către elevi/studenți;
- Obiectivitate în aprecierea răspunsurilor elevilor/studenților în condițiile învățământului la distanță; în mare măsură realizările acestea depinde de viziunea creativă a profesorilor în formularea unor situații de problematizare propuse pentru evaluare;
- Orientarea cadrelor didactice în învățământul on-line pentru stimularea învățării personalizate în rândul elevilor/studenților;
- Încurajarea cadrelor didactice pentru elaborarea lecțiilor on-line și transmiterea lor pe rețelele de socializare, youtube;
- Promovarea bunelor practici ale tuturor cadrelor didactice și manageriale de activitate on-line.

Instrumentele digitale la care se va face recurs în perioada învățământului la distanță

- La începutul semestrului, elevii/studenții vor fi informați în context cu instrumentele digitale de care au nevoie în procesul de învățământ la distanță – calculator, tabletă, telefon;
- Crearea în instituții a unor centre multimedia ce ar asigura elevii/studenții, care sunt dezavantajați din punct de vedere al posibilităților materiale, cu câte un calculator ori tabletă

- Conectarea instituțiilor de învățământ la internet de calitate;

Formarea continuă și platformele online utilizate

- Este necesară o pregătire prealabilă a elevilor și a cadrelor didactice în raport cu platformele on-line pe care le vor utiliza în activitatea didactică la distanță – *moodle, zoom, classroom;*
- Ar fi favorabil ca exersarea activității cadrelor didactice pe aceste platforme să se desfășoare în perioada de vară;
- Crearea unui Centru didactic în instituțiile de învățământ pentru înregistrarea lecțiilor audio și video, stabilirea unui grafic clar de funcționare pentru fiecare clasă/facultate, locul de plasare al înregistrărilor, pentru ca să fie cât mai accesibile elevilor/studenţilor.

Timpul alocat procesului de desfășurare a învățământului la distanță

- Implementarea unui management eficient al timpului și al resurselor umane;
- Timpul alocat pentru procesul de predare-învățare ar trebui să includă și oportunitatea de a învăța și de a experimenta lucruri noi, valabil acesta fiind atât pentru profesori cât și pentru elevi/studenți;
- În egală măsură, timpul prevăzut pentru procesul de predare-învățare cuprinde și dialogul constructiv între cadrele didactice, dar și între profesori și elevi/studenți, în scopul împărtășirii practicilor de predare-învățare on-line.

Contextul fizic în care se desfășoară activitatea didactică la distanță

- Ajustarea contextului fizic din cadrul spațiului privat, inclusiv academic, unde se va desfășura activitatea de predare-învățare (în cazul în care anumiți profesori vor preda cursurile din sala de studii în fața calculatorului);
- Asigurarea la domiciliu cu instrumentele digitale necesare;
- Dotarea spațiilor în sălile de clasă/curs cu tehnica digitală necesară în cazul în care anumiți profesori nu dispun de condiții optime de activitate online la domiciliu; valabil și pentru elevi/studenți.

Cultura comunicării în mediul online

- Punctualitate;
- Organizare tehnică din timp;
- Conectare video în timpul conferințelor, nu doar audio;
- Ajustarea microfoanelor (pe mut) când nu se vorbește;
- Respectarea restricțiilor timpului petrecut în fața calculatoarelor;

- Respectarea normelor de lucru la calculator;
- După necesitate, reducerea prezenței în fața calculatorului și accentuarea pe realizarea unor sarcini individuale prin recurs la alte materiale de lucru: de ex., lucrul cu cărțile în format fizic;

Monitorizarea învățământului la distanță

- Scopul și desfășurarea monitorizării prevede să fie constructivă, ea trebuie să dispună de îmbunătățire continuă a învățământului la distanță, dar să nu fie percepută drept un factor inhibitorii care mai mult ar bloca, decât ar provoca inspirația în procesul de învățământ la distanță, atât din partea cadrelor didactice cât și ale elevilor/studenților.
- Criteriul de bază în monitorizarea eficientă a învățământului la distanță este reprezentată în modul cel mai veridic, de produsele didactice pe care le oferă elevii/studenții pe durata semestrului.
- În cadrul procesului de monitorizare a activității didactice la distanță este necesar să se țină cont și de faptul că un cadru didactic oferă *consiliere didactică și psihologică,* precum și *îndrumare diferențiată și personalizată unor elevi/studenți*. Aceasta reiese din specificul activității didactice la distanță și se referă implicit și la nevoile emoționale și cognitive ale elevilor/studenților, în special când evidențiem de situații de limită.
- Monitorizarea activității didactice la distanță, când este mediată de utilizarea tehnologiilor bazate pe internet pentru transmiterea resurselor de învățare și asigurare a suportului de îndrumare din partea cadrelor didactice, este necesar să prevadă și *elaborarea unui ghid de norme etice privind folosirea tuturor instrumentelor care țin de internet și de produsele finale predate cadrului didactic.*

Situația în care se afla societatea în prezent, inclusiv în învățământ, reprezintă nu altceva decât faptul, că oamenii urmează să fie pregătiți pentru orice schimbare care poate interveni în viața lor. Viteza cu care se declanșează toate procesele, modificările care intervin în toate aspectele societății reprezintă nu altceva, decât faptul că oamenii trebuie să fie pregătiți pentru aceste schimbări. Astăzi oamenii trebuie să fie pregătiți pentru modificări radicale care pot surveni și în continuare încolo în societate, respectiv lucrul acesta le va afecta major și alegerile, deciziile care țin de viața lor personală. Fenomenul care îi pregătește pe oameni să fie capabili de adaptare din toate punctele de vedere este educația. La rândul ei, educația este orientată să se adapteze oricăror modificări care pot interveni oricând în lume. În contextul educației tradiționale cunoștințele pe care le obțineau tinerii

în pregătirea lor pentru viață le erau suficiente pentru tot parcursul vieții. Astăzi nu mai putem menționa asemenea realizări. Pentru a supraviețui în contextul unei deveniri continui a societății, a grupului social, a cutumei profesionale, omul permanent trebuie să se adapteze la noutate. Capacitatea la adaptare presupune flexibilitate. Cerințele societății contemporane obligă oamenii ca ei să fie pregătiți în raport cu ultimele realizări ale tehnologiilor digitale. Totul evoluează spre educația continuă. Anume această educație poate să-l pregătească pe fiecare om pentru viață. În caz contrar, cunoștințele acumulate cu 20-30 ani în urmă devin mai puțin sau deloc eficiente în contextul schimbărilor permanente. Cunoștințele se modifică neîntrerupt, volumul de informație crește neîncetat, respectiv educația trebuie să se adapteze tuturor acestor schimbări.

Scopul educației care ar îmbina tot ce a fost mai bun în educația tradițională cu educația la distanță urmează a pregăti tinerii pentru capacitatea de cooperare și conlucrare, pentru flexibilitate și dialog, să pregătească specialiști pentru un nou stil de viață și pentru învățarea continuă. Educația la distanță nu ar fi posibilă fără contribuția noilor tehnologii informaționale. Acest tip de educație propune fiecărui om șansa de a învăța în conformitate cu cerințele personale, precum și în contextul în care se află. Educația la distanță le oferă oamenilor șansa unei mai bune adaptări la societate, la tot ce se întâmplă în prezent. Este un mare avantaj al acestui tip de educație pentru că oferă posibilitatea ca oamenii să învețe în ritmul lor, ținând cont de obiectivele fiecăruia în contextul noilor schimbări sociale. Putem afirma că în cadrul educației la distanță se proiectează un tip de educație personalizată, capabilă de a se adapta la caracteristicile individuale ale persoanei, dar și la cerințele societății. Cu acest tip de educație tinerii obțin șansa unei pregătiri eficiente pentru a se adapta la cele mai complicate circumstanțe ale vieții, respectiv ale timpului în care ei trăiesc. „Realizarea și realitatea umană se măsoară nu numai în raport cu ce a devenit omul, ci și în raport cu ce poate fi el în condiții date și cu ceea ce vrea să fie”.[385]

Remarcăm, de asemenea că educația la distanță reprezintă și tipul de educație cel mai potrivit pentru pregătirea adulților. Care este eficient și din perspectiva flexibilității, utilității lui. Tehnologiile digitale face posibilă reducerii mai multor impedimente care se manifestă prin în constrângerile de timp, accesul restrictiv la informație datorită distanțelor și efortului financiar. În egală măsură această educație oferă posibilitatea adaptării programului personal la opțiunile cu privire la obținerea cunoștințelor într-un domeniu sau altul. Educația la distanță oferă tuturor posibilităților de a excela în privința obținerii cunoștințelor, inclusiv și în privința pregătirii și

[385] MARGA, A. *Reconstrucția pragmatică a filosofiei.* Iași: Polirom, 1998, p. 45.

reprofilării profesionale. Formarea elevilor/studenților/adulților la distanță este accesibilă oricărei persoane. Acest tip de educație facilitează și mai mult dezvoltarea competențelor digitale, în egală măsură favorizează creativitatea, oferă sentimentul de libertate și capacitate de a alege într-un mod individual un program sau altul de formare. Educația la distanță oferă anumite avantaje din punct de vedere psihologic. De ex., elevii defavorizați din punct de vedere social nu vor simți manifestările de discriminare din partea colegilor, condiția de bază este ca ei să dispună de suportul tehnic necesar calculator, telefon, conexiune la internet, care este indispensabil desfășurării eficiente a educației la distanță. Din acest punct de vedere calculatorul, implicit conexiunea la internet, reprezintă elementele de bază care fac posibilă educația la distanță. În dependență de acest context virtual se structurează întreg scenariul valabil pentru educația la distanță – metode de predare-învățare, implicarea și atitudinea atât a profesorului, cât și a elevilor/studenților.

Este foarte important să conștientizăm că prin educația la distanță nu trebuie să vedem un tip de învățământ care ar reprezenta antipodul învățământului tradițional cu prezență față în față. Aceste forme, modalități ale educației, nu se contrazic și nu necesită una văzută și apreciată drept a fi cea mai bună formă de educație, în comparație cu cealaltă formă de educație. Educația la distanță completează educația tradițională. Învățământul cu prezență față în față are doar de câștigat în virtutea faptului că sunt implicate și tehnologiile digitale în educație. Timpul pe care îl trăim nu mai poate fi perceput în afara utilizării acestor tehnologii. Astfel, recursul la tehnologiile digitale poate fi văzut ca o oportunitate de îmbunătățire a învățământului tradițional. Desigur că în contextul utilizării doar a educației la distanță există riscul ca acest tip de educație să formeze oameni care sunt străini unii în raport cu ceilalți, incapabili de a crea interacțiuni umane în realitatea directă, în comunicarea nemijlocită. Acest tip de educație, utilizat în exclusivitate, favorizează și riscul formării unor oameni care nu vor fi capabili să formeze legături emoționale. Pentru că acest tip de conexiuni umane se învață pe viu, presupun prezența fizică în același context al oamenilor. Din acest punct de vedere una dintre laturile atitudinii pragmatice a educației este de a forma oameni integri, capabili pentru a se integra cu succes în viața comunității. Educația formează oamenii nu doar pentru latura individuală a vieții lor, dar și pentru cea socială. Astfel, individualul și socialul se interpătrund și creează un tot integru. În societatea contemporană când elevii/studenții au posibilitatea să acceseze online surse infinite pentru a se informa, profesorul nu mai are rolul de persoană care știe totul, la modul absolut, pentru că informația toată poate fi găsită și în realitatea virtuală. În acest context profesorul are rolul de a ghida în căutarea informației, formarea deprinderilor de învățare, dar cel

mai important rol este cel reprezentat de faptul că profesorul transmite atitudine, emoție, apreciere personală. Astfel, modelul profesorului este luat drept sistem de referință în procesul de cunoaștere, care în sine reprezintă mai mult decât deținerea de informație. Aceasta mai înseamnă comunicare, atitudine, emoție, rezolvare creativă de probleme. „Ceea ce este în sine e independent de propria voință și alegere”.[386] Toate aceste caracteristici ale educației pot fi văzute, însușite temeinic într-un cadru specific de predare-învățare. Cel mai important este ca să fie luate în considerație avantajele atât ale învățământului tradițional, cât și ale educației la distanță pentru a crea formula optimă în privința predării-învățării cunoștințelor. Este foarte important ca să existe o alternanță a acestor două forme ale educație, respectiv să fie aplicate o formă sau alta în dependență de situația care solicită mai mult această formă de educație. Prin urmare educația la distanță nu trebuie să fie văzută ca un scop în sine, dar ca un mijloc favorabil de obținere a cunoștințelor. Alegerea înțeleaptă a metodelor de predare-învățare, a mijloacelor tehnice și a contextului în care se realizează educația are o importanță foarte mare pentru obținerea cunoștințelor de calitate și pentru formarea deprinderilor de viață.

În concluzie, educația la distanță a devenit o realitate trăită de mai bine de un an în contextul învățământului din întreaga lume. În situația de limită creată în prezent în lume educația la distanță a devenit o formă a educației care reprezintă unica modalitate de interacțiune între profesori și elevi/studenți. În condițiile în care nu mai este posibilă interacțiunea față în față în contextul procesului de predare-învățare acest tip de educație a devenit o modalitate de alternativă care ar face posibilă realizarea educației. Aceste două forme ale educației nu trebuie apreciate în opoziție una cu cealaltă. Fiecare din ele are atât avantajele, cât și dezavantaje. Cert este faptul că în orice situație de limită care s-ar crea în această lume procesul de acumulare a cunoștințelor nu trebuie să fie oprit. În situația data educația la distanță reprezintă posibilitatea de bază care face posibil acest proces al cunoașterii. Orice formă, modalitate, recurs la utilizarea ori neutilizarea mijloacelor tehnice urmează să fie supus unei atitudini critice, doar în asemenea caz, când nu vom aprecia în extreme – bine sau rău, vom putea evidenția cele mai eficiente metode care ar favoriza formarea deprinderilor de viață și a competențelor de cunoaștere a acestei lumi. Gândirea critică aplicată în soluționarea creativă a problemelor și strategiile de organizare a unui proces de predare-învățare eficient reprezintă posibilitatea și finalitatea educației într-o societate aflată în transformare continuă.

[386] GADAMER, H.G. *Adevăr și metodă*. Trad. G. CERCEL, L. DUMITRU, G. KOHN, C. PETCANA. București: Teora, 2001, p. 335.

5.2. Raţiuni pragmatice ale educaţiei sociale în Republica Moldova. Strategii de implementare instituţională.

În acest subcapitol ne-am propus să analizăm contextul instituţional şi modalităţile în conformitate cu care se desfăşoară, după anii 1990, educaţia socială în Republica Moldova. În perioada post-sovietică, învăţământul în Republica Moldova a trecut şi trece prin metamorfoze continue, implicit şi la capitolul educaţie socială. Evidenţiem faptul că orientările politice care s-au manifestat în aceste trei decenii au influenţat şi politicile educaţionale în ţară. Menţionăm că disciplinele umaniste predate în şcoală au suportat cele mai multe reconfigurări tematice. Astfel, în învăţământul de la ciclul primar, gimnazial, liceal în toţi aceşti ani elevii au studiat mai multe discipline la începutul perioadei post-sovietice - *Noi şi legea,* după anii 2001 - *Educaţia civică,* iar începând cu 2018 - *Educaţia pentru* societate. Toate aceste discipline au avut şi au menirea să formeze actualii şi viitorii cetăţeni ai Republicii Moldova. Pentru a identifica care este starea de lucruri ce vizează predarea educaţiei sociale în învăţământul din Republica Moldova – am realizat o cercetare calitativă privind disciplinele *Dezvoltare personală* şi *Educaţie pentru societate*, predate elevilor din ciclul liceal. În cadrul cercetării calitative, realizate în perioada aprilie-mai 2020, am identificat temele, subiectele de interes major, specifice acestei vârste, care se vor regăsi în manualele pentru aceste două discipline, precum şi identificarea modalităţilor eficiente de organizare a activităţilor la disciplinele *Dezvoltare Personală* şi *Educaţie Pentru Societate*.

Un factor determinant, pe care îl evidenţiem în studiul nostru, îl reprezintă faptul că o importanţă majoră o au raţiunile pragmatice de care e necesar să se ţină cont în predarea educaţiei sociale în instituţiile de învăţământ. Acţiunile eficiente, atât de importante pentru contextul social, sunt determinate, în sensul cel mai direct, de rolul raţionalităţii. Iar raţionalitatea autentică, din punct de vedere pragmatic este dezvoltată prin intermediul dinamicii reflecţiei filosofice. În instituţiile de învăţământ din Republica Moldova reflecţia filosofică ar putea fi dezvoltată atât în contextul studierii eticii, logicii şi filosofiei pentru copii, cât şi în cadrul celorlalte discipline umaniste studiate de către elevi. Urmează doar să fie aprobate aceste discipline de către Ministerul Educaţiei şi Cercetării al Republicii Moldova. Gândirea critică ar putea contribui la dezvoltarea raţiunii pragmatice, prin aceea că pot susţine acţiunile şi opţiunile eficiente, autentice, atât la nivel individual, cât şi la nivel social.

Anii 1990 au însemnat pentru tot spaţiul ex-sovietic o schimbare radicală din toate punctele de vedere. Odată cu căderea imperiului sovietic ţările care au făcut parte din acest imperiu au suportat o

metamorfoză radicală. După mai bine de 7 decenii de apartenență la un sistem care dominase și controlase până în cele mai mici detalii toate sferele de activitate – politicul, economia, medicina, învățământul, știința, cultura, țările respective au conștientizat să pornească propriul traseu în dezvoltarea lor. Acest parcurs a fost unul deloc ușor, pentru că oamenii formați în sistemul sovietic de educație au continuat să își îndeplinească funcțiile, chiar dacă se schimbase denumirea, în loc de RSSM avem la moment Republica Moldova. Acest stat a cunoscut pe durata a 30 de ani un șir de transformări în toate sferele de activitate, inclusiv și în domeniul învățământului. Dacă până în anii 1989 toate directivele care vizau învățământul veneau de la Moscova, începând cu anii 1990 învățământul în Republica Moldova a început să parcurgă un traseu propriu și plin de experiențe atât de natură pozitivă, cât și de natură negativă. Modelul care era implementat în învățământ se baza pe cel anterior, de factură rusească, dar și pe cel european. Perioada de început în formarea și dezvoltarea statului Republica Moldova a coincis cu Procesul de la Bolognia care a reprezentat o serie de întâlniri ministeriale între țările europene pentru a asigura compatibilitatea standardelor și a calității din învățământul superior. Procesul a creat Spațiul European al Învățământului Superior în cadrul Convenției de Recunoaștere de la Lisabona. Republica Moldova a aderat la Procesul Bolognia în mai 2005, cu ocazia Summitului de la Bergen. Scopul acestei aderări a fost crearea unui Spațiu European al Învățământului Superior bazat pe cooperare internațională și schimb academic pentru facilitarea mobilității studenților, profesorilor, cercetătorilor și pregătirea tinerilor în calitate de cetățeni activi în societățile democratice europene. La modul absolut obiectivele acestui proces au fost perfecte, deși, un fapt real să recunoaștem, că există unele probleme cu transpunerea lui în practică. Învățământul din Republica Moldova pe durata acestor trei decenii a cunoscut mai multe de metamorfoze care arată încercarea lui de a găsi modul autentic de manifestare. Putem conchide că învățământul în acest spațiu s-a raportat la obiectivele de finalitate ale procesului de la Bolognia, la învățământul din România și nu în ultimul rând la pattern urile învățământului ex-sovietic. Simbioza în cauză a făcut ca să avem o situație pe cât de complexă în învățământ, pe atât de complicată. Este ca și cum s-ar manifesta și în acest domeniu lupta dintre vechi și nou, tradițiile și experiențele locale cu cele din exterior. Specificul manifestării acestei stări de lucruri a venit și din considerentul că nu s-a examinat situația în complexitate, din perspectiva unei paradigme holiste. Situația era evidențiată și apreciată în mod trunchiat. Spre regret, nu s-a atras atenția asupra faptului că domeniul filosofiei prevede să fie luat în considerație în acest spațiu. Domenii fundamentale din filosofie – logica, etica, estetica, retorica nu au fost incluse la ciclul liceal pentru a fi studiate. Astfel, formarea tinerilor, mai

corect educația gândirii lor a suportat consecințe majore. S-a pus accentul în mare măsură doar pe domeniul științelor exacte, științele empirice, sociale cu precădere. Iar formarea umanistă a fost neglijată, sau și, implicit, deformată în mod vădit. Consecințele acestei implementări neadecvate a politicilor educaționale a generat și generează consecințe negative în societate. Tinerii sunt educați în așa mod, încât nu li se consolidează gândirea critică, mai corect expus gândirea autentică. Statul, prin intermediul politicilor educaționale pretinde să formeze cetățeni conformiști, care ar accepta toate acțiunile politicienilor. Specificul implementării acestor politici este resimțit și în prezent când majoritatea tinerilor care absolvă școala vor să emigreze. Prin urmare se resimte un hiat între politicile educaționale și realitățile societății din Republica Moldova. Situația pe care o parcurge Republica Moldova nu este deloc ușoară, fiind condiționată această stare de lucruri de flagelul economic care a persistat în toți acești ani, de sfera politicului care a făcut tot posibilul ca oamenii din țara să fie în continuare manipulați cu privire la adevărul istoric, lingvistic, cultural. Învățământul nu ar trebui să fie subordonat politicului, pentru că în asemenea caz suportă consecințele viitorii cetățeni care sunt formați în cadrul instituțiilor din respectivul stat.

Formarea tinerilor prevede să fie realizată armonios, ținându-se cont de starea de lucruri care caracterizează societatea în care trăim, de caracteristicile naționale, de experiențele pozitive și negative prin care s-a trecut până în prezent. Numai astfel se va ajunge la un învățământ autentic, în caz contrar vor falimenta și politicele educaționale, nu doar cele de natură economică, socială, politică. În privința implementării unor idei care țin de educație și care au rezultate foarte bune în alte state, ar fi bine ca aceste idei să fie potrivite și adaptate contextului țării noastre. În contextul specificului învățământului din Republica Moldova ar fi foarte bine ca să se țină cont de *latura pragmatică a învățării* din perspectiva conștientizării conexiunilor între: *a ști, a ști să faci, a ști să fii*. A ști să fii în scopul identificării raportului dintre drepturi și responsabilități. Aspectul pragmatic al învățării este foarte important pentru că ține de dezvoltarea capacităților individuale, care au o atât de mare importanță în viitor, deoarece acest aspect va favoriza faptul ca tinerii să fie capabili de implementări ale cunoștințelor acumulate în domenii concrete. Demersul educațional favorizează dezvoltarea multilaterală a tinerilor în formare. Responsabilitatea acestui tip de demers este foarte mare, pentru că fiind aplicat favorabil el face ca societatea să fie în avantaj. Profitul care se obține în urma unui demers educațional favorabil este imens, toate domeniile din societate vor avea de câștigat. În prezent, avem exemple de state care au modele de învățământ funcționale, spre ex.

Finlanda care are unul dintre cele mai eficiente sisteme de învățământ din lume. Respectiv, în acest stat calitatea serviciilor, implicit calitatea vieții este la cel mai înalt nivel de dezvoltare.

Studierea condițiilor social-economice, culturale și politice într-o țară se face și în dependență situația din domeniul educației. „Rostul educației este acela de a oferi fiecărui om temei pentru construirea destinului său, dacă acceptăm, aristotelic faptul că în fiecare copil destinul este o virtualitate ce poate fi actualizată prin educație, în cursul vieții sau în contexte potrivite."[387] În cazul în care tinerii vor să emigreze aproape în totalitate, să își continue studiile peste hotarele țării, nu putem afirmă despre un sistem de învățământ de calitate, respectiv nici de o societate care ar oferi șanse de angajare în câmpul muncii după finalizarea studiilor. Paradoxală este situația pentru că cei care sunt responsabili de elaborarea politicilor educaționale în asemenea state, nu au avut întotdeauna priceperea necesară, nici dorința de a face ca lucrurile să se dezvolte în măsura firescului. Totul este gândit obedient, pentru ca școala, cu tot ce presupune un sistem de învățământ, să slujească cu fidelitate celor care dețin puterea în acest stat. Respectiv, produsul final al acestei educații este unul obedient, ca dovadă avem cazul URSS și a tot ce s-a format în prototipul de educație sovietic, când nu se accepta sub nici o formă pluralismul ideilor, gândirea critică, dreptul la alegere, libertatea în exprimarea opiniilor. Odată cu falimentarea statului ex-sovietic oamenii au pierdut simțul orientării în țările care au făcut parte din acel stat. Au fost țări care au reușit să depășească acest tip de criză, inclusiv în educație, dar în egală măsură sunt state care și azi sunt victima acelui sistem educațional.

Pentru unele țări ex-sovietice nu au fost suficiente acele trei decenii de căutare a propriei identități în educație dar și în alte domenii și nu doar. În cazul Republicii Moldova căutarea propriei identități se referă și la cea educațională, dar și la cea lingvistică, națională, implicit istorică. Spre regret, interesele politice, inclusiv geopolitice au dominat și au controlat toate sferele de activitate în acest stat. Cea mai mare greșeală în toți acești ani se referă la faptul că s-a continuat cu perpetuarea falsului cu privire la fațetele identității legate de limbă, naționalitate, istorie, cultură. Educația a perpetuat acest fals. Dacă până în anii 1990 acest fals istoric a fost comis de către politica rusă în raport cu acest stat, evidente fiind interesele politice ale fostei URSS în această republică, după anii 1990 această politică a fost continuată deja de cei care se aflau la guvernarea statului Republica Moldova. Specificul educației în acest stat a fost de a forma cetățeni care ar avea o

[387] FLUERAȘ, V. *Competența ca entelehie.* Cluj-Napoca: Casa Cărții de Știință, 2022, p.67.

identitate falsă din punct de vedere lingvistic, istoric, cultural. Nu s-a încurajat aproape deloc tendința către firescul acestei națiuni – de unire cu Țara mamă, România. Criza fundamentală pe care o trăiesc cetățenii Republicii Moldova este criza de identitate. Această criză a cuprins întreg spațiul basarabean în toate domeniile posibile. Cert este faptul că această criză este favorabilă anumitor forțe politice, pentru că mult mai ușor pot fi manipulați oamenii care nu își cunosc propria identitate datorită procesului de deznaționalizare care atât de abil a fost aplicat în această țară.

Educația, prin modul ei de a fi realizată, se desfășoară într-un context social. „Ca dimensiune și condiție a umanului, educația, precum și domeniul social în care se desfășoară, reprezintă starea firească, imanentă a fiecărui individ uman, în care se intră la naștere și din care se iese doar la moarte. Educația, deci, se desfășoară și reprezintă dimensiunea ontologică deplină a omului, ca ființă sensibilă – în universul fizic, și ca ființă suprasensibilă – în existența metafizică”.[388]

Menționăm că educația se regăsește în aceste două realități – cea fizică și cea metafizică. Ambele planuri se intercondiționează prin modul lor de a fi. În contextul realității fizice omul își realizează și condiția de ființă socială. În calitate de ființă socială el trăiește într-un context social, acționează la nivel individual, face anumite alegeri, dar și ține cont de semenii săi în raport cu care interacționează la nivelul sferei publice. Rațiunea individuală se conjugă cu rațiunea și efortul colectiv. Este greșit ca omul să nu ia în considerație interesele celorlalți și să acționeze doar în favoarea intereselor personale. Alegerile și acțiunile în contextul sferei publice se fac în baza unei rațiuni a contextului social. Această rațiune este orientată să se raporteze la rațiunea de a face educație. Educație care, la rândul ei, urmează să țină cont de particularitățile societății respective, de mentalitățile care se regăsesc la nivelul sferei publice, de tiparele comportamentale care acționează în aceste contexte. „Faptul educațional este predeterminat de cunoaștere, de logos, de reprezentări, de imaginație. Educația este precedată, dar și urmată de o serie de asumții valorice, ideatice, chiar ideologice”.[389] O caracteristică aparte care trebuie luată în considerație atunci, când ne referim de rațiunea care stă la baza educației este conștiința, care îi oferă omului capacitatea de a raționa, de a emite judecăți de valoare necesare pentru aprecierea a tot ce se întâmplă în jurul lui, dar și cu semenii săi, inclusiv și cu referire la toate evenimentele care se întâmplă în acel context social. Rațiunea educației constă și în cultivarea conștiințelor oamenilor care sunt supuși intervenției actului educațional. În acest caz accentuăm atât o conștiință individuală, cât și o conștiință generală, de grup

[388] PÂSLARU, V. *Educație și identitate,* Chișinău: Știința, 2021, p. 13.
[389] CUCOȘ, C. *Educația. Experiențe, reflecții, soluții.* Iași: Polirom, 2013, p. 9.

social. Aceste două tipuri de conștiințe se influențează reciproc, conștiința individuală contribuie la formarea conștiinței generale.

Educația socială nu poate fi percepută în afara dezvoltării unei conștiințe sociale. Omul nu trăiește singur, izolat de ceilalți. Conexiunea cu ceilalți reprezintă o necesitate obiectivă, Existența umană singulară este tributară existenței sociale, de grup. Această interdependență este vădită. Respectiv, este necesară educația socială în contextul unei educații care se aplică în sistemul de învățământ. În dependență de educația care se aplică în școală, putem anticipa care vor fi tiparele comportamentale în societatea de mâine. ,,Educația este un soi de actualizare memorială, un fenomen de readucere în prezent a unui capital inepuizabil – cultura omenirii. Ea este fenomenologie temporală prin excelență, arc peste timp care aduce îmbogățire spirituală, conturare stadială a unei personalități".[390] Trecutul și prezentul se condiționează și se intersectează pentru a proiecta situația în perspectiva timpului viitor. În cazul unei educații sociale obediente aplicate într-o societate pe parcursul mai multor ani putem vedea efectele negative ale acestei educații pe durata de existență a mai multor generații. Efectele sunt în lanț, pentru că o generație o formează pe cealaltă, respectiv, chiar dacă dispare un sistem de educație, oricum rămân oamenii care au format alți oameni în acel sistem. Consecințele sunt mult mai mari decât ne putem imagina, pentru că ideile impregnate în conștiința celor educați contribuie și la educarea generațiilor viitoare. Exemplu elocvent în acest caz este sistemul sovietic, care, deși a destrămat cu 33 ani în urmă continua se perpetueze datorită mentalităților celor care au fost formați în acea perioadă și care formează în prezent alte generații. Perpetuarea modelului de educație sovietică este periculoasă pentru că scopul acelui învățământ a fost educarea omului sovietic în spiritul unui model de om nou, un gen de om al societății

Un flagel al societății sovietice, implicit și în educație a fost legat de viziunea asupra proprietății. În acea perioadă se considera că omul sovietic și al viitoarei societăți comuniste de viitor nu trebuia să aibă un șir de trăsături ”nedemne”, cum ar fi ”egoismul” specific celui care deține proprietate privată, ”individualismul” și altele de acest gen. Conchidem că pe lângă criza identității, un alt tip de criză care se manifestă din plin după anii 1990 este criza proprietății. Mai adevărat spus înțelegerea corectă și adecvată a acestui concept de criză în prezent. Faptul că ”individualismul” era perceput drept un concept negativ, a făcut ca educația să fie una omogenă, nediferențiată, aplicată într-un mod standard în societatea de atunci fosta RSSM. E necesar să

[390] CUCOȘ, C. *Educația. Experiențe, reflecții, soluții.* Iași: Polirom, 2013, p. 151.

domine un singur sistem, o singură idee și o singură mentalitate. Cred că nimic nu dăunează mai mult educației ca existența unei singur model, a unei singure opțiuni. Această realitate face ca persoanele supuse intervențiilor educative să fie formate în spiritul unui model în care nu ar fi încurajați să își exprime liber opiniile, să nu fie motivate de a crede în propriile idei, respectiv capacități de a acționa de unii singuri. Permanent erau orientați să se raporteze la ceilalți ca la o unitate de măsură și valoare. Aceste circumstanțe au generat consecințe grave în societate. Nediferențierea de ceilalți, faptul că nu trebuie să te consideri o ființă autonomă, individuală, capabilă să posezi drepturi, dar și responsabilități de a contribui la faptul ca să se formeze o omogenitate în societate.

Dezvoltarea în sine, la nivel de dezvoltare personală nu era permisă. Această activitate nu era încurajată în mod, motivat, pur și simplu modelul de societate adoptat în acea perioadă nu avea nevoie de oameni care să gândească critic, să fie autonom în manifestarea viziunii și acțiunilor atât la nivel individual, cât și la nivel de sferă publică. Statul și colectivul în sine aveau rolul de evaluatori a tot ce se întâmpla cu viața unui om. Nu era permisă diferențierea sub nici o formă. În astfel de societăți dezvoltarea individuală a omului nu este admisă. Autenticitatea ființei umane nu este luată în considerație, nici nu se permite să se dezvolte la justa valoare și în corespundere cu trăsăturile individuale. Oamenii își manifestau opinia doar în grup, era necesar ca deciziile luate să fie luate de comun acord, astfel pierzându-se puterea argumentului individual, se are în vedere însă și psihologia de masă care confirmă ideea că oamenii în grupuri își pierd din individualitatea lor, din forța argumentelor. Nu se admitea ca cineva să își impună propriile idei, în detrimentul celor mulți. La nivel individual persoana nu valora nimic, iar deciziile luate de responsabilii partidului erau determinante. Cenzura era prezentă în toate domeniile de activitate. Astfel, toate ideile erau cenzurate, gândirea autentică era subminată din start. Această situație a favorizat și manifestarea unei educații obediente. „Ieșirea din criza spiritual-morală e posibilă pe calea consolidării principiilor morale general-umane pe care intelectualitatea le împărtășește întotdeauna”.[391]

Ideea unui demers analitic în cadrul căruia să fie supuse cercetării științifice validitatea demersului cu privire la educația pragmatică credem că se justifică în condițiile și contextul actual valabil pentru Republica Moldova. Fundamentală pentru demersul nostru este analiza strategiilor metodologice din perspectiva unui pragmatism social și educațional. Considerăm că ideea unei

[391] CAPCELEA, V. *Intelectualitatea. Esența, tipologia, locul și rolul ei în societatea post-modernă.* București: Pro Universitaria, 2022, p. 72.

educației pragmatice, o educație dinamică unde se manifestă în egală măsură intuiția, recursul la tradiție, inovația, sunt esențiale și fundamentale pentru o societate cu adevărat funcțională.[392] Educația pragmatică se încadrează perfect în contextul adecvat al pragmatismului social. Natura pragmatică a educației ține de bunul mers al evoluției lucrurilor într-o societate de tip deschis, funcțională cu adevărat, acolo unde bunele practici sociale se regăsesc din plin. Ținând cont de unele paradoxuri educaționale, implicit sociale manifestate în Republica Moldova, educația pragmatică ar contribui în mod firesc și esențial la dezvoltarea societății. Contextul social întotdeauna generează în societate un anumit tip de educație. În prezent, ideea unei educații pragmatice este necesară de a fi explicată din perspectivă științifică. Analizele și interpretările care sunt necesare pentru argumentarea necesității educației pragmatice sunt de natură epistemologică. Natura pragmatică a educației nu poate decât să releve faptul că într-o abordare teoretică a educației e necesar să admitem existența unui dinamism: teoretic și practic. Trecerea de la paradigme educaționale perimate spre paradigme educaționale noi, conforme cu realitatea socială reprezintă un prim pas spre asumarea unei educații pragmatice. Este necesară generarea unor noi tipologii educaționale menite să susțină o realitate socială în sensul dobândirii caracteristicilor specifice pragmatismului.

Pragmatismul, cu contribuțiile sale asupra rezolvării imediate a problemelor existente în societate, în sensul de a menține sau a dobândi valorile cele mai prețuite de comunitate, a fost privit ca o filosofie a practicii democratice. Conferind acțiunii și comportamentului un loc de o importanță centrală, pragmatismul este, în mod implicit, și o filosofie morală, pentru că moralitatea presupune studiul comportamentului uman și căutarea unor standarde care să-i călăuzească. Așa cum sugerează Mead, moralitatea individului există și se dezvoltă în interiorul unei evoluții sociale cuprinzătoare. Filosofia morală este indisolubil legată de o filosofie socială și, promovând mai departe raționamentul, pragmatismul a devenit o filosofie socială prin excelență.

Omul în calitate de ființă socială înzestrată cu rațiune este capabilă să transforme realitatea în jurul său. Capacitatea ființei umane de a transforma mediul din jurul său are o însemnătate vitală. Educația socială care se realizează în instituțiile de învățământ din Republica Moldova are la bază implementarea anumitor obiective. Disciplina ”*Educație socială*” care face parte din programa școlară valabilă pentru cele 3 cicluri – primar, gimnazial și liceal, reprezintă baza în raport cu care se fundamentează formarea cetățenilor din Republica Moldova. Această disciplină a fost introdusă în

[392] SIEGEL, D. *Mindsight. Noua știință a transformării personale*. BUTUZA, M. (trad.). București: Herald, 2021.

școlile din Republica Moldova începând cu 1 septembrie 2018, având scopul de a prezența unei temeinice abordări din perspectivă filosofică a educației pentru societate. Abordarea filosofică în cadrul curriculum-urilor prevăzute pentru aceste două discipline este atât de necesară, mai ales ținând cont și de faptul că cea mai profundă viziune și abordare complexă a formării viitorilor cetățeni ai Republica Moldova este realizată de filosofie. Se are în vedere o filosofie pragmatistă care ar re-orienta și ar ghida învățământul din Republica Moldova spre autenticitate, respectiv spre niște finalități pragmatice care presupun formarea unor personalități integre, capabile să acționeze eficient atât la nivel privat, cât și la nivelul sferei publice. „Calitatea procesului educațional a devenit preocuparea de bază a politicilor educaționale, aceasta pentru că are o semnificație strategică și determină, prin finalitățile sale, îmbunătățirea calității vieții”.[393] Intenția cercetării noastre este de a demonstra, respectiv de a implementa strategiile transdiscplinare în predarea disciplinelor socio-umane în școală, universități, mai ales că actuala paradigmă care se impune în formarea elevilor/studenților din punct de vedere cognitiv este cea de natură inter-pluri-transdisciplinară. În formarea elevilor/studenților cognitivul raportându-se în sensul cel mai direct la partea afectivă.

Din acest punct de vedere este necesar de a discuta despre educație din perspectivă filosofică, adică mai corect ar fi să evidențiem filosofie a educației, care din perspectiva lui John Dewey filosof american, se raportează la ideile pragmatismului. Viața trăită devine o categorie esențială a pragmatismului. Inteligența critică reprezintă o mare valoare pentru întreaga conduită umană. Pentru pragmatism cunoștințele nu reprezintă ceea ce este cunoscut, actul cunoașterii. Filosofia educației are drept paradigmă centrarea pe interacțiune și comunicare. Din acest punct de vedere formarea elevilor prin intermediul disciplinei *educația pentru societate* – nu reprezintă ceva ce i se educă elevului, dar presupune implicarea la un nivel superior al elevilor. Filosofii pragmatiști au identificat la cel mai înalt nivel importanța interacțiunii și a comunicării, în societatea contemporană, când interconectivitatea este din ce în ce mai mare. Cercetarea pe care o realizăm examinează și activitatea nemijlocită cu elevii, avându-se în vedere realizarea unor ateliere de filosofie pentru elevi. Din acest punct de vedere acțiunile noastre au drept scop primordial să contribuie la conștientizarea necesității studierii filosofiei încă din școală; că orice construct de natură cognitivă și afectivă are temeiuri filosofice. „Filosofia implică un demers educativ, formativ, important prin faptul că este atât cunoaștere, cât și evaluare și angajare intelectuală față de lume”.[394] Concomitent

[393] ROȘCA, L. CUROȘ, L. *Politicile educaționale din statele europene: obiective prioritare*. Chișinău: Print-Caro, 2023, p. 31.
[394] COANDĂ, S. *Filosofia – o necesitate intelectuală. Studii de filosofie.* Chișinău: CEP USM, 2018, p. 25.

accentuăm că, vrem să contribuim la re-gândirea gândirii atât la nivel individual, cât și la nivel social. Astfel, tindem să promovăm o unitate esențială, care are drept miză să potențeze aspirațiile tuturor ce s-au întrunit și se vor întruni și în perspectivă în orizontul aplicativ al filosofiei.

Educația socială cu componenta ei pragmatică evidențiază formarea capacității de a acționa eficient. Acțiunea eficientă se referă și la comportamentul uman, care nu prevede neapărat schimbarea lumii, ci mai concret schimbarea condiției sale în lume. Lumea în care acționăm suportă modificări datorită nevoii ființei umane de a se adapta la această lume, dar și dorinței omului de a se îmbunătăți pe sine, respectiv a îmbunătăți și această lume din care facem parte. Pe lângă calitatea ființei umane de a acționa în societate, ea mai are și această tendință către metafizică. Această calitate caracterizează ființa umană drept o ființă care tinde spre desăvârșirea sinelui. Tendința către desăvârșire a ființei umane are drept scop desăvârșirea propriului sine. Sinele autentic este cel care manifestă o atitudine necondiționată în raport cu ceilalți, nu își creează dependențe, nu este tributar opiniei celor mulți, fiind capabil să ia singur decizii și să acționeze. Sinele fals este reprezentat de persoanele care se adaptează ușor societății și celorlalți. Sunt conformiști, se adaptează rapid oricăror circumstanțe. Putem afirma că și-au dezvoltat niște mecanisme de apărare ale eului pentru a putea supraviețui oricăror circumstanțe din mediul înconjurător. Fiecare persoană în contextul social aduce cu sine anumite modificări, în dependență de așteptările sale și ale celorlalți, de acțiunile sale. Oamenii obțin să își conștientizeze propria existență în măsura în care se delimitează de lumea din exterior, acest fapt coincide și cu realizarea unei atitudini față de lume și față de sine. Educația socială, în acest sens reprezintă, deci, o schimbare-formare-dezvoltare de atitudini care, la rândul lor fac parte din mentalitatea oamenilor. Orice tip de educație contribuie la formarea mentalităților, inclusiv cea socială.

Pentru o radiografie obiectivă a situației din învățământ cu privirea la predarea educației sociale în Republica Moldova, am realizat cu elevii din liceele din Republica Moldova un studiu calitativ: *Dezvoltarea personală și Educația pentru societate – atitudini și practici ale elevilor claselor liceale.* Am realizat 30 interviuri individuale cu elevii claselor liceale și 10 interviuri cu profesorii care predau disciplinele *Dezvoltare personală* și *Educație pentru societate în licee*. Elevii intervievați au fost de comun acord că aceste două discipline sunt importante pentru formarea lor, ele reprezintă domeniile care îi pregătesc pe tineri cu adevărat pentru viață. Este evident faptul că în prezent curriculum-urile la disciplinele în cauză nu acoperă toate temele care reprezintă atât așteptările elevilor, cât și ale profesorilor. Mai este prezent și un factor important, cadrele didactice

care predau disciplinele *Dezvoltare personală și Educație pentru societate* nu au pregătirea necesară pentru a preda aceste discipline. Majoritatea dintre ei nu au studiat filosofia și psihologia, domenii atât de importante pentru formarea cadrelor didactice. Respectiv, predarea acestor discipline se face într-un mod subiectiv și reducționist, are o tentă formală, sunt discipline opționale. Încă din clasele primare elevilor li se sugerează că aceste două discipline sunt mai puțin importante în comparație cu disciplinele considerate de elevi și profesori drept a fi de bază – matematica, limba română, istoria etc. Există o convingere falsă în acest sens care caracterizează întregul proces de învățământ, implicit pe toți cei implicați în procesul de învățământ – elevi, profesori, părinți, că prioritate ca interes fundamental, timp acordat au doar disciplinele la care se susține bacalaureatul, în rest celelalte discipline ar fi neimportante. Această prejudecată este una care denotă starea de lucruri în sistemul de învățământ, care arată atitudinea superficială și formală a celor care sunt responsabili de elaborarea și implementarea politicilor educaționale.

Elevii chestionați au menționat necesitatea studierii unor teme care ar avea cu adevărat un impact major asupra formării lor ca personalități, ca viitori cetățeni care s-ar implica eficient și ar avea un impact major asupra dezvoltării societății în întregime. Elevii au accentuat îndeosebi pe necesitatea, inclusiv și dorința lor de a studia teme care sunt legate nemijlocit de filosofie, astfel ei au evidențiat subiecte care ar ține de logică, argumentare, cunoașterea personală, precum și cunoașterea celuilalt, teme care țin de raportul minte-corp, inteligență naturală și inteligență artificială, teme care i-ar ajuta mai bine să își înțeleagă propriile emoții, dar și ale semenilor lor, teme care țin de studierea modului de gândire, de comunicare și relaționare eficientă cu ceilalți, de comportament eficient în societate, cultura și religia diferitor popoare, cultura sănătății, probleme care țin de comunitate.

Interesul elevilor pentru aceste teme demonstrează un interes viu față de cunoașterea propriei persoane, cunoașterea semenilor, dorința lor de a persevera întru obținerea de cunoștințe, dexterități, capacități care le-ar fi de real folos în viața privată, dar și cea profesională. Se simte flexibilitatea și curiozitatea vie de a studia aceste domenii – filosofia și psihologia, care țin de cunoașterea ființei umane, modul de gândire, de interrelaționare. Una dintre constatările triste ale acestui studiu calitativ este că marea majoritate a elevilor nu au cunoștințe elementare de filosofie și psihologie, au reprezentări foarte simpliste despre ele. Cunoștințele profunde despre cele enunțate elevii pot fi obținute anume în aceste două domenii. O altă constatare tristă este faptul că un stat care nu conștientizează necesitatea ca elevii să studieze filosofie și psihologie este un stat care conștient

alege să formeze viitorii cetățeni în spiritul unei gândiri conformiste, obediente. Se refuză voit și conștient de la început ca să se formeze viitorii cetățeni în spiritul gândirii critice, autentice, care ar avea propria viziune asupra lucrurilor, asupra tuturor evenimentelor care derulează în societate. Cu regret, interesele statului de a forma cetățeni care ar servi intereselor lui și nu ar pune la îndoială nici o directivă venită de la guvernanți prevalează în raport cu acele politici educaționale care ar forma oameni integri, liberi în asumarea responsabilităților, dar și a drepturilor lor în acest stat. O altă constatare pe care am făcut-o în contextul realizării studiului calitativ este lipsa de manuale la aceste două discipline - *Dezvoltare personală* și *Educație pentru societate.* Din această cauză este dificil din acest punct de vedere, atât pentru elevi, cât și pentru profesori. Elevii și-au expus și părerea cu referire la manualele de dezvoltare personală și educație pentru societate. Elaborarea manualelor la disciplinele respective reprezintă obiectivul de bază în cadrul proiectului *Abordarea epistemologică a dezvoltării personale și a educației pentru societate: de la strategiile transdisciplinare la finalitățile pragmatice ale societății actuale din Republica Moldova (Program de Stat 2020-2023).*

Elevii și-au expus părerea și cu referire la faptul cum ar trebui din punctul lor de vedere să fie manualele respective. Și-au exprimat opinia ca manualele să conțină informație legată de realitatea imediată, să nu conțină doar teorie; să fie inclusă informație cu situații concrete, care s-ar referi în special la ultimele două decenii, respectiv aceste realități ar fi mai aproape de viața elevilor actuali. Ar trebui ca aceste manuale să conțină cât mai multă exemple practice, pentru ca elevii să înțeleagă că importanța acestor discipline este de a le forma capacitatea transpunerii cunoștințelor în practică. Elevii consideră că rolul educației sociale este major, pentru că vizează dezvoltarea respectului, încrederii reciproce între membrii comunității. Această disciplină ar avea rostul să formeze cetățenii în manifestării spiritului comunitar, pentru că oamenii trăiesc în societate, respectiv interesele lor nu trebuie să se rezume doar la spațiul în care situată casa sa, dar să fie atenți și activi în raport cu tot ce se întâmplă în comunitate. În prezent, oamenii mai trăiesc carențele educației sovietice când ei erau obișnuiți ca statul să se ocupe de toate și că de tot ce se întâmplă este responsabil statul. Astfel, oamenii nu sunt obișnuiți să își manifeste latura activ-participativă a comportamentului lor social. Este de preferat ca în societate oamenii să nu manifeste doar aspectul unei democrații reprezentative, dar și a celei participative.

Elevii foarte bine conștientizează și apreciază critic faptul că în societate există și se manifestă din plin corupția, faptul că oamenii nu sunt apreciați după merite, randament și profitul pe care îl aduc în stat. Astfel, survine un paradox, între ceea ce există în societate și ceea ce se promovează în

curriculum-urile acestor discipline. În general, scopul și obiectivele educației sociale în orice societate sunt de a forma oamenii în spiritul binelui comun, adică finalitatea acestui tip de educație este reprezentată de necesitatea ca tinerii să fie formați în spiritul unei etici publice, a unui bine comun. Constatăm că aspectul pragmatic al educației sociale este vădit, pentru că educația socială mai înseamnă și realizarea funcției sociale a cunoașterii, nu poate fi percepută după limitele aspectului pragmatic al cunoașterii, adică după limitele realizării sociale, a aplicabilității, și a interesului manifestat față de binele comunității din care fiecare dintre ei face parte. Din acest punct de vedere este nevoie ca autorii și actorii politicilor educaționale să conștientizeze valoarea practică, utilitară în formarea elevilor în calitate de viitori cetățeni. Specificul educației sociale este că ea nu trebuie să fie doar transmisă în plan teoretic și cantitativ, ci ea prevede să fie predată astfel, încât să dezvolte gândirea. Prin urmare, ea va asigura deschiderea gândirii spre noi orizonturi pentru actualitatea mereu nouă, respectiv, nu va face ca gândirea să devină tributară în scheme rigide și automatisme. Tendința educației sociale în instituțiile de învățământ deseori este monopolizată gândirea în scheme și paradigme rigide. Din acest punct de vedere este necesar ca școala să tindă pentru a deveni acel modelator plastic al gândirii, respectând în același timp ritmul comun al gândirii.[395]

Accentuăm în mod deosebit că educația socială evidențiază și acest aspect – de a gândi împreună. Individualitatea gândirii, experiența individualității face posibil acest fapt de a rămâne deschiși către iminența diferență a fiecărui gând în parte, diferență care permite alteritatea. Flexibilitatea în a accepta părerile celuilalt are o mare importanță în procesul de educație socială. Apartenența la o societate anumită presupune și apartenența la o comunitate de idei. Acest mod de apartenență reprezintă un lucru foarte important, pentru că este conectat la ”comunitatea academică”. În cazul în care spațiul comunității de idei este deschis, există posibilitatea ca să fie creată acea interconexiune între toți cei care participă nemijlocit la tot ce se realizează în contextul în care se realizează educația socială.

Aspectul pragmatic al educației sociale în Republica Moldova accentuează și luarea în considerație a tuturor factorilor care ar contribui la faptul ca societatea să devină una prosperă, care ar ține cont de părerile tuturor în toate acțiunile planificate la nivelul sferelor de activitate socială. „În lumea contemporană, interacțiunile dintre problemele reale ale oamenilor și politicile publice ale statului sunt reflectate în teoria pragmatismului, conform principiilor căreia o politică eficientă

[395] SIEGEL, D. *Mindsight. Noua știință a transformării personale*. BUTUZA, M. (trad.). București: Herald, 2021.

satisface necesitățile/nevoile unui grup numeros de oameni sau mai multe nevoi ale unui grup mai mic".[396] Fără implicarea din partea tuturor membrilor societății, adică a grupurilor care o reprezintă, nu există sorți de izbândă în dezvoltarea unei societăți prospere. În contextul proceselor de europenizare, implicit globalizare are o mare valoare educația socială, pentru că ea îl educă pe om în spiritul conștientizării propriei identități naționale, a libertății persoanei. Astfel, dreptul la identitatea personală, implicit cea națională, dreptul la opinia proprie, dreptul la libertate, toate aceste procese presupun o conștientizare a raportului unu-multiplu. Acest raport ar contribui la faptul ca să existe o viziune holistă în societate pentru a respecta drepturile și alegerile tuturor oamenilor care reprezintă această societate. Educația socială în Republica Moldova ar trebui să se raporteze în modul cel mai direct la cunoașterea reprezentativă pentru aceste două domenii – filosofia și psihologia. Educația în afara cunoașterii, respectiv a instituțiilor care oferă un context favorabil pentru desfășurarea procesului de cunoaștere este imposibilă. Iar cunoașterea, la rândul ei, este imposibilă fără acel ethos al cunoașteri, fără libertatea gândirii și comunitatea ideilor. Cunoașterea și educația într-o societate democratică realizează pentru viitorul unei societăți prospere. Educația socială reprezintă implicit educația pentru democrație. Cultura democrației, ca și cultura gândirii necesită educate. Conceptul de democrație reprezintă un ideal spre care tind societățile, grupurile unde a dominat pentru mai mult timp totalitarismul. Din acest punct de vedere democrația a devenit o valoare în sine, care trebuie câștigată prin efort al voinței, respectiv apreciată la justa valoare și menținută prin respectarea drepturilor tuturor oamenilor. Democrația, ca și libertatea, cunoașterea reprezintă valori supreme în fiecare societate. Aceste valori întruchipează idealul uman.

În spiritul filosofiei antice democrația reprezintă prosperarea propriei ființe. Din punct de vedere pedagogic democrația reprezintă valorile de temelie ale poporului, adică un gen de matrice axiologică națională. Deci, educația pentru democrație este o parte componentă a educației sociale, pentru că formează persoana în spiritul respectării matricei axiologice valabile pentru poporul din care face parte, inclusiv favorizează dezvoltarea oamenilor din perspectiva interacțiunilor sociale, la nivelul sferei publice. Iar contextul sferei publice din Republica Moldova încă nu este bine coagulat, lipsește acel nucleu care ar aduna și ar favoriza apariția unei orientări care s-ar ghida de valorile cu adevărat naționale, românești, inclusiv cele europene În societatea de viitor a Republicii Moldova este nevoie ca societatea să devină cu adevărat democratică, să ofere protecție și libertate autentică

[396] ROȘCA, L. *Securitatea umană și socială în statul democratic.* Coordonator. *Materialele conferinței științifico-practice internaționale.* Chișinău: Print Caro, 2023, p. 43.

membrilor societății. Putem considera că prin intermediul educației sociale are loc umanizarea relațiilor dintre oameni, care îi determină să își re-gândească propria existență și din perspectiva existenței celuilalt. Atunci când există o bază temeinică a educației sociale este creată fundamentele necesare și pentru autoeducația socială. Autoeducația, în acest sens, coincide cu grija față de sine în aspectul relației favorabile și benefice atât cu propriul sine, cât și și cu ceilalți. Respectul pentru celălalt reprezintă în educația socială virtutea supremă, pentru că implicit se declanșează și generozitatea, altruismul și grija față de celălalt.

Concluzii la capitolul 5

- Principala interogație și problematizare în privința educației la distanță ține de experiențele pe care le parcurge gândirea în acest tip de experiență. Reconfigurarea învățământului ține întotdeauna de situația prezentă în societate, astfel încât educația pragmatică să poată forma oameni integri, capabili să se integreze cu succes în viața comunității.
- Acțiunile eficiente, atât de importante pentru contextul social, sunt determinate în sensul cel mai direct de rolul raționalității. Iar raționalitatea autentică, din punct de vedere pragmatic este dezvoltată prin intermediul dinamicii reflecției filosofice. În instituțiile de învățământ din Republica Moldova reflecția filosofică ar putea fi dezvoltată atât în contextul studierii eticii, logicii și filosofiei pentru copii, cât și în cadrul celorlalte discipline umaniste studiate de către elevi. Urmează doar să fie aprobate aceste discipline de către Ministerul Educației și Cercetării al Republicii Moldova. Gândirea critică ar putea contribui la dezvoltarea rațiunii pragmatice, prin aceea că pot susține acțiunile și opțiunile eficiente, autentice, atât la nivel individual, cât și la nivel social.
- O societate a cunoașterii nu este percepută fără implicarea cercetătorilor. Anume, ei sunt cei care promovează și dezvoltă cunoașterea științifică. Acest tip de cunoaștere se regăsește în toate domeniile de activitate ale societății. De aici derivă și responsabilitatea socială a savanților, a intelectualilor, a educatorilor și profesorilor în contextul științific de activitate nemijlocită. Cunoașterea în perspectivă pragmatică ține de adevăr și de justificare, astfel că putem accentua în acest sens o teorie pragmatică a adevărului, care este determinat de contextele de acțiune ale oamenilor.

- Fiecare om își creează un gen de model în conformitate cu care acționează. În acest parcurs el îi influențează, respectiv îi modelează pe toți cei cu care ajunge să interacționeze într-un cadru personal și social. Un mare rol are autodeterminarea prin mecanismele ei – autonomie, competență, relaționare, aspirații, obiective, entuziasm, vitalitate, stări emoționale, comportament pro-activ, stare de bine, influențe de context etc. O bună cunoaștere de sine este garanția unei înțelegeri autentice. Structurarea unui plan de acțiuni este rezultatul manifestării voinței, a personalității umane, a autodeterminării. Orientarea spre acțiune constituie un mecanism adaptiv mai eficient decât comportamentul pasiv și tendința de așteptare.

CONCLUZII GENERALE ȘI RECOMANDĂRI

Interpretarea pragmatistă a procesului comunicativ, a celui de comunicare simbolică implicit, are o relevanță aparte, prin aceea că depinde întotdeauna de particularitățile contextului. Astfel, întrucât fiecare cuvânt/simbol poate presupune mai multe sensuri, înseamnă că fiecărui mesaj trebuie să îi asociem o accepțiune particulară, desprinsă din subiectivismul semnificărilor umane. În acest cadru de eficiență a comunicării simbolice se conectează deopotrivă componenta pragmatică și cea hermeneutică a unui mesaj anumit.

1. Concluzii generale ce rezultă din cercetare

Anumite concluzii ce rezultă din această cercetare pentru a sintetiza modul eficient în care vorbitorii folosesc cuvintele pentru a transmite unul sau mai multe sensuri.

- Așa cum s-a arătat în primul capitol, prin caracterul său reprezentativ și creativ, simbolul își determină interpretantul. Reprezentările pe care le formăm au o natură de manifestare simbolică, având drept rezultat generarea unei realităţi simbolice.
- Contribuția lui Dewey în domeniul educației este una majoră, întrucât ideile sale cu privire la filosofia educației au influențat atât contextul cultural american, cât și pe cel european. Dewey a perceput educația ca fiind un proces social-cultural, nu numai unul individual. Finalitatea în modelul de școală al lui Dewey este centrată pe rezolvarea unor probleme. Acest model de pedagogie reprezintă esența epistemologiei pragmatiste. Cercetarea bazată pe ciclul anchetă, care include problema și rezolvarea ei, testarea și evaluarea, reprezintă esența epistemologiei lui Dewey, dar și a epistemologiei pragmatiste.
- Viziunea enunțată de G.H. Mead cu privire la manifestarea sinelui social ține de schimbarea paradigmei de trecere de la subiectul psihologic la subiectul social. În context social, ființa umană are posibilitatea să descopere prin intermediul procesului de comunicare conștiința semenilor săi. Sinele, gândirea și societatea reprezintă cele trei paliere pe care și-a construit G.H. Mead întreaga viziune, care este în egală măsură filosofică, antropologică, psihologică, sociologică.
- Rolul metodei pragmatiste constă în a crea legătura între lucrurile prime – principii, categorii, necesități, și cele finale – rezultate, consecințe, fapte. Actul cunoașterii, prin ideile

care se realizează, reprezintă esența metodei pragmatiste. Pragmatismul este perceput ca filosofie a adevărului și înțelesului, astfel încât comunicarea din perspectiva pragmatistă ia în considerare implicațiile individuale ale comunicatorilor în diferite practici.

- Interpretarea semiotică explică rațiunile structurale ale textului care produce înțelegerea. Contextul este cadrul în care o expresie apare alături de alte expresii care aparțin aceluiași sistem de sensuri. Metoda semiotică reprezintă un instrument de optimizare a comunicării, implicit și a interpretării.
- Structura triadică a semnului, în special la Peirce, între semn, obiect și interpretant, determină forța locuționară de care, mai târziu, au discutat semioticienii și teoreticienii comunicării prin intermediul teoriei actelor de vorbire. Trihotomia semn – obiect dinamic – interpretant dinamic (S-OD-ID) este efectul produs de comuniunea triadică a acestor trei elemente ce explică repetarea sau redundanța semnului comunicativ. În schimb, trihotomia semn - obiect dinamic - interpretant final (S-OD-IF) subliniază informația finală efectivă în fluxul comunicării dat de triada semn-obiect dinamic și interpretant dinamic ce se transmite atunci când comunicarea ajunge la realizare. Accentuăm în acest caz îndeplinirea comunicării, nu numai de simpla sa posibilitate (deci, la nivelul terțiarității, nu la cel al secundarității).
- Teoria acțiunii comunicaționale poate fi raportată și la conceptul de sferă publică, dat fiind că J.Habermas a analizat transformarea structurală a sferei publice. În contextul sferei publice, este necesar ca rațiunea să se manifeste liber. Mintea umană, cu schemele ei cognitive, este responsabilă de înțelegerea și acțiunea din cadrul sferei publice.
- Așa cum s-a subliniat în lucrare, în primul capitol, filosofia pragmatistă reprezintă modul de a fi al ființei umane și algoritmul în raport cu care oamenii ar putea acționa și produce idei. Credințele și presupozițiile stăpânesc ființa umană. Habermas a elaborat o substanțială conceptualizare asupra naturii sociale și a fundamentelor vieții publice.
- În viziunea lui Rorty, hermeneutica, în calitate de artă a interpretării, susține că cu cât natura umană este mai nuanțată, cu atât multitudinea de sensuri și semnificații atribuite lumii înconjurătoare va fi mai complexă. În viziunea filosofului american, după cum am arătat în lucrarea noastră, în cel de-al doilea capitol, recontextualizarea reprezintă procesul în care se reutilizează resursele formale și memorate anterior pentru a trata noi situații. Recontextualizarea ne provoacă și ne determină să ne vedem viața într-un cu totul alt context.

- Contextul social, la rândul lui, este configurat în prezent de conceptul de sferă publică. Flexibilitatea și mobilitatea subiecților umani din sfera publică reprezintă criteriile necesare pentru o societate de tip deschis. Sfera publică de tip discursiv și raționalitatea comunicațională reprezintă temeiul de bază în funcționarea eficientă a mecanismelor societății, unde subiecții umani își pot valorifica întregul lor potențial și să își eficientizeze în permanență practicile discursive la nivel privat și public.
- După cum s-a evidențiat în cel de-al treilea capitol, cu cât interacționăm mai mult cu semenii din jurul nostru în diferite situații și contexte ale comunicării, cu atât avem șansa să ne modelăm propria capacitate de comunicare eficientă. Contextul comunicării se creează din elementele acordului în registrul de comunicare pe care îl dau actorii procesului de comunicare.
- Se observă că textul, în calitate de secvență lingvistică scrisă sau vorbită, conduce la o unitate comunicațională fixată într-un obiect ce permite folosirea lui repetată în procesul comunicării interumane.
- Claritatea ideilor și flexibilitatea limbajului din contextul discursiv reprezintă perspectiva pragmatistă necesară în cadrul comunicării sociale, ce reprezintă *organonul* care face posibilă conviețuirea oamenilor din realitățile sociale, politice etc. Comunicarea ca proces integrat ține de un set de mize, care pot reprezenta o structură fenomenologică a interacțiunilor interpersonale.
- Discursul social reprezintă cadrul prin intermediul căruia este structurată narațiunea socială. În acest fel, pragmatismul se concentrează atât asupra acțiunii, cât și asupra verificării ideilor, dar numai prin intermediul experienței. Suma experiențelor sociale acumulate de o persoană reprezintă propria sa identitate fragmentată și proiectată într-o multitudine de acțiuni.
- Filosofia comunicării ajută la o înțelegere mai bună a situațiilor pe care le generează viața și, în plus, ne ajută să înțelegem complexitatea ființei umane. Limitele cunoașterii se vor intersecta cu limitele comunicării și ale limbajului.
- Lucrarea a pus în evidență că o situație de comunicare reprezintă un fragment dintr-o lume a vieții. Contextul în care se realizează situația de comunicare pune la dispoziție numeroase evidențe culturale, din care participanții la comunicare își extrag, în efortul lor de înțelegere, modelul de interpretare asupra căruia au ajuns la consens.

- În conformitate cu pragmatismul, nu doar vorbirea, ci și orice comportament uman reprezintă comunicare. Din punct de vedere comunicațional, comportamentul poate fi studiat doar în contextul în care se produce. În cadrul vieții sociale, am subliniat că oamenii ajung să își confirme reciproc, calitățile și capacitățile personale, iar din acest punct de vedere societatea poate fi calificată drept umană în măsura în care membrii săi se confirmă reciproc.
- Așa cum rezultă din cel de-al patrulea capitol, în orice acțiune umană identificăm partea rezervată fenomenului comunicațional, acest fapt se întâmplă atunci când evidențiem semnificația potrivită atribuită contextului în care se desfășoară acțiunea. Contextualizarea în cadrul comunicării simbolice este obiectivul mai multor domenii științifice. Sensul comunicării este inseparabil de condițiile producerii discursului, fără indicii privind contextul, destinatarul putând construi semnificația dorită de locutor.
- Activitatea gândirii este exercitată de prezența îndoielii și trece la alt nivel când este atinsă convingerea, fapt ce reprezintă obiectivul fundamental în algoritmul procesului de comunicare cotidiană. Modurile de acțiune se deosebesc de la o persoană la alta, de la un context al acțiunii la altul. În baza analizei pragmatice, un enunț nu este interpretat în mod independent, ci prin raportare la un anumit context. Construcția spațiilor mentale și a relațiilor dintre acestea este strâns legată de limbaj.
- Este demonstrat în această cercetare că mințile umane reprezintă adevărate rețele de conexiuni între credințe, dorințe, atitudini, astfel că filosofia pragmatistă analizează rolul acțiunii în cunoaștere și comunicare raportat la semnificația rațională: un enunț nu este interpretat în mod independent, ci prin raportare la un anumit context - cadrul cognitiv este reprezentat de presupozițiile pragmatice valabile pentru orice situație și context al comunicării.
- Conform perspectivei pragmatiste dreptatea reprezintă instrumentul de bază care necesită să fie aplicat la nivelul sferei publice. Dreptatea se referă atât la stările de fapt ale unei societăți, cât și la acțiunile nemijlocite întreprinse de o persoană sau grup de persoane. Astfel de virtuți ca binele, adevărul, altruismul semnifică derivate ale dreptății. Fundamentele dreptății se află în om, prin urmare, în orice societate este nevoie să fie prezente tendințe și condiții adecvate pentru educație.
- A fost pusă în evidență că cea mai complexă și mai integratoare viziune asupra dezvoltării personale se conține în filosofie. Dezvoltarea lumii se raportează în modul cel mai direct la

dezvoltarea individuală a fiecărui om, astfel că perspectiva personală de dezvoltare a propriului sine trimite în sensul cel mai direct la problema sensului vieții.

- S-a subliniat de asemenea în cel de-al patrulea capitol că este necesar ca știința creierului să fie introdusă în practicile educaționale din Republica Moldova și România. Perspectiva pragmatică de abordare care vine din domeniul filosofiei minții este mai mult decât binevenită în acest cadru de abordare a problematicii metafizice a minții umane, în care o contribuție aparte o au informațiile științifice despre creierul uman. Armonia în comunicarea de rezonanță a creierelor noastre sociale se creează prin cunoaștere, conștientizare și empatie, deschidere și susținere, diferențiere și conectare.
- Așa cum am văzut în ultimul capitol, principala interogație și problematizare în privința educației la distanță ține de experiențele pe care le parcurge gândirea în acest tip de experiență. Reconfigurarea învățământului ține întotdeauna de situația prezentă în societate. Educația pragmatică formează oameni integri, capabili pentru a activa în viața comunității.
- Acțiunile eficiente, atât de importante pentru contextul social, sunt determinate în sensul cel mai direct de rolul raționalității, care, fiind autentică, din punct de vedere pragmatic este dezvoltată prin intermediul dinamicii reflecției filosofice. În instituțiile de învățământ din Republica Moldova reflecția filosofică are nevoie să fie dezvoltată atât în contextul studierii eticii, logicii și filosofiei pentru copii, cât și în cadrul celorlalte discipline umaniste studiate de către elevi. Urmează să fie aprobate aceste discipline de către Ministerul Educației și Cercetării al Republicii Moldova. Gândirea critică ar putea contribui la dezvoltarea rațiunii pragmatice, prin aceea că poate susține acțiunile și opțiunile eficiente, autentice, la nivel individual și social. În prezent, Ministerul Educației reduce numărul de discipline predate în gimnaziu, fapt care necesită analiză și propuneri.
- Din această cercetare rezultă (și) că o societate a cunoașterii presupune implicarea cercetătorilor - ei sunt cei care promovează și dezvoltă cunoașterea științifică. Acest tip de cunoaștere se regăsește în toate domeniile de activitate ale societății. De aici derivă și responsabilitatea socială a savanților în contextul științific de activitate nemijlocită. Cunoașterea în perspectivă pragmatică ține de adevăr și de justificare. Putem discuta în acest sens de o teorie pragmatică a adevărului. Această teorie vizează adevărul care este determinat de contextele de acțiune ale oamenilor.

- S-a pus în evidență că fiecare om își creează un gen de model în conformitate cu care acționează. În acest parcurs el îi influențează, respectiv îi modelează pe toți cei cu care interacționează într-un cadru personal și social. Un mare rol are autodeterminarea prin mecanismele ei – autonomie, competență, relaționare, aspirații, obiective, entuziasm, vitalitate, stări emoționale, comportament pro-activ, stare de bine, influențe de context etc. O bună cunoaștere de sine este garanția unei înțelegeri autentice de sine, astfel că structurarea unui plan de acțiuni este rezultatul manifestării voinței libere. Orientarea spre acțiune constituie un mecanism adaptativ mai eficient decât comportamentul pasiv și tendința de așteptare, după cum am subliniat în cercetarea noastră.

2. Contribuțiile personale în cercetare:

Pe seama concluziilor generale mai sus menționate, a fost posibilă formularea în cadrul tezei noastre a câtorva întrebări şi răspunsuri inedite, contribuind la eficiența procesului actual de educaţie, de cercetare ştiinţifică etc. prin valorificarea strategiilor pe care pragmatismul contemporan le acceptă.

Astfel, dintre rezultatele principial inedite vizând practica educativă şi ştiinţifică obţinute, care au determinat dezvoltarea unei noi direcţii ştiinţifice sau soluţionarea unor probleme educative aplicative, de importanţă majoră amintim:

1. Problematica relației dintre rațiune, limbaj și comunicare, cu accent pe întrebarea ,,cum să înțelegem limbajul și rațiunea din perspectiva teoriei pragmatiste a comunicării?" a primit un răspuns în articolul *Reason, Language, Communication – Some Aspects of Pragmatic Knowledge*, în care am arătat rolul competenței lingvistice comunicative în acord cu teoriile elaborate de Habermas, Mead și alți filosofi contemporani.

Rezultatele acestei cercetări au fost publicate în revista Scopus *Analele Universității din Craiova. Seria Filosofie*, nr. 49, 2022, pp. 103-116.

Despre această contribuție proprie – în teza de doctor habilitat, vezi cap 5, paragraful 5.1.1.

2. Importanta problemă a metamorfozei sinelui a fost abordată în studiul *The metamorphosis of the self in the context of social experience*, în care am abordat întrebarea ,,cum se construiește sinele?". Am arătat dezvoltarea continuă, treptată, ce presupune efort din partea individului, dar mai

ales modul cum societatea influențează construirea sinelui – așa cum susțin, în special, filosofii pragmatiști Mead și Rorty.

Rezultatele acestei cercetări au fost publicate în revista ISI *Revue roumaine de philosophie*, revistă prestigioasă a Academiei Române, tome 68, no 1, 2024.

Despre această contribuție proprie – în teza de doctor habilitat, vezi cap 1, paragraful 1.1.4.

3. Relația dintre dezvoltarea personală și comunicarea pragmatistă este abordată în studiul *Sensuri pragmatiste ale dezvoltării personale*. În acest text am subliniat cât este de importantă grija față de sine pentru dezvoltarea personală, capacitatea de a înțelege propriile emoții și gestionarea acestora. Raportul cu ceilalți ne face să fim ființe sociale, responsabile și morale. Fie că ne referim la un context fenomenologic, așa cum am arătat cu privire la Heidegger, fie în context pragmatist, cu referire la Peirce și Mead, am subliniat modul cum pot fi utilizate tehnologiile sinelui pentru a ne construi un sine echilibrat.

Rezultatele acestei cercetări au fost publicate în prestigioasa publicație *Revista de filosofie*, tomul LXIX, nr. 4, 2022, pp. 539-551.

Despre această contribuție proprie – în teză, vezi cap. 4, paragraful 4.2.2.

4. Întrebarea „cum modifică educația la distanță sistemul educativ actual?" am consemnat că educația se redimensionează în alt sistem de referință, în care regulile de comportament și atitudine valabile pentru situația educațională se modifică în mod profund. Am accentuat de asemenea câteva aspecte ale strategiei de organizare a procesului educațional la distanță, cu privire la resursele umane, activitatea didactică, instrumentele digitale, formarea continuă și platformele online, timpul alocat procesului de învățământ la distanță, contextul fizic, cultura comunicațională, monitorizarea activităților didactice.

Rezultatele acestei cercetări au fost publicate în volumul Marin Balan (coord), *Filosofie, Educație, Distanță,* București, Editura Universității din București, 2022, pp. 181-200.

Despre această contribuție proprie – în teza de doctor habilitat, vezi cap. 5, paragraful 5.1.2.

5. Problema „care este relația minte-creier-corp din perspectiva teoriei pragmatiste a educației?" este abordată în studiul *Conexiunea minte, creier, corp în domeniul educației*, în care am subliniat importanța studiului unor discipline cum sunt Filosofia minții, Științele cognitive, Filosofia conștiinței etc în învățământul din Republica Moldova. Studiul științelor creierului ne poate ajuta să

construim un sine care se bucură de o stare de bine potrivită unei existențe echilibrate. Am arătat cum relația cu ceilalți se bazează pe stabilitate, flexibilitate și adaptabilitate, așa cum confirmă literatura secundară dedicată acestei problematici.

Am publicat rezultatele cercetării în revista din Scopus *Analele Universității din Craiova. Seria Filosofie*, vol. 50, nr. 2, 2022, pp. 181-199.

Despre această contribuție proprie – în teza de doctor habilitat, vezi cap 4, paragraful 4.2.3.

6. O problemă extrem de actuală vizează implicarea femeilor în educația pentru societate. Am consemnat, în studiul *Implicarea femeilor în educația pentru societate. Cazul Republicii Moldova*, că este nevoie de o implicare mai mare a femeilor, în special în funcțiile de conducere din educație, având in vedere faptul că majoritatea cadrelor didactice sunt femei. Dacă privim lucrurile din perspectiva egalității de gen, mai ales în vederea viitoarei aderări la Uniunea Europeană, Republica Moldova are nevoie să își ajusteze politicile și strategiile din domeniul educației astfel încât să se respecte criteriul egalității de gen, atât la nivelul educației preuniversitare, cât și universitare. Am abordat de asemenea problema rolului femeilor în societatea post-sovietică, despre educația socială ca factor determinant în viața publică, exersarea și dezvoltarea gândirii critice și alte aspecte din perspectiva unei abordări feministe a educației și pragmatismului.

Rezultatele acestei cercetări le-am publicat în volumul colectiv *Secolul XXI sub lupa expertelor, Diplomație, securitate, drept, economie, feminism, comunicare,* Coordonatoare Ioana Constantin-Bercean, Editura ISPRI, Academia Română, București, 2023, pp. 3-19.

Despre această contribuție proprie – în teza de doctor habilitat, vezi cap. 3, în special paragraful 3.1.3.

7. Problematica eticii cercetării, centrată pe întrebarea „care este stadiul eticii cercetării în domeniul educației doctorale din Republica Moldova?” a fost abordată în studiul *Considerații privind etica cercetării științifice în contextul învățământului doctoral din Republica Moldova* - m-am concentrat pe următoarele întrebări: Ce înțelegeți prin etica cercetării științifice?, Cu ce asociați plagiatul?, Cunoașteți legislația din domeniu?, Ați recurs până acum la plagiat? Cum credeți că este posibil de evitat plagiatul?, Care este diferența dintre plagiat și autoplagiat?, Care este diferența dintre citare și parafrazare?

Rezultatele acestei cercetări au fost publicate în revista *Analele Universității din Craiova. Seria Filosofie,* vol. 52, nr. 2, 2023, pp. 263-277.

Despre această contribuție proprie – în teza de doctor habilitat, vezi cap 5, paragraful 5.2.

3. Recomandări

Cercetarea realizată – ale cărei concluzii generale şi rezultate specifice formulate ─ ne oferă posibilitatea ca, în finalul tezei, să propunem câteva **posibile recomandări**. Acestea pot fi utile atât pentru domeniul academic, cât și pentru contextul sferei publice din R. Moldova și România. În acest mod, vom putea afirma că interpretarea pragmatistă a comunicării cu referire la perspectiva semiotică / simbolică și cea educațională reprezintă o componentă de bază care derivă din contextul filosofiei pragmatiste.

În acest sens propunem următoarele:

- Să fie introdus cursul de Pragmatism în planul de învățământ la facultățile de filosofie;
- Să fie studiată componenta pragmatică, cu referite la filosofia pragmatistă, în toate cursurile de comunicare din învățământul universitar;
- În cadrul cursurilor de formare continuă din instituțiile de învățământ superior din Republica Moldova cadrele didactice să fie formate implicit în spiritul educației pragmatiste;
- Cursurile de formare continuă care vizează disciplinele Educație pentru societate și Dezvoltare personală să fie predate și de profesorii de filosofie;
- Politicile în domeniul educației elaborate de către Ministerul Educației și Cercetării al Republicii Moldova ar trebui să includă implementarea disciplinelor: filosofie, logică, etică, gândire critică;
- În contextul unei educații pragmatiste, oamenii să fie orientați și spre dezvoltarea personală. Valorificarea propriului sine ar trebui să devină un obiectiv fundamental în educație și autoeducație. Perspectiva de înțelegere a contextului heideggerian cu referire la conceptul de autenticitate care vizează ființa umană este mai mult decât binevenită în acest cadru.
- Pentru o comunicare eficientă și o înțelegere armonioasă în contextul social, unde s-ar regăsi mai multe tipuri de practici discursive, respectiv, la modul ideal rațiunea și inteligența emoțională necesită să fie evidențiate, ar fi binevenit să fie studiată în școală și o disciplină care ține de inteligența emoțională;

- În cadrul Instituțiilor de învățământ superior și al colegiilor pedagogice să fie introdus un curs care ține de importanța științei creierului în practicile educaționale;
- Creierul, mintea și învățarea să fie înțelese, respectiv abordate din perspectiva domeniilor de filosofia minții, pragmaticii cognitive, științei creierului și a educației pragmatiste. Numai o astfel de abordare holistă va putea avea eficiență și utilitate pe termen lung în domeniul educației atât în plan individual, cât și social;
- În grupurile de lucru din cadrul Guvernului, Parlamentului, Președinției, Ministerelor și ale altor structuri să fie incluși specialiști din domeniul filosofiei;
- Să fie dezvoltată pragmatica cognitivă, neuropragmatica, de rând cu pragmatica lingvistică și alte tipuri de pragmatici, făcându-se recurs în acest sens la conexiunea dintre pragmatică și științele cognitive;
- Predarea disciplinelor de învățământ să fie realizată din perspectiva triadei cunoaștere-comunicare-acțiune, astfel, accentul va fi pus pe aspectul social, implicit pragmatic.

În finalul cercetării noastre, ca o o ultimă concluzie vom putea afirma faptul că teza noastră evidențiază de ce şi cum cunoașterea pragmatică, competențele pragmatice ar trebui să fie luate în seamă la justa lor valoare, de ce planurile de învățământ, curriculum-urile trebui să fie orientate spre dezvoltarea aspectelor de eficiență educativă, cultural-ştiinţifică şi social-economică, mai ales în condițiile în care Republica Moldova aspiră să adere la Uniunea Europeană.

BIBLIOGRAFIE

1. AFLOROAEI, Ș. Cine nu poate dialoga cu sine nu poate dialoga nici cu semenii săi. In: *Ce înseamnă a gândi altfel. In honorem Ștefan Afloroaei.* Coordonatori BEJAN, P., BÎLBĂ, C., BONDOR, G. București: Eikon, 2022.
2. AFLOROAEI, Ș. *Despre simțul vieții. Întrebări, perplexități, credințe.* Iași: Polirom, 2021.
3. AFLOROAEI, Ș. *Fabula existențială.* Iași: Polirom, 2018.
4. AFLOROAEI, Ș. *Limite ale interpretării.* Editura Fundației Axis, Iași, 2001.
5. AFLOROAEI, Ș. *Lumea ca reprezentare a celuilalt.* Iași: Editura Institutul European, 1994.
6. AFLOROAEI, Ș. *Privind altfel lumea celor absurde*. București: Humanitas, 2013.
7. ALEXANDRESCU, S. *Privind înapoi, modernitatea*. București: Univers, 1999. 360 p. ISBN 978-973-34-0688-4.
8. ARISTOTEL. *Despre interpretare.* București: Humanitas, 1998.
9. ARISTOTEL. *Retorica.* Trad. Maria-Cristina ANDRIEȘ. București: IRI, 2004.
10. BARTHES, R. *Plăcerea textului.* Cluj: Echinox, 1994.
11. BAYLEY, J. *Fascinaţia romantismului*. Traducere de H. Fl. POPESCU. Bucureşti: Univers, 1982.
12. *Bazele semioticii*. NEŢ, M. (trad.). Bucureşti: Editurile All, 1997.
13. BĂLAN, M. *Cum să faci filosofie cu copiii?* București: Eikon, 2023.
14. BEJAN, P. *Spectrele criticii.* Iași: Ed. Fundației Academice Axis, 2014. ISBN 978-606-8528-03-8 7.
15. BEJAN, Petru. *Hermeneutica prejudecăților*. Iași: Editura Fundației AXIS, 2004. ISBN 973-7742-00-1.
16. BERGER, R. *Mutația semnelor*. PETRIȘOR, M. (trad.): București: Meridiane, 1978.
17. BOBÂNĂ, Gh. *Istoria filosofiei româneşti*. vol. III. Chișinău: S.n., 2019.
18. BOBÂNĂ, Gh*., Istoria filosofiei româneşti.* vol. II. Chișinău: S.n., 2017. ISBN 978-9975-108-07-2.
19. BOBOC, E. și APETREI, D. *Repere teoretice și aplicative în interpretarea textului literar.* Iași: Spiru Haret, 2001. ISBN: 973-9259-92-8.
20. **BOGATU, E.** Provocări ale educației la distanță: strategii pragmatice. In: M. BĂLAN (coord.), *Filosofie, Educație, Distanță.* București: Editura Universității din București, 2022, pp. 181-200.
21. BOUGNOUX, D. *Introducere în ştiinţele comunicării*. V. VINTILESCU (Trad.). Iași: Polirom, 2000. ISBN: 973-683-582-0.
22. CAPCELEA, V. *Intelectualitatea. Esența, tiplogia, locul și rolul ei în societatea post-modernă.* București: Pro Universitaria, 2022. ISBN: 978-606-26-1582-6.
23. CAPCELEA,V. Filosofia şi învăţământul superior din Republica Moldova: probleme şi provocări. In: *Filosofia şi perspectiva umană* : materialele conf. şt. consacrată Zilei Mondiale a Filosofiei, 17 noiembrie 2016, Chișinău. Chișinău, 2017, pp. 52-57.
24. CĂLIN, V. *Romantismul*. Bucureşti: Univers, 1970.

25. CĂLINESCU, G., CĂLINESCU, M., MARINO, A., VIANU, T. *Clasicism, baroc, romantism*. Cluj-Napoca: Dacia, 1971.
26. CĂLINESCU, M. *Cinci feţe ale modernităţii*. T. PĂTRULESCU și R. TURCANU (Trad.). Ediţia a doua. Iaşi: Polirom, 2005.
27. CÂMPIAN, A. *Din istoria gândirii americane*. Cluj Napoca: Napoca Star, 2004.
28. CÂMPIAN, A. *Pragmatismul și „sfârșitul metafizicii”,* Iași: Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, 2009.
29. *Ce înseamnă a gândi altfel: in honorem Ștefan Afloroaei 70.* BEJAN, P., BÎLBĂ C., BONDOR, G.(ed.). București: Eikon, 2022.
30. COANDĂ, S. *Filosofia - o necesitate intelectuală.* Chișinău: CEP USM, 2018.
31. COANDĂ, S. Rolul filosofiei în definirea specificului ființei umane. In: *Filosofia şi perspectiva umană*: materialele conferinţei ştiinţifice consacrată Zilei Mondiale a Filosofiei, 16 noiembrie 2006, Chişinău. Chişinău: Pontos, 2007, pp. 24-28.
32. CODOBAN, A. *Semn și interpretare: o introducere postmodernă în semiologie și hermeneutică*. Cluj-Napoca: Dacia, 2001.
33. COJOCARIU, V. *Educație pentru schimbare și creativitate*. București: Didactică și Pedagogică, 2003.
34. COMAN, C. *Comunicarea de criză*. Iași: Polirom, 2009.
35. COMAN, C. *Relații publice - principii și strategii*. Iași: Polirom, 2006.
36. COMLOȘAN, D. *Teoria textului literar.* Timișoara: Editura Universitatea de Vest, 2003.
37. CONNOR, S. *Cultura postmodernă*. ONIGA, M. (trad.). Bucureşti: Meridian, 1989.
38. *Construcție și deconstrucție în filosofia americană contemporană.* BOTEZ, A., ȘERBAN A., DRĂGHICI, M (coord.). București: Editura Academiei Române, 2006. ISBN: 978-973-27-1444-7.
39. CORNEA, P. *Interpretare și raționalitate*. Iași: Polirom, 2006.
40. COZMA, C. *Studii de Filosofie a Educației Umanității.* Iași: Junimea, 1997
41. CREȚU, G. *Discursul lui Foucault. O pragmatică a metadiscursului*. Iași: Cronica, 2004.
42. CRISTEA, S. *Fundamentele pedagogiei.* Iași: Polirom, 2010.
43. CUCOȘ, C. *Educația estetică.* Iași: Polirom, 2014.
44. CUCOȘ, C. *Educația. Experiențe, reflecții, soluții*. Iași: Polirom, 2013.
45. CUCOȘ, C. *Educația. Iubire, edificare, desăvârșire.* Iași: Polirom, 2008.
46. CUCOȘ, C. *Educația. Preocupări, viziuni, previziuni*. Iași: Polirom, 2024.
47. CUCOȘ, C. *Filosofia educației. Statut, dimensiuni, configurări*. Iași: Polirom, 2022.
48. DAVITZ, J. și BALL, S. *Psihologia procesului educațional*. BURLUI, I. (trad.). București: Ed. Didactică și pedagogică, 1978.
49. DÂNCU, V. *Comunicarea simbolică. Arhitectura discursului publicitar*. Cluj-Napoca: Dacia, 1999.
50. DEBESSE, M. *Etapele educației*. CHELSOI, M. (trad.). București: Editura Didactică și Pedagogică, 1981.
51. DERRIDA, J. *Spectrele lui Marx.* GHIU, B. şi COSMA M. (trad.). Iaşi: Polirom, 1999.
52. DEWEY, J. *Cum gândesc oamenii.* MORAR, O. (trad.). București: Herald, 2022.

53. DEWEY, J. *Fundamente pentru o știință a educației.* NICOLESCU, V. (trad.). București: Editura Didactică și Pedagogică R.A., 1992.
54. DEWEY, J. *O introducere în filosofia educației.* București: Editura Didactică și Pedagogică, 1972.
55. DEWEY, J. *Pedagogie socială.* BUȚUREANU, C. (trad.). Iași: Tribuna, 1919.
56. DEWEY, J. *Școala și copilul*. MARINESCU, G. (trad.). București: Editura Librăriei Steinberg FIU, 1923.
57. DEWEY, J. *Trei scrieri despre educație.* București: Editura Didactică și Pedagogică, 1977.
58. DRĂGAN, I. *Comunicarea. Paradigme și teorii*. București: RAO, 2007.
59. DUMITRU, M. *Explorări logico-filosofice*, București: Humanitas, 2004.
60. DUMITRU, M. *Lumi ale gândirii. Zece eseuri logico-metafizice*. Iași: Polirom, 2019.
61. DUMITRU, M. *Modalitate și incompletitudine. Logica modală ca logică de ordin superior.* București: Paideia, 2001
62. DURAND, G. *Aventurile imaginii*. MUGURAȘ, C. și BOBOCEA, A. (trad.). București: Nemira, 1999.
63. ECO, U. *Limite ale interpretării*. MINCU, Ș. și CRĂCIUN, D. (trad.). Iași: Polirom, 2007.
64. ECO, U. *O teorie a semioticii.* RADU, C. și POPESCU, C. (trad.). București: Trei, 2008.
65. ECO, U. *Tratat de semiotică generală*. GIURESCU, A. și RADU, C. (trad.). București: Editura Științifică și enciclopedică, 1982.
66. ELIADE, M. *Imagini și simboluri*. BELDESCU, A. (trad.). București: Humanitas, 1994.
67. ENĂCHESCU, C. *Tratat de teoria cercetării științifice*. Iași: Polirom, 2005.
68. FAURE, E. *A învăța să fii.* MAHLER, R. și MAHLER, F. (trad.). București: Editura Didactică și Pedagogică, 1974.
69. FÂRTE, I. *Comunicarea. O abordare praxiologică.* Iași: Casa Editorială Demiurg, 2004.
70. FELECAN, D. *Pragmatica numelui și a numirii neconventionale: de la paradigme teoretice la practice discursive*. Cluj-Napoca: Argonaut, 2014.
71. *Filosofia americană.* vol. I. Filosofia americană contemporană. MARGA, D. (edit.). Oradea: Ratio et Revelatio, 2014, 438 p.
72. *Filosofie, educație, distanță.* M. BĂLAN (coord.). București: Ed. Universității din București, 2022. 305 p. ISBN: 978-606-16-1359-5.
73. FLUERAȘ, V. *Competența ca entelehie.* Cluj-Napoca: Casa Cărții de Știință, 2022
74. FOUCAULT, M. *A supraveghea și a pedepsi.* CHIU, B. (trad.). Pitești: Paralela 45, 2005.
75. FREUD, S. *Opere*. vol 4. ZAMFIRESCU, V. (trad.). București: Editura Științifică, 1996.
76. FRUMOS, F. *Didactica. Fundamente și dezvoltări cognitiviste*. București: Polirom, 2008.
77. GADAMER, H. *Adevăr și metodă*. CERCEL, G.; DUMITRU, L.; KOHN, G. și PETCANA, C. (trad.). București: Teora, 2000.
78. GAUTIER, T. *Istoria romantismului*. IZVERNA, P. (trad.). 2 vol. București: Minerva, 1990.
79. GEORGESCU, Șt. *Filosofia dreptului*. București: ALL BECK, 2001.
80. GRĂDINARU, I. *Limbaj și discursivitate în filosofia americană a secolului XX.* Iași: Universitatea "Alexandru Ioan Cuza", 2011.
81. GUENON, R. *Domnia cantității și semnele vremurilor.* MIHĂESCU, F. și STANCA, D. (trad.).

București: Humanitas, 2008.
82. GUENON, R. *Simboluri ale științei sacre*. VALSAN, M. (trad.). București: Humanitas, 1997.
83. HABERMAS, J. *Conștiință morală și acțiune comunicativă*. LEPĂDATU, Gi. (trad.). București: All, 2000.
84. HABERMAS, J. *Cunoaştere şi comunicare.* MARGA, A.; ROTH, W.; WOLF, I. (trad.). București: Editura Politică, 1983.
85. HABERMAS, J. *Etica discursului și problema adevărului*. București: ART, 2008.
86. HABERMAS, J. *Sfera publică și transformarea ei structurală*. IANOSI, J. (trad.). București: Univers, 1998.
87. HABERMAS, Jürgen, *Discursul filosofic al modernității*. LEPĂDATU, Gi. (trad.). București: ALL, 2000.
88. HANNETH, A., FRASER, N. *Despre redistribuire şi recunoaştere.* ANGHELESCU M-M. (trad.). Cluj-Napoca: TACT, 2012.
89. HARVEY, D. *Condiţia postmodernităţii*. GYURCSIK, C. și MATEI, I. (trad.). Timişoara: Amarcord, 2002.
90. HEIDEGGER, M. *Ființă și timp.* București: Humanitas, 2006.
91. HEIDEGGER, M. *Ontologie. Hermeneutica facticității.* FERENCZ-FLATZ, Ch. (trad.). Humanitas: București, 2008.
92. HEIDEGGER, M. *Originea operei de artă*. KLEININGER, Th. și LIICEANU, G. (trad.). Chișinău: Univers, 1982.
93. HEIDEGGER, M. *Repere pe drumul gândirii.* KLEININGER, Th. și LIICEANU, G. (trad.). București: Politică, 1988
94. HOARȚĂ-CĂRĂUȘU L. *Pragmalingvistică. Concepte și teorii*. Iași: Editura Științifică și Didactică, 2004.
95. HUCH, R. *Romantismul german*. NIŞCOV, V. (trad.). București: Univers, 1974.
96. IFTODE, C. *Filosofia ca mod de viață. Sursele autenticității.* București: Editura Trei, 2022
97. IONESCU, D. *Analiză și dezvoltare personală. Psihologia autodeterminării.* Iași: Polirom, 2020
98. IONESCU, E. *Adevăr și limbă naturală. O introducere în programul lui Donald Davidson*. București: ALL, 1997.
99. IONESCU, N. Logica colectivelor. *Revista de filosofie*. 1996, XLIII, nr. 3-4, pp. 327-333.
100. IONESCU, N. Logica colectivelor. *Revista de filosofie*. 1996, XLIII, nr. 5-6, pp. 471-477.
101. IONESCU, N. Logica colectivelor. *Revista de filosofie*. 1997, XLIV, nr. 1-2, pp. 125-131.
102. IORDĂNESCU, Chr. *NLP și magia comunicării.* Constanţa: Editura MAR, 2006.
103. JAMES, W. *Psihologie și educație*. SIMEON, G.I. (trad.). București: Editura Librăriei H. Steinberg Fiu, 1947.
104. JINGA, I. *Educația și viața cotidiană*. București, Editura Didactică și Pedagogică, 2008.
105. JOIȚA, E. *Educația cognitivă. Fundamente. Metodologie*. București: Polirom, 2022.
106. JOIȚA, E. *Metodologia educației*. *Schimbări de paradigme*. Iași: Institutul European, 2010.
107. KLINKENBERG, J. M. *Inițiere în semiotica generală*. MUREȘANU IONESCU, M. (trad.). Iași: Institutul European, 2004. ISBN 973-611-279-9.
108. KRIPKE, S. *Numire și necesitate.* DUMITRU, M. (trad.). București: ALL, 2001.

109. LASSUS, R. *Programarea neuro-lingvistică şi arta comunicării.* A. BĂDESCU (trad.). Bucureşti: Editura Teora, 2004.
110. LEIBNIZ G.W. *Noi eseuri asupra intelectului omenesc.* TIANU, M. note de NIȚĂ, A. București: ALL, 2003.
111. LEIBNIZ. *Opere*. *Limba universală, caracteristica universală, calculul logic.* NIȚĂ, A. (coord.); BOBOC, A., DINU, D., LUPU, A. și ȘTEFAN, E. (trad.). București: Univers Enciclopedic, 2015.
112. LEIBNIZ. *Opere*. *Metafizica*. NIȚĂ, A. (coord.); DASCĂLU, R., DINU, D., INDRIEȘ, M., NIȚĂ, A., ȘERBESCU, D. și ȘTEFAN, E. (trad.). București: Univers Enciclopedic, 2015.
113. LYON, G. *Postmodernitatea*. Traducere de L. SCHIDU. București: Du Style, 1998.
114. LYOTARD, JF. *Condiţia postmodernă*. MIHALI, Ci. (trad.). Cluj-Napoca: Idea Design, 2003.
115. MAINGUENEAU, D. *Analiza textelor de comunicare.* ȘOVEA, M. (trad.). Iași: Editura Institutul European, 2007.
116. MAINGUENEAU, D. *Pragmatică pentru discursul literar.* BALAȚCHI, R. (trad.). Iași: Editura Institutul European, 2007.
117. MARCUS, S. *Semnificaţie şi comunicare în lumea contemporană*. București: Editura Politică, 1985.
118. MARGA, A. *Filosofia americană.* vol. I. Filosofia americană clasică. București: Editura ALL Educațional, 2000, 406 p.
119. MARGA, A. *Filosofia critică a „școlii de la Frankfurt".* Cluj-Napoca*:* Ecou Transilvan, 2014.
120. MARGA, A. *Filosofia lui Habermas*. Iași: Editura Polirom, 2006.
121. MARGA, A. *Întoarcerea la sens. Filosofia pragmatismului reflexiv*. Cluj-Napoca: Tribuna, 2015.
122. MARGA, A. *Pragmatismul reflexiv (Încercare de construcție filosofică).* București: Compania, 2015.
123. MARGA, A. *Reconstrucția pragmatică a filosofiei, Profilul Americii clasice*. București: Academia Română, 2016.
124. MARGA, A. *Reconstrucţia pragmatică a filosofiei.* Iași: Editura Polirom, 1998.
125. MARIN, V. *Comunicare*. Brașov: Editura Universității Transilvania, 2005.
126. MATTELART, A., MATTELART, M. *Istoria teoriilor comunicării*. PÂNZARU, I. (trad.). Iași: Polirom, 2001.
127. MCLUHAN, M. *Texte esențiale.* MOROIU, M. (trad.). București: Editura Nemira, 2006.
128. MCNAIR, B. *Introducere în comunicarea politică*. Iasi: Polirom, 2007.
129. MEYER, M. *Principia Rhetorica. Teoria generală a argumentării.* STOICA, A. (trad.). Iași: Editurii Universității "Al.I.Cuza", 2010.
130. MIRCEA, C. *Tratat despre ființă*. București: Editura Paideia, 2015.
131. MIROIU, A. *Argumentul ontologic. O cercetare logico-filosofică*. București: Editura ALL, 2001.
132. MIROIU, M., și MIROIU A. *Filosofie.* Bucureşti: ALL, 1995.
133. MOCIULSCHI, AL. *Artă și comunicare*. București: Cartea Veche, 2013.
134. MOESCHLER, J. și REBOUL, A. *Dicționar enciclopedic de pragmatică*. Cluj: Echinox, 1999.

135. MONDIN, B. *Logică, semantică, gnoseologie*. Tradus din italiană de TAUWINKL, W. Iași: Sapientia, 2008.
136. NAGEL, T. *Ultimul cuvânt*. Trad. G. CHIROIU. București: ALL, 1998.
137. NAGEL, T. *Veșnice întrebări.* București: BIC ALL, 2004.
138. NEDELCIU, L. *Expresie şi comunicare în actul interpretativ.* București: Editura Universității Naționale de muzică, 2006.
139. NEGREȚ-DOBRIDOR, I., PÂNIȘOARĂ, I. O. *Știința învățării. De la teorie la practică*. Iași: Polirom, 2005, 256 p. ISBN: 978-973-46-1076-1.
140. NEMOIANU, V. *Îmblânzirea romantismului*. A. FLOREA, S. ARONESCU (trad.). Bucureşti: Minerva, 1998.
141. NICOLESCU, B. *Ce este realitatea?* Trad. din limba franceză de S. MODREANU. Iași: Junimea, 2009.
142. NIȚĂ, A. *Filosofie şi literatură. Eseuri şi cronici de tranziție*. București: Tracus Arte, 2014.
143. NIȚĂ, A. *Epoca spiritului*. Iași: Institutul European, 2020.
144. NIŢĂ, A. *Existenţă şi predicaţie*. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2012.
145. NIȚĂ, A. *Teoria substanței la Leibniz*. București: Editura Academiei, 2018.
146. NOICA, C. *Concepte deschise în istoria filosofiei.* București, 1937.
147. NOZICK, R. *Anarhie*, *stat şi utopie*. Trad. Mircea Dumitru. București: Humanitas, 1997.
148. O'SULLIVAN, T., HARTLEY, J., SAUNDERS, D., MONTGOMERY, M., FISKE, J. *Concepte fundamentale din stiintele comunicarii şi studiile culturale*. Iasi: Polirom, 2001.
149. OJOVAN, V. La izvoarele constituirii învățământului filosofic autohton. In: *Dezvoltarea învățământului filosofic universitar în Republica Moldova:* materialele conferinței naționale, 12-13 iunie 2008. Chișinău: CEP USM, 2008.
150. OLARIU, F. *Dimensiunea ludic-agonală a limbajului.* Iași: Editura Universității "Alexandru Ioan Cuza", 2007.
151. PASCAL, A. *Pragmatismul şi "sfârşitul" metafizicii.* Iași: Editura Universității "Alexandru Ioan Cuza", 2009.
152. PĂUŞ, V.A. *Comunicare şi resurse umane*, Iaşi: Polirom, 2006.
153. PÂNISOARA, I. *Comunicare eficientă*. Iași: Polirom, ediția a patra, 2015.
154. PÂSLARU, V. *Educație şi identitate.* Chișinău: Știința, 2021
155. PEIRCE, C. *Convingeri şi idei.* M. ZICK (trad.). București: ALL, 2011.
156. PEIRCE, C. *Semnificaţie şi acţiune*. D. MARGA (trad.). București: Humanitas, 1990.
157. PERELMAN C, și OLBRECHTS-TYTECA L. *Tratat de argumentare. Noua retorică*. Iași: Editura Universității "Alexandru Ioan Cuza", 2012.
158. PERPELEA, N. *Corpul Comunicării provocat. Modele sociologice ale pragmaticii expresiviste.* București: Editura Expert, 2001.
159. PETROVICI, A. *Limbajul verbal. Strategii de comunicare performantă*. Iași: Performantica, 2009.
160. PINKER, ST. *Raționalitatea.* D. CRĂCIUN (trad.). București: Publica, 2021.
161. PLATON. *Opere.* Vol. V, Republica. Ediţie îngrijită de C. NOICA şi P. CREŢIA; A. CORNEA (trad.). Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1986, 514 p.

162. PONTY, M.M. *Fenomenologia percepției*. I. CÂMPEANU și Ge. VĂTĂJEANU (trad.). Oradea: Editura AION, 1999.
163. POPESCU D., și CHIVU I. *Dezvoltarea abilităţilor de comunicare şi negociere.* Bucureşti: Editura Luceafărul, 2008.
164. POPESCU, D. *Eficiența comunicării în afaceri.* București: Editura Luceafărul, 2003
165. POPESCU, I. *Timp şi limbaj.* Iași: Institutul European. 2006, 232 p. ISBN 9789736114359.
166. PRICOP, L. *Problematologie și discursivitate. Cu un exercițiu asupra pasiunilor.* Iași: Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", 2014.
167. PRIEST, G. *Dincolo de limitele gândirii.* D. Gheorghiu (trad.). Pitești: Paralela 45, 2007.
168. PRUTIANU, Șt. *Negociere şi analiză tranzacţională.* Iaşi: Editura Sagittarius, 1996.
169. QUINE, W.V. și ULLIAM, J.S. *Țesătura opiniilor.* DUMITRU, M. (trad.) Pitești: Editura Paralela 45, 2007.
170. RĂDUCEA, I. *Arta semnificării.* Iași: Junimea, 2012.
171. RĂȚULEA, G. *John Locke*. *Elemente de filosofie politică şi morală*. Braşov: Universitatea "Transilvania", 2005.
172. RÂMBU, N. *Romantismul filosofic german*. Iaşi: Polirom, 2001.
173. REBOUL, A. și MOESCHLER, J. *Pragmatica, azi*. Cluj: Echinox, 2001.
174. RICOEUR, P. *De la text la acțiune. Eseuri de hermeneutică II*. Cluj: Echinox, 1999.
175. RICOEUR, P. *Eseuri de hermeneutică*. București: Humanitas, 1995.
176. ROGOJINARU, A. *Comunicare și cultură: aplicații interdisciplinare.* București: Editura Tritonic, 2006.
177. RORTY, R. *Contingență, ironie, solidaritate.* ȘTEFANOV, C. (trad.). București: ALL, 1998.
178. RORTY, R. *Filosofie și oglinda naturii.* RACU, Al.; SIMITOPOL, A.; TUDOR, M. (trad.). Cluj-Napoca: Tact, 2014
179. RORTY, R. *Obiectivitate, relativism și adevăr*. CĂBULEA, M. (trad.). București: Univers, 2000.
180. RORTY, R. *Pragmatism și filosofie post-nietzcheană*. București: Univers, 2000.
181. RORTY, R., *Adevăr și progres.* CĂBULEA, M. (trad.). București: Univers, 2003.
182. ROȘCA, I N. *Sinteze.* București: Editura Fundației România de mâine, 2005.
183. ROȘCA, L. *Comunicare. Aplicații.* Sibiu: Editura Universității "Lucian Blaga", 2011.
184. ROȘCA, L. *Filosofia Integrării Europene.* Chișinău: Print-Caro, 2017.
185. ROȘCA, L. și CUROȘ, L. *Politicile educaționale din statele europene: obiective prioritare.* Chișinău: Print-Caro, 2023.
186. ROTARU, I. *Comunicarea virtuală. Impactul noilor tehnologii informationale şi comuicationale în spaţiul educaţional contemporan.* Bucureşti: Tritonic, 2010.
187. ROVENȚA-FRUMUȘANI, D. *Analiza discursului*. *Ipoteze și ipostaze*. București: Editura Tritonic, 2012.
188. ROVENȚA-FRUMUȘANI, D. *Semiotică*, *societate*, *cultură*. Iași: Editura Institutul European, 1999.
189. SACALIȘ-CALATA, N. *Pedagogia culturii – De la Homer la Platon*. București: Paideia, 2005.

190. SAHARNEANU, E. Condiția epistemică în științele socio-umane moderne. In: *Integrarea europeană şi învăţământul universitar: Aspecte filosofico-metodologice*: materialele conferinţei internaţionale, 23-24 noiembrie 2007. Universitatea de Stat din Moldova. Chişinău: CEP USM, 2008, pp. 50-55.
191. SAHARNEANU, E. Probleme actuale ale filosofiei contemporane. In: *Dezvoltarea învăţământului filosofic universitar în Republica Moldova*: materialele conferinţei naţionale, 12-13 iunie 2008. Universitatea de Stat din Moldova. Chişinău: CEP USM, 2008, pp. 7-17.
192. SAHARNEANU, E. *Sensul şi orientările procesului istoric contemporan*. Iași: "Ştefan Lupașcu", 2002.
193. SAHARNEANU. E. Condiția ființei între modern și postmodern. In: *Unificarea Europeană*: *Filosofia diversităţii*: materialele conferinţei internaţionale, 7-8 mai 2004. Universitatea de Stat din Moldova. Chişinău: CEP USM, 2004, pp. 34-39.
194. SANDU, M. *Conceptul de dreptate în Republica lui Platon.* Bacău: Editura Casei Corpului Didactic, 2011.
195. SAUSSURE, F de. *Curs de lingvistică generală.* Iași: Polirom, 1998.
196. SCHLEIERMACHER. *Hermeneutica*. Traducere de N. Râmbu. Iaşi:Polirom, 2001.
197. SCHMIDTZ, D. *Elemente ale dreptăţii.* GLODEANU, T. şi STERPAN, I. (trad.). Bucureşti: Humanitas, 2012.
198. SEBEOK, Th. A. *Semnele: o introducere în semiotică.* București: Humanitas, 2002.
199. *Securitatea umană și socială în statul democratic*: conferința științifico-practică internațională. 27 octombrie 2023. ROȘCA, L. (coord.). Universitatea de Stat din Moldova. Chișinău: Print Caro, 2023, 468 p. ISBN 978-9975-175-50-0.
200. SHUSTERMAN, R. *Estetica pragmatistă. Arta în stare vie.* PASCAL, A-M. (trad.). Iași: Institutul European, 2004.
201. SIEGEL, D. *Mindsight. Noua știință a transformării personale*. BUTUZA, M. (trad.). București: Herald, 2021.
202. SIMA, M. *Politică şi educaţie în dialogurile lui Platon*. Brăila: Sfântul Ierarh Nicolae, 2010.
203. STAN, G. *Cunoaștere și adevăr*. Iași: Editura Universității ″Al.I.Cuza″, Iași.
204. STĂNCIULESCU, T. *De la întuneric la lumină. Semiotica ieșirii din păcatul originar.* Iași: Performantica, 2005.
205. STĂNCIULESCU, T. *La început a fost semnul. O altă introducere în semiotică*. Iași: Performantica, 2004.
206. STĂVILĂ, C. M. *Descoperirea vieții personale.* București: Paideia, 2006.
207. STOENESCU, C. *O perspectivă epistemologică asupra managementului cunoașterii.* București: Editura Universității din București, 2011.
208. STOICA, D. S. *Limbaj, discurs, comunicare.* Iași: Editura Universității "Alexandru Ioan Cuza", 2015.
209. *Structura universității. Structura cunoașterii.* BRÂNCOVEANU, R. (Editor). București: Universitatea din București, 2008. ISBN: 978-973-737-599-5.
210. ȘOITU, Ș. *Comunicare și acțiune*, Iași: Institutul European, 1997.
211. TUDOSESCU, I. *Existență socială și umană. Tratat de ontologie*, București: Editura Fundației România Mare, București, 2004.

212. TUTUNARU, M. *Filosofia dreptului.* Târgu-Jiu: Măiastra, 2012.
213. ȚENESCU, A. *Comunicare, sens, discurs.* Craiova: Universitaria, 2009.
214. ȚOPA, L. *Metode şi tehnici de muncă intelectuală*. Bucureşti: Editura Didactică, 1979.
215. VASILIU, E. *Elemente de filosofia limbajului*. București: Editura Academiei Romane, 1995.
216. VASILIU, E. *Sens, adevăr analitic, cunoaștere*. București: Științifică și Enciclopedică, 1984.
217. VATTIMO, G. *Etica interpretării.* Constanța: Pontica, 2000.
218. VATTIMO, G. *Sfârşitul modernităţii*. MINCU, Ş. (trad.). Constanţa: Pontica, 1993.
219. VINȚANU, N. *Educația*, București: Zerana Flores, 2008.
220. VIZUREANU, V. *Logică și metodologie în istoria filosofiei,* București: Editura Universității din București, 2013.
221. VLAD, C. *Sensul, dimensiune esențială a textului*. Cluj-Napoca: Dacia, 1991.
222. VLĂDUTESCU, Gh. *Filosofia în Roma antică*. București: Albatros, 1991.
223. VLĂDUȚESCU, Gh. *O istorie a ideilor filosofice*. București: Editura Științifică, 1990.
224. VLĂDUȚESCU, Ș. *Comunicare şi mesaj în filosofie*. Craiova: SITECH, 2006.
225. WATZLAWICK, P., BAVELAS, J. și JACKSON, D. *Comunicarea umană. Pragmatică, paradox și patologie*. BOGHIȚOI, B. (trad.). București: Trei, 2014.
226. WITTGENSTEIN, L. *Caietul albastru*. Dumitru, M.; Flonta, M. și Iliescu, A-P. (trad.). București: Humanitas, 2005.
227. WITTGENSTEIN, L. *Cercetări filosofice*. Dumitru, M. și Flonta, M. (trad.). București: Humanitas, 2003.
228. ZINOVIEV, A. *Homo sovieticus.* ȘTEFĂNESCU, A. (trad.). Cluj-Napoca: Dacia, 1991.

*****

229. ADICKES, E. *Kant als Naturforscher*. Berlin: Walter de Gruyter, 1924.
230. ADICKES, E. *Kant und das Ding an sich*. Berlin: Heise, 1924.
231. ALLISON, H. *Kant's Transcendental Idealism*. New Haven: Yale University Press, 1983.
232. ALMEDER, R. *The Philosophy of Charles S Peirce*. Oxford: Blackwell, 1980.
233. ALQUIÉ, F. *La critique kantienne de la métaphysique*. Paris: PUF, 1968.
234. ANDRESON, M. şi MERRELL, F. *On Semiotic Modeling*. Berlin: Mouton de Gruyter, 1991.
235. APPELBAUM, D. *Voice*. Albany: State University of New York Press, 1990.
236. ARDREY, R. *The Territorial Imperative*. New York: Atheneum, 1966.
237. AYER, A. J. *The Origins of Pragmatism*. *Studies in the Philosophy of Charles Sanders Peirce and William James.* London: Macmillan, 1968.
238. BARTHES, R. *Elements de semiology*. Paris: Seuil, 1964.
239. BARTHES, R. *Elements of Semiology*. New York: Hill and Wang, 1967.
240. BARTHES, R. *Mythologies*, Paris: Seuil, 1957.
241. BARTHES, R. Semiologie et medecine. In: R. Bastide, (ed.). *Les Sciences de folie*, pp. 37-46, Paris: Mouton, 1972.

242. BAUMGARTEN, A.G. *Metaphysica*. Halle, 1739.
243. BECK, J. *Writing the Radical center. William Carlos Williams, John Dewey and American Cultural Politics*. New York: State University of New York Press, 2001. ISBN 978-0-7914-5119-9.
244. BOCHENSKI, J.M. *The metods of contemporary thought*. Dordrecht: Reidel, 1965.
245. BOERSEMA, D. *Pragmatism and Reference*. London: MIT Press, 2008. ISBN 978-0-262-02660-4.
246. BOERSEMA, D. *Pragmatism and Reference.* London: The Mitt Press, 2009.
247. BRANDOM, R. *Articulating Reasons. An introduction to inferentialism.* London: Cambridge Harvard University Press, 2000.
248. BUCHLER, J. *Philosophical Writings of Peirce*. New York: Dover Publications. Inc., 1955.
249. CALCATERRA, R. *New Perspectives on Pragmatism and Analytic Philosophy.* Amsterdam: Rodopi, 2011.
250. COLAPIETRO, V. *Peirce`s Approach to the Self*. Albany: Suny Press, 1989.
251. CONA, J. și ZEGLEN, U. *Putnam Pragmatism & Realism.* London: Routledge, 2002.
252. *Contemporary Pragmatism.* SHOOK, J. R. and GHIRALDELLI, P. Jr. (eds.), vol. 5, no. 1. 2008.
253. *Contemporary Pragmatism.* SHOOK, J. R. and GHIRALDELLI, P. Jr. (eds.), vol. 5, no. 2. 2008.
254. *Contemporary Pragmatism.* SHOOK, J. R. and GHIRALDELLI, P. Jr. (eds.), vol. 6, no. 1. 2009.
255. *Contemporary Pragmatism.* SHOOK, J. R. and GHIRALDELLI, P. Jr. (eds.), vol. 7, no. 1. 2010.
256. *Contemporary Pragmatism.* SHOOK, J. R. and GHIRALDELLI, P. Jr. (eds.), vol. 7, no. 2. 2010.
257. CORR, Ch. Did Wolff Follow Leibniz?. In: FUNKE, G (hrsg.), *Akten des 4 Internationalen Kant – Kongresses.* Meinz, 1974, Teil. II 1, pp. 11-21.
258. COUTURAT, L. La philosophie des mathématiques de Kant. In: *Revue de métaphysique et de morale*, vol. 12, 1904, pp. 321-383.
259. CRUMPEI, G.; CRUMPEI TĂNASĂ, I.; GAVRILUȚ, A.; AGOP, M. *New paradigms on information, reality and mind. A transdisciplinary perspectives*. Iași: Junimea, 2016.
260. DEELY, J. *Basics of Semiotics.* Bloomington: Indiana University Press, 1990
261. DEELY, J. *Introducing Semiotics.* Bloomington: Indiana University Press, 1982.
262. DEELY, J. Semiotic and the Liberal Arts. In: *The New Scholasticism.* No. 59 (3), 1985, pp. 296-322.
263. DEELY, J. *Semiotics seen synchronically: the view from 2010*. Canada: Gauvin Press, 2010.
264. DEELY, J. *The Signifying Animal: The Grammar of Language and Experience.* Bloomington: Indiana University Press,1980.
265. DELEDALLE, G. *Charles S. Peirce'S philosophy of signs. Essays in Comparative Semiotics*. Bloomington: Indiana University Press, 2000.

266. DICHER, B., LUDUȘAN, A. *Philosophy of pragmatism*. Cluj-Napoca: Editura Fundației pentru Studii Europene, 2008.
267. ECOLE, J. *Introduction à l'opus metaphysicum de Christian Wolff*. Paris: Vrin, 1985.
268. ECOLE, J. *La métaphysique de Christian Wolff*. 2 vol. Hildesheim: Georg Olms, 1990.
269. FAIRFIELD, P. *Philosophical Hermeneutics Reinterpreted. Dialogues with Existentialism, Pragmatism, Critical Theory and Postmodernism.* London: Continuum Internashional Publishing Group, 2011.
270. FEIBLEMAN, JK. *An Introduction to Peirce`s Philosophy*. London: George Allen and Unwin, 1960.
271. FISCH, M.; KETNER, K.; KLOESEL, C. *Peirce, Semeiotic and Pragmatism.* Bloomington: Indiana University Press, 1986.
272. FISCHER, K. *Immanuel Kant und seine Lehre. 4.* Neu bearb. Aufl. Heidelberg: Carl Winter's Universitätbuchhandlung, 1899.
273. FISCHER, K. *Immanuel Kant und seine Lehre. 5.* Aufl. Heidelberg: Carl Winter's Universitätbuchhandlung, 1909.
274. FONTRODONA, J. *Pragmatism and Management Inquiry. Insights from the Thought of Charles S. Peirce.* Connecticut: Quorum Books, 2002.
275. FREGA, R. *Pensée, expérience, pratique. Essai sur la théorie du jugement de John Dewey*. Paris: L`Harmattan, 2006.
276. GALLIE, W. *Peirce and Pragmatism*. New York: Dover Publications, 1952.
277. GARANDERIE, A. *Comprendre et imaginer*. Paris: Editions du Centurion, 1987.
278. GOUDGE, Th. *The thought of CS Peirce*. Toronto: University of Toronto Press, 1950.
279. GREEN, A. *Comunicare eficientă în relații publice*. Iași: Polirom, 2009.
280. GRONDIN, J. *L'universalité de l'herméneutique*. Paris: PUF, 1993.
281. GRONOW, A. *From Habits to Social Structures. Pragmatism and Contemporary Social Theory. v*ol.7. Berlin: PETER LANG, 2011.
282. HALL, ET. *The Silent Language*. Anchor Books: New York, 1990.
283. HAUSMAN, CR. *Charles S. Peirce`s Evolutionary Philosophy*. New York: Cambridge University Press, 1993.
284. HAWKES, T. *Structuralism and Semiotics*. Berkeley: University of California Press, 1977.
285. HERRING, H. Leibniz Principium Identitas Indiscernibilium und die Leibniz-Kritik Kants. In: *Kant - Studien,* band 49, heft 4, 1957/1958.
286. HINTIKKA, J. "Dinge an sich" Revisted. In: FUNKE, Gerhard (ed.). *Akten des 4.* Internationalen Kant-Kongresses,. Berlin: Walter de Gruyter, 1974, Teil I, p. 89.
287. HOOKWAY, Chr. *Truth, rationality and Pragmatism. Themes from Peirce*. Oxford: Clarendon. 2002. ISBN: 978-0-19-925658-7.
288. HYAMSON, AM (ed), *A dictionary of international affairs*. London: Methuen, 1946.
289. INNIS, R. *Pragmatism and the Forms of Sense. Language, Perception, Technics.* Penssylvania: The Pennsylvania State University Press, 2002.
290. IVAN, S. *Communication and public relations.* București: Editura Universității București, 2014.

291. JAMES, W. *Selected writings.* New York: Book-of-the-Month Club, 1997.
292. JAMES, W. *Writings 1902-1910. The Varieties of Religious Experience. Pragmatism.* New York: Penguin Books, 1987.
293. KASPER, G., KELLERMAN, E. *Communication Strategies. Psycholinguistic and Sociolinguistic Perspectives*. London: Longman, 1997.
294. KEPA, K., PERRY, J. *Critical Pragmatics. An Inquiry into Refrence and Communication.* Cambridge: University Press, 2011.
295. KIM, J., SOSA, E. (eds.). *A Companion to Metaphysics*. Oxford: Blackwell, 1995.
296. KNIGHT, Ch. *Charles Peirce*. New York: Washington Square Press, 1965.
297. *Le transcendantal et le spéculatif dans l'idéalisme allemand*. GODDARD, J-Ch. (ed.). Paris: Vrin, 1999.
298. MACDONALD ROSS, G., MCWALTER, T. (eds.) *Kant and his Influence*. Bristol: Thoemmes, 1990.
299. MAGNUS, B. Postmodern Pragmatism. In: R HOLLINGER, D. DEPEY (eds.), *Pragmatism: From Progressivism to Postmodernism*, Westport, Praeger, 1995.
300. MALACHOWSKI, A. *The New Pragmatism.* London, Routledge, 2010
301. MANLEY, T. *The Pragmatic Philosophy*. Chicago: Chicago University Press, 1953.
302. MARGOLIS, J. *Pragmatism's Advantage.* Stanford: Stanford University Press, 2010.
303. MARITAIN, J. Language and the Theory of Sign. In: R. Nanda ANSHEN, (ed.). *Language: An Enquiry into Its Meaning and Function*. New York: Harper & Brothers, 1957, pp. 86-101.
304. MARITAIN, J. *Sign and Symbol: Redeeming the Time*. Londra: Geoffrey Bles, 1943.
305. MARKUS, R.A. St. Augustine on Signs. *Phronesis*, 1957, no. 2, pp. 60-83.
306. MARTIN, G. *Allgemeine Metaphysik*. Berlin: Walter de Gruyter, 1965.
307. McBRYDE, C.M. şi BACKLOW, R.S. *Signs and Symptoms: Applied Pathologic Physiology and Clinical Interpretation.* Philadelphia: Lippincott, 1970.
308. MCDERMID, D. *Varieties of Pragmatism*. *Truth, Realism, and Knowledge from James to Rorty.* London: Continuum, 2006.
309. MEAD G. H. *Mind, Self and Society.* Chicago: The University of Chicago Press, 1934.
310. MEAD G. H. *The philosophy of the act*. Chicago and London: University of Chicago Press, 1938, 696 p. ISBN 978-0-226-51666-0.
311. MISAK, CJ. *Cambridge pragmatism. From Peirce and James to Ramsey and Wittgenstein.* New York: Oxford University Press, 2016.
312. MISAK, CJ. *Truth and the End of Inquiry: A Peircean Account of Truth*. Oxford: Clarendon Press, 1991.
313. MORAND, B. *Loqigue de la conception. Figures de sémiotique générale d`après Charles S. Peirce.* Paris: L`Harmattan, 2004.
314. MURPHEY, M. *The Development of Peirce`s Philosophy*. Cambridge: Harvard University Press, 1961.
315. NOTH, W. *Handbook of Semiotics*. Bloomington: Indiana University Press, 1990.
316. PALMER, R. *Hermeneutics. Interpretation theory in Schleiermacher, Dilthey, Heidegger and Gadamer*. Evanston: Northwestern University Press, 1969.

317. PIHLSTRÖM, S. *Pragmatism and Objectivity. Essays Sparked by the Work of Nicholas Rescher.* New York, London: Routledge Taylor & Francis Group, 2017.
318. PIHLSTRÖM, S. *The Continuum Companion to Pragmatism.* New York, London: Continuum International Publishing Group, 2011.
319. POHOAȚĂ, G. *Euromentor Journal. Studies about education.* București: Universitatea „Dimitrie Cantemir", 2021.
320. PONZIO, A. *Man as a Sign. Essays on the Philosophy of Language*. Translated from the italian and edited by Susan PETRILLI. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 1990.
321. PONZIO, A. *Man as a Sign. Essays on the Philosophy of Language.* Translated by Susan Petrilli, New York: Mouton de Gruyter, 1990.
322. *Pragmatism and naturalism*. Bagger, M. (ed.). New York, Columbia University Press, 2018. 328 p.
323. PUECH, M. *Kant et la causalité*. Paris: Librarie philosophique J. Vrin, 1990.
324. PUTNAM, H. *Pragmatism. An Open Question.* Oxford: Blackwell, 1995.
325. RAPOSA, M. *Peirce`s Philosophy of religion*. Bloomington: Indiana University Press, 1989.
326. RESCHER, N. *Peirce`s Philosophy of Science*. Notre Dame, University of Notre Dame Press, 1978.
327. RESCHER, N. *Pragmatism in Philosophical Inquiry. Theoretical Considerations and Case Studies.* Pittsburgh: Springer, 2016.
328. RORTY, R. *Consequences of Pragmatism*. *Essays: 1972-1980.* Minneapolis: University of Minnesota Press, 1982.
329. ROSENTHAL S B. *C. I. Lewis in Focus. The Pulse of Pragmatism*. *The pulse of pragmatism.* Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press, 2007.
330. ROSENTHAL, S. and BOURGEOIS, P. *Pragmatism and Phenomenology - A Philosophic Encounter.* Amsterdam: B. R. Gruner Publishing Co., 1980.
331. SAATKAMP, Jr. H. *Rorty and Pragmatism. The Philosopher Responds to His Critics.* Nashville, London: Vanderbilt University Press, 1955.
332. SANDBERG, C. E. The Ground of the Distinction of All Objects in General into Phenomena and Noumena. In: FUNKE, Gerhard (hrsg.), *Akten des 5 Internationalen Kant-Kongresses*, Teil I, 1, Bonn: Bouvier Verlag Herbert Grundmann, 1981.
333. SAVAGE, DM. *John Dewey`s Liberalism.* Carbondale: Southern Illinois University Press, 2002.
334. SCHWARTZ R. *Rethinking Pragmatism. From William James to Contemporary Philosophy.* Malden, Oxford: John Wiley & Sons Inc., 2012.
335. SEBEOK, T.A. and DANESI, M. *The Forms of Meaning: Mode ling Systems Theory and Semiotics*. Berlin: Mouton de Gruyter, 2000.
336. SEBEOK, T.A. and UMIKER-SEBEOK, J. (eds). *Biosemiotics.* Berlin, Mouton de Gruyter, 1992.
337. SEBEOK, Th. *A Sign is just a Sign*. Bloomington: Indiana University Press, 1991.
338. SEBEOK, Th. *Essays in Zoosemiotics*. Toronto: Toronto Semiotic Circle, 1990.
339. SEBEOK, Th. *Global Semiotics*. Bloomington: Indiana University Press, 2001.

340. SEBEOK, Th. *Semiotics in the United States: The View from the Center*. Bloomington: Indiana University Press, 1991.
341. SHOOK, J. R. and MARGOLIS, J. *A companion to pragmatism.* Malden: Blackwell, 2006.
342. SKAGESTAD, P. *The Road of Inquiry: Charles Peirce`s Pragmatic Realism.* New York: Columbia University Pres, 1981.
343. SPENCER, S. *Representative practices: Peirce, pragmatism and feminist epistemology*. London: Fordham University Press, 2004.
344. STUHR, J. *100 Years of Pragmatism. William James's Revolutionary Philosophy.* Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press, 2010.
345. SYMONS, J. *Formal reasoning. A guide to critical thinking.* USA: Copyright Kendall Hunt Publishing Company, 2017
346. TIEGHEM, P. *Le mouvement romantique.* Ediţia a doua. Paris: Vuibert, 1923.
347. TIERCELIN, C. *La pensée signé. Etudes sur CS Peirce*. Nîmes: J. Chambon, 1993. ISSN 0993-6791.
348. TSHIBILONDI, A. *Paradigme de l`interpetation semiotique. Esquisse de la theorie de `interpretant dans la semio-pragmatique de Ch S Peirce.* Munich-Kinshasa: Publications Universitaires Africaines, 2000.
349. VAIHINGER, H. *Philosophie des Als-Ob*, zweite Auflage. Berlin: Reuther und Reichard, 1913.
350. VALESIO, P. Icons and Patterns in the Structure of Language. In: *Acts of the lnternational Congress of Linguist*s. Bucureşti, 1969, vol. 10, pp. 383-387.
351. VALESIO, P. *Novantiqua. Rhetorics as a Contemporary Theory*, Indiana University Press.
352. VAN WING, R.P.J. *Etudes bakongo II: Religion et magie*, Bruxelles: G. van Campenhout, 1938.
353. *Vie et expérimentation Peirce, James, Dewey.* DEBAISE, D. (coord). Paris: Vrin, 2007. ISBN 978-2-7116-1953-5.
354. VIEILLARD-BARON, JL. *Le problème du temps*. Paris: Vrin, 1995.
355. VIEILLARD-BARON, JL. *Le temps*. Paris: Vrin, 1978.
356. VIGENER, G. Dieser Schuh ist kein Schuh - Zur Semiotik des Fetisches. In: J. BERNARD, T. KLUGSBERGER B and G. WILTHAM (eds.). *Semiotik der Geschlechter. Akten des 6. Symposiums der ăsterreichischen Gesellschaft fur Semiotik,* Salzburg 1987, Stuttgart, Heinz, 1989.
357. VYGOTSKY, L.S. *Thought and Language*. Cambridge: Mass, MIT Press, 1962.
358. WALSH, W.H. *Criticism of metaphysics*. Edinburgh: Edinburgh Univ. Press, 1975.
359. WALTHER, E. *Die Beziehung zwischen Semiotik und Linguistik*. Semiotica, 1984, 52, pp. 111-117.
360. WARD, L. and W. VON RAFFLER-ENGEL. The Impact of Nonverbal Behavior on Foreign Language Teaching. In: W. Von RAFFLER-ENGEL, (ed.), *Aspects of Nonverbal Communication*, pp. 287-304, Swets and Zeitlinger, 1980.
361. WATSON, J.B. *Psychology from the Standpoint of a Behaviorist*. Philadelphia: Lippincott, 1929.
362. WATZLAWICK, P. *Le language du changement – elements de communication.* Paris: Édition de Seuil, 1980.

363. WAY, E.C. *Knowledge Representation and Metaphor*. Dordrecht, Kluwer, 1991.
364. WECKLER, W. *The Sexual Code*, New York, Anchor, 1973.
365. WEIMANN, W. Uber Tătowierungsfetischismus. In: *Archiv fur Kriminologie*, 1962, no.130, pp. 106-109.
366. WEINREICH, U. Semantics and Semiotics. In: *International Encyclopedia of Social Sciences*, 1968, no.14, pp. 164-169.
367. WEISS, P. and A. BURKS. Peirce's Sixty-Six Signs. In: *Journal of Philosophy*, 1945, no. 42, pp. 383-388.
368. WELLS, G. *The Meaning Makers: Children Learning Language and Using Language to Learn*. Portsmouth: Heinemann, 1986.
369. WELLS, R. Distinctively Human Semiotic. In: *Social Science Information*, 1967, no.6, pp.103-124.
370. WELLS, R. Meaning and Use. In: *Word*, 1954, no.10, pp. 235-250.
371. WELTE, W. *Moderne Linguistik.* Miinchen: Max Hueber, 1974.
372. WERNER, H. and KAPLAN, B. *Symbol formation: an organismic-developmental approach to the Psychology of language and the Expression of Thought*. New York: John Wiley, 1963.
373. WERTHEIMER, M. Untersuchungen zur Lehre von der Gestalt, II. In: *Psychologische Forschungen*, 1923, no. 4, pp.301-350.
374. WESCOTI, R. Linguistic lconism. In: *Language*, 1971, no. 47, pp.416-428.
375. WESCOTI, R.W. Linguistic lconism. In: *Language*, no.47, pp. 416-428.
376. WESCOTT, R. ed. *Language Origins*. Silver Springs: Linstock Press, 1974 .
377. WEST, C. *Keeping Faith. Philosophy and race in America*. New York, Routledge, 1993.
378. WEST, C. *The American Evasion of Philosophy. A Genealogy of Pragmatism.* Madison, Wisconsin: The University of Wisconsin Press, 1930.
379. WESTBROOK, R. *John Dewey and American Democracy*. Ithaca: Cornell Universoty Press,
380. WHEELER, J. World as System Self-Synthesized by Quantum Networking. In: *IBM journal of Research and Development*, 1988, no.32, pp. 1-15.
381. WHITE, L. The Symbol: The Origin and Basis of Human Behavior. In: *Philosophy of Science,* 1940, no.7, 451-463.
382. WHORF, B. *Language, Thought, and Reality.* J.B. CARROLL (ed.). Cambridge: MIT Press, 1956.
383. WICKLER, W. *Mimicry in Plants and Animals*. New York: McGraw-Hill, 1968.
384. WIENER. N. *Cybernetics, or Control and Communication in the Animal and the Machine*. Cambridge: MIT Press, 1949.
385. WITTGENSTEIN, L. *Tractatus logico-philosophicus*. Surdu, A. (trad.). București, Humanitas, 1991.
386. ZAVITZIANOS, G. Fetishism and Exhibitionism in the Female and Their Relationship to Psychopathy and Kleptomania. *International journal of Psycho-Analysis,* 1971, vol. 52, no. 3, pp. 297-305.
387. ZEMAN, J.J. *The Graphical Logic of C.S. Peirce.* University of Chicago, 1964. 372 p.

*****

388. **BOGATU, E**. Implications of Women in Education for Society. The case of the Republic of Moldova. *Revista Română de Științe Politice și Relații Internaționale.* 2024, XXI, 1, pp. 3-19. Disponibil: https://annalindhfoundation.org/sites/default/files/2024-08/ISPRI.pdf [accesat 2025-02-10].

389. **BOGATU, E.** Sensuri pragmatiste ale dezvoltării personale = Pragmatist meanings of personal development. In*: Şcoala internaţională de metodologie în ştiinţele sociouman: Dezvoltarea personală şi educaţia pentru societate: temeiuri epistemologice actuale*: Conferința Științifică Internațională, ediția a 4-a, 19-20 noiembrie 2020, Chişinău. Chișinău: CEP al USM, 2020, pp. 36-38. Disponibil: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/Scoala%20internationala%20de%20metodologie%20in%20stiintele%20socioumane_2020.pdf [accesat 2021-01-21].

390. **BOGATU, E.** The self's metamorphosis in the context of social experience. Pragmatic contributions. *Revue roumaine de philosophie.* 2024. tome 68, no 1, pp. 213-221. Disponobil: https://www.institutuldefilosofie.ro/e107_files/downloads/Revue%20roumaine%20de%20philosophie/Tome%2068,%20Nr.%201%EF%BB%BF,%202024/EUGENIA%20BOGATU,%20The%20self%E2%80%99s%20metamorphosis%20in%20the%20context%20of%20social%20experience.pdf [accesat 2025-02-10].

391. BRAGA, M. Pragmatismul lui Jhon Dewey şi pedagogia americană. In: *Stiinţele socioumanistice şi progresul tehnico-ştiinţific*: conf. șt. interuniv., 23 aprilie, 2010. Universitatea Tehnică a Moldovei. Chișinău, 2010, pp. 46-53. Disponibil: https://repository.utm.md/bitstream/handle/5014/6306/Conf_StiinteSocioUmanist_2010_pg46-53.pdf?sequence=1&isAllowed=y [accesat 2024-09-21].

392. CAPCELEA V. Filosofia în faţa provocărilor societății post-moderne. In: *Filosofia şi perspectiva umană* : materialele conf. şt. consacrată Zilei Mondiale a Filosofiei, 19 noiembrie 2015. Acad. de Ştiinţe a Moldovei, Univ. de Stat „Dimitrie Cantemir", Inst. de Istorie. Chișinău, 2016. pp. 60-66. Disponibil: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/ZMF_2015.pdf [accesat 2024-09-21].

393. COANDĂ, S. Teorii ale adevărului: pragmatismul. In: *Ştiinţele socio-umanistice şi progresul tehnico-ştiinţific*: conferinţă ştiinţifică interuniversitară, 23 aprilie 2010, Chişinău. Universitatea Tehnică a Moldove. Chişinău, 2010, pp. 18-24. Disponibil: https://repository.utm.md/bitstream/handle/5014/6291/Conf_StiinteSocioUmanist_2010_pg18-24.pdf?sequence=1&isAllowed=y [accesat 2013-09-21].

394. *Contemporary Pragmatis.* SHOOK, J. R. and GHIRALDELLI, P. Jr.(eds.), vol. 4, no. 2. 2007. Disponibil: https://books.google.ne/books?id=LVKkH52zb1kC&printsec=frontcover&hl=fr#v=onepage&q&f=false [accesat 2025-02-10].

395. HIDLEBRAND, DL. Putnam, Pragmatism and Dewey. In: *Transactions of the Charles S. Peirce Society,* 2000, vol. XXXVI, no. 1. Disponibil: https://www.jstor.org/stable/27795004 [accesat 2025-01-08].

396. LANIGAN, R. L. *Speaking and Semiology. Maurice Merleau-Ponty's Phenomenological Theory of Existential Communication.* Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, 1991. Disponibil: https://doi.org/10.1515/9783110877113 [accesat 2024-09-21].

397. PRICE, H. *Naturalism without representationalism*, pp. 3-5. [online]. Disponibil: https://doi.org/10.1017/CBO9780511842498.003 [accesat 2024-01-17].
398. PRICE, H. *Pluralism, `world` and the primacy of science.* p. 45. [online]. Disponibil: https://doi.org/10.1017/CBO9780511842498.005 [accesat 2024-01-17].
399. RESCHER, N. On the status of "things-in-themselves". *Revue intrenationale de philosophie*, nr. 136-137, 1981, pp. 346-357. Disponibil: https://www.jstor.org/stable/23945487 [accesat 2025-02-10].
400. RIEHL, A. *Der philosophische Kritizismus und seine Bedeutung für die positive wissenschaft*, 2 vol. Leipzig: Engelmann. Disponibil: https://meiner.de/media/upload/leseprobe/9783787343539.pdf [accesat 2025-02-10].
401. ROGERSON, K F. Kantian Ontology. *Kant-Studien*, volume 84, issue 1, 1993. Disponibil: https://doi.org/10.1515/kant.1993.84.1.3 [accesat 2025-02-10].
402. WHEELWRIGHT, P. *The Burning Fountain: A Study in the Language of Symbolism*. Bloomington: Indiana University Press, 1954. Disponibil: https://archive.org/details/burningfountains00whee/page/n5/mode/2up [accesat 2025-02-10].

Declarația privind asumarea răspunderii

Subsemnata, conf. univ. dr. Eugenia Bogatu, declar pe răspundere personală că materialele prezentate în teza de doctorat sunt rezultatul propriilor cercetări şi realizări ştiinţifice. Conştientizez că, în caz contrar, urmează să suport consecinţele în conformitate cu legislaţia în vigoare.

Numele, prenumele

Bogatu Eugenia

Semnătura

Data

22.08.2023

CURRICULUM VITAE

INFORMAŢII PERSONALE

Eugenia BOGATU

Republica Moldova

078 68 11 79

eugenia.bogatu@usm.md, eugenia.bogatu@afiliat.unibuc.ro

https://nice-platypus-cp1cf6.mystrikingly.com/

IBN; ORCID; Google Scholars-ID; Scopus-ID; WOS; Brainmap; Research Gate; Academia edu;

STUDII

1990-1994	studii medii de specialitate, colegiul pedagogic *Vasile Lupu,* Orhei, Republica Moldova
1994-1999	studii de licență, Facultatea de Filosofie și Psihologie, specialitatea Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova
1996-1998	membru al Laboratorului de Filosofie, Programul Internațional HESP Program, Moldova
1999-2002	studii de doctorat, Universitatea de Stat din Moldova
2005	Doctor în Filosofie
2014-2015	studii de postdoctorat, Programul Erasmus Mundus, Ianus II, Universitatea *Alexandru Ioan Cuza,* Iași
2015-2017	studii de postdoctorat, Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău, R.Moldova

EXPERIENȚA PROFESIONALĂ

2025	recenzentă la revista Open Philosophy, publicată De Gruyter. Revista este indexată în web of science cu un factor de impact 0,3 și indexată Scopus cu un citescore de 1.4
2024	Membru supleant în comisia de abilitare pentru domnul conf.univ.dr. Marius Cucu în domeniul Filosofie. Teza de abilitare este întitulată „*Ipostaze ale confluenței dintre expresii metafizice, hermeneutice și etice”.* Susținerea publică a tezei de abilitare – Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava, 19 aprilie
2024	membră a Societății Române de Filosofie
2024	membră a Consiliului Științific al Societății Române de Filosofie
2024	membră a comitetului științific conferințele București-Chișinău, ediția a V-a, *Identitate, Patrimoniu, Globalizare*, 21-22 martie 2024
2024	membră a comitetului de organizare și a comitetului științific – Conferința Științifică Națională cu participare Internațională – „*Psihologia și paradigmele ei explicative”.* Creație, Motivație, Spiritualitate. Ediția a V-a, 21 septembrie 2024. Organizator Academia Română, Filiala Iași. Institutul de Cercetări Economice și Sociale „Gheorghe Zane”, Departamentul de Psihologie și Științele Educației.
2023	Referent la cartea *Cum să faci filosofie cu copiii?* Autor Marin Bălan. București, Editura Eikon, 2023, 282 pp.
2023	Recenzent la *Broșura informativă Politicile educaționale din statele europene: obiective prioritare.* Autori Ludmila Roșca, Liudmila Curoș. Chișinău 2023.
2023	Expert în cadrul Agenției Naționale de Asigurare a Calității în Educație și Cercetare în domeniile cercetării și inovării (Filosofie). https://www.anacec.md/files/D18_07.07.2023_Anexa.PDF decizia Consiliului de conducere at ANACEC nr.18 din 7 iulie 2023
2023	Referent științific la cartea *Cum să faci filosofie cu copiii?* autor Marin Bălan, București, Editura Eikon, 2023, 282 pp.
2023	membru al comitetului științific al conferinței științifice internaționale *Cercetarea, Dezvoltarea și Inovarea din perspectiva eticii globale,* organizator Universitatea Tehnică a Moldovei, Ediția a IV-a,

12 mai 2023

2022-2023	Profesor invitat la Universitatea din București, facultatea Filosofie, cursul predat – *Pragmatismul*.
2022	Profesor invitat în cadrul Programului Erasmus plus Laboratorul de antropologie prospectivă, Universitatea catolică Louvain, Belgia.
2022	membră a Societății Leibniz din România
2022	Organizator Masă rotundă *Filosofie, Învățare, Dezvoltare personală*, în cadrul proiectului *Abordarea epistemologică a dezvoltării personale și a educației pentru societate: de la strategiile transdisciplinare la finalitățile pragmatice ale societății actuale din Republica Moldova*, proiect înscris în Registrul de stat din sfera științei și inovării, cifrul 20.80009.1606.08, 22 ianuarie 2022
2021	Profesor invitat în cadrul Programului Erasmus plus Laboratorul de antropologie prospectivă, Universitatea catolică Louvain-la-Neuve, Belgia.
2021	Mobilitate în cadrul Proiectului Internațional ”Knowledge Exchange and Academic Cultures in the Humanities. Europe and the Black Sea Region, late 18-th – 21-st Centuries, KEAC-BSR, Horizon 2020, H2020-MSCA-RISE-2016, 3 august – 2 septembrie 2021 Armenia.
2019	Profesor invitat în cadrul Programului Erasmus plus Laboratorul de antropologie prospectivă, Universitatea catolică Louvain-la-Neuve, Belgia.
2017	Profesor invitat în cadrul Programului Erasmus plus, UAIC, Facultatea Filosofie și Științe Social-Politice, Universitatea *Alexandru Ioan Cuza*, Iași
2015– PREZENT	responsabilă de organizarea Conferinței Internaționale – *Școala Internațională de metodologie în științele socio-umane.*
2015	membru al Consiliului Profesoral din cadrul Facultății de Istorie și Filosofie
2015	Certificat de abilitare cu drept de conducător de doctorat, Profilul Filosofie, Seria CD Nr.2304, Specialitatea 631.01 – Ontologie și gnoseologie
2013	membru al Biroului Departamentului Filosofie și Antropologie
2012- PREZENT	conferențiar universitar, catedra Filosofie și Antropologie, Universitatea de Stat din Moldova
2011- 2012	lector superior, catedra Filosofie și Antropologie, Universitatea de Stat din Moldova
2007	participare cu studenții la realizarea cercetării - *Identificarea inteligenței emoționale la copiii a căror părinți sunt plecați peste hotare,* Centrul de Cercetări Calitative în Antropologie, USM, susținut de UNICEF Moldova

EDUCAȚIE ȘI FORMARE PROFESIONALĂ

2014 – 2017	studii de postdoctorat Universitatea de Stat din Moldova] Adresă: str. Alexei Mateevici 60, Chișinău (Moldova)
2013 – 2015	studii de postdoctorat, Programul Erasmus Mundus, Ianus II *Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”*] Adresă: bd. Carol I, nr. 11, Iași (Moldova) | Site de internet: https://www.uaic.ro/
1998 – 2002	studii de doctorat *Universitatea de Stat din Moldova* Adresă: str. Alexei Mateevici 60, Chișinău (Moldova)
1993 –1999	studii de licență *Facultatea de Filosofie și Psihologie, specialitatea Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova* Adresă: str. Alexei Mateevici 60, Chișinău (Moldova)
1995 – 1998	membru al Laboratorului de Filosofie, Programul Internațional HESP Program Localitatea: Chișinău | Țara: Moldova
1989 – 1994	studii medii de specialitate *Colegiul Pedagogic „Vasile Lupu”* Adresă: str. Vasile Mahu 162, Orhei (Moldova)

COMPETENȚE PERSONALE

Limba(i) maternă(e) | română

Limbile străine

	ÎNȚELEGERE		VORBIRE		SCRIERE
	Ascultare	Citire	Participare la conversație	Discurs oral	
rusă	C1	C2	C1	C1	C1
franceză	B2	B2	B2	B2	B2
Engleză	B1	B1	B1	B1	B1

Niveluri: A1 și A2: Utilizator elementar - B1 și B2: Utilizator independent - C1 și C2: Utilizator experimentat
Cadrul european comun de referință pentru limbi străine

Competenţe digitale

Navigare Internet / Social Media / Microsoft Office (Excel PowerPoint Word) - nivel intermediar / Utilizare a programelor de comunicare (Mail, Google Meet, Zoom, Skype)

Activitate didactică și științifică

Cursuri predate la USM

Strategii ale discursului filosofic; Filosofia Limbajului; Semiotica comunicării; Fenomenologie; Hermeneutică și Semiotică; Metode ale analizei calitative în ştiinţele sociale; Filosofia minții; Teorii ale reprezentări; Filosofie analitică; Abordări fenomenologice în științele socio-umane; Teorii ale interpretării; Antropologie cognitivă; Condiția epistemică în științele socio-umane; Epistemologie; Tematizări și problematizări în filosofie; Filosofia europeană în prima jumătate a sec.XX; Euristica cercetării științifice, Istoria filosofiei, Metafizică și ontologie, Antropologia formelor simbolice

Cursuri predate la UB

Pragmatismul

Preocupări științifice

Filosofia limbajului, Filosofia comunicării, Filosofia minţii, Antropologie cognitivă, Programare neuro-lingvistică, Hermeneutică și Semiotică, Fenomenologie, Filosofia științei

2023 organizator și moderator al Seminarului de cercetare organizat în cadrul Centrului de cercetare Filosofie Teoretică, Filosofie Practică și Epistemologie Aplicată, USM Profesor Invitat – Miruna Balosin, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca. Titlul prelegerii – „*Visul UE – Spațiul European al educației (EEA)”,* 30 ianuarie 2023

2023 organizator și moderator al Seminarului de cercetare organizat în cadrul Centrului de cercetare Filosofie Teoretică, Filosofie Practică și Epistemologie Aplicată, USM Profesor Invitat – Bogdan Suceavă, Universitatea California State University. Titlul prelegerii – Tradiția ″gazetei matematice‟ și importanța ei în domeniul educației , 10 februarie 2023

2023 organizator și moderator al Seminarului de cercetare organizat în cadrul Centrului de cercetare Filosofie Teoretică, Filosofie Practică și Epistemologie Aplicată, USM Profesor Invitat – psiholog, doctor Sebastian Vaida, Universitatea Babeş-Bolyai, Cluj-Napoca. Titlul prelegerii „*Dezvoltarea competențelor socio-emoționale la adolescenți".* – 30 martie 2023

2023 organizator și moderator al Seminarului de cercetare organizat în cadrul Centrului de cercetare Filosofie Teoretică, Filosofie Practică și Epistemologie Aplicată, USM Profesor Invitat – profesor, doctor Vasile Flueraș, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca. Titlul prelegerii „*Conceptele de dezvoltare și competență în educație”.* – 30 mai 2023

2023 organizator și moderator al Seminarului de cercetare organizat în cadrul Centrului de cercetare Filosofie Teoretică, Filosofie Practică și Epistemologie Aplicată, USM Profesor Invitat – profesor, doctor John Symons, University of Kansas, USA. Titlul prelegerii „*Machine Learning and Scientific Inquiry".* – 17 iunie 2023

2023 organizator și moderator al Seminarului de cercetare organizat în cadrul Centrului de cercetare Filosofie Teoretică, Filosofie Practică și Epistemologie Aplicată, USM Profesor Invitat – profesor, doctor Alexandru Balas, University of New York College at Cortland, USA. Titlul prelegerii „*When Good People Do Something. The Actions of Two Romanians and a Salvadoran During the Holocaust”.* – 9 noiembrie 2023

2023 organizator și moderator al Seminarului de cercetare organizat în cadrul Centrului de cercetare Filosofie Teoretică, Filosofie Practică și Epistemologie Aplicată, USM. Profesor Invitat – profesor, doctor Carmen Pavel, Kings College, London. Titlul prelegerii „*Statul de drept: o idee de substanță, nu numai de formă".* – 7 decembrie 2023

2023 organizator al Atelierului *de Filosofie cu adolescenți.* Liceul Teoretic Republican „Aristotel”, Chișinău. 27 mai, 2023

2023 membru al comitetului științific al conferinței internaționale *Securitatea umană și socială în statul democratic,* USM, Institutul de Administrare Publică, 27 octombrie 2023

2022	profesor asociat Universitatea din București
2022	*Președintele comitetului de organizare* al Conferinței Științifice Internaționale Școala Internațională de metodologie în științele socio-umane, Ediția a V-a, *Educație și gândire critică,* 17-18 noiembrie, 2022
2022	membru al comitetului științific – Conferințele București-Chișinău, Ediția a III-a, "*Identitate, patrimoniu, globalizare*", 8 aprilie 2022
2022	organizator și moderator al Seminarului de cercetare organizat în cadrul Centrului de cercetare Filosofie Teoretică, Filosofie Practică și Epistemologie Aplicată, USM Profesor Invitat – Academician Mircea Dumitru, Universitatea din București, Titlul prelegerii – *O perspectivă filosofică asupra interdisciplinarității,* 19 aprilie 2022
2022	membru al comitetului științific național *Dimensiuni onto-lingvistice și curriculare ale evoluției limbii franceze contemporane. Dimensions onto-linquistique et curriculaire de 1'evolution du francais contemporain,* simpozion USM, *6 mai 2022*
2022	organizator și moderator al Seminarului de cercetare organizat în cadrul Centrului de cercetare Filosofie Teoretică, Filosofie Practică și Epistemologie Aplicată, USM Profesor Invitat – Constantin Stoenescu, Universitatea din București, Titlul prelegerii – *Comunitatea de investigație și noua paradigmă a învățării*, 12 mai 2022
2022	organizator și moderator al Seminarului de cercetare organizat în cadrul Centrului de cercetare Filosofie Teoretică, Filosofie Practică și Epistemologie Aplicată, USM Profesor Invitat – Lucian Ciolan, Universitatea din București, Titlul prelegerii – *Învățare autentică, formare și dezvoltare umană,* 30 mai 2022
2022	organizator și moderator al Seminarului de cercetare organizat în cadrul Centrului de cercetare Filosofie Teoretică, Filosofie Practică și Epistemologie Aplicată, USM Profesor Invitat – Constantin Cucoș, Universitatea *Alexandru Ioan Cuza,* Iași, Titlul prelegerii – *Statutul epistemologiei educației în ansamblul componentelor filosofiei educației. Interogații specifice, provocări acționale*, *răspunsuri în plan practic*,12 septembrie 2022
2022	membru al comitetului științific – Conferința Științifică Națională *Dezvoltare personală, spirituală și comunicare,* organizată de Academia Română, Filiala Iași – Institutul de Cercetări Economice și Sociale, "Gh. Zane", Departamentul de Psihologie și Științele Educației, Ediția a-III-a, Iași, 24 septembrie 2022
2022	membru al comitetului științific - International Conference of Philosophy for/with Children "Philosophy for/with Children Inside and Outside of School" (HYBRID FORMAT) University of Bucharest, Bucharest, Romania, October 23-25, 2022
2022	organizator și moderator al Seminarului de cercetare organizat în cadrul Centrului de cercetare Filosofie Teoretică, Filosofie Practică și Epistemologie Aplicată, USM Profesor Invitat – Thea Ionescu, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca. Titlul prelegerii – *De la copil la adult: dezvoltarea în perioada adolescenței,* 31 octombrie 2022
2022	membru al comitetului științific - Conferința Internațională de *Etică Aplicată și Integritatea în conduita doctorală*, Organizată de *Universitatea Ștefan cel mare din Suceava,* 4-5 noiembrie 2022
2022	membru al comitetului de organizare, Workshop de filosofie pentru copii, Ziua Mondială a Filosofiei 2022/World Philosophu Day: *Cum să faci o lecție cu întrebările copiilor*? 17 noiembrie, București
2022	membru al comitetului științific - Conferința Științifică Internațională Școala Internațională de metodologie în științele socio-umane, Ediția a V-a*, Educație și gândire critică*, 17-18 noiembrie, 2022
2022	îndrumător științific la teza de doctorat în baza acordului în cotutelă dintre Universitatea de Stat din Moldova și Universitatea Ștefan cel Mare din Suceava, doctorand Cazacu Ala, titlul tezei – Influența internetului asupra valorilor în România și Republica Moldova.
2021 – prezent	membru al Senatului USM
2021 – prezent	membru al Consiliului Școlii Doctorale Științe Umaniste USM
2021	Membru al comitetului științific și al comitetului de organizare - Conferința Științifică Internațională – *Cercetarea, Dezvoltarea și Inovarea din perspectiva Eticii Globale, UTM*
2021	Membru al comitetului științific - Conferința Națională online de filosofia educației: *Filosofie, Educație, Distanță.* Conferință organizată de Universitatea din București în data de 5-6 martie 2021.

2021	Organizator al Conferinței naționale în cadrul Școlii Doctorale Științe Umanistice *Metodologii contemporane de cercetare și evaluare,* 22-23 aprilie 2021, USM https://cercetare.usm.md/wp-content/uploads/Stiinte-umaniste.pdf
2020-2023	cercetător coodonator în cadrul proiectului program de stat - *Abordarea epistemologică a dezvoltării personale și a educației pentru societate: de la strategiile transdisciplinare la finalitățile pragmatice ale societății actuale din Republica Moldova. Provocări societale* înscris în Registrul de stat al proiectelor din sfera *științei și inovării* cu cifrul 20.80009.1606.08
2020-2021	Director interimar *Școala Doctorală Științe Umanistice, USM*
2020 – prezent	Președintele Seminarului Științific de Profil din cadrul Universității de Stat din Moldova la profilul 631 Filosofie, specialitățile: 631.01. Ontologie și gnoseologie, 631.02. Filosofie istorică, 631.04. Filosofia științei și tehnicii (pe domenii) link: https://anacec.md/files/6.-stiinte_umaniste.pdf
2020 – prezent	Șef al Centrului de Cercetări Științifice – *Filosofie Teoretică, Filosofie Practică și Epistemologie Aplicată,* facultatea Istorie și Filosofie*, USM*
2020	Organizarea Conferinței Internaționale – Școala Internațională de Metodologie în Științele Socio-Umane, Ediția a IV-a – *Dezvoltarea personală și educația pentru societate: temeiuri epsitemologice actuale,* Titlul comunicării – *Sensuri pragmatiste ale dezvoltării personale,* 19-20 noiembrie, USM. Director de proiect.
2020	Președintele comitetului de organizare al Conferinței Internaționale – Școala Internațională de Metodologie în Științele Socio-Umane, Ediția a IV-a
2019	Membru al comitetului științific al Conferinței Științifice Internațională ”*Identitate și valori culturale în context european*”, București, 29-30 martie 2019. Titlul intervenției discursive – *Identitatea pragmatismului*: *O provocare actuală.*
2019-2021	președintele comisiei de asigurare a calității, facultatea Istorie și Filosofie, USM
2016 - prezent	Membru al comitetului științific, Buletinul Institutului Politehnic, Iași publicat de Universitatea Tehnică ”Gheorghe Asachi”, Iași
2017	membru al juriului în cadrul conferinței științifico-practice a elevilor ″Muncă, talent, cutezanță″, 29 aprilie 2017, secția – Omul și societatea, Ediția a 50-a, Chișinău 2017, 29 aprilie
2016 - prezent	membru al Consiliului Facultății Istorie și Filosofie
2015	Organizator al Conferinței internaționale în cadrul USM – *Școala Internațională de metodologie în științele socio-umane*, Ediția I-a, care a avut loc în data de 19 noiembrie, 2015, Chișinău.
2015-2022	Organizator al Conferinței Internaționale – Școala Internațională de Metodologie în Științele Socio-Umane, Edițiile I și IV
2013 – prezent,	responsabilă de activitatea direcției de cercetare *Probleme actuale ale filosofiei contemporane* Departamentul Filosofie și Antropologie, Universitatea de Stat din Moldova
2012	conferențiar universitar, *Departamentul Filosofie și Antropologie*, *Facultatea Istorie și* de *Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova*
2005	doctor în filosofie
Experiență în managementul proiectelor	
2020 – 2023	director de proiect, program de stat - *Abordarea epistemologică a dezvoltării personale și a educației pentru societate: de la strategiile transdisciplinare la finalitățile pragmatice ale societății actuale din Republica Moldova. Provocări societale* înscris în Registrul de stat al proiectelor din sfera *științei și inovării* cu cifrul 20.80009.1606.08
2018	director de proiect - Școala Internațională de Metodologie în Științele Socio-Umane, Ediția a III-a – *Valențe teoretico-aplicative ale discursului interpretativ*. Nr.înregistrare 18.00059.08.19A/MS
Proiecte naționale și internaționale de cercetare științifică:	
2023 -	Membră a grupului pentru elaborarea Standardelor de calificare elaborate de USM, domeniul de formare profesională 0229 Culturologie, în cadrul Proiectului *Învățământul Superior din*

	Moldova.
2023 –	Membră a grupului pentru elaborarea Standardelor de calificare elaborate de USM, domeniul de formare profesională 0223 Filosofie și Etică, în cadrul Proiectului *Învățământul Superior din Moldova*.
2020 – 2023	director de proiect, program de stat - *Abordarea epistemologică a dezvoltării personale și a educației pentru societate: de la strategiile transdisciplinare la finalitățile pragmatice ale societății actuale din Republica Moldova. Provocări societale* înscris în Registrul de stat al proiectelor din sfera *științei și inovării* cu cifrul 20.80009.1606.08.
2016	Proiectul „Violența în familie și femeile din penitenciarul de la Rusca: trecut, prezent, viitor". Studiu antropologic (Chișinău, Centrul de Cercetări Calitative în colaborare cu NORLAM), 3-23 august 2016.
2016	Proiectul Conferința Internațională „Școala internațională de metodologie în științele socio-umane", Ediția a II-a/16.220.06.07I (Chișinău, Departamentul Filosofie și Antropologie, USM) – 1 mai -18 noiembrie 2016
2016	Responsabilă de organizarea conferinței internaționale în cadrul USM – *Școala Internațională de metodologie în științele socio-umane*, Ediția II-a, care a avut loc în data de 17-18 noiembrie 2016, Chișinău. 2015 - The XIX –th International conference "Inventica 2015", 24 iunie 2015, "Alexandru Ioan Cuza" University of Iași. Titlul comunicării *"The Limits of the symbolical Communication. A pragmatic situational analysis".*
2014	Proiectul „Tabuuri și rituri de trecere existente în penitenciarele pentru minori, instituțiile de reeducare" (Chișinău, Centrul de Cercetări Calitative în colaborare cu NORLAM), octombrie – noiembrie 2014.
Acorduri de colaborare	
2021	Acord de colaborare academică, privind organizarea unor activități în domeniul filosofiei pentru copii de către Centrul de Formare din Facultatea de Filosofie a Universității din București, Laboratorul de Cercetări Științifice „Filosofie Teoretico-practică și Epistemologie aplicată" din Facultatea de Istorie și Filosofie, Institutul de Cercetare și Inovare al Universității de Stat din Moldova, pentru profesori și elevi din Moldova și IPLT „Gheorghe Asachi" din Republica Moldova, 2021
2021	Acord de colaborare academică, privind organizarea unor activități de suport de învățare și dezvoltare profesională în domeniul didacticii filosofiei și filosofiei pentru copii de către Centrul de Formare din Facultatea de Filosofie a Universității din București și Laboratorul de Cercetări Științifice „Filosofie Teoretico-practică și Epistemologie aplicată" din Facultatea de Istorie și Filosofie, Institutul de Cercetare și Inovare al Universității de Stat din Moldova, pentru profesori și elevi din Moldova, 2021
2021	Acord de colaborare academică, Încheiat între Școala Doctorală de Istorie a Universității din Oradea, cu sediul în Oradea, str. Universității nr. 1, condusă de Prof. univ. Dr.hab. Sorin Șipoș și Școala Doctorală de Științe Umanistice a Universității de Stat din Moldova, cu sediul în Chișinău, str.Alexei Mateevici nr.60, condusă de conf. univ., dr. Eugenia Bogatu
Interviuri emisiuni Radio și TVR Moldova	
21.11.2024	Interviu la cotidianul online Edit Media Ocnița – fără granițe de timp și spațiu, https://edit.ocn.md/in-dependenta-de-alegerile-pe-care-le-facem-in-aceasta-viata-ni-se-contureaza-intreg-parcursul-nostru-existential/?fbclid=IwY2xjawHpFSpleHRuA2FlbQIxMQABHeqm4RNQ9x80iJxz_cxyBLeAPXYcqcIZkqUmNSU3e78hsaCCKBtHIk0jUw_aem_xLCerJse92Cf6PgTMg_qqg
21.01.2022	Interviu la emisiunea Casa Radio, program socio-cultural, interviu despre Masa rotundă – *Filosofie, Învățare, Dezvoltare personală*, 22 ianuarie 2022
25.01.2022	Interviu la emisiunea Telematinal, TVR Moldova despre Masa rotundă – *Filosofie, Învățare, Dezvoltare personală*, 22 ianuarie 2022
26.04.2022	Interviu la emisiunea Telematinal, TVR Moldova în care am vorbit despre lansarea Seminarului de Cercetare organizat de Centrul de Cercetări în Filosofie Teoretică, Filosofie Practică și Epistemologie Aplicată. Prelegerea inaugurală în cadrul acestui Seminar de Cercetare a fost prezentată de Către Domnul Academician Profesor Universitar, Doctor Mircea Dumitru.
17.11.2021	Interviu la emisiunea Telematinal, TVR Moldova – despre evenimentele organizate la USM de Ziua Mondială a Filosofie
Conferințe naționale și	

internaționale

2024 Simpozionul național Leibniz - *Leibniz și știința modernă,* 5 aprilie 2024, titlul comunicării *Rațiune și educație la Leibniz,* Organizator Societatea Leibniz din România

2024 Conferința Științifică Internațională *„Femeile în cercetare: destine, contribuții, perspective*", ediția a IV-a, 8-9 februarie 2024", organizator ASM, titlul comunicării *Social education – determining factor in the context of the public life in Moldova / Educația socială – factor determinant în contextul vieții publice din Republica Moldova.*

2024 Conferința științifică națională București-Chișinău 21-22 martie, Ediția a V-a, „Identitate, patrimoniu, globalizare", titlul comunicării *Implicarea femeilor în educația pentru societate. Cazul Republicii Moldova" , Organizator Universitatea din București*

2024 Conferința Științifică Internațională „*Cultura Europeană a Drepturilor Omului. Dreptul la Fericire*", Ediția a IX-a, 20 martie 2024, organizator „Universitatea Dimitrie Cantemir", titlul comunicării „*Dimensiuni valorice ale revoluției Wellbeing. Aplicații specifice Republicii Moldova".*

2024 Simpozionul Național cu Participare Internațională *Contribuția bibliotecii la afirmarea diversității culturale în spațiul românesc*. Organizator Biblioteca Universității „Ștefan cel Mare", Ediția a VIII-a, 19-20 aprilie, titlul comunicării „*Cultura comună a cărții în România și Republica Moldova: o rezonanță firească"*

2024 Conferința Internațională Jean Monnet **„***Mecanisme și modele de adoptare a deciziilor la nivel local/ regional*". Organizator USM, titlul comunicării Autenticitatea democrației: interpretări pragmatice ale situației din Republica Moldova/ The Authenticity of Democracy: Pragmatic Interpretations of the Situation in the Republic of Moldova, 19-20 aprilie

2024 Colocviul Internațional „*Emil Cioran",* Ediția a XXX-a 2024, titlul comunicării „*Metafizica identității românești în accepțiunea lui Emil Cioran",* organizator Primăria comunei Rășinari, 10-12 mai, Moderator

2024 Conferința Științifică cu participare Internațională,"*Cercetarea, dezvoltarea și inovarea din perspectiva eticii globale*", Ediția a V-a, titlul comunicării *„Ipostaze ale educației etice în Republica Moldova. Considerații preliminare aderării la Uniunea Europeană*", organizator UTM, 17 mai 2024

2024 Lansarea volumului *„Secolul XXI sub lupa expertelor"* , Editura Institutului Științe Politice și Relații Internaționale „Ion I.C. Brătianu", Senatul României, București, 27 martie

2024 Conferința Științifică Națională cu participare Internațională – „*Psihologia și paradigmele ei explicative"*. Creație, Motivație, Spiritualitate. Ediția a V-a, 21 septembrie 2024. Titlul comunicării *„Educația gândirii reflexive".* Organizator Academia Română, Filiala Iași. Institutul de Cercetări Economice și Sociale „Gheorghe Zane", Departamentul de Psihologie și Științele Educației.

2024 Colocviul științific internațional – Gilbert Durand: (re)lecturi și (re)interpretări în actualitate. 23-24 septembrie 2024. Prezentare de carte autor Ionel Bușe, *Gânduri despre Constantin Noica și alte eseuri*. București, Editura Paideia, 2024. Organizatori: Universitatea de Stat din Moldova, Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu", Centrul de Studii ale Imaginarului „Lucian Blaga", Universitatea din Craiova, Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj, Universitatea din Québec, Canada.

2024 Conferința științifico-practică internațională *„Consolidarea rezilienței sociale prin valorificarea capitalului uman în contextul aderării Republicii Moldova și a Ucrainei la Uniunea Europeană".* Titlul comunicării – *Educația gândirii critice – imperativ al democrației autentice*. Organizatori: Universitatea de Stat din Moldova, Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice, Centrul Sociologie și Psihologie Socială al ICJPS al USM, Asociația Sociologilor și Demografilor din Republica Moldova, Соціологічна асоціація України, Південноукраїнське відділення САУ, Державний заклад, «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Кафедра філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності, Національний університет «Одеська юридична академія», Факультет психології, політології та соціології. 17-18 octombrie 2024

2024 Sesiunea națională de comunicări ştiinţifice - Zilele Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, Organizatori: Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, Institutul de Cercetări Interdisciplinare, Departamentul de Ştiinţe Socio-Umane, titlul comunicării *Contribuţii ale femeii în educaţie şi cercetare. Cazul Republicii Moldova,* 25-26 octombrie 2024

2024 Conferința științifică națională cu participare națională „Integrarea prin cercetare și inovare", dedicată Zilei Internaționale a Științei pentru Pace și Dezvoltare, titlul comunicării – *Motivații pragmatice ale educației actuale*, Organizator: Universitatea de Stat din Moldova, 7-8 noiembrie 2024.

2024 Conferința națională "*Stările generale ale filosofiei*", Ediția a II-a, Organizator - Facultatea de

Filosofie a Universității din București, participare în cadrul Mesei rotunde III: *Filosofia, o victimă a reformelor educaționale? Viitorul Filosofiei şi Logicii în educația preuniversitară. Dezbatere cu profesorii din mediul preuniversitar.* 8-10 noiembrie 2024.

2024 Masa rotundă dedicată Zilei Mondiale a Filosofiei „*Provocările contemporane şi răspunsurile socio-umane:* noi perspective și paradigme emergente, titlul comunicării – *Educație și democrație: o interacțiune a timpului prezent.* Organizator: Universitatea Tehnică a Moldovei, 19.11.2024

2024 Conferința științifică națională „Profesorul Vasile Țapoc: model de dedicare pentru educație și știință. 85 ani de la naștere – in memoriam". Titlul comunicării: Filosoful, model al înțelepciunii umane". Organizator: Universitatea de Stat din Moldova, 22 noiembrie 2024

2023 Colocviul Internațional de Antropologie, Ediția a IV-a, Titlul comunicării *Considerații privind educația științifică în contextul învățământului doctoral din Republica Moldova*, USM, 16-17 februarie 2023

2023 Conferința Internațională *Universality of Aesthetic Experience in Individual Contexts, 22-26 February 2023,* USV Neuroaesthetics Lab Inaugural Conference, The sense of art is the emotion od science. Titlul comunicării *Perception and truth in Peirce and James*, Universitatea Ștefan cel Mare, Suceava.

2023 Jean Monnet International Conference "*The Eastern Partnership: towards a European community of democracy and prosperity"//* „Parteneriatul Estic: spre o comunitate a democrației și prosperității", titlul prezentării *Perspective ale educației pragmatice în Republica Moldova,* 31 martie – 1 aprilie.

2023 Colocviu internațional Leibniz, 7 aprilie, tema: „Timp, memorie, limbaj". Titlul prezentării „Rațiune și memorie în gândirea lui Leibniz".

2023 Conferința internațională Smart Diaspora: Diaspora în Învățământul Superior, Știință, Inovare, Antreprenoriat 2023", 10-13 aprilie, Timișoara; organizator atelier *„Educație pentru societate: pedagogii inovative bazate pe evidențe și transformare digitală, politici educaționale, educație morală. Practici relevante."* Moderarea masei rotunde din 12 aprilie, cu tema *„Profesorii în societatea digitală: noi competențe și o nouă filosofie didactică?"*

2023 XXXIXe Congrès de l'ASPLF Neuchâtel, Association des sociétés de philosophie de langue française (ASPLF) mardi 22-samedi 26 août 2023, le titre de la communication *Identité fluide : une recherche inter et pluridisciplinaire*.

2023 Colocviu Cioran, Rășinari (Sibiu): Colocviul Internațional „Emil Cioran", Ediția a XXIX- a, Rășinari, Județul Sibiu, România, titlul prezentării „*Emil Cioran și Joseph de Maistre – reflecții despre modernitate",* 5-7 mai

2023 Conferința Științifică Internațională *Cercetarea, Dezvoltarea și Inovarea din perspectiva eticii globale, titlul prezentării Valori și performanțe ale cercetării în mediul universitar,* organizator Universitatea Tehnică a Moldovei, Ediția a IV-a, 12 mai

2023 Facultatea de Filosofie, Universitatea Bucuresti, Conferința Internațională „Arta (post)modernă: mișcarea ca transformare", titlul prezentării „Frumusețe curgătoare: o cercetare inter si multidisciplinară", 19 mai

2023 Conferințele București-Chișinău, USM *„Identitate și valori culturale în context european*": titlul prezentării *Educația gândirii critice în Republica Moldova: ipostaze optimizatoare, 25-27 mai, Ediția a IV-a*

2023 Conferința Internațională, Iași, Inst. Zane, Academia Română, filiala Iași, „Problematica feministă în structura social-economică a lumii contemporane": titlul prezentării *The meaning and role of women in the post-soviet society. The case of the Republic of Moldova*, Ediția a XIV-a, 26 mai

2023 The new enlightenment between traditions and challenges, Crossroades of Civilizations, The First Edition of the World Congress for the Comparative Study of Civilizations, titlul comunicării - *Between East and West – the Sources of Leibniz's Optimism*, July 2-7, 2023, Bucharest, Romania, Dimitrie Cantemir Christian University

2023 Vorträge des XI. Internationalen Leibniz-Kongresses 31. Iuli – 4 August 2023, Leibniz Universität Hannover Deutschland, Band 1, Herausgegeben von Wenchao Li, Charlotte Wahl, Sven Erdner, Bianca Carina Schwarze und Yue Dan, titlul comunicării - *Reason, Memory and Education in Leibniz's Metaphysics*

2023 Conferința științifică națională cu participare internațională *Psihologia și paradigmele ei explicative – Cogniție, gândire, creativitate, Dezvoltare personală, spiritualitate și comunicare,* titlul comunicării – *Ipostaze ale autenticității umane,* Departamentul de psihologie și Științele Educației, Ediția a IV-a, 23 septembrie, 2023

2023 Conferința Internațională *Educația din perspectiva valorilor*, Ediția a XV-a, titlul comunicării *Aspecte ale autenticității în integrarea propriului sine*, Universitatea „1 decembrie 1918" din Alba Iulia, România, 29 septembrie – 1 octombrie 2023

2023 Conferința Internațională *Filologia modernă: Realizări și perspective în context european* (ediția a XVII-a) cu genericul *Bogdan Petriceicu-Hasdeu: 185 de ani de la naștere*. Titlul comunicării în plen *Contribuția lui Bogdan Petriceicu-Hasdeu la evoluția limbii și a culturii românești în context european.* Organizator Institutul de Filologie Română *Bogdan Petriceicu Hasdeu*, Chișinău, 5-6 octombrie 2023

2023 Conferința națională *Implementarea standardului de calificare, Domeniul de formare profesională 0223 Filosofie și Etică 0220 Antropologie* în cadrul Proiectului *Învățământul superior din Moldova,* Titlul comunicării în plen *Priorități ale educației filosofice și antropologice actuale și competențe de viitor, 25-26 octombrie 2023*

2023 Conferința Științifico-Practică Internațională *„Securitatea umană și socială în statul democratic*", titlul comunicării *Educația din perspectiva autenticității, USM, Institutul de administrare publică, 27 octombrie 2023*

2023 Conferința națională cu participare internațională *Integrare prin cercetare și inovare* dedicată Zilei Internaționale a științei pentru pace și dezvoltare, 9-10 noiembrie 2023, titlul comunicării *Aspecte definitorii ale educației sociale în Republica Moldova*.

2023 Colocviul Național al Centrului de Hermeneutică, Fenomenologie și Filosofie Practică, Ediția a XIV-a, 17-18 noiembrie 2023 UAIC, titlul comunicării *Impactul realității virtuale asupra conștiinței umane*

2022 Conferința științifică națională organizată de Universitatea *Ștefan cel Mare* din Suceava *Alma Mater Sucevensis* Ediția 2022, 4-5 martie, *Filosofie și etică aplicată,* titlul intervenției - *Principii ale atitudinii morale în învățământul universitar din Republica Moldova*

2022 Participare Masa rotundă *Etica în organizații: aspecte teoretice și aplicative,* 18 martie 2022, USM

2022 Conferințele București-Chișinău *Identitate, patrimoniu, globalizare,* Ediția a III-a, 8 aprilie 2022, titlul intervenției *Finalități ale educației pentru societate în Republica Moldova: aspecte critice și posibilități de optimizare*

2022 Colocviul Internațional organizat de Societatea Leibniz din România, Institutul pentru Studiul Comparat al Civilizațiilor, titlul intervenției *Semioza demersului educativ în condițiile actualei crize de valori,* 8 aprilie 2022

2022 Congresul Științific Internațional Moldo-Polono-Român "Educație, Politici, Societate", organizat de Ministerul Educației, Culturii și Cercetării al Republicii Moldova, Universitatea de Stat din Tiraspol, Universitatea Pedagogică din Cracovia, Polonia, Universitatea din Craiova, România, titlul intervenției *Performanța creativă, finalitate a educației pentru societate în Republica Moldova,* 11 aprilie 2022

2022 Conferința Științifică Internațională „*Cercetarea, Inovarea, Dezvoltarea din perspectiva Eticii Globale*" ediția a III-a**,** titlul intervenției *Rolul interogației filosofice în educație*, organizată în data de 15 aprilie 2022, de către Departamentul Științe Socio-Umane, FCIM, Universitatea Tehnică a Moldovei

2022 Conferința științifică internațională a Academiei de Muzică, Teatru și Arte Plastice organizată în data de 15 aprilie 2022, cu genericul *Învățământul artistic – dimensiuni culturale***,** titlul intervenției *Educația estetică, factor de armonizare a condiției umane*

2022 Colocviul național *Dimensiuni onto-lingvistice și curriculare ale evoluției limbii franceze contemporane,* in honorem Ion Guțu, cu ocazia aniversării a 60-a de la naștere, titlul comunicării *Semnificații ale raportului dintre limbă și gândire, problemă definitorie a filosofiei limbajului,* 6 mai 2022, Chișinău, Republica Moldova

2022 VESA, International Scientific Conference, *Ethical values in nowaday society, profesional errors and ethics dilemmas in the Covid-19 ERA*, titlul comunicării – *On the validity of research in the educational system of Republic of Moldova.* 5-7 May 2022, Brașov, România

2022 Conference *Neuroaesthetics: A method–Based Introduction*, 24-26 June 2022, University of Suceava, Suceava, România

2022 International Workshop EU shared values: the change for economic development and growth of Moldova, 14-15 September 2022, Chișinău, Moldova, Moldova State University, titlul comunicării *Validitatea educației pragmatice în contextul societății din Republica Moldova*

2022 Conferința Științifică Națională *Dezvoltare personală, spirituală și comunicare,* organizată de Academia Română, Filiala Iași – Institutul de Cercetări Economice și Sociale, "Gh. Zane", titlul comunicării *Dezvoltarea umană din perspectiva conexiunii minte, creier, corp*, Departamentul de Psihologie și Științele Educației, Ediția a-III-a, Iași, 24 septembrie 2022

2022 International Conference of Philosophy for/with Children "Philosophy for/with Children Inside and Outside of School" (HYBRID FORMAT) University of Bucharest, Bucharest, Romania, titlul comunicării *Critical thinking and philosophy for children. Aspects of the educational context in the Republic of Moldova*, October 23-25, 2022

2022 Conferința Științifică Internațională Școala Internațională de metodologie în științele socio-

umane, Ediția a V-a, *Educație și gândire critică, titlul comunicării - Aspecte pragmatice ale educației în Republica Moldova: perspective ale gândirii critice,* 17-18 noiembrie, 2022

2021 Conferința Internațională de Geografie – Cultura națională, univers al creației eminesciene. Titlul comunicării - Semnificația conceptului de ”educație rezonabilă”, Ediția a X-a, 15 ianuarie 2021, Prahova, România

2021 Conferința Științifică Internațională - Patrimoniul cultural de ieri – implicații în dezvoltarea societății durabile de mâine. Academia de Științe a Moldovei, 11-12 februarie 2021. Titlul comunicării – *Sensuri ale raționalității în filosofia pragmatistă americană*

2021 Conferința internațională online de filosofia educației: Filosofie, Educație, Distanță. Universitatea din București, 5-6 martie 2021. Titlul comunicării – *Provocări ale educației la distanță: strategii pragmatice*

2021 Conferința Științifică Internațională – *Cercetarea, Dezvoltarea și Inovarea din perspectiva Eticii Globale*, titlul comunicării *Implicații ale convingerilor în educație*. Universitatea Tehnică a Moldovei, 16 aprilie 2021

2021 International Conference *”Cultural Heritage, Identities and the Public Space”* 18-th March 2021. Titlul comunicării – *The values of cultural tradition, a premise of the national identity*

2021 Seminarul Științific Republican – *Activismul civic – condiție a consolidării instituțiilor statului democratic,* titlul comunicării - *Despre claritatea ideilor și rolul convingerilor în educație.* Academia de administrare publică, Chișinău, 28 mai 2021.

2021 Conferința Identitate și valori culturale în context european, Titlul comunicării *Valori ale gândirii pragmatice în educație,* Conferințele București-Chișinău, Ediția a II-a, 4 iunie 2021. https://istorie.usm.md/?p=198

2021 Conferința Științifică Națională ”*Psihologia și paradigmele ei explicative*”, Ediția a II-a, titlul comunicării *Metamorfoza sinelui în contextul experienței sociale. Contribuții pragmatiste,* 24 septembrie 2021, Institutul de Cercetări Economice și Sociale ”Gh.Zane” Iași – Academia Română Filiala Iai, Facultatea de Filosofie și Științe Social-Politice Iași.

2021 Conferința Internațională *Knowledge exchange in the post-socialist black sea region: from closed systems to dialogue,* titlul comunicării *Pragmatic reasons of social education in the Republic Moldova*. The strategies of institutional implementation. 22-23 septembrie 2021, USM

2021 Colocviul Național al Centrului de Hermeneutică, Fenomenologie și Filosofie Practică, Ediția a XIII-a 23-24 septembrie 2021, titlul comunicării *Sensuri ale devenirii personale în contextul periferiei: cazul Republicii Moldova,* 23-24 septembrie 2021, UAIC

2021 The XI-TH Edition, International Conference on Electronics Communications and Computing, the title of the communication *Reason and Pragmatic Knowledge: retrieving the integrative meaning,* Chișinău, Moldova, October 21-22

2021 Simpozionul Naţional cu participare internaţională *Valorile educaţiei – educaţia valorilor, din Antichitate până azi. Abordări teoretice, soluţii practice* Ediția a VII-a, titlul comunicării, *Valori pragmatice ale educației actuale: intenționalitate și performanță,* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 29-30 octombrie 2021

2021 Conferința științifică națională cu participare internațională dedicată aniversării a 75-a a Universității de Stat din Moldova INTEGRARE PRIN CERCETARE ȘI INOVARE, titlul comunicării *Înțelegerea – mod integrator de a fi al educației,* 11 noiembrie 2021

2020 Conferința Științifică Interuniversitară – *Cercetarea, Dezvoltarea și Inovarea din perspectiva Eticii Globale*, titlul intervenției *Temeiuri filosofice actuale ale dezvoltării personale*, Universitatea Tehnică a Moldovei, 26 iunie 2020

2020 International Scientific Conference, The XI-th Edition*, Creativity and personal development – Modalities of social and educational integration, Self – determining factor in the process of personal development*, September, 2020, Romanian Academy, Branch of Iași

2020 Simpozion, *Psihologia și paradigmele ei explicative*, titlul intervenției - *Self as essential dimension of personal development*, Academia Română, Filiala Iași, Institutul de Științe Economice și Sociale ”Gh.Zane”, 25 septembrie 2020

2020 Conferința Internațională, *Educația din perspectiva valorilor*, titlul intervenției – *Semnificații (pr)axiologice ale unei educații pentru societate*, Ediția a XII-a, Universitatea ”1 decembrie 1918”, 28-29 septembrie 2020

2019 Conferința Științifică Internațională ”*Identitate și valori culturale în context european*”, București, 29-30 martie 2019. Titlul intervenției discursive – *Identitatea pragmatismului*: *O provocare actuală.*

2019 Conferința națională – Științele-Umanistice și progresul tehnico-științific, organizator UTM. Titlul intervenției – *Sensuri ale filosofiei pragmatiste*, Chișinău, 12 aprilie, 2019

2019 Conferința Științifică Internațională – *Învățământul artistic – dimensiuni culturale*. Titlul intervenției – *Pragmatica comunicării umane. O abordare actuală.* Organizator - Academia de

Muzică, teatru și arte plastice, Chișinău, 19 aprilie 2019

2019 Conferința Științifică Internațională – *Realizarea de sine din perspectiva educației creativității. Relația dintre personalitate și idealul de viață.* Titlul intervenției – *Experiența de sine din perspectiva educației creativității*. Organizator – Academia Română, Filiala Iași, 31 mai 2019

2019 Simpozionul Internațional – *Provocări interculturale în epoca globalizării.* Titlul intervenției – *Intenția, sens al acțiunii pragmatice*. Organizator – UAIC, Iași, România, 14 iunie 2019

2019 Bookfest – Salonul Internațional de carte, recenzie la cartea *Limba de hârtie*, autor Tamara Cărăuș, Editura Cartier, 1 septembrie, Chișinău 2019

2019 Conferinței Internaționale – *Educația din perspectiva valorilor,* Ediția a XV-a, titlul intervenției discursive – *Pragmatismul în calitate de filosofie morală,* moderator în cadrul acestei conferințe, Chișinău, USM, 24-25 septembrie, 2019

2019 Conferința științifico-practică internaționale ”Spațiul european de securitate: provocări, oportunități, perspective de integrare”, titlul intervenției discursive - *Ideea și acțiunea în contextul filosofiei pragmatiste,* 11 octombrie, IRIM, Chișinău, 2019

2019 Conferința științifică națională cu participare internațională ”Integrare prin cercetare și inovare”, titlul intervenției discursive – *Pragmatica inferențială în contextul practicilor sociale,* 19 noiembrie, USM, 2019

2019 Second edition of the International Conference ”Communication in Action: From Theory to Practice and Back”, 7-9 th November 2019, titlul intervenției discursive – *The role of mental patterns in communication*, Iași, România

2019 Conferința Științifică – *Filosofia și perspectiva umană*, consacrată zilei mondiale a filosofiei, Ediția a XVII-a, titlul intervenției discursive – *Repere ale pragmaticii cognitive în interpretare,* Univ. De Stat ”Dimitrie Cantemir”, 21 noiembrie 2019, Chișinău

2019 Colocviul Internațional de antropologie, Ediția a III-a, *Pluralismul cultural în lumea post-modernă: sfera publică, religie, etică socială*. Titlul intervenției – *Aspectul pragmatic al limbajului: cuvintele în acțiune,* 12-13
decembrie 2019, USM

2018 Masa rotunda *Limbă, Credință, Identitate*, discurs în baza unei hermeneutici filosofice aplicate la filmul realizat de jurnalistul Cristian Tabără despre românii din afara României. Titlul intervenției – *Interpretarea conceptului de identitate*. Eveniment desfășurat în cadrul Bibliotecii Municipale ”.P.Hasdeu”, 8 februarie 2018.

2018 Manifestare culturală cu genericul – *Poezia lui Grigore Vieru – zâmbetul înălțării spre omenesc.* Titlul intervenției – *Hermeneutica aforismelor în creația lui Grigore Vieru*. Eveniment desfășurat în cadrul Bibliotecii Municipale ”Liviu Rebreanu”, 11 februarie 2018.

2018 Masa rotunda - *Scriitorul Aurelian Selivestru – un valorificator al moralității.* Titlul intervenției *Filosofia pentru copii în creația lui Aurelian Selivestru*. Eveniment desfășurat în cadrul Bibliotecii Municipale ”Liviu Rebreanu”, 22 februarie 2018.

2018 Lansarea cărții ”*Torida, prin friguri, neliniștea*”, autor Lidia Grosu. Titlul intervenției *Hermeneutica filosofică și hermeneutica literară în poezia Lidiei Grosu.* Eveniment desfășurat în cadrul Bibliotecii Municipale ”.P.Hasdeu”, 3 martie 2018.

2018 Simpozionul Internațional – *Interpretarea valorilor.* Titlul intervenției – *Valori sociale ale educației: implicații pragmatice.* Facultatea Filosofie și Științe Social-Politice, Universitatea "Al.I.Cuza", 27 aprilie 2018, Iași.

2018 Conferința Internațională *"Perspectives in the humanities and social sciences: hinting at interdisciplinarity",* organized by the Department of Interdisciplinarity Research in Human and Social Sciences, "Alexandru Ioan Cuza" University of Iași, Fifth Edition: Mapping digital futures*"*, 23-24 may

2018 Conferința Științifică Internațională, Ediția a IX-a, Comunicarea interpersonală - Repere psihologice și educative, Titlul intervenției ”*The pragmatic perspective in the communication philosophy*”. Academia Română, Filiala Iași, Institutul ”Gh.Zane”, 25 mai 2018

2018 Masa Rotundă *Să înțelegem societatea de azi: proiecții istorice și teme filosofice* - organizată cu delegația profesoral-academică a Universității din București, însoțită de domnul rector Mircea Dumitru, profesor universitar, doctor, membru corespondent al Academiei Române și cu cadrele didactice ale Facultății Istorie și Filosofie; titlul intervenției – *Pragmatismul reflexiv: sensuri și valențe aplicative,* septembrie, 2018.

2018 1-st International Conference *”Communication in Action: From Theory to Practice and Back”*. Titlul intervenției discursive – *The situational context, a determining criterion of the Pragmatic act.* 8-10-th November 2018, Alexandru Ioan Cuza University of Iași, România.

2017 Workshop cu elevii claselor a XII-a din liceele – Litterarum și Vasile Vasilache în cadrul bibliotecii Ion Creangă. Subiectul activității – *Imaginația este mai importantă decât cunoștințele?* Chișinău

2017 International Scientific Conference, The VIII-th Edition – *Cultural diversity in art and*

education, Developing intercultural skills, The connection between mental patterns and communication behavior, 9 June, 2017, Iași, Romania

2017 Conferința științifico-practică internațională – *Știință, educație, cultură,* Titlul comunicării - *Filosofia educației în viziunea lui John Dewey,* 10 februarie 2017, Comrat

2017 Conferința științifică națională cu participare internațională – Integrare prin cercetare și inovare. Titlul comunicării – *George Herbert Mead în contextul filosofiei americane*.USM, Chișinău, 9 noiembrie, 2017

2017 Conferința științifică internațională – Dezvoltarea economico-socială durabilă a euroregiunilor și a zonelor transfrontaliere. Titlul comunicării – *Hermeneutics of religious discours in individual consciousness: William James.* Ediția a XIII-a. Iași, 10 noiembrie, 2017

2017 Conferința științifică cu participare internațională – Filosofia și perspectiva umană. Titlul comunicării – *Fundamente pentru o reconstrucție pragmatică a educației. Ediția a XV-a*, Academia de Științe a Moldovei, Chișinău, 16 noiembrie, 2017

2017 Conferința Științifică a Departamentului Istoria Românilor, Universală și Arheologie, a IV-a ediție – In memoriam Gheorghe Paladi (1950-2016). Organizarea unei mese rotunde cu profesorii Universității din București și profesorii USM. Tema mesei rotunde – *Probleme ale filosofiei și antropologiei contemporane*, 28 aprilie, 2017 Chișinău.

2017 Conferința internațională *Educația din perspectiva valorilor,* Ediția a IX-a, Chișinău, 28-30 septembrie 2017, Universitatea de Stat din Moldova și Universitatea ″1 Decembrie 1918 din Alba Iulia″. Titlul comunicării – *Eficiența educației pragmatice.*

2017 Colocviul Internațional de Antropologie, Ediția a II-a - Pluralismul cultural în lumea post-modernă: sfera publică, religie, etică socială. Titlul comunicării – *Modelarea sinelui în experiența socială. Contribuția lui G.H.Mead*. Chișinău, 5-6 octombrie, 2017

2016 Simpozionul *Memorie axiologică și Weltanschauung,* titlul comunicării *Traumatismele unei istorii: individual și social în Republica Moldova,* Iași, 9 decembrie 2016

2016 Ședință la Centrul de Transdisciplinaritate, *Un exercițiu de abordare transdisciplinară a artei. Geometria secretă a picturii europene și valențele ei transdisciplinare,* Universitatea "Al.I.Cuza", 23 iunie 2016, Iași

2016 ședința la Centrul de Transdisciplinaritate, *Sunt un fractal în spațiul Hilbert, Ioan Petru Culianu,* Universitatea "Al.I.Cuza", 20 octombrie, 2016, Iași

2016 Conferința științifică *Rolul reprezentărilor mentale în dezvoltarea personalității*. Titlul comunicării - *Reprezentările mentale în calitate de expresii simbolice.* Eveniment știinific dedicat aniversării a 150 de ani de la înființarea Academiei Române, Institutul de Cercetări Economice și Sociale "Gh.Zane", Iași, Academia Română, Filiala Iași, 25 martie, 2016

2016 Conferința Științifică Internațională, *Perspectives in the humanities and social sciences: hinting at interdiscilinarity,* third edition *Figures of migration,* Titlul comunicării *Identity and Alterity Approached as a Phenomenology of Migration,* Department of interdisciplinary research in social sciences and humanities "Alexandru Ioan Cuza" University of Iași, România, 19-20 may, Iași, România

2016 Conferința Științifică Internațională, ediția a VII-a, *Creativitate și personalitate*. *Manifestări creative în societate și educație*. Titlul comunicării – *Manifestarea creativității în cadrul demersului de simbolizare*. Eveniment științific dedicat aniversării a 150 de ani de la înființarea Academiei Române, Filiala Iași a Academiei Române, 20 mai 2016

2016 Conferința Științifică Internațională *Discourse and communicative interaction,* Universitatea Tehnică "Gheorghe Asachi", Titlul comunicării *Pragmatism and Discursivity,* University of Iași, Department of teacher training, Chair of foreign languages, Linguatek Centre for Communication and Applied Languages, 27-28 may, Iași, România

2016 Colocviul național al Centrului de Hermeneutică, Fenomenologie și Filosofie Practică Ediția a VIII-a, *Traducere și interpretare*, Titlul comunicării – *Filosofia pragmatistă – o interpretare integratoare*, 10-11 noiembrie 2016, Iași

2016 Colocviul Internațional de Antropologie, *Pluralismul cultural în lumea post-modernă: sfera publică, religie, etică socială,* Universitatea de Stat din Moldova, Facultatea Istorie și Filosofie, Departamentul Filosofie și Antropologie, Titlul comunicării *Analiza semio-discursivă aplicată în cadrul sferei publice: cazul migranților,* 22-23 septembrie 2016, Chișinău

2015 Simpozionul Național, *Valorile educației – educația valorilor, din Antichitate până azi: abordări teoretice, soluții practice.* Titlul comunicării - *Filosofia educației din perspectivă pragmatistă*, Universitatea "Al.I.Cuza", Facultatea de Litere, Iași, 28 octombrie

2015 Simpozionul Internațional *"Eminescu – Carte, Cultură, Civilizație",* organizat de Biblioteca Județeană "Mihai Eminescu", Botoșani, 15 iunie 2015. Titlul comunicării *"Comunicarea simbolică în filosofia eminesciană".*

2015 Programul de mobilitate academică Ianus II, Centrul de Hermeneutică, Fenomenologie și

	Filosofie practică, titlul prezentării *"Înțelegerea pragmatică a situației de comunicare",* 25 iunie 2015. Prezentare a rezultatelor cercetării
2015	Participare în cadrul emisiunii *Moștenitorii lui Socrate,* postul de televiziune Apollonia TV, Iași, 2 emisiuni, 18 decembrie 2015
2015	Conferința Științifică Națională cu participare Internațională – titlul comunicării *Alteritatea în practica discursivă*, Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău, 10-11 noiembrie
2015	Conferința Științifică Internațională Lumen, Chișinău, 11-13 septembrie, 2015, *Pragmatic ground for the* (*im*) *possibility of objective communication – Temeiuri pragmatice ale* (*im*) *posibilității comunicării obiective*; Moderator la această conferință în cadrul unei secții.
2015	Conferința Internațională, *Identități naționale în dialog intercultural: unitate prin diversitate,* Titlul comunicării *Manifestarea intersubiectivității în cadrul sferei publice,* Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău, 28-31 octombrie, 2015
2015	Conferința Internațională, ediția a VI-a *"Etic și estetic în dezvoltarea personalității. Educație și modelare personală prin artă",* organizată de Academia Română, Filiala Iași, Institutul "Gh.Zane". Titlul comunicării *"Modeling the other person by means of the pragmatic context of communication. – Modelarea Celuilalt prin intermediul contextului pragmatic al comunicării.* 15 mai, 2015, Iași
2015	Conferința Internațională *Școala Internațională de metodologie în științele socio-umane,* Titlul comunicării *Principiile metodologice ale pragmatismului,* Universitatea de Stat din Moldova, Facultatea Istorie și Filosofie, Departamentul Filosofie și Antropologie, Chișinău, 19 noiembrie
2015	Conferința Internațională *"Perspectives in the humanities and social sciences: hinting at interdisciplinarity",* organized by the Department of Interdisciplinarity Research in Human and Social Sciences, "Alexandru Ioan Cuza" University of Iași, Second Edition: From Manuscript to E-Book, 29-30 may 2015. Titlul comunicării *"Text and Textuality: a pragmatic approach",* Iași.
2015	Colocviul Național, *Ce filosofie ar (mai) putea schimba lumea?* Titlul comunicării *Despre modelare după propriul chip,* Universitatea "Al.I.Cuza", Facultatea Filosofie și Științe Social-Politice, Departamentul Filosofie, Iași, 28 octombrie
2015	Colocviul Național al Centrului de Hermeneutică, Fenomenologie și Filosofie practică, Ediția a VII-a, *Tensiuni ale dreptății: între subiectivitate și normativitate,* Titlul comunicării *Sensuri multiple ale dreptății,* Universitatea "Al.I.Cuza", Iași, 12-14 noiembrie, 2015
2014	participarea la al șaselea Colocviu anual al Centrului de Hermeneutică, Fenomenologie și Filosofie Practică "*Seriozitatea jocului",* 13-14 noiembrie 2014. Titlul comunicării "*Jocurile de limbaj"*, Iași
2014	Conferința *Arta discursului public și discursul public al artei*, organizată de Facultatea Filosofie și Științe Social-Politice, Departamentul Științe ale Comunicării și Relații Publice, Universitatea Alexandru Ioan Cuza, Iași, 30 octombrie
2011	Simpozionul Științific *Integrarea europeană şi tradiţiile filosofiei româneşti: de la Al.S.Sturza la Em.Cioran,* titlul comunicării *Rolul filosofiei în formarea conștiinței și mentalității europene,* USM, Chișinău, 20-21 mai 2011
2011	Conferința Științifică – *Perspectiva integrării Republicii Moldova în Uniunea Europeană: convergență economică și specificitate culturală*, titlul comunicării *Rolul intenționalității și al înțelegerii în formarea mentalității europene,* Institutul Internațional de Management IMI-NOVA, Chișinău, 2 decembrie 2011
2001	Seminarul Internațional *Despre foloasele și neajunsurile învățământului filosofic în țările postcomuniste,* organizat de Departamentul Filosofie al Universității *Babeș-Bolyai,* Cluj-Napoca
2000	Conferința Internaționale *Ștefan Lupașcu 2000,* titlul intervenției *Cunoaștere și comunicare*, *în concepția dialectică a lui Ștefan Lupașcu* organizată de Universitatea *Alexandru Ioan Cuza*, Iași
1998	Simpozionului Științific organizat de facultatea de Filosofie din București
MENȚIUNI	
Premii	
2002	locul II în cadrul concursului HESP de susținere a doctoranzilor
1999	locul II pentru realizări academice și activitate extracurriculară în cadrul concursului organizat de Fundația Soros din Moldova, licență
Medalii	
2022	medalia de aur obținută la Salonul Internațional INVENTCOR, 15-17 decembrie 2022, Deva, România – cu lucrarea - Reason, Language, Communication. Some Aspects of

Pragmatic Knowledge

2006 medalia "Universitatea de Stat din Moldova" decernat cu prilejul celei de-a 60-a aniversări a Universității de Stat din Moldova

1998 medalia "Student eminent"

Diplome

2025 Diploma de onoare a Ministerului Educației și Cercetării, în semn de recunoaștere pentru rezultate remarcabile obținute în activitatea de cercetare

2024 Diplomă din partea Comitetului Sindical al Universității de Stat din Moldova, în semn de profundă recunoștință și apreciere înaltă pentru realizări frumoase în promovarea politicilor educaționale și cercetare, responsabilitate, devotament și dăruire de sine – calități manifestate destoinic pe parcursul activității în cadrul Universității de Stat din Moldova.

2024 Diplomă de excelență din partea Universității de Stat din Moldova, Facultății Istorie și Filosofie, Departamentului Filosofie și Antropologie pentru prodigioasa activitate didactică și de cercetare științifică desfășurată în orizontul vieții universitare din Republica Moldova, pentru promovarea valorilor spiritului național în țară și în străinătate.

2023 Diplomă de excelență obținută la Expoziția EUROINVENT, 11-13 mai 2023, Iași, România.

2023 Diplomă de excelență din partea Academiei de Științe a Moldovei pentru rezultate relevante în activitatea de cercetare, promovarea științei pe plan național și internațional, participare la Festivalul cercetării și inovării – *Știința pentru pace și dezvoltare: creativitate, experiență, perspective, ediția a doua, organizat de AȘM de Ziua Internațională a Științei pentru Pace și Dezvoltare.*

2023 Diploma of Excellence on the occasion of The International Specialized Exibition INFOINVENT 22-24 November 2023, Chișinău

2023 Brevet Nr.279 – "Medalia Promotor al culturii calității în educație și cercetare", Gradul I, Ordinul Președintelui Consiliului de Conducere al Agenției Naționale de Asigurare a Calității în Educație și Cercetare Nr.84-A din 14.11.2023

2022 Diplomă acordată de USM în semn de prețuire pentru contribuția substanțială adusă la pregătirea specialiștilor de înaltă calificare precum și în contextul aniversării a 76 de ani de la fondarea Universității de Stat din Moldova și a Zilei profesionale a lucrătorilor din învățământ.

2021 Diplomă de recunoștință a Academiei de Științe a Moldovei pentru rezultate remarcabile în activitatea de cercetare, promovarea științei pe plan național și internațional, precum și cu prilejul aniversării a 75-a de la fondarea USM.

2021 Diplomă de onoare acordată de Ministerul Educației și Cercetării al Republicii Moldova, în semn de înaltă recunoștință și apreciere a activității prodigioase în domeniul învățământului superior, pentru dedicare, devotament și perseverență la formarea specialiștilor de înaltă calificare și cu prilejul a 75 de ani de la fondarea instituției.

2020 Diplomă acordată de USM pentru merite în domeniul cercetării științifice și cu prilejul Zilei Internaționale a Științei pentru pace și dezvoltare.

2016 Diplomă acordată de Ministerul Educației al Republicii Moldova, pentru abnegație și profesionalism în domeniul învățământului superior, contribuție substanțială la pregătirea specialiștilor de înaltă calificare și cu prilejul celei de-a 70-a aniversare de la fondarea universității

Formare continuă

2024 Formare continuă în cadrul atelierului de instruire în domeniul securității cibernetice, organizat de Institutul European de Studii politice din Moldova și Centrul Resurse pentru formarea continuă, USM, 22 ianuarie.

2023 Formator la sesiunea de training „Implementarea Standardului de Calificare", domeniul de formare profesională 0223 Filosofie și etică și 0220 Antropologie, 2 credite, perioada: 25-26 octombrie 2023, certificat nr.060 din 18 ianuarie 2024, USM

2022 SEMINARUL de formare a competențelor profesionale în cadrul proiectului ”La consolidation de la capacité et de la fonctionnalité du système institutionnel de management de la qualité dans l'Université d'Etat de Moldova”Activitate organizată în format online, Chișinău, Republica Moldova 4-5 februarie 2022

2022 Formator în cadrul Departamentului Formare Continuă USM – Modulul Filosofie și excelență universitară; 1. Contextul universitar – factor decisiv în formarea elitei științifice. Posibile interpretări filosofice. 2. Profesorul universitar – etalon al performanței educative. 3. Ipostaze valorice ale vieții academice. 9-26 Iunie 2022, USM. Evenimentul a avut loc în cadrul proiectului Abordarea epistemologică a dezvoltării personale și a educației pentru societate: de la strategiile transdisciplinare la finalitățile pragmatice ale societății actuale din Republica Moldova (cifrul proiectului: 20.80009.1606.08).

2020 Seminarul de formare a competențelor manageriale în cadrul proiectului Assurance Qualité et Gouvernance Universitaire: ”La consolidation de la capacité et de la fonctionnalite du système institutionnel de management de la qualité dans l Université d Etat de Moldova”, Chișinău, Republica Moldova, 4-5 decembrie 2020 (20 ore)

2020 Cursul de formare continuă – ”Utilizarea platformei MOODLE în învățământul la distanță”, în volum de 90 ore (3 credite) 18.08.2020 – 28.08.2020, USM

2020 Consolidarea capacității și funcționalității sistemului instituțional de management al calității din cadrul USM, organizat în cadrul proiectului Asigurarea Calității și Guvernanță Universitară de către Departamentul Managementul Calității (USM) în parteneriat cu Agenția Universitară a Francofoniei (AUF). Formatori internaționali: Iordan PETRESCU, Președinte al ARAC Emilia GOGU, expert ARACI, USM, 4-5 decembrie 2020

2019 Revista științifică ”Studia Universitatis”, USM

2019 Cariera științifică a cadrului didactic universitar, USM

2019 Calendarul manifestărilor științifice USM: oportunități de integrare în proiecte de cercetare naționale și internaționale

2019 Agenția Națională pentru Cercetare și Dezvoltare (ANCD): apeluri de proiecte de cercetare, USM

2018 Workshop în Științele Digitale, organizat la Universitatea ”Alexandru Ioan Cuza”

2018 Workshop - organizat la Universitatea ”Alexandru Ioan Cuza” Tema – Memoria culturală/Imaterialitatea monumentului;

2018 Workshop - Literatura română în rețeaua literaturii mondiale, organizat la Universitatea ”Alexandru Ioan Cuza”

2015 Workshop organizat la Universitatea ”Alexandru Ioan Cuza” – Tema – Drama și pedagogia media, prof. Claus Iversen, Danemarca

2015 Workshop organizat la Universitatea ”Alexandru Ioan Cuza” – Tema - Dezvoltare, articulare și reconstrucție în pedagogia socială. participanți – Universitatea din București, Universitatea Babeș-Bolyai, Universitatea ”Alexandru Ioan Cuza” .

2015 Workshop organizat la Universitatea ”Alexandru Ioan Cuza” – Tema – Folosirea diferitor instrumente de învățare pentru a motiva elevii, studenții, atât în interiorul sălii de clasă cât și în afara sălii de clasă.

Comisii doctorat

2024 Referent la teza de doctor „Provocări etice ale biologiei sintetice”, autor doctorand Olivia Macovei , coordonator profesor universitar doctor Viorel Guliciuc, Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava – 28 septembrie 2024

2024 Referent la teza de doctor „Conștiința civică în filosofia politică”, autor doctorand Irina Siminiceanu, coordonator profesor universitar doctor Bogdan Popoveniuc, Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava – 28 septembrie 2024

2023 Referent la teza de doctor Impactul tehnologiei asupra psihicului uman și a valorilor umane, autor Grămadă N.Gabriela-Niculina, "Universitatea Ștefan cel Mare", Suceava – 17 martie 2023

2022	Conducător științific al tezei de doctor în filosofie susținută în data de 28.10.2022, titlul tezei – Particularități ale comportamentului ritual și tabuului în funcționalitatea subculturilor", autor Tatiana Mărgărint
2013-2014	îndrumător științific, Programul Erasmus Mundus, Ianus, doctorand Oana Culache, Universitatea Alexandru Ioan Cuza, Iași
LUCRĂRI ȘTIINȚIFICE	BOGATU, Eugenia. The self's metamorphosis in the context of social experience: Pragmatic contributions. In: *Revue roumaine de philosophie*. 2024, tome 68, no 1, pp. 213-221. Disponibil: https://www.institutuldefilosofie.ro/e107_files/downloads/Revue%20roumaine%20de%20philosophie/Tome%2068,%20Nr.%201%EF%BB%BF,%202024/EUGENIA%20BOGATU.%20The%20self%E2%80%99s%20metamorphosis%20in%20the%20context%20of%20social%20experience.pdf BOGATU, Eugenia. *Perspective pragmatiste în comunicare: interpretări semiotice*. București: Editura Universității din București, 2024. 256 p. ISBN: 978-606-16-1470-7. BOGATU, Eugenia. Implications of Women in Education for Society. The case of the Republic of Moldova. In: *Romanian review of Political Sciences and International Relations.* 2024, vol. XXI, no 1, pp. 3-19. Disponibil: 3-10.qxd BOGATU, Eugenia. Educația pragmatică - premisă a unei societăți prospere = Prospere pragmatic education - premise for a prosperous society. In: *Integrarea prin cercetare și inovare*: conferința științifică națională cu participare internațională dedicată Zilei Internaționale a Științei pentru Pace și Dezvoltare, 7-8 noiembrie 2024, Chișinău. Universitatea de Stat din Moldova. Chișinău: Centrul Editorial-Poligrafic al USM, 2024, pp. 311-316. ISBN 978-9975-62-687-3. Disponibil: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/311-316_12.pdf BOGATU, Eugenia. Educația gândirii critice în Republica Moldova: ipostaze optimizatoare. In: *Identitate și valori culturale în context European*: conferință, ediția IV-a, 25-27 mai 2023, București-Chișinău. Chișinău: USM, 2023. BOGATU, Eugenia. Implicarea femeilor în educația pentru societate. Cazul Republicii Moldova. In: Ioana-Constantin BERCEAN (coord.) *Secolul XXI sub lupa expertelor: diplomație, securitate, comunicare strategică, feminism, drept și economie*. Bucureşti: Editura Institutului de Ştiinţe Politice şi Relaţii Internaţionale "Ion I. C. Brătianu", 2023, pp. 440-461. ISBN 978-630-6523-10-8. BOGATU, Eugenia. Perspective ale educației pragmatice în Republica Moldova. In: *Parteneriatul Estic: spre o comunitate a democrației și prosperității = The Eastern Partnership: towards a European community of democracy and prosperity*: Jean Monnet International Conference. Chișinău, 2023. https://conferinte.stiu.md/sites/default/files/evenimente/Culegere-conf-JM-web.pdf BOGATU, Eugenia. Identité fluide: une recherche inter et pluridisciplinaire. In: *XXXIXe Congrès de l'ASPLF Neuchâtel*, Association des sociétés de philosophie de langue française (ASPLF), mardi 22-samedi 26 août 2023 Neuchâtel. Suisse, Neuchâtel, 2023. BOGATU, Eugenia. The meaning and role of women in the post-soviet society. The case of the Republic of Moldova. In: *Problematica feministă în structura social-economică a lumii contemporane,* ediția a XIV-a, 26 mai 2023. Iași: Academia Română, filiala Iași, 2023, p. 32. BOGATU, Eugenia. Reason, Memory and Education in Leibniz's Metaphysics. In: *Le present est plein de l'avenir, et chargé du passé*: *Vorträge des XI*: Internationalen Leibniz-Kongresses, 31 Juli 4 August 2023. Leibniz Universität Hannover. Deutschland, Hannover: Gottfried-Wilhelm-Leibniz-Gesellschaft, 2023, Band 1, pp.133-136. Disponibil: https://repo.uni-hannover.de/items/cf685ac6-4d48-409d-9dd0-d705fe6b3532 BOGATU, Eugenia. Considerații privind etica cercetării științifice în contextul învățământului doctoral din Republica Moldova. In: *Analele Universității din Craiova. Seria: Filosofie. 2023, nr. 52 (2), pp. 263-276. ISSN 1841-8325. Disponibil:* https://cis01.ucv.ro/analele_universitatii/filosofie/2023/Anale52_2.pdf. 2023 BOGATU, Eugenia. Considerații privind educația științifică în contextul învățământului doctoral din Republica Moldova. In: *Colocviul Internațional de Antropologie*, ediția 4, 16-17 februarie 2023, Chișinău. Chișinău: Centrul Editorial-Poligrafic al Universității de Stat din Moldova, 2024, pp. 13-14. ISBN 978-9975-62-682-8. ISBN (pdf) 978-9975-62-683-5. *Disponibil:* 13-14_73.pdf BOGATU, Eugenia. Considerations regarding the Ethics of scientific research in the context of doctoral education in the Republic of Moldova. In: *Euromentor Journal. Studies about Education*. 2023, vol. XIV, no. 1, martie, pp. 74-90. ISSN 2068-780X. Disponibil:

https://euromentor.ucdc.ro/EUROMENTOR_MARTIE_2023.pdf
BOGATU, Eugenia. Conexiunea minte, creier, corp în domeniul educației. In: *Analele Universității din Craiova. Seria: Filosofie 2022, nr. 50 (2), pp. 179-197*. Disponibil: Anale50_2.pdf
BOGATU, Eugenia. The reason and the pragmatic knowledge: retrieving the integrative meaning. In: *Journal of Sciences.* 2022, vol. V, no 1, pp. 57-65. ISSN 2587-3490, eISSN 2587-3504. Disponibil: https://jss.utm.md/wp-content/uploads/sites/21/2022/03/JSS-1-2022.pdf
BOGATU, Eugenia. Sensuri pragmatiste ale dezvoltării personale. In: *Revista de filosofie*. 2022, tom. LXIX, nr. 4, pp. 539-551. ISSN 0034-8260. Disponibil: http://www.institutuldefilosofie.ro/e107_files/downloads/Revista%20de%20filosofie/2022/Rev.%20filos.,%20LXIX,%204,%202022/Sumar,%20Rev.%20filos.,%20LXIX,%204,%202022.pdf
Interconexiunile integrării sociale și consolidarea sistemului național de securitate. (coord.) Ludmila ROȘCA. BOGATU, E. (Recenzie). Chișinău: Print Caro, 2022. ISBN 978-9975-165-06-8.
BOGATU, Eugenia. Reason, Language, Communication - Some Aspects of Pragmatic Knowledge. In: *Analele Universității din Craiova. Seria: Filosofie*. 2022, nr. 49 (1), pp. 103-116. ISSN 1841-8325. Disponibil: https://cis01.central.ucv.ro/analele_universitatii/filosofie/2022/Anale49_1.pdf
BOGATU, Eugenia. Provocări ale educației la distanță: strategii pragmatice. In: Marin BALAN (coord.). *Filosofie, Educație, Distanță.* Bucuresti: Editura Universitatii din Bucuresti, 2022, pp. 181-200. ISBN 978-606-16-1359-5. Disponibil: https://editura-unibuc.ro/filosofie-educatie-distanta/
BOGATU, Eugenia. Finalităţi ale educației pentru societate în Republica Moldova: aspecte critice şi posibilităţi de optimizare. In: *Identitate, Patrimoniu, Globalizare*: conferințele București-Chișinău, ediția a III-a, 8 aprilie 2022 Disponibil: https://filosofie.unibuc.ro/2022/04/04/conferintele-bucuresti-chisinau-editia-a-iii-a-identitate-patrimoniu-globalizare/
BOGATU, Eugenia. Importanța științei creierului în practicile educaționale. In: *Integrare prin Cercetare și Inovare*: dedicată Zilei Internaționale a Științei pentru Pace și Dezvoltare: conferință națională cu participare internațională, 10-11 noiembrie 2022. Universitatea de Stat din Moldova. Chișinău: CEP USM, 2022, Ştiinţe umanistice şi ştiinţe sociale, pp. 17-19. SBN 978-9975-62-470-1. Disponibil: https://cercetare.usm.md/wp-content/uploads/Stiinte-umanistice_17.12.2022.pdf
BOGATU, Eugenia. Aspecte pragmatice ale educației în Republica Moldova: perspective ale gândirii critice = Pragmatic aspects of education in the Republic of Moldova: perspectives of critical thinking. In: *Educație și gândire critică:* conferință științifică internațională, ediția a 5-a, 17-18 noiembrie 2022, Chișinău. Școala Internațională de metodologie în științele socio-umanistice. Chișină, 2022, p. 29. ISBN 978-9975-159-95-1. Disponibil: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/Conferinta_CHISINAU_Program_2-FINAL-Scoala_Metodolologie_2022.pdf
BOGATU, Eugenia. Înțelegerea - mod integrator de a fi al educației. In: *Integrare prin cercetare și inovar*: conferința științifică națională cu participare internațională dedicată aniversării a 75-a a Universității de Stat din Moldova, 10-11 noiembrie 2021. Ştiinţe umanistice. Ştiinţe sociale. Ştiinţe economice. Chișinău 2021, pp. 3-5. SBN 978-9975-152-48-8. ISBN 978-9975-158-54-1. Disponibil: https://cercetare.usm.md/wp-content/uploads/St.socioumanistice.pdf
BAHNARU, Vasile; GORAȘ-POSTICĂ, Viorica și BOGATU, Eugenia. Pedagogia basarabeană a identității românești, un concept de premieră în epistemologia, pedagogia și sociolingvistica română. In: *Akademos*. 2021, nr. 1, pp. 159-162. ISSN 1857-0461, E-SSN 2587-3687. Disponibil: http://akademos.asm.md/files/159-162.pdf
BOGATU, Eugenia. The Pragmatist View on the Communicative Phenomenon. In: *The Annals of the University of Bucharest. Philosophy Series*. 2020, nr. 2, pp. 19-36. Disponibil: https://annalsphilosophy-ub.org/2024/01/the-pragmatist-view-on-the-communicative-phenomenon/
BOGATU, Eugenia. Reprezentările mentale în calitate de expresii simbolice. In: *Rolul reprezentărilor mentale în dezvoltarea personalității*. [Eveniment științific dedicat aniversării a 150 de ani de la înființarea Academiei Române, Institutul de Cercetări Economice și Sociale "Gh. Zane"] 25 martie 2019, pp.9-10. Iași: Academia Română, Filiala Iași, 2019.
BOGATU, Eugenia. Pragmatica comunicării umane. O abordare actuală. In: *Învățământul artistic – dimensiuni culturale*: conferință științifică internațională: tezele lucrărilor, 19 aprilie

2019. Chișinău, 2019, pp. 69-70. ISBN 978-9975-84-088-0. Disponibil: https://repository.amtap.md/server/api/core/bitstreams/1f9d2be3-6184-451a-b3a6-8060c1c6a354/content
BOGATU, Eugenia. Experiența de sine din perspectiva educației creativității. In: *Realizarea de sine din perspectiva educației creativității. Relația dintre personalitate și idealul de viață*; conferința științifică internațională, ediția a-X-a, 31 mai 2019. Iași: Academia Română filiala Iași, 2019, p. 115.
BOGATU, Eugenia. Discursul filosofic în orizontul eficienței didactice. In: Dumitru PĂSAT (coord.). *La vatra slovelor cu tâlc*. Chișinău: Editura Pontos, 2018, pp. 66-83.
BOGATU, Eugenia. Sensuri ale interpretării pragmatiste. In: *Școala Internațională de Metodologie în Științele Socio-Umane și a rezumatelor comunicărilo*: conferință, ediția a III-a, 15-16 noiembrie 2018. Chișinău: Centrul Editorial-Poligrafic USM, 2018. ISBN 978-9975-3278-9-3.
BOGATU, Eugenia și Dumitru PĂSAT. Discursul filosofic în orizontul eficienței didactice. In: *Univers Pedagogic*. 2018, nr. 3(59), pp. 91-99. ISSN 1811 - 5470. Disponibil: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/91-99_0.pdf
BOGATU, Eugenia. Conexiunea dintre pattern-urile mentale și comportament la nivel de comunicare. In: Marinela RUSU (coord.). *Diversitate interculturală. Cultură și societate*. Iași: Editura Ars Longa, 2017, vol. II, pp. 99-104.
BOGATU, Eugenia. Filosofia educației în viziunea lui John Dewey. In: *Știință, educație, cultură* internațională = Наука, образование, культура: conferință științifico-practică internațională, 10 februarie 2017. Comrat: Universitatea de Stat din Comrat, 2017, vol. 2, pp. 181-182. ISBN 978-9975-83-041-6. Disponibil: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/181-182_5.pdf
BOGATU, Eugenia. Eficiența educației pragmatice. In: OPRIȘ, Dorin; Ioan SCHEAU și Octavian MOȘIN, (editori). *Educația din perspectiva valorilor*. București: Editura EIKON, 2017, tom XII: Summa Paedagogicat, pp. 154-160. ISBN 978-973-757-730-6, ISBN 978-606-711-686-1. Disponibil: https://www.researchgate.net/profile/Maria_Dobritoiu/publication/324532673_Rolul_problemelor_de_matematica_in_educarea_creativitatii_si_inventivitatii/links/5ad3ba3aaca272fdaf7b5a82/Rolul-problemelor-de-matematica-in-educarea-creativitatii-si-inventivitatii.pdf
Școala Internațională de metodologie în științele socio-umane: conferința științifică internațională: ediția a I-a 2015. Chișinău: USM, 2016. SAHARNEANU, E. și BOGATU, Eugenia și Ștefan AFLOROAEI (coord).
BOGATU, Eugenia. Sensuri multiple ale dreptății. In: *Tensiuni ale dreptății: între subiectivitate și normativitate.* Cluj: Universitatea Babeş-Bolyai, 2016, pp. 185-204.
BOGATU, Eugenia. Analiza semio-discursivă aplicată în cadrul sferei publice: cazul migranților. In: *Pluralismul cultural în lumea post-modernă: sfera publică, religie, etică socială:* materialele Colocviului Internațional de Antropologie, 22-23 septembrie 2016, Chișinău. Universitatea de Stat din Moldova, Facultatea Istorie și Filosofie, Departamentul Filosofie și Antropologie. Chișinău, 2016, pp. 61-63.
BOGATU, Eugenia. Pragmatism and Discursivity. In: IFTIMIE, Nicoleta-Mariana și Olivia-Cristina RUSU (edit.). *Discourse and communicative interaction.* Iași: Editura Politehnium, Universitatea Tehnică "Gheorghe Asachi", 2016, pp. 442-458.
BOGATU, Eugenia. Principiile metodologice ale pragmatismului. In: SAHARNEANU, Eudochia și Eugenia BOGATU (coord.). *Școala Internațională de metodologie în științele socio-umane*: conferința științifică internațională, ediția I-a 2015. Chișinău: USM, 2016, pp. 50-61.
BOGATU, Eugenia. Manifestation of creativity in the approach of symbolization. In: *Creativity and personality. Creative Manifestations in Society and Education*: International Scientific Conference, ediția a VII-a, [Eveniment științific dedicat aniversării a 150 de ani de la înființarea Academiei Române], 20 mai 2016. Iași: Academia Română, Filiala Iași, 2016.
BOGATU, Eugenia. Manifestarea intersubiectivității în cadrul sferei publice. In: GUMENÂ,I Ion și Sorin ȘIPOȘ (coord.). *Identități naționale în dialog intercultural: unitate prin diversitate = National identities in intercultural dialogue: Unity through diversity*: conferința științifică internațională. Chișinău: Bons Offices, 2016, pp. 296-307. ISBN 978-9975-87-084-9. Disponibil: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/Culegere_Identitati_nationale_in_dialog_intercultural_2016.pdf
BOGATU, E., și SAHARNEANU. Un valoros dialog interdisciplinar, Bilanțul Conferinței Internaționale "Școala Internațională de metodologie în științele socio-umane". In: *Ziarul Universitatea,* 22 decembrie 2015, nr. 5 (172) Chișinău: USM, 2015, pp. 5. Disponibil:

https://usm.md/wp-content/uploads/Decembrie_USM.pdf
BOGATU, Eugenia. The Limits of the Symbolical Communication. A pragmatic situational analysis = Limitele comunicării simbolice. O analiză situațională din perspectivă pragmatică. In: *Analele Ştiinifice ale Universității "Al. I. Cuza"*. 2015, vol. 8 Științe ale comunicării, nr. 1, pp. 53-69. Disponibil: https://anale.fssp.uaic.ro/index.php/stiintealecomunicarii/article/view/407.
BOGATU, Eugenia. Text and Textuality: a pragmatic approach = Text și textualitate: perspectivă pragmatică. In: *Perspectives in the humanities and social sciences*: *hinting at interdisciplinarity*. Second edition: From Manuscript to E-book, 29-30 May 2015. Iași: Editura Universității "Al.I.Cuza", 2015, pp. 403-415.
BOGATU, Eugenia. Modeling the other person by means of the pragmatic context of communication = Modelarea celuilalt prin intermediul contextului pragmatic al comunicării. In: RUSU, Marinela (coord.). *Etic și estetic. Modelare personală prin artă*. Iași: Editura ARS Longa, 2015, pp. 308-324. ISBN: 978-973-148-205-7.
BOGATU, E. Pragmatic dimensions of communications = Dimensiuni pragmatice ale comunicării. In: *Erasmus Dialog Ştiinţific.* 2015, no.1. [on-line].
BOGATU, E. *From thought to act*: *semiotics perspectives = De la gândire la act*: *perspective semiotice*, [Recenzie științifică la cartea Editori: Doina Cmeciu și Traian Stănciulescu, Editura Performantica, Iași, 2014, prezentată pentru publicare în primul număr al revistei on-line Erasmus Dialog Ştiinţific, Universitatea "Al.I.Cuza", Iași 2015
BOGATU, Eugenia. Metafora ca modalitate de extindere a limbajului. In: *Filosofia și perspectiva umană:* materialele Conferinței Științifice consacrată Zilei Mondiale a Filosofiei, 19 noiembrie 2014. Chișinău, 2014, pp. 80-88.
BOGATU, Eugenia. Fenomenologia migrației. In: *Materialele Conferinței interuniversitare Științele Socio-umanistice și progresul tehnico-științific,* Chișinău, 2014, pp. 44-50.
BOGATU, Eugenia. Contribuția Uniunii Europene la solidaritatea între generații. In: *Dialogul cultural între generații și Integrarea Europeană:* materialele Simpozionului Internațional. Chișinău, CEP USM, 2014, pp. 69-75.
BOGATU, Eugenia. Specificul discursului filosofic în învățământul universitar. In: *Dialogul cultural între generații și Integrarea Europeană.* Chișinău, 2014, CEP USM, p. 194-201.
BOGATU, Eugenia. Rolul filosofiei în formarea conștiinței și mentalității europene. In: *Integrarea Europeană și tradițiile românești: de la Al. S. Sturza la Em. Cioran*: materialele conferinței internaționale, 20-21 mai 2011. Chișinău: CEP USM, 2011, pp. 100-105. ISBN 978-9975-71-226-2.
BOGATU, Eugenia. Operatori retorici şi pragmatici ai discursului filosofic. *In: Analele Ştiinţifice ale USM.* Chişinău, 2006, vol. III Ştiinţe socioumanistice, pp.121-124.
BOGATU, Eugenia. Ludwig Wittgenstein – considerații asupra limbajului. în *Tractatus Logico-Philosophicus.* In: *Analele Ştiinţifice ale USM*. Chișinău, 2005, vol. III Ştiinţe socioumanistice, pp. 458-461.
BOGATU, Eugenia. "Limba de lemn" la nivelul discursului politic. In: *Moldoscopie*. (*Probleme de analiză politică).* 2005, nr.2 (XXIX), pp. 92-101. ISSN 1812-2566.
BOGATU, Eugenia. Teoria limbajului în raport cu teoria sensului. In: *Analele Ştiinţifice ale USM*. Chișinău, 2004, vol. III Ştiinţe socioumanistice, pp.300-303.
BOGATU, Eugenia. Specificul deconstrucţiei în cadrul filosofiei limbajului. In: *Filosofie, Ştiinţă, Politică: Realizări, Implementări, Perspective*: materialele conferinţei ştiinţifice. Chișinău, 2003, pp. 134-137.
BOGATU, Eugenia. Competenţă şi performanţă lingvistică în construcţia realităţii sociale. In: *Bilanţul activităţii ştiinţifice a USM în anii 2000-2002: m*aterialele conferinţei corpului didactico-ştinţific. Chișinău, 2003, vol.II, pp.61-62.
BOGATU, Eugenia. Problema construcţiei ciclice a înţelegerii. In*: Analele Ştiinţifice ale USM.* Chișinău, 2003, vol. III *Ştiinţe socioumanistice*, pp. 78-80.
BOGATU, Eugenia. Dimensiunea pragmatică a limbajului la nivelul discursului filosofic. In: *Analele Ştiinţifice ale USM.* Chișinău, 2002, vol. III *Ştiinţe socioumanistice,* pp. 17-19.
BOGATU, Eugenia. Cunoaştere şi comunicare, în concepţia dialectică a lui Ştefan Lupaşcu. In: *Analele Ştiinţifice ale Institutului de Studii Europene „Ştefan Lupaşcu", Seria Secvenţe semio-logice*, 2000.- *Ştefan Lupaşcu: un gînditor pentru mileniul trei.* vol. I, Iaşi, 2001, pp. 221-224.
BOGATU, Eugenia. Discursul ca re-prezentare a lumii. In: *Analele Ştiinţifice ale USM.* Chișinău, 2001, vol. II *Ştiinţe socioumanistice*, pp. 15-18.
BOGATU, Eugenia. Caracteristici pragmatice ale discursului filosofic ca obiect semiotic. In: *Probleme globale contemporane şi filosofia dezvoltării locale şi regionale:* materialele Sesiunii Ştinţifice, Congresul I al filosofilor din Moldova. Chișinău, 2001. pp. 60-62.

BOGATU, Eugenia. Rolul afectivităţii în cadrul procesului de cunoaştere şi comunicare în context lupascian. In: *Materialele Conferinţei Internaţionale Ştefan Lupaşcu,* 2000, pp. 124-126. Chişinău, 2001.
BOGATU, Eugenia. Comunicarea – modalitate de interacţiune în societate. In: *Materialele conferinţei corpului didactico-ştinţific*. Chişinău, 2000. pp. 137-138.
BOGATU, Eugenia. Comunicare şi sinergie. In: *Analele Ştiinţifice ale USM.* Chişinău, 2000, vol. III *Ştiinţe socio-umane,* pp .36-38.
BOGATU, Eugenia. Actualitatea discursului didactic în societatea contemporană. In: *Actualitatea filosofiei: aspecte teoretice şi practice:* materialele conferinţei ştinţifice. Chişinău, 1999, pp. 115-118.